

PET'S VIRKEMIDLER



PET-KOMMISSIONENS BERETNING

BIND 4

BIND 4

PET'S VIRKEMIDLER

FORFATTERE:

REGIN SCHMIDT, PH.D.

Regin Schmidt er adjunkt ved Afdeling for Historie, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet, hvor han forsker og underviser i amerikansk historie. Han var Visiting Fulbright Researcher ved Georgetown University i 1992-93, hvor han foretog studier i private og statslige arkiver, bl.a. FBI's arkiv, som forarbejde til *Red Scare. FBI and the Origins of Anticommunism in the United States, 1919-1943* (Museum Tusulanum, 2000). Hans igangværende post-doc. projekt, der har været finansieret af Carlsbergfondet, er en undersøgelse af fremvæksten af den private antikommunistiske bevægelse i USA fra 1917 til den kolde krigs begyndelse.

NIKOLINE NYHOLM MILLER, CAND.JUR.

Nicoline Nyholm Miller er valgkonsulent i Velfærdsministeriet. Hun har tidligere været fuldmægtig i Udlændingestyrelsens Informationskontor og Internationalt Kontor, EU-fuldmægtig i Folketingets Administration og konsulent i Folketingets Administration, Lovsekretariatet. Hun har desuden været ekstern lektor på Københavns Universitet, hvor hun underviste i "International Protection of Refugees", og har publiceret flere videnskabelige artikler om juridiske emner. Hun var i perioden fra 2004 til 2006 udlånt til PET-kommissionen som juridisk konsulent.

PET'S VIRKEMIDLER

**INTERNATIONALT SAMARBEJDE,
KILDEFØRING, AFLYTNING MV.**

PET-KOMMISSIONENS BERETNING BIND 4

Forfattere:

Regin Schmidt

Nicoline Nyholm Miller

PET'S VIRKEMIDLER

Publikationen kan bestilles
via Justitsministeriets hjemmeside (www.jm.dk)

eller hos

Schultz Distribution

Herstedvang 10

2620 Albertslund

Telefon: 43 22 73 00

Fax: 43 63 19 69

schultz@schultz-grafisk.dk

www.schultzboghandel.dk

ISBN: 89-91851-64-5

ISBN: 89-91851-65-3 (internet)

Tryk: Schultz Grafisk

Forord

Dette bind er forfattet af kommissionsmedlem Regin Schmidt på nær kapitel 4, som er skrevet af Nicoline Nyholm Miller.

I henhold til PET-kommissionslovens § 1, stk. 4, har Kommissionen ansat et antal forskere, herunder Nicoline Nyholm Miller. Kommissionen har givet forfatterne adgang til at arbejde frit og med uhindret adgang til Kommissionens kildemateriale, herunder fra PET's arkiv.

På denne baggrund fremlægger forfatterne resultatet af deres historiske undersøgelser i nærværende bind. Kommissionen har nøje gennemgået og drøftet dette og de forudgående udkast til bindet, ligesom de er blevet sammenholdt med det underliggende kildemateriale. Efterfølgende har Kommissionen godkendt manuskriptet og antaget det til udgivelse i Kommissionens beretning.

Kommissionen har i henhold til PET-kommissionslovens § 4 foretaget anonymiseringer i fornødent omfang. Kommissionens retlige vurderinger efter PET-kommissionslovens § 3, stk. 2, er knyttet til vedkommende afsnit.

Johnny Laursen

Regin Schmidt

Ditlev Tamm

Jens Vedsted-Hansen

Leif Aamand
formand

INDHOLDSFORTEGNELSE:

FORKORTELSER.....	9
INDLEDNING	12
1. PET I DET INTERNATIONALE EFTERRETNINGSSAMARBEJDE.....	14
1.1 Kontakterne etableres 1945-1956.....	14
Den britiske forbindelse.....	14
Suverænitetshåndhævelse og tidlig vestlig spionageaktivitet.....	17
CIA og REA's kartoteker.....	22
Det nordiske efterretningssamarbejde.....	29
Konflikten med GE om de udenlandske forbindelser.....	31
Knopskydning.....	33
De tidligere fjender: Vesttyskland og Italien	34
NATO's sikkerhedssystem.....	38
Efterretningssamarbejdet i NATO.....	42
Opsummering:	
Den lille tjenestes dilemma i det internationale samarbejde	46
1.2. Samarbejdet i praksis 1956-1968.....	48
Samarbejde og konkurrence.....	48
Centraliseringen af kontakterne	51
Bistand og inspiration	52
Udenlandske krav til PET	54
Suverænitetshåndhævelse	56
Den internationale "efterretningsbørs"	59
Udveksling af personoplysninger.....	62
Visumforespørgsler.....	65
Kontrol med PET's videregivelse af personoplysninger	69
Udenlandsk registrering af danske statsborgere	69
Efterretningssamarbejdet i NATO.....	75
1.3. Globalisering, europæisk integration og terrorbekæmpelse 1968-1989.....	80
Nye multilaterale samarbejdsorganer	80
NATO-samarbejdet	83
Videregivelse af oplysninger om lovlig politisk virksomhed	85
Det bilaterale samarbejde	88
Kontraspiration og terrorismebekæmpelse	89

Fællesoperationer.....	90
Suverænitetshåndhævelse.....	92
PET under pres?.....	93
Bilateral udveksling af oplysninger om politisk virksomhed.....	96
Videregivelse af personoplysninger.....	97
Konklusion.....	100
Retlig vurdering for så vidt angår perioden 1968-1989.....	102
2. PET'S KILDEFØRING.....	103
Indledning.....	103
PET's definition.....	104
Historisk udvikling.....	108
1945-66: Overvågningen af kommunisterne.....	109
1966-71: PET's kilder i venstrefløjens urogrupper.....	111
1971-80: En bølgedal.....	114
1980-89: Intensiveret kildearbejde.....	116
Hvervning.....	119
Godkendelse.....	121
Justitsministeriets rolle.....	125
Anonymitet.....	128
Kildeføring.....	129
Hvervede kilder.....	134
Penetranter.....	135
Dobbeltagenter.....	140
Agent Provocateur.....	144
Vurdering af PET's kildearbejde i de politiske miljøer 1945-1989.....	146
Effektivitet.....	148
Troværdighed.....	150
Konklusion.....	160
Retlig vurdering for så vidt angår perioden 1968-1989 vedrørende PET's anvendelse af kilder (meddelere).....	162
3. PET'S TEKNISKE OG ANDRE VIRKEMIDLER.....	163
Indledning.....	163
Intern og ekstern efterforskning.....	164
Fordeling af virkemidler.....	166
Telefonaflytning.....	168
De aflyttede.....	172
Illegale aflytninger?.....	183
Domstolenes rolle.....	191

Værdien af telefonaflytninger.....	196
Overskudsinformation.....	200
Rumaflytning.....	203
Brevåbning og brevstandsning.....	214
Ransagning og beslaglæggelse.....	218
Overskudsinformation fra ransagninger.....	225
Indbrud.....	227
Gerningsstedsundersøgelser og tilfældighedsfund.....	231
Observation.....	233
Observation af demonstrationer.....	241
Observation af politiske og faglige møder.....	244
Pasfotografering.....	246
Andre metoder.....	250
Konklusion.....	251
Retlig vurdering af PET's tekniske og andre virkemidler.....	252
Konklusion.....	266
4. PET's UFORMELLE KONTAKTER I SKATTEVÆSEN,	
POSTGIROKONTOR MV.....	268
1. PET's anvendelse af uformelle kontakter.....	268
2. Offentligt ansattes tavshedspligt i henhold til straffelovens regler.....	270
3. Særlige tavshedspligtsbestemmelser.....	274
Kildeskattelovens § 87.....	275
Postlovens § 12.....	277
4. Udveksling af fortrolige oplysninger mellem forvaltningsmyndigheder før forvaltningsloven (op til 1987).....	277
Registerudvalget (1976).....	279
Tavshedspligtsudvalget (1984).....	283
5. PET's samarbejde med skattemyndighederne.....	286
6. Posthæmmeligheden.....	291
7. Konklusion.....	296
Retlig vurdering for så vidt angår perioden 1968-1989.....	297
KOMMISSIONENS OVERVEJELSER OM PET'S BRUG AF	
PENETRANTER, MEDDELERE MV.....	298
Indledning.....	298
Generelle overvejelser om at handle under dække.....	299
Særligt om forholdet til straffeprocessuelle tvangsindgreb og reglerne om Agents Provocateurs.....	300
Særligt om PET's forhold.....	305

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE.....	307
SPØRGSMÅL TIL JUSTITSMINISTEREN.....	314

Forkortelser

AFID	Anarkistiske Føderation i Danmark
AIC	Arbejderbevægelsens Informationscentral
ANC	African National Congress
BfV	Bundesamt für Verfassungsschutz
BI	Biographical Information Division
BKA	Bundeskriminalamt
BND	Bundesnachrichtendienst
BOSS	Bureau of State Security
CCF	Congress for Cultural Freedom
CDF	Central Decimal Files
CIA	Central Intelligence Agency
C.V.D.	Centraale Veiligheidsdienst
DDR	Deutsche Demokratische Republik
DDV	De Danske Vietnamkomiteer
DKP	Danmarks Kommunistiske Parti
DKP/ml	Danmarks Kommunistiske Parti – marxister-leninister
DKU	Danmarks Kommunistiske Ungdom
DNSB	Danmarks Nationalsocialistiske Bevægelse
DSB	Danmarks Socialistiske Befrielsesbevægelse
DsF	De samvirkende Fagforbund
D.S.T.	Direction de la Surveillance du Territoire
EEC	European Economic Community
EF	Europæiske Fællesskab
ELC	European Labor Committee
ESU	Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg
EUR/X	State Department's kontor for international kommunisme
FBI	Federal Bureau of Investigation
FE	Forsvarets Efterretningstjeneste
FKK	Fælles Kurs Klubben
FTUC	Free Trade Union Committee
GE	Generalstabens Efterretningssektion
Gestapo	Geheime Staatspolizei
GRU	Glavnoje Rasvedyvatelnoje Upravlenije Den sovjetiske militære efterretningstjeneste

Humint	Human Intelligence Efterretninger indhentet gennem personkilder
HVA	Hauptverwaltung Aufklärung
IAD	Acquisition & Distribution
INR	Bureau of Intelligence and Research
IRA	Irish Republican Army
JCS	Joint Chiefs of Staff
JM	Justitsministeriet/justitsministeren
JTAS	Jydsk Telefon Aktieselskab
KAmI	Kommunistisk Arbejderforbund marxister-leninister
KAP	Kommunistisk Arbejderparti
KE	Københavns Politis Efterretningsafdeling
KE-2	Københavns Politis Efterretningsafdelings observationsafdeling
KFml	Kommunistisk Forbund marxister-leninister
KGB	Komitet Gosudarstvennoj Besopasnosti Komiteen for Statsikkerhed
KmA	Kampagnen mod Atomvåben
KTAS	Kjøbenhavns Telefon Aktieselskab
LfV	Landesamt für Verfassungsschutz
ME	Marinens Efterretningssektion
MfS	Ministerium für Staatssicherheit
MID	Military Intelligence Division
MI5	Security Service
MI6	Se SIS
ml	marxister-leninister
NA	National Archives
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NSC	National Security Council
Obs	Observation
OCB	Operations Coordinating Board
OCD	Office of Intelligence Collection & Dissemination
OIR	Office of Intelligence Research
ONI	Office of Naval Intelligence
OOA	Organisationen til Oplysning om Atomkraft
OSIP	Overseas Internal Security Program
OSS	Office of Strategic Services
OVRA	Italiensk sikkerhedstjeneste under Mussolini
PCI	Partito Comunista Italiano

PET	Politiets Efterretningstjeneste
PFLP	Popular Front for the Liberation of Palestine
PIRA	Provisional Irish Republican Army
PKK	Partiya Karkerên Kurdistan Det kurdiske Arbejderparti
PLO	Palestine Liberation Organization
POT	Politiets Overvågningstjeneste
PWU	Palestinian Workers Union
RA	Rigsarkivet
RAF	Rote Armee Fraktion
RB	Retsbogen
REA	Rigspolitichefens Efterretningsafdeling
RFO	Revolutionær Fagopposition
RG	Record Group
RG.	Region
RSF	Revolutionære Socialisters Forbund
SAMAK	Samarbejdskomiteen for de nordiske socialdemokrater
SAP	Socialistisk Arbejderparti
SASS	South African Security Service
S.D.E.C.E.	Service Documentaire et Contre-Espionage
SF	Socialistisk Folkeparti
SFAH	Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie
SHAPE	Supreme Headquarters Allied Powers Europe
SiD	Specialarbejderforbundet i Danmark
SIS	Secret Intelligence Service
SNF	Subject Numeric Files
SSU	Stategic Services Unit
SUF	Socialistisk Ungdoms Forum
Säpo	Säkerhetspolisen
Techint	Technical Intelligence Efterretninger indhentet ved hjælp af tekniske hjælpemidler
UKUSA	United Kingdom-United States of America Security Agreement
UMA	Unge Mod Apartheid
USIA	United States Information Agency
VOKS	Den Alunionske Forening for Kulturelle Forbindelser med Udlandet
VSU	Venstresocialisternes Ungdom
WPC	World Peace Council
WU	Wamberg-udvalget

INDLEDNING

Kommissionen beskriver i dette bind de metoder, der blev anvendt af Politiets Efterretningstjeneste i dens overvågning på det politiske område i perioden 1945 til 1989. Det er hensigten at undersøge og beskrive, hvordan PET opererede i praksis, og om tjenesten fulgte de gældende lovbestemmelser, instrukser, regler og retningslinjer, der regulerede tjenestens virke. En række af de overvågede grupperinger og organisationer vil blive omtalt i forbindelse med beskrivelsen af PET's metoder. Det vil ikke her blive vurderet, om overvågningen var begrundet eller ikke. De nærmere årsager til, at PET overvågede de pågældende, skal findes i de relevante bind om de overvågede miljøer.

I 1. del vil PET's rolle i det internationale efterretningssamarbejde blive behandlet. Det internationale samarbejde er muligvis det aspekt af efterretningstjenesternes virksomhed, der har været mindst studeret i forskningen. Det skyldes, at myndighederne i princippet ikke offentliggør oplysninger om dette forhold for ikke at afsløre udenlandske kontakter. Der er en almindelig frygt blandt efterretningsfolk for, at tjenestens kilder vil tørre ud, hvis de bliver afsløret. Den følgende beskrivelse bidrager derfor til forskningen om det internationale efterretningssamarbejde under den kolde krig. Af hensyn til forholdet til fremmede magter har Kommissionen anonymiseret de udenlandske tjenester (bortset fra den sydafrikanske, som ikke mere findes i sin tidligere form) efter 1956. Dette år er valgt, idet det er omkring 50 år siden, og fordi PET på dette tidspunkt havde etableret kontakt til de vigtigste samarbejdspartnere under den kolde krig. Indtil 1956 er de udenlandske tjenester således nævnt ved navn.

Den danske tjeneste blev i løbet af perioden i stigende grad integreret i det internationale samarbejde, og tjenesten blev påvirket af de udenlandske samarbejdspartners erfaringer, trusselsbilleder og tekniske know-how. Det internationale samarbejde påvirkede PET og satte rammerne for dens virksomhed. Samarbejdet udviklede sig fra et nordisk og transatlantisk samarbejde, der blev etableret kort efter krigens afslutning, over NATO-medlemskabet i 1949 til et stigende europæisk samarbejde, og det foregik på såvel regionalt som bilateralt og multilateralt niveau.

I 2. del behandles spørgsmålet om PET's brug af menneskelige kilder (også kaldet meddelere, forbindelser eller informanter), som i den internationale efterretningsverden betegnes som *Humint* ("Human intelligence" eller menneskelige efterretninger). Kilderne er ofte blevet kaldt for efterretningstjenesternes "hjer-teblod", og de er værdifulde i forhold til andre indhentningsmetoder, idet de kan give indblik i de overvågedes psykologi, overvejelser og planer. Dermed kan gode kilder bidrage til, at efterretningstjenesten kan opfylde sine vigtigste opgaver, at forhindre og afværge anslag mod statens sikkerhed og den lovlige samfundsorden. Det er et af formålene med beskrivelsen at vurdere troværdigheden og effektiviteten af PET's kilder. Af hensyn til PET's muligheder for at operere i fremtiden er kildernes identitet og kodenavne anonymiseret.

I 3. del behandles PET's øvrige indhentningsmetoder. De omfattede de metoder, der kaldes *Techint* ("Technical intelligence" eller tekniske efterretninger), og som bl.a. omfatter telefon- og rumaflytninger, fotografering og brevåbning. Der-til kom ikke-tekniske indhentningsmetoder som observation, ransagning og beslaglæggelse. Disse metoder er ofte effektive til at kortlægge de overvågedes kontakter, aktiviteter og tilslutning. PET's generelle brug af de forskellige metoder i kontrafterretnings- og kontraterrorsager vil blive beskrevet, men hovedvægten vil ligge på tjenestens overvågning af politiske partier, ideologisk-prægede bevægelser og faglige konflikter i perioden. Det er hensigten med beskrivelsen at kortlægge omfanget og effektiviteten af de anvendte metoder. Af hensyn til tjenestens muligheder for at operere er en del af indhentningsmetoderne beskrevet mere generelt.

I 4. del beskrives PET's anvendelse af såkaldte uformelle kontakter. Sådanne kontakter var typisk ansatte i den offentlige forvaltning og i private virksomheder (skattevæsenet, postgiroen og hotelbranchen), hvor de havde adgang til oplysninger om danske og udenlandske statsborgeres forhold.

Endelig har Kommissionens arbejde givet anledning til visse overvejelser om PET's anvendelse af kilder og penetranter.

Den følgende beskrivelse bygger i overvejende grad på materiale fra PET's arkiv. Det drejer sig om operationssager, kildesager, aftalemapper, emnesager, personsager og administrative sager. Dette er suppleret med sagsakter fra Justitsministeriet og Kommissionens afhøringer af nuværende og tidligere ministre, embedsmænd og PET-ansatte. Der er i et vist omfang inddraget relevant materiale fra amerikanske arkiver. Den eksisterende forskningslitteratur om det internationale samarbejde er benyttet til at sætte undersøgelsens resultater ind i en større kontekst. Retlige vurderinger er placeret efter de enkelte dele.

1. PET I DET INTERNATIONALE EFTERRETNINGSSAMARBEJDE

1.1 Kontakterne etableres 1945-1956

Den britiske forbindelse

Ved befrielsen i maj 1945 stod politiet uden udenlandske samarbejdspartnere. Mens de militære efterretningstjenester, *Generalstabens Efterretningssektion (GE)* og *Marinens Efterretningssektion (ME)*, videreførte det tætte samarbejde med de engelske, amerikanske, norske og svenske tjenester, som var blevet etableret under krigen, måtte politiet virke under besættelsens vilkår.¹ Politiet skulle

1 De militære efterretningstjenesters internationale samarbejde i 1945 er omtalt i RA, FE's arkiv, P. A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: Generalkommandoen og Søværnskommandoen til Forsvarsministeren, 20.5.1950. Det danske politis rolle under besættelsen er beskrevet i Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-1947. Bekæmpelse af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed* (Gads Forlag, 1992). Den eksterne amerikanske civile efterretningstjeneste fra 2. verdenskrig, Office of Strategic Services (OSS), etablerede under krigen kontakter med de danske militære efterretningstjenester, og dette samarbejde blev efter nedlæggelsen af OSS i slutningen af 1945 videreført af War Department's efterretningstjeneste, Strategic Service Unit (SSU) (John Magruder, Memorandum for Maj. Gen. S. Leroy Irwin, 15 January 1946, i: Michael Warner, red., *CIA Cold War Records. The CIA Under Harry Truman* (Washington, DC, 1994), s. 21-27). Ifølge en indberetning fra den amerikanske legation i København i 1946 varetog OSS Captain Mogens Møller "the regular liaison with Danish Intelligence." (NA, Record Group 59, Records of the Department of State, Lot Files, Records of the British Commonwealth and Northern European Affairs 1941-53, Subject Files 1941-53, box 10: Confidential Memorandum, January 8, 1946, påhæftet Garret G. Ackerson Jr. til William C. Trimble, March 4, 1946). Der er efter alt at dømme tale om de danske militære efterretningstjenester. Se Peer Henrik Hansen, *Da yankeee'erne kom til Danmark. Fra Verdenskrig til Kold Krig - den amerikanske efterretningstjeneste og Danmark 1943-1946* (Ph.D.-afhandling, Roskilde Universitetscenter,

således finde nye kontakter og opbygge et nyt internationalt netværk efter krigsafslutningen.

Etableringen af det udenlandske efterretningssamarbejde efter befrielsen fulgte i store træk udviklingen i Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitik. I de første efterkrigsår etableredes et samarbejde med de transatlantiske lande Storbritannien og USA og med de nordiske lande, først og fremmest Norge og Sverige. Med Danmarks indtræden i Atlantpagten i 1949 etableredes nye kontakter på kontinentet, og der blev opbygget et særligt tæt samarbejde med Holland og Belgien og i mindre grad med Frankrig og Italien. Efterhånden blev der etableret lokale kontakter til de vesttyske tjenester, og da Forbundsrepublikken i 1955 blev medlem af NATO, blev dette samarbejde formaliseret. Samtidig forsøgte den danske tjeneste sammen med flere andre mindre alliancelandede at benytte NATO-samarbejdet til at få større kontrol med de store vestlige efterretnings-tjenester.

Danmarks forhold til Storbritannien udviklede sig til at blive særligt tæt i den første efterkrigstid. Storbritannien fik en ”privilegeret position” i Danmark, hvilket bl.a. skyldtes de fælles økonomiske interesser og den udbredte sympati i Danmark for britisk kultur og politik. Den danske modstandsbevægelse havde under besættelsen modtaget støtte fra Storbritannien, og det var britiske styrker, der havde befriet Danmark. Dertil kom, at det danske Socialdemokrati i forbindelse med formuleringen af sin politik bl.a. orienterede sig mod det britiske Labour, der kom til magten i 1945. Selv om de to lande ikke altid var enige og undertiden havde modstridende interesser, var forholdet til Storbritannien umiddelbart tættere og mere tillidsfuldt end forholdet til den nye supermagt USA, der kunne synes fjernere og mere overvældende.²

Kort efter befrielsen oprettedes *Rigspolitiets Efterretningsafdeling (REA)*, der havde som hovedopgave at efterforske og anholde efterlyste tyske krigsforbrydere og danske landsförrædere i forbindelse med retsopgøret. I den forbindelse etablerede REA et tæt samarbejde med de engelske militære myndigheder i Danmark. I juni 1945 oprettedes Civilian Interrogation Centre på Alsgades skole i København, hvor danske politifolk og briterne foretog afhøringerne af mis-

2007), s. 156, 183, 201-202. Afhandlingen er senere blevet publiceret som *Da Yankee'erne kom til Danmark. Fra verdenskrig til kold krig. Den amerikanske efterretningstjeneste og Danmark 1943-46* (Lindhardt & Ringhof, 2008). Der vil i det følgende blive refereret til den oprindelige afhandling.

2 Rasmus Mariager, *I tillid og varm sympati. Dansk-britiske forbindelser og USA under den tidlige kolde krig* (Museum Tusulanums Forlag, 2006).

tænkte krigsforbrydere og landsforrædere. De personer, der ikke blev ført til Tyskland af briterne, blev overtaget af REA, der sørgede for deres løsladelse eller videre behandling. REA foretog også eftersøgninger og afhøringer af mistænkte i Tyskland, hvorved de udsendte REA-folk kom i kontakt med de britiske og amerikanske besættelsesmyndigheder.³

Der blev også tidligt knyttet kontakt mellem lederne af de to landes efterretningstjenester. I november 1945 besøgte en delegation bestående af repræsentanter for de danske efterretningstjenester England efter indbydelse fra den engelske regering. Blandt deltagerne var REA's chef, statsadvokat Troels Hoff, souschefen kriminalassistent H. C. Andersen, politiinspektør M. Wulff og overbetjent i kriminalpolitiet Roland Olsen. Deltagerne besøgte bl.a. Londons politi, *Scotland Yards Special Branch* og Udenrigsministeriets efterretningstjeneste (*Secret Intelligence Service*, kendt som MI6). Besøget bidrog utvivlsomt til at bekræfte det tætte forhold mellem de to landes militære og civile tjenester, og de danske gæster var tydeligt imponeret over modtagelsen.⁴ De danske deltagere fandt inspiration i de britiske tjenesters arbejde, og repræsentanterne for REA hæftede sig især ved, at lederen af Special Branch, som havde til opgave at overvåge undergravende bevægelser, havde understreget, at det var vigtigt at indhente så mange oplysninger som muligt: ”Det er Opgaven at vide alt, hvad der foregaar af Interesse for Special Branch, de fleste Oplysninger vil aldrig blive brugt til aktiv Indgriben, men det skal være saaledes, at man har oplysningerne liggende parat, da det meget ofte er for sent eller umuligt at faa de fornødne Oplysninger, naar vedkommende Ting er aktuel.”⁵

Hoffs afløser som chef for REA, Alex Haslund, fik senere via GE kontakt til den britiske sikkerhedstjeneste, *Security Service* eller MI5.⁶ I 1951 besøgte tre medarbejdere den britiske tjeneste, hvor de havde mulighed for at orientere sig om de britiske erfaringer med den kommunistiske bevægelse, sovjetisk efterretningsvirksomhed og overvågningsmetoder.⁷ Det tætte og tillidsfulde forhold

3 JM, ujournaliseret: Rigspolitechefens Efterretningsafdeling, notat, 2. juni 1950.

4 RA, FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: Kaptajn N. B. Schou, Til Generalstabens Efterretningssektion, ”Beretning”, 20. november 1945.

5 PET, ujournaliseret: Rigspolitechefens Efterretningsafdeling, notat, 17. december 1945.

6 JM, ujournaliseret: Haslund, ”Redegørelse for forholdet mellem Generalstabens Efterretningssektion og Politiets Efterretningsafdelinger”, 27. marts 1950.

7 PET, administrativ sag: ”En efterretningstjenestes tilrettelæggelse af det interne arbejde, observationstjeneste, agentarbejde samt oversigt over kommunistiske organisationers, russisk efterretnings-tjenestes og russiske repræsentationers opbygning og arbejdsmetoder”, ultimo november 1951.

til briterne, der blev grundlagt efter befrielsen, forblev et af de bærende elementer i PET's internationale samarbejde. En senere medarbejder i PET har således betonet, at samarbejdet med briterne var tættere end med andre stormagter, og at der i PET var særlig respekt for kvaliteten og integriteten af briternes indsats. Med tiden blev PET's medarbejdere uddannet på kurser i Storbritannien, PET lånte teknisk udstyr hos briterne, og de to tjenester gennemførte flere fællesoperationer.⁸

Suverænitetsåndhævelse og tidlig vestlig spionageaktivitet

I takt med at forholdet mellem Øst og Vest blev forværret i 1947-48, begyndte REA at modtage oplysninger om formodede vestlige spionageaktiviteter på dansk område. Som efterretningstjeneste (eller rettere sikkerhedstjeneste) var det en af REA's opgaver at håndhæve Danmarks suverænitet og sørge for, at fremmede efterretningstjenester ikke opererede på dansk territorium uden REA's godkendelse. Dette gjaldt såvel venligtsindede vestlige tjenester som østlige tjenester, og uanset om de bedrev efterretningsvirksomhed rettet mod Danmark eller andre lande. Indtil Danmark tilsluttede sig Atlantpagten i 1949, var landet neutralt, og det var derfor vigtigt, at der fandtes en effektiv dansk efterretningstjeneste, der kunne forhindre fremmede tjenester i at operere i Danmark. Ellers måtte man antage, at udenlandske tjenester ville begynde at foretage kontra-efterretningsoperationer på egen hånd i Danmark, hvilket ville gøre landet til en "kampplads" for fremmede tjenester. Det blev således fremhævet i Justitsministeriets cirkulære om politiets efterretningsvirksomhed fra maj 1947, at REA bl.a. skulle interessere sig for "spionage rettet mod Danmark eller en fremmed stat, herunder foruden spionage af militær karakter også anden spionage, f.eks. handelsspionage ...".⁹

I 1948 begyndte REA at modtage oplysninger om hemmelige bevæbnede antikommunistiske grupper rundt om i landet. De fleste af disse var efter alt at

8 RB: Per Larsen, 2. oktober 2002 og 4. december 2002. Den norske tjeneste havde også et tættere og mere tillidsfuldt samarbejde med englænderne end med amerikanerne under den kolde krig. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen. Overvågning i Norge 1914-1997* (Oslo, 1998), bd. 2, s. 517-518.

9 JM: Cirkulære til politidirektøren i København og politimestrene vedrørende politiets særlige efterretningsvirksomhed, 31. maj 1947.

dømme tidligere modstandsgrupper, som i lyset af den stigende internationale spænding blev reaktiveret. Især det kommunistiske kup i Prag i februar 1948 og den efterfølgende påskekrise udløste en udbredt frygt for en gentagelse af 9. april 1940. I hvert fald nogle af grupperne synes at have haft kontakter til de engelske og amerikanske efterretningstjenester, og de havde til opgave at indsamle oplysninger om sovjetiske og kommunistiske aktiviteter og at udkæmpe en guerillakrig i tilfælde af en sovjetisk besættelse. Lignende forhold gjorde sig gældende på samme tidspunkt i Norge, hvor *Politiets Overvåkningstjeneste (POT)* i flere tilfælde skred ind mod antikommunistiske grupper med vestlige forbindelser.¹⁰

REA's viden om disse grupper er kun yderst fragmentarisk dokumenteret, da store dele af arkivmaterialet fra denne tidlige periode er destrueret. Men det fremgår af de spredte referencer, at tjenesten i februar 1947 noterede sig, at en navngiven bygningskonstruktør i København skulle "være leder af den amerikanske antirussiske organisation her i landet."¹¹ I juni 1948 konstaterede tjenesten, at den tidligere modstandsmand Jens Lillelund "for amerikansk regning" skulle have etableret "en landsomfattende organisation med spionage for øje",¹² og i 1950 orienterede en repræsentant for Centralafdelingen deltagerne på et møde med kontaktfolkene i politikredsene om, at "England og Amerika havde for øjeblikket en stab af betalte spioner her i landet."¹³

Ligesom det var tilfældet i Norge, forsøgte REA at få kontrol med de antikommunistiske grupper. Centralafdelingen oprettede derfor et kartotek over "illegale antikommunistiske grupper" med den begrundelse, at tjenesten ønskede at forhindre, at grupperne udførte handelsspionage, "selvom denne måtte være ufrivillig". Centralafdelingen anførte også, at man ønskede at være bekendt med, hvilke personer, der var involveret i antikommunistisk virksomhed, således at tjenesten kunne "gøre opmærksom på" personer, der var kendt "på anden måde" i afdelingen. Dette var antagelig en henvisning til kommunister, der kunne tænkes at infiltrere det antikommunistiske arbejde. Centralafdelingen anmodede derfor kontaktmændene i politikredsene om at indberette alle oplysninger om

10 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 126-133, 493-497.

11 PET, Plankartotek: "U.S.A. – Efterretningsvæsen", oplysning dateret 19. februar 1947.

12 Ibid.: "U.S.A. – Efterretningsvæsen", oplysning dateret 8. juni 1948.

13 PET, emnesag: "Referat af Stationsleder- og Kontaktmøde i Kolding den 17. februar 1950".

antikommunistisk virksomhed, og afdelingen understregede, at disse oplysninger ville blive opbevaret under sikre forhold.¹⁴

Dette forsøg på at få central kontrol over de antikommunistiske grupper – og dermed få mulighed at modvirke deres eventuelle involvering i spionage til fordel for fremmede magter – stødte imidlertid på modstand fra to sider. For det første havde flere kontaktfolk lovet grupperne, at de ikke ville videregive deres navne af frygt for, at de ville falde i hænderne på fjenden i tilfælde af en sovjetisk besættelse. Det forlød også, at grupperne skulle have ”velsignelse fra allerhøjeste sted.”¹⁵ For det andet klagede Generalstabens Efterretningssektion over, at REA i sin iver efter at registrere de antikommunistiske grupper var i færd med at afsløre forsvarets ”krigsnet”. Flere af disse grupper indgik nemlig i det tidlige stay behind-net, der i tilfælde af krig skulle udføre efterretnings- og sabotageopgaver bag fjendens linjer.¹⁶ Den foreløbige løsning blev derfor, at REA ikke greb ind overfor de antikommunistiske gruppers våbenlagre, og at Centralafdelingen overlod det til kontaktfolkene i politikredsene at indsamle og opbevare oplysningerne om gruppernes sammensætning og aktiviteter. Efter at Hjemmeværnet i 1949 blev en statslig institution, og FE indgik en trepartsaftale med CIA og MI6 i 1951, blev de antikommunistiske grupper underlagt en strammere kontrol, og stay behind-nettet blev professionaliseret.¹⁷

Det er uklart, i hvilket omfang de antikommunistiske grupper rent faktisk var involveret i handelsspionage eller andre former for spionage til fordel for Vestmagterne. Til gengæld er der flere forhold, der tyder på, at de amerikanske og britiske efterretningstjenester i et vist omfang opererede i Danmark i denne periode. OSS etablerede en base i Danmark kort efter befrielsen, og fremtrædende politikere, modstandsfolk og efterretningsfolk bistod amerikanerne med at indhente oplysninger om bl.a. danske kollaboratører.¹⁸ OSS/SSU interesserede sig tidligt for sovjetisk efterretningsvirksomhed og kommunistisk aktivitet i Danmark, og allerede i 1945 lykkedes det den amerikanske tjeneste at placere en

14 RA, FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: Rundskrivelse, 19. december 1949, signeret B.

15 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

16 RA, FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: Generalkommandoen og Søværnskommandoen til Forsvarsministeren, 20. 5. 1950. Se også Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

17 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

18 Peer Henrik Hansen, *Da yankeeerne kom til Danmark*, passim.

agent på Land og Folk.¹⁹ En indberetning fra den amerikanske legation i København fra begyndelsen af 1946 betegnede Finn Jensen som en ”ensom ulv” (”lone wolf”), der udelukkende var tilknyttet legationen for at kunne operere under diplomatisk dække: ”Han udfører den slags arbejde, som jeg mener, burde varetages af en selvstændig efterretningstjeneste i Washington under en form for løs forbindelse med legationen.”²⁰ Finn Jensen var trods det dansk klingende navn en amerikansk efterretningsofficer, der opererede under dække af at være medarbejder i oplysningstjenesten USIS, og som indhentede oplysninger om Tyskland, de baltiske lande og Polen.²¹ Dette var på et tidspunkt, hvor SSU havde overtaget OSS’ indhentningsopgaver, og inden etableringen i 1947 af den nye amerikanske tjeneste, *Central Intelligence Agency, CIA*.

REA indhentede en række oplysninger om formodet amerikansk efterretningsaktivitet i Danmark i begyndelsen af den kolde krig. I flere af disse indberetninger er den amerikanske ambassade nævnt. Det viser, at REA noterede sig den amerikanske aktivitet. Således forlød det i februar 1948, at en tysk statsborger muligvis havde forbindelse med den amerikanske efterretningstjeneste via ”Security Officer, Attaché Adolf Julius Lium.”²² I 1951 steg antallet af indberetninger om amerikanske aktiviteter, og de tydede på, at ambassaden ved hjælp af danske statsborgere forsøgte at kortlægge danske havne og indsamle andre oplysninger. Flere af indberetningerne nævnte en dansk ambassadeansat i denne forbindelse.²³

Kortlægningen kan være sket med henblik på en eventuel fremtidig konfrontation med Sovjetunionen i Europa. Andre rapporter identificerede en østtysk kaptajn, der anløb Frederikshavn, og en amerikansk sergent, der gjorde tjeneste

19 Ibid., s. 189-200.

20 ”He is doing the type of work which I think should ordinarily be handled by an independent intelligence agency in Washington under a sort of loose connection with the legation.” NA, RG 59, Lot Files, Records of the Office of British Commonwealth and Northern European Affairs 1941-53, Subject Files 1941-53, box 10: Garret G. Ackerson Jr., Confidential Memorandum, January 8, 1946, påhæftet Ackerson til Trimble, March 4, 1946.

21 Peer Henrik Hansen, *Da yankee’erne kom til Danmark*, s. 183, 201, 205-206.

22 PET, Plankartotek: ”U.S.A. – Efterretningsvæsen”, oplysning dateret 9. februar 1948. Adolf Lium blev leder for SSU i København i april 1946. Se Peer Henrik Hansen, *Da yankee’erne kom til Danmark*, s. 207-209.

23 PET, Plankartotek: ”U.S.A. – Efterretningsvæsen”, oplysninger dateret 8. maj, 6. juni og 26. juni 1951. OSS gennemførte en geografisk kortlægning af Danmark kort efter befrielsen i 1945. Se Peer Henrik Hansen, *Da yankee’erne kom til Danmark*, s. 158-159.

ved Østerbro kaserne, som amerikanske efterretningsagenter.²⁴ Enkelte af indberetningerne indeholdt mere detaljerede oplysninger om den amerikanske aktivitet. I et tilfælde skulle en person, der navngav sig Lund, have henvendt sig til en landbetjent og anmodet om navne på kontakter, der kunne give oplysninger om kommunister. Ifølge GE stod der muligvis ”amerikanske interesser” bag forsøget.²⁵ Fra Aalborg forlød det, at en amerikansk mormonmissionær havde fotograferet et marinehjælpeskib, der var i færd med at laste søminer.²⁶ Disse ubekræftede oplysninger tegner et billede af amerikansk efterretningsvirksomhed, som kunne have en tendens til at handle unilateralt, og som det kunne være svært for de danske myndigheder at få fuldt indblik i og kontrol over. Noget som skulle komme til at gøre sig gældende under hele den kolde krig.²⁷ Det er uvist, om disse aktiviteter var godkendt af danske politikere, sådan som det var sket tidligere.

Oplysningerne om selvstændig britisk efterretningsaktivitet er derimod færre og mere usikre, hvilket bestyrker indtrykket af, at forholdet mellem de danske og britiske tjenester generelt var tæt og tillidsfuldt. Der er tegn på, at en major John Ray kort efter befrielsen oprettede en hemmelig britisk radiosender i Danmark, og at han senere under dække af en eksport- og importforretning tog kontakt til danske statsborgere for at indhente oplysninger til den britiske tjeneste.²⁸ Det var muligvis dette netværk, som REA i 1946 kom på sporet af og overvågede.²⁹ Andre oplysninger antyder, at personer, der under krigen havde haft kontakt til de britiske efterretningstjenester, i et vist omfang fortsatte med at arbejde for dem. Et eksempel var den kendte modstandsmand Jens Toldstrup, der havde været leder af modtagelsen af de britiske forsyninger til modstandsbevægelsen i Jylland.³⁰ Ifølge en bevaret indberetning fra 1948 i FE’s arkiv skulle

24 PET, Plankartotek: ”U.S.A. – Efterretningsvæsen”, oplysninger dateret 20. august og 26. november 1951.

25 Ibid., oplysning dateret 23. juli 1949.

26 Ibid., oplysning dateret 12. oktober 1951.

27 Det samme billede tegnede sig i Norge, jf. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 2, s. 518.

28 RA, Forsvarets arkiv, P.A. Mørchs arkiv, kasse 167, løse ark: Breve af 14. september og 11. oktober 1945; notat: ”Engelsk Efterretningstjeneste”, udateret.

29 Peer Henrik Hansen, *Da yankeeerne kom til Danmark*, s. 356.

30 Aage Trommer, ”Toldstrup, Anton J.” i: Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer, (red.), *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-45* (Gads Forlag, 2002), s. 466-467. Toldstrup er omtalt som ”Anton Toldstrup” i materialet, mens han gik også under navnet Jens Toldstrup.

han have indsamlet oplysninger om kommunistiske planer om sabotage mod danske flyvepladser i tilfælde af vestlige militære forstærkninger. Ifølge indberetningen skulle Toldstrups oplysninger, der også omfattede navnene på nogle af de implicerede kommunister, være sendt til ”et ikke nærmere angivet Sted i England.”³¹ Et andet eksempel var en tysk statsborger, der var ansat som sekretær i Arbejdsministeriet, og som blev indberettet til REA i 1950: ”Han, der under krigen arbejdede for engelsk e-væsen, har for nylig udtalt, at han stadig arbejder for englænderne.”³² Sekretærens åbenmundethed sætter spørgsmålstegn ved, hvor seriøs hans eventuelle efterretningsvirksomhed var.

Når briterne angiveligt var tilbageholdende med at udøve efterretningsvirksomhed på egen hånd i Danmark, hang det muligvis sammen med, at briterne ikke ønskede at skade det tætte forhold, der eksisterede mellem de to lande. Der var allerede etableret kontakt mellem de to landes tjenester, og det danske politi og de britiske efterretningstjenester havde et frugtbart samarbejde i det besatte Tyskland, som den britiske regering ikke ønskede at sætte over styr.³³ Britiske embedsmænd havde overvejelser om at forstærke det politiske og økonomiske samarbejde mellem de to lande yderligere og gøre Danmark til en ”østlig forlængelse” af Storbritannien.³⁴ Briterne havde derfor gode grunde til ikke at krænke den danske suverænitet og skade det gode forhold.

CIA og REA’s kartoteker

I løbet af 1947 og 1948 skærpedes modsætningerne mellem Øst og Vest og udviklede sig til en ideologisk, økonomisk, militær og kulturel kold krig, som også Danmark måtte forholde sig til.³⁵ Det var en opfattelse i samtiden, at Danmarks

Toldstrups rolle i forbindelse med et eventuelt Gladio-netværk i Danmark er behandlet i Kommissionens beretning, bind 5, om ”Firmaet” og ”Stay-Behind”.

31 RA, FE’s arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: Notits, 8. december 1948.

32 PET, Plankartotek: ”Arbejdsministeriet”, oplysning dateret 31. januar 1950.

33 Public Records Office (PRO), Foreign Office (FO), 800/500: Ernest Bevin til Prime Minister Atlee, 6th May 1948. Se også Rasmus Mariager, *I tillid og varm sympati*, s. 72-73.

34 PRO, FO 371/65846: Alec Randall til R.M.A.Hankey, 29th August 1947. Se også Rasmus Mariager, *I tillid og varm sympati*, s. 132-133.

35 I dette og de følgende afsnit besvares folketingsspørgsmål nr. 283 (”Har informationer indsamlet af PET om lovlig politisk virksomhed nogensinde været videregivet til en efterretningstjeneste i et andet land?”).

medlemskab af De forenede Nationer i 1945 udgjorde et brud med den traditionelle danske neutralitet, og selv om ledende socialdemokrater som Hans Hedtoft så med skepsis på de to supermagter og opfattede Danmark som en ”brobygger” mellem blokkene, var der ingen tvivl om, at landet befandt sig i den vestlige, demokratiske lejr. Således havde Danmark i 1947 besluttet at stille tropper til rådighed for briterne i forbindelse med besættelsen af Tyskland og at tage imod den amerikanske Marshallhjælp i form af støtte til genopbygningen af økonomien. Den yderligere forværring af den internationale situation i de første måneder af 1948, især det kommunistiske kup i Prag og den efterfølgende påskekrise, hvor rygterne om et sovjetisk angreb og et kommunistisk kupforsøg svirrede i Danmark, bidrog yderligere til at skubbe Danmark i retning af den vestlige lejr, selvom der i første omgang var tale om en sondering af mulighederne for et nordisk forsvarsforbund.³⁶

Det synes også at have været udviklingen i 1947-48, der bidrog til, at REA forstærkede sine internationale kontakter. I en redegørelse fra 1952 om PET's internationale samarbejde forklarede PET's chef Ernst Brix, at samarbejdet først og fremmest var motiveret af truslen fra den internationale kommunisme og de såkaldte frontorganisationer, dvs. kommunistisk styrede organisationers, virksomhed:

”Da de aktioner, som disse organisationer iværksætter, næsten aldrig er af lokal karakter, men oftest iværksættes samtidig og på ensartet måde, er det af den største betydning, at der gensidigt udveksles oplysninger på dette område.”³⁷

På samme måde blev spionageaktivitet per definition udført på tværs af grænserne, og det var derfor nødvendigt at samarbejde med udenlandske tjenester om efterforskningen. Dette samarbejde gav også anledning til at udveksle oplysninger om fremmede agents metoder og om de indhøstede erfaringer med

36 For den generelle udenrigspolitiske udvikling og Danmarks sikkerhedspolitik 1945-49 se: Thorsten Borring Olesen, ”Udenrigspolitik i en overgangstid 1945-1949/50”, i: Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume, *I blokopdelingens tegn, 1945-1972*. Dansk Udenrigspolitik Historie, bd. 5 (Gyldendal Leksikon, 2005), s. 21-149. Se også Nikolaj Petersen, ”Atlantpagten eller Norden? Den danske alliancebeslutning 1949”, i: Carsten Due-Nielsen, Johan Peter Noack og Nikolaj Petersen, (red.), *Danmark, Norden og NATO 1948-1962* (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1991), s. 17-42. Se også Peer Henrik Hansen og Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948. Dansk dobbeltspil på randen af den kolde krig* (Høst og Søn, 2000).

37 JM, P.O.-sag: E. Brix, notat, 1. december 1952.

modforanstaltninger.³⁸ Således måtte truslen fra den internationale kommunisme i form af spionage, sabotage og undergravende aktivitet, styret fra Moskva, bekæmpes ved hjælp af et internationalt samarbejde mellem de vestlige efterretningstjenester.

Som tidligere nævnt havde GE og ME under krigen etableret kontakter til OSS, som de videreførte efter krigen. Også politiet etablerede tidligt ”uformelle” kontakter til den amerikanske efterretningstjeneste. Baggrunden synes at være, at nogle politikere, modstandsfolk og efterretningsfolk anså USA som den nye stormagt, der bedre end Storbritannien kunne garantere Danmarks sikkerhed. To centralt placerede medarbejdere i REA, Christian Madsen og Max Weiss, havde under krigens sidste år opholdt sig i Sverige, hvor især Madsen havde arbejdet tæt sammen med OSS. De to politifolk lovede i 1945 den kommende leder af SSU i Danmark, Adolf Lium, at videregive kopier af alle efterretningsrapporter fra REA til amerikanerne. De to kriminalfolk havde tætte kontakter til ledelsen i Socialdemokratiet, og forslaget var sandsynligvis sanktioneret herfra.³⁹ Kort tid efter begyndte SSU at modtage et stort antal rapporter fra den danske militære efterretningstjeneste, som muligvis blev udleveret af de to REA-medarbejdere. I maj 1946 registreredes Madsen (med kodenavnet ”Scarface”), Weiss (”Double Cross”) og den senere socialdemokratiske stats- og udenrigsminister H.C. Hansen (”Big Horn”) på en SSU-liste over agenter og kontakter.⁴⁰ Formodentlig foregik denne kontakt uden REA-ledelsens vidende. OSS/SSU fik også oplysninger fra politiets registre og det såkaldte Centralregister over danske kollaboratører.⁴¹ Der var således tale om et uformelt samarbejde, der var baseret på personlige kontakter, hvor de danske kontakter nok søgte at vinde amerikansk sympati og støtte mod oplysninger.

Samarbejdet kom imidlertid hurtigt ud for en krise. Ifølge amerikanske kilder skal H.C. Hansen og Christian Madsen i sensommeren 1946 have opsøgt Lium og beklaget sig over dennes samarbejde med den danske militære efterretnings-tjeneste. Det fremgår af Liiums referat af samtalen, at Madsen og Weiss havde afbrudt samarbejdet som reaktion på, at Lium havde etableret kontakt til GE/ME og opfordret denne til at samarbejde med REA i stedet for GE/ME. Resultatet af

38 Ibid.

39 Peer Henrik Hansen, *Da yankee'erne kom til Danmark*, s. 122, 171, 215-218, 291-292.

40 Ibid., s. 360-365. ”Big Horn”s identitet fremgår af Morten Phil og John Hansen, ”Var H.C. Hansen agent for USA?”, *Jyllands-Posten*, 5. juni 2008.

41 Peer Henrik Hansen, *Da yankee'erne kom til Danmark*, s. 202, 313, 321-323.

de efterfølgende drøftelser blev, at H.C. Hansen accepterede, at oplysningerne blev videregivet til amerikanerne via GE/ME.⁴² Således måtte kriminalfolkene i REA opgive den direkte kontakt til den amerikanske tjeneste.

Imidlertid forsøgte REA at udnytte den spændte internationale situation få år senere til at genoprette kontakten og dermed bryde aftalen fra 1946. Ifølge en skrivelse fra Generalkommandoen og Søværnskommandoen til Forsvarsministeren fra 1950 skal REA formentlig i foråret 1948 have taget kontakt til ”en her-værende amerikansk repræsentant”.⁴³ Der var sandsynligvis tale om den stedlige leder af CIA’s kontor på ambassaden i København, den såkaldte Station Chief. Denne handling fik de militære efterretningstjenester til at protestere, idet den skulle have medført, at den amerikanske repræsentant efterfølgende havde afbrudt forbindelsen til de militære tjenester. GE og ME mente således, at REA havde trængt sig ind på et ”rent militært område”.⁴⁴ Ifølge GE’s egen fremstilling var det imidlertid den danske militære tjeneste, som havde lagt amerikanerne på is på grund af utilfredshed med samarbejdet.⁴⁵ Denne rivalisering mellem REA og GE/ME om de internationale efterretningskontakter skulle fortsætte og præge forholdet mellem parterne i den følgende tid.

Oplysningerne om, at REA i 1948 reetablerede kontakten med amerikanerne, støttes af et referat fra et møde, sandsynligvis holdt mellem repræsentanter for GE og CIA, som findes i kommandør P. A. Mørchs embedspapirer. Referatet er dateret den 26. maj 1948 og drejer sig om uoverensstemmelser mellem de to parter om betingelserne for deres samarbejde. Ifølge referatet gav den amerikanske repræsentant udtryk for, at han havde visse kontakter i Danmark, bl.a. til politiet, og at disse kontakter gav ham oplysninger. Det fremgår ikke, hvilke oplysninger det drejede sig om, men der var muligvis tale om oplysninger om visumansøgere.⁴⁶

Denne videregivelse af oplysninger til amerikanerne fik hurtigt et betydeligt omfang. I 1948 modtog CIA således en kopi af REA’s kartotek. Sagen kom frem, da en dansk sømand i 1961 blev nægtet adgang til at gå i land, da hans skib anløb havn i USA. Søfyrbødernes forbund anmodede det danske generalkonsulat

42 Ibid., s. 387-388.

43 RA, FE’s arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: Generalkommandoen og Søværnskommandoen til Forsvarsministeren, 20.5.1950.

44 Ibid.

45 Se Kommissionens beretning bind 5 om Stay-Behind og Firmaet.

46 RA, FE’s arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 24: ”Mødereferat”, 26. maj 1948.

i New York om bistand til at få forbuddet ophævet, da man antog, at der var tale om en misforståelse, idet den pågældende var medlem af Socialdemokratiet og oven i købet kendt som antikommunist.⁴⁷ Den efterfølgende undersøgelse godtgjorde, at de amerikanske immigrationsmyndigheders oplysninger stammede fra en kopi af REA's gamle hovedkartotek, som var blevet udleveret til amerikanerne formentlig i 1948. Sagen gav anledning til, at PET overfor CIA protesterede over, at amerikanerne var fortsat med at benytte de gamle oplysninger fra REA's tidlige registreringer.⁴⁸

REA var kort efter påskekrisen i foråret 1948 begyndt at registrere kommunister trods Justitsministeriets cirkulære fra året før, der indeholdt et forbud mod registrering af borgere alene på grund af deres lovlige politiske virksomhed. Det skete med Justitsministeriets vidende og godkendelse.⁴⁹ Kort efter at registreringen var iværksat, blev der taget kopier af kartoteket på mikrofilm. I 1949 foretoges en supplerende fotografering. Ifølge en notits fra 1953 blev der benyttet amerikanske film, som efterfølgende blev opbevaret i pengeskabe i Centralafdelingen. Der er nogen uklarhed i notitsen om den præcise datering af den første fotografering. Ifølge notitsens ophavsmand var det REA's daværende leder, politiinspektør Troels Hoff, der beordrede fotograferingen, og filmene blev, så vidt skribenten erindrede, afleveret til Hoff i vinteren 1949.⁵⁰ En anden notits fra 1951, forfattet af en anonym medarbejder, kaster yderligere lys over fotograferingen. Ifølge denne notits blev fotograferingen iværksat i begyndelsen af 1948, og filmene blev efterfølgende deponeret af ledelsen uden for Politigården. Medarbejderen tilføjer, at Centralafdelingen "Udefra" modtog to sæt kopier af filmene, hvoraf det ene blev opbevaret i afdelingen og det andet overladt til det rejsehold, der besøgte kontaktmændene i politikredsene.⁵¹ Henvisningerne til, at filmene blev placeret uden for Centralafdelingen, og at REA modtog kopier "udefra", kan være en henvisning til den amerikanske forbindelse.⁵²

Spørgsmålet er, hvorfor man udleverede mikrofilmene til amerikanerne, og om udleveringen var sanktioneret af REA's ledelse. Mogens Jensen, der kom til

47 JM, P.O.-sag: Paul B. Ryder, Kgl. Dansk Generalkonulat i New York, 12. december 1961.

48 ESU: Referat af møde den 15. januar 1962. PET, ujournaliseret: Mogens Jensen, notits, 14. februar 1962.

49 Denne hændelse er beskrevet mere detaljeret i Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989.

50 PET, administrativ sag: Notits, 5. januar 1953.

51 PET, administrativ sag: "Vedr. Anlæg af Kommunist-Kartotek i R.E.A.", 11. januar 1951.

52 Se også afsnittet om mikrofilm i Kommissionens beretning, bind 3, om PET 1968-1989.

PET i 1951 og senere blev chef, har oplyst, at han fik at vide af personalet, der havde arbejdet under Hoff, at det var Hoff, der havde udleveret kopien til enten amerikanerne eller briterne.⁵³ Det mest sandsynlige er, at det var REA's ledelse, der udleverede kopierne. Dette støttes af Mogens Jensens udtalelser på et møde i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg i januar 1962, hvor han i forbindelse med sagen om den danske sømænd bemærkede, at materialet var videregivet til den amerikanske efterretningstjeneste i 1948 "af beredskabsmæssige grunde".⁵⁴ Kopierne skulle således placeres hos CIA som et rømningsarkiv i tilfælde af Danmarks besættelse under en kommende krig. Et medvirkende motiv kunne være, at danskerne forsøgte at vinde amerikanernes tillid i den begyndende konflikt mellem Øst og Vest. I forbindelse med den såkaldte påskekrise i 1948 søgte den danske regering således at sende et signal til USA om, at Danmark havde vilje til at forsvare landet i tilfælde af et sovjetisk angreb. Videregivelsen af kopien af REA's kartotek kunne således ses som et signal om, at de danske myndigheder holdt øje med kommunisterne i Danmark, og at myndighederne var rede til at samarbejde med USA om at beskytte Danmarks indre sikkerhed.

Der foregik imidlertid også en mere uformel videregivelse af oplysninger til amerikanerne. Som tidligere omtalt foreslog Christian Madsen og Max Weiss kort efter befrielsen at videregive kopier af REA's materiale, men kort tid efter medførte rivaliseringen mellem de danske tjenester, at kontakten blev afbrudt. Den blev først genoptaget to år senere. Flere ældre medarbejdere har over for Kommissionen beskrevet, hvordan især Christian Madsen havde et usædvanligt tæt forhold til amerikanerne. En tidligere medarbejder har således oplyst, at han fra kolleger har hørt, at Christian Madsen på egen hånd havde kontakt til amerikanerne, og at han havde udleveret fotokopier af REA's kartotekskort til CIA til gengæld for en Folkevogn.⁵⁵ Ole Stevns, der var jurist i PET i 1950'erne, har betegnet Madsen som "geschæftig" og vil ikke afvise, at han kan have videregivet oplysninger til CIA på egen hånd.⁵⁶

I forbindelse med den undersøgelse, der blev foretaget af PET's leder, Ernst Brix', embedsførelse i 1956-57, blev der løftet lidt for sløret omkring Christian Madsens aktiviteter. Ifølge Brix' udsagn opdagede han ved sin tiltræden i begyndelsen af 1951, at Christian Madsen udleverede kopier af enhver notits eller

53 RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

54 ESU: Referat af møde den 15. januar 1962.

55 RB: 20. marts 2001.

56 RB: Ole Stevns, 6. november 2001.

rapport, som tilgik REA, og enhver beretning eller oversigt, som blev udarbejdet i tjenesten, til CIA's lokale repræsentant. Videregivelsen havde et sådant omfang, at to REA-medarbejdere udelukkende var beskæftiget med at besvare de efterfølgende spørgsmål, som CIA-repræsentanten havde til materialet. Brix, der stod i et modsætningsforhold til Madsen, og som havde en interesse i at svække dennes troværdighed, betegnede udleveringen af materialet til amerikanerne som "ensidig, total og ganske ukontrolleret", der havde været "til stor skade for danske interesser." Brix fratog straks Madsen dennes kontakt til amerikanerne, hvilket ifølge Brix var grunden til, at Madsen forlod PET. Brix underrettede efterfølgende tidligere statsminister Hans Hedtoft, AIC's sekretær Urban Hansen og justitsminister Helga Pedersen om det passerede.⁵⁷ Brix' beretning forekommer troværdig, da den er i overensstemmelse med, hvad der i øvrigt vides om Christian Madsens og REA's kontakt til amerikanerne efter befrielsen. Det indebærer, at den amerikanske efterretningstjeneste i en periode frem til januar 1951 modtog kopier af alle REA's oplysninger, heriblandt oplysninger om danske statsborgeres politiske tilknytning. Dette var efter alt at dømme sanktioneret af H.C. Hansen, der også havde kontakt til amerikanerne.

Dette bidrager til at forklare, hvorfor REA øjensynligt havde et særligt godt forhold til amerikanerne, inden Brix overtog ledelsen og forsøgte at håndhæve dansk suverænitæt. Da cheferne for de nordiske tjenester på et møde i 1950 diskutererede forholdet til CIA, fremgik det, at mens Norge var tilbageholdende med at videregive oplysninger, hvilket havde fået amerikanerne til at drive "privat efterretningsvirksomhed", og Sverige var helt afvisende over for CIA, så betegnede REA's chef Alex Haslund forholdet til amerikanerne som "udmærket". REA-chefen var af den opfattelse, at amerikanerne optrådte "loyalt", og han henviste til, at de havde underrettet REA, da to personer, der planlagde en privat efterretningsvirksomhed, havde henvendt sig til dem og foreslået et samarbejde.⁵⁸ Der var formentlig tale om repræsentanter for Arne Sejrs organisation, der planlagde at udføre psykologisk krigsførelse i Danmark.⁵⁹ Ifølge Haslunds beskrivelse af

57 JM, P.O.-sag: Ernst Brix, "Redegørelse II", 5. april 1957, og ekstrakt-afskrift, Bilag A; Udskrift for Kommissionsdomstolen af 27. oktober 1956, s. 161-162; Tjenestemandsførhør vedr. politichef Brix, Udskrift af forhørsprotokollen, E, s. 16.

58 PET, ujournaliseret: "Referat af forhandlingerne paa mødet i Stockholm den 24. og 25. november 1950".

59 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

forbindelsen til CIA synes REA's ledelse ikke at have følt sig domineret af den magtfulde amerikanske tjeneste:

”Haslund nævnede, at amerikanerne i Danmark fik visse generelle oplysninger om kommunismen, og at man i øvrigt gensidigt udvekslede en række konkrete oplysninger, men at der paa ingen maade fra amerikansk side var lagt noget pres paa de danske myndigheder. Man vidste dog, at amerikanerne i Danmark ogsaa havde forbindelse til private efterretningsorganisationer.”⁶⁰

Det er uvist, om Haslund havde kendskab til Christian Madsens uformelle efterretningssamarbejde, for hans karakteristisk af samarbejdet var ikke helt korrekt. CIA modtog mere end ”generelle” oplysninger, og når amerikanerne ikke lagde pres på danskerne, skyldtes det, at de ikke behøvede at gøre det.

Efter Brix havde overtaget kontrollen med den amerikanske kontakt, synes han at have forsøgt at få aftalt klare spilleregler for samarbejdet med amerikanerne. Ifølge nogle håndskrevne notater i PET's arkiv skal Brix og Mogens Jensen have besøgt USA i 1952.⁶¹ Formålet kan have været at begrænse den tidligere ukontrollerede videregivelse af oplysninger. Der er dog ikke fundet tegn på, at der blev indgået en egentlig skriftlig samarbejdsaftale med den amerikanske tjeneste, sådan som det var tilfældet med flere andre udenlandske søstertjenester. PET etablerede også tidligt kontakt til det amerikanske forbundspoliti, *Federal Bureau of Investigation (FBI)*, der bl.a. havde til opgave at undersøge spionage og undergravende aktivitet i USA. Kontakten gik via Legal Attaché, der var en udstationeret FBI-Special Agent, ved den amerikanske ambassade i London.⁶²

Det nordiske efterretningssamarbejde

I 1948-49 førte den forværrede internationale situation til, at Danmark, Norge og Sverige forhandlede om et fælles forsvarsforbund.⁶³ Parallelt hermed indledte de

60 PET, ujournaliseret: ”Referat af forhandlingerne paa mødet i Stockholm den 24. og 25. november 1950”.

61 PET, ujournaliseret: Håndskrevne notater.

62 PET, ujournaliseret: Breve til E. Mogens Jensen, December 10, 1957, og January 23, 1959. I 1971 blev der udstationeret to FBI-agenter på den amerikanske ambassade i København, og de overtog kontakten til FBI i en periode. PET, Aftalemappe: ”Vedr.: FBI”, 22. januar 1971.

63 Thorsten Borring Olesen, ”Udenrigspolitik i en overgangstid 1945-1949/50”, s. 105-111.

tre landes efterretningstjenester et formaliseret samarbejde. De tre lande havde tætte historiske bånd, de var præget af stærke arbejderbevægelser, og de var fælles om den nordiske velfærdsmode. De respektive landes socialdemokratiske ledere mødtes i den nordiske samarbejdskomité (SAMAK), som i de første år af den kolde krig var domineret af diskussioner om kampen mod kommunisterne. Selv om forhandlingerne om det nordiske forsvarsforbund brød sammen i begyndelsen af 1949, og Danmark og Norge tilsluttede sig Atlantpagten, mens Sverige opretholdt sin neutralitet, fortsatte det politiske og efterretningsmæssige samarbejde om bekæmpelsen af kommunisterne.

På et møde i Justitsministeriet i april 1948, kort efter påskekrisen, blev der indgået en aftale om et samarbejde mellem REA, det svenske *Säkerhetspolisen* (*Säpo*) og det norske *Politiets Overvåkningstjeneste* (*POT*). I starten mødtes lederne hver måned på skift i de tre hovedstæder, og man synes især at have udvekslet generelle oplysninger om kommunismens stilling i de respektive lande og mere konkrete oplysninger om ”interessante” personer og mistænkte internationale kurerer.⁶⁴ Senere formaliserede samarbejdet sig i fire årlige møder, hvor lederne havde mulighed for at knytte personlige kontakter, udveksle oplysninger om kommunismens stilling og østlig efterretningsaktivitet samt delagtiggøre deltagerne i hinandens erfaringer med modforanstaltninger. De nordiske tjenester udvekslede endvidere oplysninger om møder, hvor kommunister fra de nordiske lande deltog, og man bistod hinanden med at holde nordiske kommunister under observation, når de besøgte et andet nordisk land. De nordiske tjenester udviklede også et regionalt samarbejde. Således etablerede de svenske, norske og finske tjenester det såkaldte Nordkalot-samarbejde, idet kommunisterne stod stærkt i dette område, og PET havde kontakt med Säpos afdelinger i Malmö og Göteborg. PET var den mindste af de tre nordiske tjenester, mens Säpo havde flest ressourcer og fungerede som en slags ”storebror”, der videregav sine erfaringer med organisation og modforholdsregler mod kommunisterne og spionageaktivitet.⁶⁵ Efter alt at dømme var der tale om et tæt og nyttigt samarbejde, som nok var højere prioriteret af Säpo og POT, som ikke havde så mange

64 Rigspolitiet, ujournaliseret: Udateret indberetning omfattende perioden fra 1. marts til 1. august 1948 vedrørende Efterretningsafdelingens virksomhed.

65 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 516-522; Rikets säkerhet och den personliga integriteten. De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddanda verksamhet sedan år 1945. Betänkande av SäkerhetstjänstKommissionen, SOU 2002:87 (Stockholm, 2002), s. 256-258.

udenlandske kontakter som PET,⁶⁶ der i nogle tilfælde fungerede som mellemmand mellem de norske og svenske tjenester og søstertjenester på kontinentet.

På et tidspunkt, formentlig i slutningen af 1940'erne, blev det finske *Skyddspolisen* inddraget i samarbejdet.⁶⁷ På grund af Finlands nære forhold til Sovjetunionen var de øvrige nordiske tjenester altid lidt tilbageholdende med at videregive oplysninger til finnerne. Ifølge Mogens Jensen havde de nordiske tjenester dog fuld tillid til den finske chef, om end det var begrænset, hvilke oplysninger der blev videregivet til finnerne.⁶⁸ PET havde også kontakt til Island, hvilket nok skyldtes de tætte historiske bånd mellem de to lande. Island havde været under dansk overhøjhed frem til 1944, og Danmark synes at have påtaget sig et særligt ansvar for udviklingen på Island i den første fase af den kolde krig. Det danske Socialdemokrati støttede således aktivt de islandske partifæller imod kommunisterne og venstrefløjen i 1950'erne.⁶⁹

Konflikten med GE om de udenlandske forbindelser

I maj 1949 var REA i færd med at undersøge oplysninger om mulige internationale kommunistiske kurerlinjer og sovjetisk efterretningsaktivitet i Skandinavien. Blandt de omtalte personer var flere belgiske og nederlandske statsborgere, hvilket fik REA til at sende to medarbejdere til Belgien og Holland, hvor de etablerede kontakter til de to landes tjenester, det belgiske *Suret  de l'Etat* og det nederlandske *Centraale Veiligheidsdienst (C.V.D.)*. Her indgik man aftaler om gensidig udveksling af oplysninger om personer, der var involveret i illegal kurer- eller agentvirksomhed i de respektive lande, og det blev aftalt, at REA skulle fungere som kontakt til de svenske og norske tjenester.⁷⁰ Samarbejdsaftalen blev

66 POT havde et tæt samarbejde med de engelske og amerikanske tjenester, men få kontakter på kontinentet, jf. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 497-504. Ud over det nordiske samarbejde synes S po kun at have haft en begrænset kontakt til CIA og MI6, hvilket skyldtes den svenske tilbageholdenhed med at udlevere oplysninger, jf. *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 258-260.

67 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 516.

68 ESU: Referat af m de den 6. juni 1962.

69 Thorleifur Fridriksson, *Den gyldne flue. De skandinaviske socialdemokratiets relationer til den islandske arbejderbevægelse 1916-56: Internationalisme eller indblanding?* (SFAH, 1990). PET's kontakt til Island fremgår af oplysninger i PET, ujournaliseret.

70 PET, ujournaliseret: Notits, 30. maj 1949.

efterfølgende bekræftet gennem personlige kontakter mellem tjenesternes chefer.⁷¹ Samarbejdet med de to tjenester udviklede sig hurtigt til at blive yderst værdifuldt for REA. Ifølge en medarbejder, der besøgte de to søstertjenester i august 1949, havde parterne allerede udvekslet oplysninger om omkring 40 personer, der var mistænkt for at være involveret i internationalt kommunistisk arbejde, om flere konkrete sager og generelle oplysninger om sovjetisk og kommunistisk aktivitet. De belgiske og nederlandske tjenester var desuden meget interesseret i at udvide samarbejdet til at omfatte de kommunistiske søfolks virksomhed og sovjetisk efterretningsaktivitet.⁷² Den nederlandske tjeneste opfordrede også REA til at indgå i et samarbejde om overvågning af mistænkte kommunistiske kurerer og agenter, der rejste mellem landene.⁷³

Samarbejdet med de belgiske og nederlandske tjenester førte imidlertid til en genopblussen af rivaliseringen mellem REA og GE/ME om monopolet på de udenlandske kontakter. Tjenesterne beskyldte gensidigt hinanden for at trænge ind på den anden tjenestes område og for at skabe forvirring blandt de udenlandske søstertjenester om, hvem der repræsenterede Danmark. GE/ME mente således, at det havde været svært at forklare de udenlandske efterretningstjenester, hvorfor det danske politi opretholdt udenlandske efterretningskontakter, og den militære tjeneste henviste til, at det norske og svenske politis kontakter til udenlandske efterretningstjenester var kontrolleret af eller gik via de militære tjenester.⁷⁴ Det var således militærets opfattelse, at REA udelukkende skulle have kontakt til udenlandske politimyndigheder (såsom de nordiske kollegaer i POT og Säpo), mens enhver kontakt til eksterne civile efterretningstjenester (som MI6 og CIA) skulle gå via GE/ME. REA mente derimod, at GE havde optrådt på en ”dum og smålig måde” i forholdet til den nederlandske tjeneste, hvilket havde bidraget til at skade Danmarks anseelse i udlandet. Siden REA bl.a. havde til opgave at overvåge yderliggående partiers virksomhed og ulovlig efterretningsaktivitet i Danmark, burde tjenesten også have ansvaret for ”hele det efterhånden

71 Ibid.: Breve dateret 4. juli, 21. juli og 18. oktober 1949.

72 Ibid.: ”Indberetning vedr. kontaktbesøg i Den Haag og Bruxelles fra den 4.-8. august 1949”, 10. august 1949.

73 Ibid.: Notits, 19. december 1950.

74 RA, FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: ”Redegørelse for den militære efterretningstjenestes (generalstabens og marinestabens efterretningssektioner) udvikling siden den 5/5 1945 med henblik på samarbejdet med rigspolitiet”; notat, 7. marts 1950.

ret omfattende og udbytterige samarbejde med udlandet til afsløring af international, illegal virksomhed, kurerforbindelser etc.⁷⁵

Konflikten mellem de to parter om retten til de udenlandske kontakter blev først endeligt afklaret i forbindelse med reorganiseringen af efterretningstjenesterne i 1950/51. Ifølge det oprindelige forslag til reorganiseringen, der blev godkendt af regeringen, skulle forsvarets og politiets efterretningstjenester have klart definerede opgaver og underlægges en fælles chef. I et responsum til udkastet understregede REA's chef Alex Haslund og FE's kommende chef oberst H. M. Lunding, at begge tjenester allerede havde etableret kontakter til deres modsvarende organisationer i udlandet, og de anbefalede, at disse kontakter "fortsættes og eventuelt udbygges yderligere."⁷⁶ Således skulle PET og FE begge opretholde kontakter til de modsvarende udenlandske tjenester. Det betød i praksis, at de havde kontakt til henholdsvis politiets og militærets efterretningstjenester i f.eks. de nordiske lande, hvor de var organiseret på lignende vis som i Danmark. Hvad angik Storbritannien og USA, havde både PET og FE kontakt til de eksterne civile efterretningstjenester (MI6 og CIA), og PET havde desuden kontakt til sikkerhedstjenesterne (MI5 og FBI).

Knopskydning

Når en tjeneste fra et land fik kontakt med en tjeneste i et andet land, forekom det undertiden, at den nye samarbejdspartner formidlede kontakter til endnu andre landes tjenester. Således udviklede det internationale efterretningssamarbejde sig som en form for knopskydning, hvor nye kontakter førte til yderligere kontakter. Det gjorde sig også gældende i tilfældet med den nederlandske tjeneste, der i 1952 formidlede et tilbud fra den franske efterretningstjeneste *Direction de la Surveillance du Territoire (D.S.T.)* til PET om et direkte samarbejde. D.S.T. var den indenlandske kontraspionageafdeling under *Sûreté Nationale*, det franske statspoliti.⁷⁷

I efteråret 1952 indgik PET en aftale med D.S.T. om udveksling af oplysninger. De to parter enedes her om at udveksle oplysninger om de østlige efterretnings-

75 Ibid.: Rigspolitichefens Efterretningsafdeling, "Redegørelse for forholdet mellem Generalstabens Efterretningssektion og Politiets Efterretningsafdeling", 27. marts 1950.

76 RA, FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 20: Lunding og Haslund, notat, 21. juni 1950.

77 PET, ujournaliseret: Breve dateret 7. august, 20. august og 11. september 1952.

tjenester og deres metoder og mål, om internationale kommunistiske aktiviteter og de to landes kommunistpartiers virksomhed, gensidig bistand med bekæmpelsen af sovjetisk styret undergravende aktivitet, oplysninger om personer, der var involveret i leverancer af krigsvigtigt materiel til østblokken og oplysninger om hemmelige kommunistiske radioudsendelser.⁷⁸ Der var således tale om et samarbejde om bekæmpelsen af international kommunistisk aktivitet og østlig efterretningsvirksomhed i form af udveksling af generelle informationer og erfaringer, idet der ifølge aftalen også kunne videregives oplysninger om kommunister fra de to lande, der besøgte østblokken.⁷⁹ Senere fik PET også kontakt til den eksterne franske efterretningstjeneste, *Service Documentaire et Contre-Espionage (S.D.E.C.E.)*, der havde udstationeret en repræsentant ved den franske ambassade.⁸⁰

De tidligere fjender: Vesttyskland og Italien

Spørgsmålet om et efterretningssamarbejde med den nye demokratiske tyske Forbundsrepublik var særligt kontroversielt. Under besættelsen havde det tyske sikkerhedspoliti, Gestapo, anholdt og tortureret danske modstandsfolk, ligesom tyskerne havde sendt danske kommunister, jøder og politifolk i koncentrationslejre i Tyskland. Der var en udbredt formodning om, at der fandtes tidligere nazister og sikkerhedsfolk i de nye vesttyske tjenester, og ikke mindst blandt tidligere modstandsfolk, den gryende fredsbevægelse og på venstrefløjen var der en stærk modstand mod at samarbejde med Vesttyskland. Det kom også til udtryk i frygten for tysk genoprustning og revanchisme efter Forbundsrepublikkens optagelse i NATO i 1955.

PET måtte derfor træde varsomt i forhold til naboen mod syd. Det fremgår da også, at den danske tjeneste længe var forbeholden over for vesttyske forsøg på tilnærmelser, og at PET i særdeleshed var tilbageholdende med at udlevere oplysninger om danske statsborgere. Efter oprettelsen af Forbundsrepublikken i 1949 overtog vesttyskerne bl.a. ansvaret for at udstede visum til udlændinge, der ønskede at besøge eller rejse igennem Forbundsrepublikken. Dette var tidligere

78 Ibid.: Notits, 3. november 1952.

79 Ibid.: Notits, 3. november 1952.

80 Ibid.: ”Vedr.: franske efterretningstjenester”, 26. september 1953, signeret /R; Brix til Haslund, 23. april 1956, og Haslund til Brix, 23. april 1956.

blevet udført af Allied Permit Office. I 1951 henvendte chefen for visumkontoret ved det vesttyske generalkonsulat i København sig til PET's chef Ernst Brix og anmodede om, at der blev etableret et samarbejde, således at han kunne modtage oplysninger om visumansøgernes politiske tilhørsforhold. Da den vesttyske repræsentant tilkendegav, at oplysningerne ville blive videregivet til Combined Travel Board (der administrerede de allieredes fælles regler for rejser i de vestlige besættelseszoner frem til 1955) og de vesttyske myndigheder i Bonn, og at visumkontoret var pålagt at nægte indrejse bl.a. til ”medlemmer af yderliggående politiske partier”, afviste Brix et sådant samarbejde og henviste den tyske repræsentant til den tidligere leder af Allied Permit Office i København, således at de vesttyske myndigheder kunne tage sagen op med de allierede magter.⁸¹

Sagen illustrerede et principielt problem for det lille lands tjeneste i det internationale efterretningssamarbejde under den kolde krig: Hvis en lille tjeneste nægtede at udlevere oplysninger til en stor tjeneste om egne statsborgere for at beskytte deres rettigheder og håndhæve suveræniteten, kunne der være en fare for, at den store tjeneste selv indsamlede de nødvendige oplysninger. Dette kunne indebære, at de indsamlede oplysninger var mindre pålidelige, hvilket kunne medføre fejlagtige beslutninger, såsom afslag på visumansøgninger eller ansættelse på et forkert grundlag. Det ville senere vise sig i forbindelse med de amerikanske visumkrav, og det gjorde sig også gældende i begyndelsen af 1950'erne, hvad angik de vesttyske krav. I forbindelse med den såkaldte kartoteksdebat i slutningen af 1952, hvor efterretningstjenestens overvågning og registreringer blev diskuteret i pressen og i Folketinget, kom det frem, at flere danskere angiveligt skulle have fået afslag på visum til Forbundsrepublikken på et fejlagtigt grundlag. Da PET havde afvist at udlevere oplysninger til vesttyskerne, antog Justitsministeriet, at de vesttyske afslag byggede på oplysninger, der var modtaget fra Allied Permit Office, eller som vesttyskerne selv havde indsamlet gennem læsning af dagspressen.⁸²

Paradoksalt nok blev en af følgerne af kartoteksdebatten i 1952, at PET etablerede de første kontakter til de vesttyske tjenester. Som et resultat af debatten holdt justitsministeren i begyndelsen af 1953 en række møder med Brix eller dennes souschef, Mogens Jensen, som orienterede om tjenestens virksomhed. Under et møde i februar 1953 berettede Brix, at PET flere gange via generalkon-

81 PET, ujournaliseret: Brix til hr. departementschef Eivind Larsen, 19. april 1951.

82 PET, ujournaliseret: Justitsministerens redegørelse for partiformændene, 8. januar 1953. For kartoteksdebatten i 1952 se Kommissionens beretning, bind 2, om PET's virksomhed fra 1945 til 1968.

sulen i Hamborg havde modtaget henvendelser fra den stedlige repræsentant for den interne vesttyske sikkerhedstjeneste, *Bundesamt für Verfassungsschutz (BfV)*, om et samarbejde. Brix argumenterede for, at det ville være vigtigt for tjenesten at indgå i et sådant samarbejde, da vesttyskerne hævdede at have oplysninger om forbindelser over grænsen, og vicepolitichefen understregede, at der kun ville blive videregivet oplysninger om konkrete sager og ikke ”almindelige personoplysninger”.⁸³ Efter at sagen var blevet forelagt Udenrigsministeriets direktør Nils Svenningsen, som fandt, at det var ”rigtigt og stemmende med den almindelige tendens på andre områder” at indgå i samarbejdet, blev kontakten til den nordtyske repræsentant etableret i april 1953.⁸⁴

Samarbejdet var begrænset til udveksling af oplysninger om illegale kommunistiske forbindelser fra Nordtyskland til Østzonen og til Danmark, og der var således ikke tale om en generel videregivelse af oplysninger om danske statsborgere til de tyske myndigheder. Mogens Jensen betonedede således overfor justitsministeren, at ”der bliver kun tale om at meddele oplysninger om konkret mistanke om illegal virksomhed af kriminel karakter.”⁸⁵ Den vesttyske kontakt, Kriminaldirektor Carl Breuer fra Hamborg, repræsenterede en afdeling, der var uafhængig af BfV, og som beskæftigede sig med kommunisme, nazisme og andre yderliggående partier. De to parter enedes om en gensidig udveksling af oplysninger om illegale forbindelser til Østzonen, skibstrafikken på Kielerkanalen og havnene i Hamburg, Kiel, Lübeck og Bremen og om sager af fælles interesse såsom Wollweber-sagen.⁸⁶

Det var først efter Vesttysklands optagelse i NATO i 1955, at PET etablerede en direkte kontakt til BfV. I marts 1956 besøgte Brix BfV’s hovedkvarter i Köln, hvor de tyske værter bl.a. redegjorde for indsatsen mod østblokkens spionageaktivitet. Desuden indgik de to parter en aftale om udveksling af fortegnelser over østdiplomater, om de to landes statsborgere, der rejste til østblokken via det andet land, og om ”internationalt arbejdende, ledende kommunister respektive tyske

83 JM, P.O.-sag: Møde hos justitsministeren den 16. februar 1953.

84 Ibid.: Mødereferat 4. maj 1953.

85 Ibid.: Mødereferat 4. maj 1953.

86 PET, ujournaliseret: Notits, 10. april 1953. Ernst Wollweber organiserede i slutningen af 1930’erne et sabotage-, spionage- og kurernetværk bestående af kommunistiske sømænd. Netværket, der havde kontakter til Komintern, udførte bl.a. sabotageaktioner mod trawlere i Frederikshavn, der var bestemt for Francos Spanien. Der var en udbredt mistanke blandt vestlige efterretningstjenester i begyndelsen af den kolde krig om, at netværket var blevet reaktiveret og anvendt af Sovjetunionen mod Vestmagterne. Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET’s overvågning af DKP 1945-1989.

og danske”, som arbejdede over grænserne. PET var tilbageholdende i spørgsmålet om udlevering af oplysninger om danske statsborgere: Det blev understreget, at oplysningerne om de ledende kommunister kun var til BfV’s orientering og ikke måtte anvendes til f.eks. at nægte dem indrejse i Forbundsrepublikken, ligesom de to tjenester enedes om, at anmodninger om personoplysninger skulle begrundes.⁸⁷ PET fik også tilladelse til at etablere en direkte kontakt til BfV’s repræsentant i Hamborg, hvilket var en hurtigere måde at kommunikere på.⁸⁸

PET fik på et senere tidspunkt også kontakt til den eksterne vesttyske efterretningstjeneste, *Bundesnachrichtendienst (BND)*, der byggede på Reinhard Gehlens efterretningsorganisation på østfronten under 2. verdenskrig, ”Fremde Heere Ost”. Gehlen tog sit arkiv og sit agentnetværk i Østeuropa med sig ved krigsafslutningen og tog kontakt til amerikanerne, der finansierede hans fortsatte virksomhed mod østblokken. FE havde allerede kort efter krigen fået forbindelse til Gehlen. Efter Forbundsrepublikkens optagelse i NATO blev Gehlens organisation omdannet til den officielle vesttyske efterretningstjeneste.⁸⁹ Kontakten mellem BND og PET kom i stand på vesttyskernes initiativ, og parterne enedes bl.a. om at udføre fællesoperationer mod den østtyske tjeneste⁹⁰ og at udveksle oplysninger om kommunister, trotskister, maoister og lignende grupperinger.⁹¹

Selv om der ikke var så megen opmærksomhed om forbindelsen med de italienske tjenester, gav det anledning til samme problemstilling som samarbejdet med de vesttyske tjenester: I hvilket omfang kunne danskerne have kontakt med efterretningsfolk, der tidligere havde tjent under fascismen, og som nu forsvarede demokratiet mod kommunismen? I begyndelsen af 1953 blev der truffet aftale om forsendelse af kurerpost mellem PET og den italienske efterretningstjeneste.⁹² Omkring dette tidspunkt indgik parterne også en samarbejdsaftale om at udveksle oplysninger om de to landes statsborgere, der var mistænkt for involvering i illegale aktiviteter, international kommunistisk virksomhed og strategi, vigtige spionagesager og fortegnelser over østdiplomater.⁹³ Samtidig etablerede

87 PET, ujournaliseret: E. Brix, ”Referat af møde ved politichef Brix’ besøg hos Bundesamt für Verfassungsschutz i Köln i dagene tirsdag d. 20., onsdag d. 21. og torsdag d. 22. marts 1956”, 26. marts 1956.

88 Ibid.: Notits, 29. maj 1956.

89 Wilhelm Christmas-Møller, *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55* (Gyldendal, 1995), s. 116-125.

90 PET, aftalemappe: Notits, 12. juni 1970.

91 Ibid.: Notits, 12. juni 1970.

92 PET, ujournaliseret: Notits, 2. marts 1953.

93 PET, aftalemappe: Udateret notat [efter december 1953].

Brix kontakt til Gesualdo Barletta, der var chef for *Divisione Affari Riservati*, som var en efterretningsafdeling i Pubblica Sicurezza, som hørte under Indenrigsministeriet.⁹⁴ Barletta havde under krigens første år været leder af den 9. region af OVRA, Mussolinis hemmelige politi, der havde til opgave at overvåge og undertrykke antifascistiske elementer. I begyndelsen af den kolde krig blev de italienske tjenester reorganiseret, og tidligere modstandsfolk blev erstattet af politifolk, der havde tjent under fascisterne. Barletta blev i 1948 udnævnt til chef for *Divisione Affari Riservati*, og han dannede makkerpar med Domenico Rontodano, der havde gjort tjeneste i Mussolinis politiske politi, *Polizia Politica*.⁹⁵ Under Barlettas ledelse gennemførtes en række repressive tiltag overfor det italienske kommunistparti PCI og det kommunistiske fagforbund.⁹⁶ Den italienske kontakt illustrerede således dilemmaet for efterretningstjenesterne i Vesteuropa efter krigen: Hvis man ønskede at holde sig orienteret om relevante forhold i forbindelse med bekæmpelsen af kommunismen og østlig efterretningsaktivitet, kunne det være nødvendigt at samarbejde med efterretningsfolk, der tidligere havde tjent under de nazistiske og fascistiske regimer. Barlettas baggrund er ikke omtalt i PET's materiale, og den italienske forbindelse synes ikke at have været særlig tæt eller vigtig.⁹⁷

NATO's sikkerhedssystem

Samtidig med at PET etablerede sine bilaterale forbindelser, blev tjenesten også integreret i det multilaterale samarbejde i den vestlige forsvarsalliance NATO. Det sikkerhedsmæssige samarbejde i NATO indebar både fordele og ulemper for en lille tjeneste som den danske. På den ene side gav samarbejdet PET mulighed for at lære af de udenlandske partners erfaringer, skabe nye kontakter og udøve indflydelse på stormagternes tjenester. På den anden side indebar samarbejdet

94 PET, ujournaliseret: Ernst Brix, breve dateret 9. juni 1953.

95 *Polizia politica* stod typisk for overvågningen af antifascister uden for Italiens grænser, mens OVRA stod for den indenlandske. Den mest udtømmende beskrivelse af disse tjenesters virke findes i Mauro Canali, *Le Spie del Regime* (Bologna: Il Mulino, 2004).

96 Giuseppe De Lutiis, *Storia dei servizi segreti in Italia* (Editori Riuniti, Rom, 1991), s. 46-48.

97 Nogle år senere, i 1961, etablerede PET også kontakter til de østrigske og schweiziske efterretnings-tjenester. Heller ingen af disse synes at have været særlig tætte eller værdifulde. PET, ujournaliseret: Brev af 6. november 1961; brev til Alex Haslund, 28. september 1961; brev fra E. Mogens Jensen, 1. december 1962.

en fare for, at det kunne blive domineret af de store tjenester, og at danskerne kunne blive udsat for krav fra alliancen.

Kort efter at 12 vestlige lande, deriblandt Danmark, havde underskrevet Atlantpagten den 4. april 1949 (fra 1950 *North Atlantic Treaty Organization, NATO*), blev NATO's Standing Group (alliancens øverste militære organ) bemyndiget til at udarbejde et sikkerhedssystem for alliancen. Et ad hoc udvalg, der bestod af de tre store medlemslande USA, Storbritannien og Frankrig, blev nedsat og afleverede i oktober 1949 sine forslag til et sikkerhedssystem.⁹⁸ Målet var at sikre klassificerede militære oplysninger, der blev udvekslet mellem medlemslandene, mod at falde i hænderne på fjendtlige spioner:

“Man må indse og acceptere, at lande, som er fjendtligt indstillet overfor medlemslandene, har agenter og sympatisører, der arbejder aktivt i alle medlemslandene, og som for nogles vedkommende kan have fundet ansættelse gennem subversive metoder i medlemslandenes ministerier. For at hindre sådanne personers adgang til organisationens politiske og militære planer, må listen over dem, der har ret til sådanne oplysninger begrænses så meget som muligt, og kun de personer, hvis pålidelighed er udenfor enhver tvivl, bør gives en sådan adgang.”⁹⁹

Et effektivt sikkerhedssystem forudsatte et fælles klassifikationssystem, procedurer for distribution, standarder for screening af ansatte og regler for udarbejdelse og opbevaring af hemmeligt materiale.¹⁰⁰

NATO oprettede et fælles klassifikationssystem for alle dokumenter, der indeholdt oplysninger om fælles planer eller anden form for fortrolige oplysninger. Alt efter værdien af oplysningerne blev dokumenterne klassificeret som Top

98 NA, RG 218, Records of the Joint Chiefs of Staff, Geographic File 1948-50, Western Europe, box 97, JCS 2080: Report by the Joint Intelligence Committee to the Joint Chiefs of Staff on Security System for the North Atlantic Treaty Organization, 7 November 1949.

99 “It must be realized and accepted that nations with interests inimical to those of the member nations have agents and sympathizers actively working in all of the member countries, and in some cases may have found employment by subversive means within the government departments of the member countries. To deny such individuals access to the political and military plans of the organization, the list of those entitled to have such information must be kept as small as possible, and only those individuals whose integrity is beyond doubt should be afforded such access.” Ibid.: Enclosure “B”. Draft. Report by the Security Working Party to the Standing Group of the North Atlantic Treaty Organization on a System for Security of Information for the North Atlantic Treaty Organization, 24 October 1949.

100 Ibid.

Secret (Yderst Hemmeligt), Secret (Hemmeligt), Confidential (Fortroligt) og Restricted (Til tjenestebrug). De tre sidste klassifikationer blev påført betegnelsen NATO, mens den højeste klassifikation desuden bar betegnelsen COSMIC. Således blev oplysninger om medlemslandenes efterretningstjenester og deres metoder hemmeligstemplet som COSMIC Top Secret. Dette system forudsatte en form for kontrol med hvilke personer, der havde adgang til NATO- og COSMIC-dokumenter. Ifølge sikkerhedsplanen skulle hvert medlemslands relevante ministerier oprette registre over hvilke personer, der var godkendt til hver af de fire sikkerhedsgrader. Det blev understreget, at registrene ikke blot skulle omfatte ministre og embedsmænd, men også "alle sekretærer, kontordamer, journalmedarbejdere osv.", der havde adgang til dokumenterne.¹⁰¹

Planen indeholdt også bestemmelser for, hvordan personundersøgelserne skulle foregå. Medlemslandenes sikkerhedstjenester skulle fastslå pålideligheden af alle personer i registrene, og for de højeste sikkerhedsgodkendelser krævedes baggrundsundersøgelser ("cosmicering"): "Hvad angår de personer, der skal have adgang til TOP SECRET- eller SECRET COSMIC-dokumenter, kan det være nødvendigt at gennemføre sikkerhedsundersøgelser, selv hvis der ikke er fundet belastende oplysninger i de eksisterende optegnelser."¹⁰² I tvivlstilfælde skulle sikkerhedstjenesten underrette den pågældende minister, der skulle udpege en ny kandidat til stillingen: "Enhver person skal sikkerhedsgodkendes, før vedkommende kan få adgang til COSMIC-dokumenter."¹⁰³ Planen indeholdt også detaljerede regler for "defensive sikkerhedstiltag" til at sikre beskyttelsen af NATO-dokumenter, og det var sikkerhedstjenesternes ansvar, at de blev overholdt. Hvert medlemslands sikkerheds- eller efterretningstjeneste skulle desuden have en repræsentant i NATO's *Security Committee*, hvor man skulle implementere planen og drøfte eventuelle problemer.¹⁰⁴ *Security Committee* blev

101 "all the secretaries, typists, registrars, etc." NA, RG 218, Records of the Joint Chiefs of Staff, Geographic File 1948-50, Western Europe, box 97, JCS 2080: Appendix "B" to Enclosure "B". Agreed Security Procedures to Govern the North Atlantic Treaty Organization and Its Subsidiaries and Information and Documents Emerging Therefrom.

102 "In the case of those persons requiring to have access to TOP SECRET and SECRET COSMIC documents, even if there is no adverse trace in existing records, it may be necessary to conduct positive inquiries." Ibid.

103 "Security clearance must be obtained before any individual is allowed access to COSMIC documents." Ibid.

104 Ibid. Klassifikationssystemet er også beskrevet i PET, emnesag: "Cirkulære vedrørende sikkerhedsbeskyttelse af oplysninger, der er af fælles interesse for NATO-landene", udkast, november 1955.

nedsat i 1952, og der blev oprettet et permanent *Security Bureau*, der bl.a. skulle foretage sikkerhedsinspektioner i medlemslandene. Den danske regering besluttede i 1951 at dele opgaven som den danske sikkerhedsmyndighed mellem PET og FE, og året efter fik PET ansvaret for personundersøgelser og dokument- og bygningssikkerhed, og tjenesten fik sæde i Security Committee.¹⁰⁵

Sikkerhedssamarbejdet i NATO indebar som nævnt en risiko for stormagtsdominans. Systemet blev etableret på initiativ af de tre store lande, og de søgte også at benytte systemet til at øge deres indflydelse på de mindre tjenester. Sikkerhedssystemet hvilede på den forudsætning, at NATO-landenes sikkerheds- og efterretningstjenester var effektive og i stand til at udføre personundersøgelserne. Det blev derfor besluttet af de tre initiativtagere, at der skulle iværksættes en undersøgelse af de øvrige landes tjenester: "Det anses for nødvendigt at tage kontakt til hvert medlemsland hver for sig før dette sikkerhedssystem indføres for at finde ud af, hvilke sikkerhedsorganisationer, der eksisterer, og hvilke befojelser de har, og om de på nuværende tidspunkt er i stand til at implementere de sikkerhedstiltag, som er foreslået."¹⁰⁶ Det fremgår, at denne undersøgelse af NATO-landenes tjenester blev anset for at være sensitiv, og at den skulle udføres så uformelt som muligt: "Det foreslås, at det er mest hensigtsmæssigt, at denne undersøgelse udføres uformelt, og at *the Standing Group* [NATO's højeste militære organ] skal udnævne en repræsentant eller en lille kommission til at udføre denne undersøgelse og aflevere en rapport."¹⁰⁷ Samtidig med at de tre store lande havde en interesse i at effektivisere medlemslandenes tjenester, gav undersøgelsen USA, Storbritannien og Frankrig indblik i og en mulighed for at påvirke de øvrige landes tjenester. Det blev den britiske sikkerhedstjeneste, MI5, der påtog sig opgaven med at efterse sikkerhedssystemet, og som dermed fik betydelig indflydelse på det. I 1951 blev det foreslået at oprette en sikkerheds- og

105 Se Kommissionens beretning, bind 2, om PET's virksomhed 1945-1968.

106 "It is considered that before this security system can be implemented, it will be necessary for an approach to be made to the member countries individually in order to discover what are their existing security organizations and powers and whether they are, at this time, in a position to put into effect the security measures which are envisaged." NA, RG 218, Records of the Joint Chiefs of Staff, Geographic File 1948-50, Western Europe, box 97, JCS 2080: Enclosure "B". Draft. Report by the Security Working Party to the Standing Group of the North Atlantic Treaty Organization on a System for Security of Information for the North Atlantic Treaty Organization, 24 October 1949.

107 "It is suggested that this inquiry could best be carried out on an informal basis and that the Standing Group should appoint a representative or a small commission to make this investigation and submit a report." Ibid.

kontraefterretningstjeneste under SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe) med egen personregistratur placeret i London.¹⁰⁸ Denne plan, der ville have centraliseret NATO's sikkerhedssystem under britisk ledelse, blev dog ikke gennemført.

Efterretningssamarbejdet i NATO

Det er en vurdering i den nyeste forskning, at Danmark udviste ”en vis modvilje” mod en formel koordinering af det politiske efterretningssamarbejde i NATO. Danmark var således imod et belgisk forslag om at oprette et centralt organ i NATO, der foruden efterretningsspørgsmål skulle tage sig af antikommunistisk propagandavirksomhed. Danmark foreslog som et alternativ oprettet et samarbejdsorgan, der skulle koordinere indsatsen mod undergravende kommunistisk virksomhed, hvilket førte til etableringen af NATO's *Special Committee* i 1953.¹⁰⁹ Ifølge denne udlægning skal det danske initiativ således ses som en afværge-manøvre og et forsøg på at hindre, at stormagterne gennem NATO fik større indflydelse på den danske efterretningstjeneste. Det bevarede materiale i Justitsministeriets arkiv viser imidlertid, at Danmark spillede en mere udfarende og delvis anden rolle i oprettelsen af *Special Committee*. Danmark ønskede nemlig at benytte NATO aktivt til at fremme danske interesser, etablere kontakter og kontrollere de store udenlandske tjenester.

PET havde i årene efter krigsafslutningen etableret bilaterale kontakter med en række vestlige efterretningstjenester. Mens PET synes at have haft et tillidsfuldt og ligeværdigt samarbejde med flere mindre tjenester, først og fremmest de svenske, norske og nederlandske, så var den danske tjeneste, trods de generelt venskabelige følelser, den lille i forholdet til de britiske og amerikanske tjenester, der havde betydelige ressourcer og globale interesser. Der synes da også at have været en vis udbredt utilfredshed blandt nogle af de små tjenester med de engelske og amerikanske tjenester. Således refererede PET chefen for en vesteuropæisk tjeneste for at have beskrevet de store tjenesters optræden på følgende måde:

108 Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (London, 2001), s. 429-430.

109 Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume, *I blokopdelingens tegn 1945-1972*. Dansk udenrigspolitik historie, bd. 5 (Gyldendal Leksikon, 2005), s. 228-229.

” ... de store lande er sig selv nok. De har deres repræsentanter siddende i alverdens lande, hvorfra de suger alle de oplysninger, de er interesseret i. Såvel England som Amerika er derfor allerede i besiddelse af en verdensomspændende registrering, og hverken englændere eller amerikanere er interesseret i at delagtiggøre andre i det indsamlede materiale.”¹¹⁰

Der var således ifølge den vesteuropæiske tjeneste tale om et asymmetrisk forhold, hvor de små tjenester leverede oplysninger til de store tjenester, men kun fik lidt til gengæld.¹¹¹

Danmark gik i spidsen for forsøget på at anvende NATO til at få indflydelse på de store landes efterretningstjenester. Allerede i marts 1951 bemærkede Justitsministeriets departementschef Eivind Larsen i et notat, at der fandtes en ”en brist” i det internationale efterretningssamarbejde inden for Atlantpagten, og han understregede behovet for, at spørgsmålet om ”en international organisation” inden for NATO til koordination af medlemslandenes indre sikkerhedsforanstaltninger ”meget hurtigt” blev taget op.¹¹² Det fremgår, at de oprindelige idéer om et efterretningssamarbejde inden for NATO var ganske vidtgående, og at danskerne bl.a. forestillede sig, at organisationen skulle fungere som et fælles register for visse grupper af personer, der var mistænkt for undergravende aktivitet:

”Eksempelvis: Alle konkrete oplysninger om personer, der må antages at virke udover landenes grænser som kurer, instruktør o.s.v. eller i det hele taget personer, hvis rejser er påfaldende, selvom man måske i øjeblikket ikke har noget særligt holdepunkt, sendes fra vedkommende land til dets repræsentant, der formidler dem videre til komitéens sekretariat, som tillige skal udføre praktisk registreringsvirksomhed. Findes den pågældende registreret, går der meddelelse herom til afsenderlandet, evt. tillige meddelelser til de andre lande om den oplysning, der er modtaget, for at man de forskellige steder kan være vågen over for den pågældende.”¹¹³

110 PET, ujournaliseret: Referat [vedrørende møde 7. januar 1952].

111 Ibid.

112 JM, P.O.-sag: E. L. [Eivind Larsen], notat, 28. marts 1951.

113 Ibid.: Brev til Hr. Statsråd Gundersen, Det kgl. Justits- og polisdepartement, Oslo, 15. august 1951.

I sommeren 1951 vedtog regeringen at fremsætte et forslag i NATO om et tættere samarbejde på det sikkerhedsmæssige område,¹¹⁴ og i begyndelsen af januar 1952 konfererede Brix med den belgiske tjeneste om forslaget. I referatet fra det efterfølgende møde med hollænderne henvises således til ”de dansk-belgiske planer om et intimere samarbejde inden for NATO” om ”kontraspionagespørgsmål”, som var blevet drøftet under besøget i Bruxelles. Den nederlandske chef gav sin tilslutning til ”de belgisk-danske forsøg på over for de store lande at trænge igennem” med disse planer.¹¹⁵

Der var således oprindeligt tale om fælles dansk-belgiske idéer om at anvende NATO aktivt til at få større indflydelse på de store landes efterretningstjenester. Som det blev understreget i referatet: ” ... [E]t nærmere og mere planmæssigt gennemført samarbejde inden for NATO er i høj grad påkrævet ... ”¹¹⁶ Fordelene ved et multilateralt forum var således, at de små lande, der ikke havde repræsentanter i andre lande, kunne komme i kontakt med andre tjenester, at de små lande kunne stå sammen mod de store, og at de store lande ville blive underlagt fælles regler om at udveksle oplysninger.

I maj 1952 fremsatte Danmark i Det nordatlantiske Råd forslaget om et samarbejde blandt NATO-landene på det sikkerhedsmæssige område. Ifølge forslaget var formålet at koordinere indsatsen i medlemslandene mod kræfter, der forsøgte at undergrave forsvarsviljen og etableringen af det fælles forsvar. Samarbejdsorganet skulle således have til opgave at indsamle, analysere og distribuere generelle oplysninger om kommunistisk virksomhed i medlemslandene, studere foranstaltninger mod undergravende kræfter og udveksle oplysninger om kontraetterretningsmæssige metoder. Ifølge det danske forslag skulle der oprettes to regionale komiteer med repræsentanter for de respektive landes efterretnings-tjenester.¹¹⁷ Rationalet bag forslaget om to regionale komiteer var, at forholdene i Nord- og Sydeuropa var så forskellige, at det ville være mest hensigtsmæssigt med flere komiteer.

Det danske forslag afveg fra det belgiske forslag på tre punkter. For det første indeholdt det belgiske forslag en bestemmelse om, at samarbejdet foruden ud-

114 JM, P.O.-sag: Brix, notat, 1. december 1952. Sagen blev også drøftet på et møde mellem statsministeren og departementschef Eivind Larsen den 12. juli 1951. JM, P.O.-sag: Eivind Larsen, notat, 23. juli 1951.

115 PET, ujournaliseret: Referat [vedrørende møde 7. januar 1952].

116 Ibid.

117 JM, P.O.-sag: Cooperation between the NATO Countries in the Security Field, C-M(52)21, 23rd May, 1952.

veksling af oplysninger om spionage, sabotage og undergravende aktivitet skulle omfatte antikommunistisk propagandavirksomhed. Dette var PET af sikkerhedsmæssige årsager imod, da samarbejdsorganet, hvor tjenesterne udvekslede sensitive kontraetterretningsoplysninger, nødvendigvis måtte operere i hemmelighed. For det andet foreslog belgierne tre regionale komiteer, hvor Danmark var placeret sammen med lande, hvormed PET allerede havde etableret et bilateralt samarbejde. Den danske tjeneste ønskede derfor to regionale komiteer, hvorved PET ville få mulighed for at etablere nye kontakter. For det tredje forestillede belgierne sig, at arbejdet i komiteerne ville blive koordineret af et centralt organ. PET var også imod en sådan centralisering, da man fra dansk side frygtede, at det ville blive domineret af de store lande, som kunne bruge det til at pålægge de små landes tjenester krav.¹¹⁸ Den danske kritik af det belgiske forslag skyldtes således ikke, at danskerne var imod etableringen af et efterretningssamarbejde i NATO. Tværtimod ønskede Danmark aktivt at bruge NATO til at få indflydelse på de store landes tjenester. Kritikken gik i stedet på dels det foreslåede samarbejdsorgans opgaver, som omfattede propagandavirksomhed, dels dets struktur, som kunne udnyttes af de store lande til at dominere de små lande.

Under de fortsatte forhandlinger i Det nordatlantiske Råd om sikkerhedssamarbejdet begyndte et tydeligt billede at tegne sig: Mens flere NATO-lande som Holland og Canada støttede idéen, selv om de gav udtryk for, at der kun burde være én komité, så var Storbritannien mere forbeholden og understregede, at der allerede foregik et omfattende efterretningssamarbejde på bilateral og regional basis, og at det foreslåede samarbejde i NATO ikke måtte skade de eksisterende kontakter.¹¹⁹ Det viser, at en relativ stormagt som Storbritannien, hvis udenrigspolitiske indflydelse var svindende, ikke var entusiastisk overfor idéen om et efterretningssamarbejde i NATO-rammer, idet Storbritannien havde større fordel af det bilaterale samarbejde, mens de mindre lande så deres fordel i et multilateralt samarbejde. En arbejdsgruppe kom efterfølgende frem til, at der skulle oprettes én fælles NATO-komité, hvor medlemslandene kunne udveksle oplysninger om undergravende virksomhed og om metoder til bekæmpelse af denne aktivitet. Komiteen skulle træde sammen hvert halve år, og den skulle af-

118 Ibid.: Brix til departementschef V. Boas, 28. juni 1952, med vedlagt notat, 28. juni 1952; "Referat af møde i Udenrigsministeriet", 11. juli 1952; Politiets Efterretningstjeneste, notat, 23. juli 1952; "Referat til justitsministeren og udenrigsministeren vedrørende udvidet civilt NATO-samarbejde på det sikkerhedsmæssige område", vedlagt brev til Justitsministeriet, 24. juli 1952.

119 Ibid.: Ekstraktudskrift af dokument C-R(52)20 af 12. september 1952.

lægge rapport om sin virksomhed til Det nordatlantiske Råd og eventuelt fremsætte anbefalinger, men i øvrigt blev det besluttet at lade samarbejdet udvikle sig gradvist.¹²⁰

Komiteen, der fik betegnelsen Special Committee for at sløre dens opgaver, mødtes første gang i marts 1953, hvor det igen viste sig, at nogle mindre lande ønskede at udvide komiteens beføjelser og aktiviteter, mens nogle af de større lande var forbeholdne. Et oprindeligt dansk forslag om et permanent sekretariat og ”en central registratur”, der skulle anvendes til at lokalisere relevante oplysninger, blev støttet af Frankrig og Italien, mens englænderne og amerikanerne viste sig ”henholdende”. Det viser også, at der ikke var enighed mellem de store alliancelande, og at f.eks. Frankrig havde et andet syn på komiteen end de anglo-amerikanske repræsentanter. Deltagerne enedes dog allerede på det første møde om en arbejdsprocedure, som skulle præge komiteens virksomhed de følgende år: Der blev udarbejdet en fast dagsorden om de emner, der skulle drøftes, tjenesternes repræsentanter redegjorde mundtligt for kommunisternes stilling og frontorganisationernes aktivitet, og medlemslandene udarbejdede skriftlige redegørelser for de forskellige problemer.¹²¹

Opsummering:

Den lille tjenestes dilemma i det internationale samarbejde

Ved befrielsen i 1945 skulle det danske politi, der var blevet opløst af den tyske besættelsesmagt i 1944, reetableres. Det gjaldt også for Rigspolitichefens Efterretningsafdeling, der startede på bar bund, og som skulle finde nye samarbejdspartnere i udlandet. Etablering af et internationalt kontaktnet afspejlede det forhold, at de nye formodede fjender mod statens sikkerhed, den kommunistiske bevægelse og spionagevirksomhed, var internationale fænomener, der kun kunne bekæmpes gennem et internationalt samarbejde med allierede tjenester i udlandet.

Den danske efterretningstjenestes internationale samarbejde udviklede sig i store træk parallelt med udviklingen i Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitiske position, fra neutralitet over de nordiske forsvarsforhandlinger til NATO-

120 Ibid.: Den danske repræsentation ved Det nordatlantiske Råd, Nr. 1002, ”NATO-samarbejde på det sikkerheds- og efterretningsmæssige område”, 23. oktober 1952; Working Group on Co-operation Against Subversive Activities, AC/32-D/1, 21st October, 1952.

121 JM, P.O.-sag: ”Møde mandag den 30. marts 1953 hos justitsministeren”.

medlemskab. Der blev tidligt etableret en tæt kontakt til de britiske og amerikanske tjenester, og da den internationale situation forværredes i 1948, indledte REA et samarbejde med de nordiske tjenester. Som en følge af undersøgelserne af internationale kommunistiske netværk etableredes de første kontakter på kontinentet med de belgiske og nederlandske tjenester. Efter Danmarks optagelse i NATO fulgte nye kontakter med andre medlemslande som Frankrig, Italien og Vesttyskland. Den stigende internationalisering var bl.a. karakteriseret af en knopskydning, hvor tjenesterne formidlede nye kontakter, og af tætte personlige kontakter mellem tjenesternes chefer. Den danske tjeneste indtog en særlig position som kontakttled mellem tjenesterne i Norden og på kontinentet.

Den danske tjeneste var en lille aktør på den internationale scene, og det påvirkede på flere måder dens samarbejde med udenlandske tjenester. For det første havde REA/PET til opgave at håndhæve dansk suverænitet ved at sørge for, at fremmede efterretningstjenester ikke opererede på dansk område uden dansk godkendelse. Dette gjaldt også venligtsindede tjenester, men det viste sig hurtigt, at det ikke altid var muligt at få fuld indsigt i og kontrol over især den amerikanske efterretningstjeneste CIA's aktiviteter i Danmark. For det andet var den danske tjeneste yderst tilbageholdende med at udlevere oplysninger om danske statsborgere til udenlandske samarbejdspartnere. Således blev det hurtigt en regel, at anmodninger om sådanne oplysninger fra udenlandske tjenester skulle begrundes. Den danske efterretningstjeneste var en teknisk ressourcесvag organisation i den første del af den kolde krig, og det var formentlig forklaringen på, at CIA i 1948 modtog en kopi af hovedkartoteket, og at Christian Madsen, formentlig med H.C. Hansens vidende, udleverede kopier af REA's indberetninger og beretninger. Efterhånden som tjenesten blev teknisk stærkere og fik mere erfaring, skærpede den forsvaret af dansk suverænitet. Risikoen ved den restriktive danske kurs med hensyn til personoplysninger var imidlertid, at de store landes tjenester i stedet selv indsamlede og registrerede oplysninger om danske statsborgeres politiske tilhørsforhold. Det kunne føre til vilkårlige og fejlagtige afgørelser i sager, sådan som det var tilfældet i nogle vesttyske visumsager. For det tredje var det internationale samarbejde baseret på en byttehandel: For at få oplysninger måtte en tjeneste også give oplysninger.

Det ses tydeligt i de indgåede aftaler med de franske og vesttyske tjenester om gensidig informationsudveksling. Det gav imidlertid den lille tjeneste det problem, at den ikke altid havde nok interessante oplysninger at tilbyde de store tjenester. Det kunne have den konsekvens, at den lille tjeneste i et vist omfang indrettede sin virksomhed efter de store tjenesters ønsker, eller at den lille tjeneste gav køb på den restriktive praksis med hensyn til personoplysninger. For det

fjerde var det de mindre tjenesters indtryk, at det internationale samarbejde var domineret af de store tjenester, der med en vesteuropæisk efterretningschefs ord ”sugede” oplysninger til sig, men holdt dem for sig selv. Flere mindre tjenester forsøgte derfor at benytte NATO-samarbejdet til at frigøre sig fra den bilaterale dominans og oprette multilaterale fora som Special Committee til at underlægge de store tjenester fælles spilleregler og til at skabe egne bilaterale kontakter.

1.2. Samarbejdet i praksis 1956-1968

Samarbejde og konkurrence

I løbet af 1950'erne og 1960'erne udvikledes og konsolideredes det internationale samarbejde, der var blevet etableret i det første årti efter krigen. Således havde PET kontakt til søstertjenesterne i de fleste demokratiske NATO-lande samt en række lande uden for alliancen. Den danske tjeneste fik også yderligere kontakter i de tidligere nævnte lande, ligesom tjenesten indgik i et nærmere regionalt samarbejde med de omgivende lande. Samtidig udvikledes det nordiske samarbejde til at omfatte årlige kommissærmøder fra 1960.¹²²

Det internationale efterretningsamarbejde kan karakteriseres som et forhold, der på en og samme tid var karakteriseret af samarbejde og konkurrence, hvor deltagerne udvekslede oplysninger og bistand, samtidig med at de konkurrerede mod hinanden og forsøgte at forbedre deres egen position og indflydelse.¹²³ Der fandtes flere former for efterretningsamarbejde. For det første var der det formaliserede samarbejde, som det såkaldte UKUSA-samarbejde mellem USA, Storbritannien, Canada, Australien og New Zealand. Her var der etableret faste regler og procedurer for samarbejdet, tjenesterne havde udstationeret forbindelsesofficerer hos hinanden, der blev udført fællesoperationer og udvekslet oplysninger. For det andet var der efterretningsudveksling, hvor tjenesterne

122 PET, ujournaliseret: Brev, 6. oktober 1960. PET, administrativ sag: ”Vedr.: Deltagere i tidligere afholdte nordiske kommissærmøder”. Disse møder er også omtalt i *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 258.

123 Rasmus Mariager har benyttet historikeren David Reynolds formulering om et ”konkurrence- og afhængighedsforhold” til at beskrive det anglo-amerikanske forhold i begyndelsen af den kolde krig, jf. Rasmus Mariager, *I tillid og varm sympati*, s. 79, 503-504. David Reynolds’ formulering stammer fra hans værk *The Creation of the Anglo-American Alliance 1937-41. A Study in Competitive Co-operation* (London, 1981).

”købte” oplysninger ved hjælp af oplysninger, bistand eller indflydelse. Det centrale princip her var, at en tjeneste over tid måtte give noget for at få noget. For det tredje var der fællesoperationer, hvor tjenester kunne bidrage med oplysninger, teknisk bistand eller finansiering mod at få adgang til operationens produkt. Den fjerde form for samarbejde bestod i, at en tjeneste ydede bistand til en anden tjeneste i form af økonomisk støtte, teknisk bistand, træning eller rådgivning. Denne form for samarbejde indebar imidlertid en risiko for, at modtageren kom i et ulige forhold til den ydende tjeneste.¹²⁴

PET's internationale samarbejde foregik i et komplekst samspil med forskellige udenlandske tjenester af varierende størrelse og med forskellige interesser. Flere temaer dominerede samarbejdet. For det første var PET en lille tjeneste i det internationale ”intelligence community”, og den nød godt af de tre sidstnævnte former for samarbejde, efterretningsudveksling, fællesoperationer og bistand. Faren ved disse former for samarbejde var imidlertid, som omtalt, at PET kunne komme i et ulige forhold til samarbejdspartnerne, hvis man modtog oplysninger eller bistand uden at give noget til gengæld. Et klassisk eksempel er den hollandske tjeneste, hvor CIA frem til midten af 1960'erne betalte en del af de ansattes løn.¹²⁵ Således kunne de store tjenester forsøge at udnytte deres dominerende position til at stille krav om flere oplysninger eller en intensiveret indsats.

For det andet lagde PET stor vægt på at håndhæve sin suverænitet ved at forbyde udenlandske tjenester at operere på dansk område uden PET's godkendelse. PET forsøgte også at begrænse udleveringen af oplysninger om danske statsborgere til udenlandske tjenester. En tjeneste, der ikke for alvor håndhæver suveræniteten, risikerer at komme til at fungere som en anden tjenestes forlængede arm. Den hollandske tjeneste afslog således flere gange amerikanske krav og fik stoppet selvstændige amerikanske aktiviteter.¹²⁶ Den norske tjeneste slog også ned på amerikanske aktiviteter, men prisen var, at nordmændene selv måtte påtage sig opgaverne.¹²⁷ Forudsætningen for at forhindre ulovlig fremmed efterretningsvirksomhed var med andre ord, at den lokale tjeneste var effektiv. Der skulle imidlertid vise sig en tendens til, at visse store tjenester på egen hånd

124 H. Bradford Westerfield, ”America and the World of Intelligence Liaison”, *Intelligence and National Security*, Vol. 11, No. 3, July 1996, s. 524, 528-536.

125 Bob de Graaff and Cees Wiebes, ”Intelligence and the Cold War behind the Dikes: the Relationship between the American and Dutch Intelligence Communities, 1946-1994”, i: Rhodri Jeffreys-Jones and Christopher Andrew, *Eternal Vigilance? 50 Years of the CIA* (London, 1997), s. 46-47.

126 *Ibid.*, s. 46-47.

127 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 493-497.

iværksatte operationer eller indsamlede oplysninger. Dermed mistede den danske efterretningstjeneste også indflydelse på de iværksatte operationer og kvaliteten af det indsamlede materiale.

For det tredje indebærer enhver form for efterretningssamarbejde en fare for at blive penetreret. Selv venligtsindede tjenester har en interesse i at hverve ansatte i samarbejdende tjenester, hvilket giver mulighed for at få adgang til alle tjenestens oplysninger, holde øje med tjenesten indefra og muligvis påvirke dens indsats.¹²⁸ Det internationale samarbejde indebærer bl.a. også en risiko for, at man giver modparten et indblik i ens kilder og metoder, at man mister kontrollen over de oplysninger, som man udleverer, at man kan blive udsat for at blive manipuleret, og at man risikerer, at de oplysninger, som man selv har udleveret, vender tilbage i en ændret form, således at de synes at bekræfte ens oprindelige oplysninger (dette fænomen er kendt som ”blowback”).¹²⁹ PET var opmærksom på disse risici, for det er kendetegnende ved PET’s forhold til udenlandske tjenester under den kolde krig, at PET holdt et vagtsomt øje med samarbejdspartnerne, og at den danske efterretningstjeneste forsøgte at kontrollere modpartens muligheder for at få indblik i PET’s virksomhed.¹³⁰

For det fjerde udelukkede det asymmetriske forhold mellem en lille tjeneste som PET og de større tjenester dog ikke, at den danske tjeneste havde et vist rå-

128 Historisk set har dette vist sig at være et særligt problem i krigstid, hvor de militære alliancer fordrer et endnu tættere samarbejde mellem efterretningstjenesterne. Under 2. verdenskrig indledte italienske, spanske og tyske tjenester et tæt efterretningssamarbejde, der også blev udnyttet til at udspionere hinanden. Se Morten Heiberg, ”Forbrødring og bedrag i mellemkrigstiden”, *Carlsbergfondets Årsskrift 2005*, København, s. 38-43; Morten Heiberg & Manuel Ros Agudo, *La trama oculta de la guerra civil. Los servicios secretos de Franco 1936-45* (Barcelona, Critica, 2006), kapitel 3, 6 og 10.

129 H. Bradford Westerfield, ”America and the World of Intelligence Liaison”, s. 539-543. Fænomenet er også beskrevet i den europæiske litteratur. Se Giannuli Aldo, ”Il trattamento delle fonti provenienti dai servizi di informazione e sicurezza”, I: C. Bermani et al., *Voci di compagni, schede di questura. Considerazioni sull’uso di fonti orali e delle fonti di polizia per la storia dell’anarchismo*, Quaderni del Centro Studi Libertari Archivio Pinelli, Milano 2002, s. 52.

130 I 1967 blev PET advaret af en udenlandsk samarbejdspartner mod en anden af PET’s udenlandske samarbejdspartnere. Det var den første udenlandske tjenestes indtryk, at den anden tjeneste havde ”dubiose forbindelser” til russerne, og man var derfor tilbageholdende med at videregive sensitive oplysninger til den anden tjeneste. PET, aftalemappe: Arne Nielsen, notits, 9. marts 1967. I 1969 blev PET underrettet af en vestlig samarbejdspartner om, at en ansat, der havde arbejdet med Skandinavien som ansvarsområde i den pågældende tjeneste, havde tilstået, at han tidligere havde været hemmeligt medlem af kommunistpartiet. Den pågældende benægtede dog, at han havde haft kontakt til den sovjetiske efterretningstjeneste. PET, aftalemappe: Arne Nielsen, notits, 22. maj 1969.

derum i forhold til de udenlandske samarbejdspartnere. En efterretningstjeneste som CIA har globale interesser, men begrænsede ressourcer, og den er derfor afhængig af de lokale tjenester til at indhente de nødvendige oplysninger om forholdene i udlandet.¹³¹ Indtil begyndelsen af 1960'erne modtog CIA hovedparten af sine fortrolige oplysninger fra udenlandske tjenester.¹³² Dertil kommer, at amerikanerne historisk set ikke har været lige så effektive til at hverve kilder (såkaldt "Humint", "Human Intelligence") som englænderne, hvilket ifølge forskningen bl.a. tilskrives amerikanernes traditionelle modvilje mod permanente efterretningsorganer og manglen på kvalificerede efterretningsofficerer med den nødvendige viden om fremmede kulturer og sprog.¹³³ Den danske tjeneste må antages at kende danske forhold bedst og at være mest velegnet til at penetrere og overvåge miljøer i Danmark. Denne fordel gav PET et vist råderum og en vis mulighed for at udøve indflydelse på de store landes efterretnings-tjenester. Stormagternes afhængighed af oplysninger fra det lille lands tjenester kunne sætte grænser for den førstnævntes handlefrihed. I 1973, da forholdet mellem Danmark og USA nåede et lavpunkt på grund af den danske kritik af Vietnamkrigen,¹³⁴ overvejede den amerikanske administration at vise sin utilfredshed ved bl.a. at afbryde efterretningssamarbejdet. Den negative konsekvens af et sådant skridt var imidlertid, at amerikanerne ville miste værdifulde danske efterretningsoplysninger, såsom oplysninger om sovjetisk flådeaktivitet i Østersøen.¹³⁵ Man valgte derfor at fortsætte samarbejdet som hidtil.

Centraliseringen af kontakterne

Det var et grundlæggende princip for PET's samarbejde med udenlandske tjenester, at det blev varetaget af ledelsen, og at det byggede på personlig kontakt mellem efterretningscheferne. Dette skyldtes, at det var af afgørende betydning, at samarbejdet blev holdt strengt hemmeligt, da de udenlandske tjenester ellers

131 Jeffrey T. Richelson, *The U.S. Intelligence Community* (4th edition, Boulder, Colorado, 1999), s. 291.

132 H. Bradford Westerfield, "America and the World of Intelligence Liaison", s. 553 n 1.

133 *Ibid.*, s. 524.

134 NA, RG 59, SNF 1970-73, box 2239, POL DEN-US: Alexander M. Haig, Jr., Memorandum for Theodore L. Eliot, Jr., October 14, 1972.

135 *Ibid.*: George S. Springsteen, Memorandum for the Secretary: Possible Pressure Points on Denmark, October 30, 1973.

ville nægte at udlevere oplysninger, og at man sikrede sig, at danske interesser eller statsborgere ikke led skade.¹³⁶

I begyndelsen af 1950'erne blev rammerne for PET's udenlandske samarbejde fastlagt og præciseret. Opstramningen skal formentlig ses i lyset af reorganiseringen af tjenesten, Brix' tiltrædelse og Christian Madsens ukontrollerede udlevering af oplysninger til amerikanerne, som Brix fik stoppet i januar 1951. I justitsministerens instruks fra januar 1952 blev det fastslået, at henvendelser af efterretningsmæssig art til og fra udlandet skulle videreformidles af PET.¹³⁷ PET's Centralafdeling udsendte efterfølgende en rundskrivelse til politidirektøren i København og samtlige politimestre, der præciserede, at oplysninger "der er eller kan være af efterretningsmæssig karakter" kun måtte videregives til udlandet efter bemyndigelse fra PET.¹³⁸ Samtidig blev det i justitsministerens nye instruks fra 1953 til chefen for PET indskærpet, at chefen havde pligt til at orientere ministeriet om henvendelser til og fra udlandet, såfremt de var af væsentlig betydning for tjenestens virksomhed eller kunne give anledning til "offentlig kritik eller besværinger".¹³⁹

Bistand og inspiration

PET var en lille tjeneste med få ressourcer, og den havde stor nytte af samarbejdet med udenlandske søstertjenester. Samtidig havde stormagternes tjenester, der havde verdensomspændende interesser, brug for en effektiv dansk samarbejdspartner. I 1958 fik CIA til opgave at koordinere alle USA's efterretningsaktiviteter i udlandet, inklusive forbindelsen til udenlandske efterretnings- og sikkerhedstjenester.¹⁴⁰ Det var CIA's politik at bistå og give støtte til udenlandske

136 JM, P.O.-sag: Brix, notat, 1. december 1952. Værdien af gode personlige kontakter på chefniveau fremgår af den bevarede korrespondance og mødereferater i PET's aftalemapper fra midten af 1960'erne til midten af 1970'erne.

137 JM, P.O.-sag: Helga Pedersen, "Fortroligt cirkulære til rigspolitichefen, chefen for Politiets Efterretningstjeneste, politidirektøren i København og samtlige politimestre angående organisationen af politiets efterretningsvirksomhed mv.", 24. januar 1952.

138 PET, administrativ sag: Rundskrivelse nr. 15/1953, 11. december 1953.

139 JM: Hans Hækkerup, "Instruks til chefen for Politiets Efterretningstjeneste", 30. november 1953.

140 NA, RG 273, Records of the National Security Council, NSC Intelligence Directives, box 1: National Security Council Directive No. 5. U.S. Espionage and Counterintelligence Activities Abroad (Effective 17 February 1972).

sikkerhedstjenester, således at de selv var i stand til at bekæmpe undergravende aktivitet og spionage og videregive oplysninger herom til CIA. I forbindelse med evalueringen i slutningen af 1950'erne af *Overseas Internal Security Program (OISP)*, et program der var blevet iværksat af National Security Council med det formål at støtte udenlandske sikkerhedstjenester fortrinsvis i Latinamerika og Asien, betonedes CIA, at dets indsats byggede på den opfattelse, at ansvaret for at bekæmpe kommunisterne måtte ligge hos de lokale myndigheder. Det var derfor CIA's mål at bistå udenlandske myndigheder med at opbygge effektive efterretningstjenester og politistyrker: "Bekæmpelsen af undergravende kommunistisk aktivitet forudsætter både en efterforskningsenhed og veltrænede politifolk, som er uddannet til at identificere subversive organisationer og personer, såvel som en større styrke af veltrænede og veludrustede politifolk, som kan udføre anholdelser og kontrollere militante kommunistiske aktiviteter som optøjer, strejker og uroligheder."¹⁴¹

PET-medarbejdere mødtes ofte med deres kolleger i udlandet, og her havde de mulighed for at få en vis indsigt i tjenesternes organisatoriske opbygning og registreringsmetoder, den stedlige kommunistiske virksomhed og de østlige efterretningstjenesters aktivitet, samt søstertjenesternes erfaringer med modforanstaltninger såsom observation og aflytning.¹⁴² PET's første interne medarbejderkurser og tromle-registreringssystemet var således kopieret fra søstertjenesterne.¹⁴³ Det generelle indtryk hos PET-medarbejderne i 1950'erne og 60'erne synes at have været, at de store udenlandske tjenester havde de samme opgaver og de samme problemer som den danske tjeneste. Det var således en fælles erfaring, at tjenesterne ikke havde ressourcer til at overvåge alt, hvad der forekom relevant, og at især aflytninger og observationer var mandskabskrævende. Et andet indtryk var, at den danske tjeneste i sin defensive indsats var fuldt på højde med sine søstertjenester, men at flere af de udenlandske tjenester var mere offensivt indstillede, idet man i udlandet mere aktivt forsøgte at hverve fremmede

141 "Countering Communist subversion requires both an investigative service and highly trained police officers skilled in identifying subversive organizations and individuals, and in addition, a larger supporting force of well-trained, suitably equipped, police to carry out arrests and control militant Communist activities such as riots, strikes, and civil disorders." NA, RG 273, Records of the Operations Coordinating Board (OCB), box 1: CIA – Draft Working Paper: The Overseas Internal Policy Program, 9 January 1959.

142 PET, ujournaliseret: Notat [vedrørende møde 29. maj 1951]. PET, ujournaliseret: Brev, 3. maj 1966; notat, 25. maj 1966; notits, 28. august 1956; notits, 17. oktober 1957; notits, 1. november 1960.

143 PET, ujournaliseret. RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

efterretningsofficerer ved at afpresse dem eller køre dobbeltagentoperationer.¹⁴⁴ Ifølge PET's daværende souschef Jørn Bro var han meget inspireret af besøgene hos udenlandske tjenester, hvilket bidrog til, at PET i slutningen af 1960'erne op-prioriterede kontraefterretningsindsatsen og blev mere operativ.¹⁴⁵

PET fik også materiel bistand af de større udenlandske samarbejdspartnere. PET købte og lånte teknisk udstyr i udlandet,¹⁴⁶ og PET's tekniske medarbejdere blev sendt på kurser hos de store samarbejdspartnere, hvor de blev instrueret i at betjene udstyret.¹⁴⁷ Der blev også gennemført flere fællesoperationer med søster-tjenester. For eksempel blev et udenlandsk kommunistmøde, der blev afholdt i Danmark i 1968, overvåget af PET sammen med en udenlandsk partner,¹⁴⁸ og det følgende år fik PET teknisk bistand af en udenlandsk tjeneste med henblik på at aflytte det kommunistiske partihus i Dronningens Tværgade. Operationen blev dog opgivet.¹⁴⁹ Der er imidlertid intet, der understøtter den påstand, at PET modtog så omfattende støtte udefra, at den danske tjeneste kom til at fungere som et redskab for de vestlige stormagters tjenester. Den danske tjeneste var i høj grad afhængig af viden og teknisk bistand fra udlandet for at kunne fungere som en effektiv tjeneste, men den opretholdt samtidig sin selvstændighed og begrænsede videregivelsen af oplysninger om danske statsborgere.

Udenlandske krav til PET

Det internationale samarbejde betød imidlertid også, at der undertiden blev lagt pres på PET fra de store udenlandske tjenester. I 1955 foreslog en udenlandsk samarbejdspartner et tættere samarbejde på kontraefterretningsområdet. Selv om PET gav udtryk for, at man fandt det bestående samarbejde "fuldt ud tilfredsstillende" og så frem til, at det blev yderligere udviklet, så fremgår det tydeligt, at danskerne var forbeholdne over for forslaget. PET understregede således, at man allerede overvågede de ansatte ved den sovjetiske legation, men at den danske tjeneste ifølge sine principper ikke udleverede oplysninger om en igang-

144 PET, ujournaliseret: Notits [vedrørende tidsrummet 21/ - 26/5 1962]; notat, 25. maj 1966.

145 RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

146 RB: 11. juni 2002.

147 PET, ujournaliseret: Notits, 18. maj 1965. RB: 21. maj 2002.

148 RB: 11. oktober 2000.

149 RB: Jørn Bro, 1. november 2005. Se også Kommissionens beretning, bind 5, om PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989.

værende operation. Den udenlandske samarbejdspartner ville derfor først modtage oplysninger om sovjetisk legationspersonale, når det var udrejst. Derimod forventede PET at modtage oplysninger om de sovjetiske diplomater fra den udenlandske tjeneste. Det samme gjorde sig gældende for besøgende kultur- og pressedelegationer fra østblokken. PET gjorde det også klart, at man for længst havde undersøgt danskere og udlændinge, der havde siddet i sovjetisk krigsfangenskab, uden at finde beviser på, at de var blevet hvervet af de sovjetiske efterretningstjenester. PET fandt heller ikke, at den russiske koloni i Danmark var af interesse, da den primært bestod af ældre mennesker, der besøgte den russiske kirke i København. Endelige understregede PET over for den udenlandske tjeneste, at det ikke var muligt at kontrollere posten i Danmark uden en dommerkendelse, hvilket krævede en konkret mistanke. PET var derfor ikke i stand til at videregive oplysninger om personer, der fra Danmark korresponderede med Sovjetunionen.¹⁵⁰ Det er således tydeligt, at PET lagde vægt på at vise, at den danske tjeneste havde kontrol med situationen, og man var særlig restriktiv med hensyn til at udlevere oplysninger.

Den noget afvisende holdning fik åbenbart den udenlandske samarbejdspartner til at forsøge at gå udenom PET i bestræbelserne på at intensivere indsatsen mod sovjetisk efterretningsvirksomhed. I 1958 tog den stedlige repræsentant for samarbejdspartneren således kontakt til oberstløjtnant Schou fra FE for at drøfte en intensiveret indsats mod de østlige ambassader. Repræsentanten foreslog at tage noget nyudviklet teknisk udstyr i anvendelse og at nedsætte et arbejdsudvalg, der skulle overveje, hvorledes man kunne ”penetrere” ambassaderne. Schou afviste imidlertid forslagene og underrettede i stedet PET.¹⁵¹ Det resulterede i et trepartsmøde mellem repræsentanten, Schou og PET’s chef, Mogens Jensen, hvor repræsentanten forklarede initiativet med, at han havde fået det indtryk, at det ikke var muligt for den udenlandske tjeneste at tage aktiv del i kontraefterretningsoperationer i Danmark. Mogens Jensen indskærpede imidlertid, at overvågningen af østlige ambassader hørte under PET, og at samarbejdspartneren måtte fremlægge sine planer i detaljer, således at danskerne kunne tage stilling til dem.¹⁵² Således understregede PET’s chef den danske suverænitets, samtidig med at han indvilligede i at overveje de udenlandske planer. Det bevarede materiale

150 PET, ujournaliseret: ”Vedr.: Forslag til samarbejde i bestræbelserne for at afdække sovjetrussisk aktivitet”, 16. juni 1955.

151 Ibid.: Notits, 19. april 1958.

152 Ibid.: Notits, 29. april 1958.

viser, at parterne fortsatte deres drøftelser om mulighederne for at anvende det tekniske apparatur til overvågningen.¹⁵³

Ved en anden lejlighed blev PET udsat for ønsker fra en stor udenlandsk tjeneste om nye initiativer. På et møde, hvor parterne bl.a. drøftede de østlige efterretningstjenesters virksomhed mod Danmark, gav den udenlandske tjeneste udtryk for ønsker om at iværksætte overvågningsoperationer mod udvalgte mål. Der blev også fremlagt et forslag om penetration af det finske kommunistparti via Danmark. Det er imidlertid særligt interessant, at den udenlandske samarbejdspartner også interesserede sig for danske politiske forhold. Således blev PET forespurgt om, hvilke hemmeligheder DKP gemte, såsom sovjetisk kontrol, kurerlinjer, finansiering osv.¹⁵⁴ Dette tyder på, at den udenlandske tjeneste forestillede sig muligheden af fælles operationer mod DKP for derved at få indblik i den internationale kommunistiske bevægelse og den sovjetiske indflydelse.

Suverænitethåndhævelse

Som det vil være fremgået, opfattede PET's ledelse det som en vigtig opgave i forholdet til udenlandske samarbejdspartnere at forhindre, at de opererede på dansk område uden PET's vidende og sanktionering. Mogens Jensen, der som PET's souschef i 1950'erne og chef fra 1958 til 1964 jævnligt mødtes med de stedlige repræsentanter for de største udenlandske tjenester, har således over for Kommissionen forklaret, at han lagde vægt på, at PET's sikkerhedsvirksomhed var af et sådant omfang, "at han kunne kræve, at de udenlandske efterretningstjenester afstod fra at virke i Danmark."¹⁵⁵ Mogens Jensen havde oplevet, hvordan Christian Madsen havde udleveret kopier af alt efterretningsmateriale til amerikanerne, og det var ham, der efterfølgende overtog den amerikanske kontakt. At dømme ud fra det bevarede kildemateriale fra 1950'erne bestræbte Mogens Jensen sig på at få kontrol over samarbejdet og begrænse antallet af udleverede oplysninger til det absolut nødvendige. Ole Stevns, der var jurist i PET fra 1951 til 1958, har oplyst, at det var hans indtryk, at de store landes tjenester ikke opererede selvstændigt i Danmark, og at de overholdt kravet om at involvere PET.¹⁵⁶

153 Ibid.: Notits, 6. november 1958.

154 Ibid.: Notits, 1. september 1960.

155 RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

156 RB: Ole Stevns, 6. november 2001.

Der findes dog enkelte eksempler på, at udenlandske samarbejdspartnere opererede på egen hånd i Danmark, og at PET, når den opdagede aktiviteten, slog ned på den. PET tog således sin suverænitetsopgave seriøst og kan ikke betegnes som et instrument for de udenlandske tjenester.¹⁵⁷

Der er flere eksempler på, at når PET opdagede uautoriserede efterretningsoperationer på dansk område, greb man ind og påtalte forholdet, hvorefter operationerne fik lov at fortsætte, somme tider mod at PET modtog kopier af det indsamlede materiale. I forbindelse med den generelle overvågningsindsats af østlig efterretningsvirksomhed i Danmark opdagede PET ved et tilfælde i 1960, at en allieret myndighed i nogen tid havde haft kontakt til SF's formand Aksel Larsen. PET protesterede over, at den allierede myndighed havde handlet i strid med dansk lovgivning og med de indgåede aftaler, og det blev indskærpet, at den allierede myndighed ikke måtte operere uden PET's godkendelse. Efterfølgende indgik parterne formentlig en aftale om, at den allierede myndighed kunne opretholde kontakten til SF-lederen mod, at PET fik adgang til mødereferaterne.¹⁵⁸ Tre år senere modtog PET oplysninger om, at en udenlandsk myndighed havde samarbejdet med en privat antikommunistisk organisation (Firmaet), der var ledet af den tidligere modstandsmand Arne Sejr, om en aflytningsoperation mod det kommunistiske folketingsmedlem Alfred Jensen fra 1952 til 1959. Imidlertid kunne den udenlandske tjeneste påberåbe sig at have handlet i god tro, da operationen var sanktioneret af centrale personer i FE og ledende danske politikere. Imidlertid betød afsløringen, at Arne Sejr fik frataget den tilladelse, han formentlig havde haft til at samarbejde med den udenlandske tjeneste. PET's rolle i sagen var dog mere kompliceret end som så. PET's ledelse havde fået kendskab til

157 En særlig kompliceret sag drejede sig om en dansk statsborger, der indsamlede oplysninger om nynazistiske aktiviteter til en stedlig repræsentant for en udenlandsk efterretningstjeneste. PET var blevet orienteret om forholdet, men ikke om, at den stedlige repræsentant også benyttede danskeren til at indhente oplysninger om den polske legation i Stockholm. Da forholdet blev opdaget, protesterede PET kraftigt over for den udenlandske tjeneste og understregede, at den ikke måtte operere selvstændigt på dansk område, men at den i sådanne sager skulle rette henvendelse til de rette danske myndigheder. PET, 2006-09-20 Dok. 1: Notat, 2. december 1958. Sagen er også omtalt i RB: Ole Stevns, 6. november 2001, s. 9. Sagen tog imidlertid en ejendommelig drejning, da det viste sig, at danskeren også havde givet oplysninger til endnu en udenlandsk myndighed, der ved en lejlighed havde sendt ham til Vesttyskland for at indhente oplysninger og fotografier af en række politikere. Også denne sag blev påtalt af Mogens Jensen, som imidlertid var mest til sinds at henlægge og glemme den penible sag. PET, ujournaliseret: Brev, 18. december 1958.

158 Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af politiske partier 1945-1989.

Firmaets eksistens i 1949, og en medarbejder havde udvekslet personoplysninger med Niels Frommelt, der var Firmaets kontakt til en allieret myndighed. PET accepterede efterfølgende, at Frommelt fortsatte med at arbejde for den udenlandske tjeneste. Således greb PET ind over for Arne Sejr, som ikke mere spillede en central rolle, mens den udenlandske tjenestes danske agent fik lov at virke.¹⁵⁹ PET greb også ind, når det blev opdaget, at udenlandske tjenester forsøgte at hverve personer fra Østblokken på dansk område uden dansk godkendelse.¹⁶⁰

PET synes derimod ikke at have undersøgt den mere indirekte vestlige efterretningsaktivitet i Danmark i form af meningspåvirkning og støtte til antikommunistiske grupper. Således var *Selskabet for frihed og kultur* oprettet af Arne Sejr som en dansk afdeling af det CIA-støttede *Congress for Cultural Freedom (CCF)*, der havde til opgave at tiltrække kulturpersonligheder og intellektuelle til den vestlige lejr. Senere udgav Jørgen Schleimann tidsskriftet *Perspektiv* med økonomisk støtte fra CCF.¹⁶¹ Den amerikanske oplysningstjeneste, *United States Information Agency (USIA)*, søgte at påvirke den danske opinion gennem bøger, møder og film, og dens medarbejdere ved ambassaden søgte at placere amerikansk materiale i danske aviser.¹⁶² Den stærkt antikommunistiske forening *Demokratisk Alliance*, der agiterede imod Atomkampagnen og Vietnambevægelsen og infiltrerede venstrefløjen, havde kontakt til den amerikanske ambassade. Den danske fagbevægelse under *De samvirkende Fagforbund (DsF)*, der var domineret af Socialdemokratiet, havde tætte kontakter med de amerikanske fagforeningers antikommunistiske *Free Trade Union Committee (FTUC)*, der modtog økonomisk støtte fra CIA. Den socialdemokratiske oplysnings- og propagandatjeneste, *Arbejderbevægelsens Informations-Central (AIC)*, havde også tæt kontakt til arbejdsattachéen ved den amerikanske ambassade. Det socialdemokratiske forlag *Fremad* fik amerikansk støtte til flere publikationer, bl.a. *Stalins Slavelejre*, ligesom socialdemokratiske politikere og fagforeningsmedlemmer var på betalte studieophold i USA.¹⁶³

159 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

160 PET, ujournaliseret: Notits, 11. december 1963.

161 Kommissionen har indsamlet og undersøgt et omfattende materiale om selskabet og *Perspektiv* i Congress for Cultural Freedom Papers i Regenstein Library, University of Chicago, og i Irving Brown Papers i George Meany Memorial Archives.

162 Amerikansk psykologisk krigsførelse i Danmark i den kolde krigs første år findes beskrevet i Record Group 59, Records of the Department of State, National Archives II, College Park, Maryland.

163 Om den danske fagbevægelses kontakter til USA se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989. Den danske fagbevægelses amerikanske kontakter

PET synes imidlertid ikke at have anset disse aktiviteter som overtrædelser af dansk suverænitæt eller som ulovlig efterretningsaktivitet, hvilket formentlig skyldtes, at skjult udenlandsk finansiering af danske publikationer og politisk virksomhed ikke var omfattet af den såkaldte 'femtekolonnelov'.¹⁶⁴ Det fremgår af PET's akter, at tjenesten var opmærksom på *Selskabet for Frihed og Kulturs* oprettelse, men at den ikke foretog nogen aktiv overvågning.¹⁶⁵ Da Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg i 1967 drøftede afsløringerne af CIA's infiltration af internationale studenterbevægelser, hvilket kunne have danske udløbere, havde PET's Arne Nielsen ingen kommentarer, mens FE's chef oberstløjtnant Fournais understregede, at CIA's støtte til studenterorganisationer havde til formål at sikre deres overlevelse i kampen mod kommunistisk-støttede organisationer og ikke havde "spionageformål".¹⁶⁶

Den internationale "efterretningsbørs"

Det var som nævnt et grundlæggende princip i det internationale efterretnings-samarbejde, at en tjeneste måtte levere oplysninger til udlandet, hvis den ville have noget til gengæld.¹⁶⁷ PET beskrev i et notat fra 1964 principperne i denne "efterretningsbørs", og hvilke problemer det rejste for den lille tjeneste, der ikke havde så mange værdifulde oplysninger at tilbyde udlandet:

"... [E]t samarbejde mellem efterretningstjenester består i udveksling af oplysninger, hvilket i praksis betyder, at hvis man ikke selv har noget at tilbyde, må man konstatere, at der så heller ikke er basis for samarbejde. Hvad en lille efterretnings-tjeneste som den danske har at byde på, er i almindelighed meget begrænset – og kan i perioder være begrænset til ... bistandsydelse i visum-og ansættelsessager.

Der er et svælg imellem omfanget af de oplysninger, der herfra meddeles til udlandet, og de ønsker – undertiden formuleret som krav – som visse fremmede

fremgår af materiale i George Meany Memorial Library, og AIC's ambassadekontakter findes dokumenteret i RG 59, NA.

164 Se Kommissionens beretning, bind 15, om 'femtekolonneloven'.

165 PET, emnekartotek: "Org. mv., Selskabet for Frihed og Kultur", oplysning dateret 5. november 1957.

166 ESU: Referat af møde den 2. marts 1967.

167 RB: Ole Stevns, 6. november 2001. Jørn Bro har beskrevet det internationale samarbejde som "et udpræget taktfuldt miljø, og så længe PET leverede til det fælles arbejde, blandede man sig ikke." RB: Jørn Bro, 24. august 2005.

efterretningstjenester har fremsat om oplysninger vedrørende danske forhold. Det er ofte af de udenlandske tjenester påstået og utvivlsomt med rette – at politiets efterretningstjeneste er langt mere tilbageholdende end andre efterretningstjenester. Alligevel har vi opretholdt den angivne linie i udlandssamarbejdet, således at vi har valgt at yde det minimum af bistand, der har været nødvendigt for i det hele taget at opretholde et samarbejde.¹⁶⁸

Der var således tale om en balanceakt, hvor den lille tjeneste var udsat for et pres udefra, men hvor de store tjenesters afhængighed af de små tjenester gav den lille tjeneste et vist manøvrerum, hvor den kunne begrænse udleveringen af oplysninger. Beskrivelsen var uden tvivl dækkende for PET's praksis med hensyn til udlevering af oplysninger til udlandet på daværende tidspunkt (se nedenfor), men der havde som nævnt tidligere været eksempler på en anden praksis (f.eks. udleveringen af kopien af REA's kartotek til CIA i 1948 og Christian Madsens samarbejde med amerikanerne). Beskrivelsen skal nok ses i den kontekst, som den var udarbejdet i: PET havde brug for at dokumentere over for Justitsministeriet, at den danske tjeneste var under pres fra udlandet, og at det var nødvendigt at udlevere nogle oplysninger for at kunne deltage i det internationale samarbejde. PET advarede derfor mod yderligere begrænsninger i videregivelsen af oplysninger til udlandet, da dette kunne resultere i, at samarbejdet ophørte, og at de udenlandske tjenester selv indhentede de ønskede oplysninger, hvilket kunne skade danske statsborgere.¹⁶⁹

Fra slutningen af 1940'erne til midten af 1960'erne drejede udvekslingen af informationer med udlandet sig først og fremmest om østlig efterretningsvirksomhed, spionagesager og den internationale kommunistiske bevægelse. Værdien for PET i samarbejdet lå i, at PET modtog oplysninger fra de store udenlandske tjenester om det østlige ambassadepersonale, hvilket gav PET mulighed for at identificere de diplomater, der var involveret i efterretningsvirksomhed. PET modtog også oplysninger fra udlandet om andre personer, der var mistænkt for at deltage i spionage.¹⁷⁰ De vestlige tjenester havde også en fælles interesse i de internationale kommunistiske frontorganisationer og venskabsforeninger,

168 JM, ujournaliseret: E. Mogens Jensen, "Politiets efterretningstjenestes samarbejde med udenlandske sikkerheds- og efterretningstjenester", 5. februar 1964.

169 Ibid.

170 Ibid. RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000. Den svenske tjeneste modtog kun få oplysninger fra udlandet, idet man ikke selv måtte videregive oplysninger, jf. *Rikets Säkerhet och den personliga integriteten*, s. 258-259.

der opererede på tværs af grænserne, og som fulgte den samme linje over alt. PET udarbejdede beretninger om de danske afdelinger, som blev videregivet til de udenlandske samarbejdspartnere, og danskerne modtog til gengæld et omfattende materiale om organisationernes udenlandske virksomhed.¹⁷¹ Således modtog PET tryksagerne *Facts about Communist "Front" Organizations* og *Directory of International Communist Front Organizations*, der indeholdt oversigter og fortegnelser over frontorganisationernes nationale afdelinger, fra en af de store samarbejdspartnere.¹⁷² I 1960'erne havde PET en kilde i en frontorganisation, hvilket gjorde det muligt for den danske tjeneste at informere sine udenlandske samarbejdspartnere om internationale møder i udlandet.¹⁷³ PET modtog også oplysninger fra udlandet om formodet kommunistisk illegal virksomhed og finansiering.¹⁷⁴ Der blev også udvekslet oplysninger om konkrete sager af fælles interesse. Således samarbejdede flere nordeuropæiske tjenester om Wollwebersagen og om Østersøugerne.¹⁷⁵

I løbet af 1960'erne ændrede trusselsbilledet sig, idet Det nye Venstre, Vietnambevægelsen og yderliggående protestgrupper i stigende grad optog det internationale efterretningssamarbejde. PET modtog således oplysninger fra udenlandske tjenester om SF-lederen Aksel Larsens besøg hos udenlandske socialistpartier.¹⁷⁶ Fra midten af 1960'erne begyndte tjenesterne at udveksle oplysninger om Vietnambevægelsen, som havde internationale kontakter, og som koordinerede sine demonstrationer og aktioner.¹⁷⁷ I samme periode fik PET centralt placerede kilder i det trotskistiske miljø, og det betød, at danskerne blev en hovedleverandør af oplysninger om trotskisterne til det internationale samarbejde.¹⁷⁸ Dermed havde PET noget at bidrage med, idet trotskismen var en

171 Der findes et stort antal af disse beretninger i de relevante emnesager vedrørende frontorganisationer i PET's arkiv. RB: Ole Stevns, 6. november 2001; 19. marts 2001.

172 PET, emnesag: Notits, 6. oktober 1954; notits, oktober 1956.

173 PET, emnesag: Notits, 14. december 1962; notits, 4. oktober 1964; notits, 19. september 1967; notits, 16. oktober 1967.

174 PET, emnekartotek: "Kommunisme, illegal virksomhed", forskellige datoer; "DKP - Økonomi", forskellige datoer.

175 PET, personsag: Oversat meddelelse fra 8. oktober 1954. RB: Jørn Bro, 24. august 2005.

176 PET, personsag: Månedssrapport, nr. 4/61; ekstrakt, 12. februar 1962; 1. februar 1962, 5. februar 1962, 14. marts 1962 og 5. maj 1962.

177 Der findes et stort antal eksempler på udveksling af oplysninger i PET, emnesag.

178 RB: Jørn Bro, 22. februar 2005. Se også Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV Internationale).

international bevægelse, som tjenesterne i flere lande interesserede sig for. Til gengæld modtog den danske tjeneste oversigter over den internationale trotskistiske bevægelses udvikling fra de udenlandske tjenester.¹⁷⁹

Udveksling af personoplysninger

PET havde på nogle områder stor nytte af det internationale samarbejde i forbindelse med indhentningen af relevante personoplysninger. Således gjorde det internationale samarbejde det muligt for PET at følge ledende kommunisters rejser¹⁸⁰ og danske statsborgeres deltagelse i frontorganisationsmøder i udlandet.¹⁸¹ PET modtog også oplysninger om ledende personer i de internationale frontorganisationer¹⁸² og om danskere og udlændinge, der deltog i forskellige politiske aktioner.¹⁸³ For at modtage disse oplysninger måtte PET imidlertid også udlevere personoplysninger. Et godt eksempel på denne byttemarked er de aftaler, som PET indgik med flere udenlandske tjenester, ifølge hvilke tjenesterne udvekslede diplomatfortegnelser og oplysninger om modpartens statsborgere, der via det andet land rejste til østblokken.¹⁸⁴

Generelt synes PET at have ført en restriktiv politik med hensyn til videregivelse af oplysninger om danske statsborgere til udenlandske tjenester. Både Mogens Jensen og Jørn Bro har forklaret, at der ikke blev udvekslet personoplysninger i det internationale samarbejde.¹⁸⁵ Ifølge en medarbejder i arkivet skulle

179 PET, emnesag: "Vedr.: Den i den internationale trotskisme siden 1967 foregåede udvikling", 10. april 1970; "Den internationale Trotskisme – et resumé", december 1967; notits, 30. oktober 1970, 10. september 1970 og 20. november 1970.

180 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989.

181 PET emnesag: Notits, 28. december 1960; notits, 31. januar 1966.

182 Ibid.: Notits, 9. december 1967.

183 PET, emnesag: Notits, 6. september 1966; notits, 20. november 1967; notits, 11. januar 1968; notits, 27. november 1968; notits, 22. juli 1970; notits, 12. oktober og 9. november 1970.

184 PET, ujournaliseret: "Referat af besøg den 27. februar til 1. marts 1957", 6. marts 1957; Notits, 16. august 1963 og 18. juni 1963. RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

185 Mogens Jensen har om møderne med de nordiske tjenester oplyst: "Hovedemnet på møderne var ulovlig virksomhed fra andre lande. Spørgsmål af generel karakter, f.eks. kommunistpartiets finansiering, kunne drøftes, men der blev ikke talt om enkeltpersoner." RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000. Jørn Bro har generelt om det internationale samarbejde oplyst: "I det internationale samarbejde var det særligt kontraspionage og subversive organisationer, der drøftedes og da på et helt generelt plan. Ingen personoplysninger om danskere blev udvekslet." Jørn Bro, 13. november 2000.

PET's chef tage stilling til udlevering af personoplysninger til udlandet.¹⁸⁶ En anden medarbejder har beskrevet, hvordan Arne Nielsen eller Jørn Bro i flere tilfælde greb ind og begrænsede videregivelsen af oplysninger til en udenlandsk tjeneste: ”Det drejede sig hver gang om forhold, som den pågældende chef syntes, at [den udenlandske tjeneste] ikke skulle have oplysninger om.”¹⁸⁷

Det bevarede arkivmateriale bekræfter, at PET var tilbageholdende med at udlevere oplysninger om danske statsborgere. Tre hovedtræk tegner sig i materialet. For det første udleverede PET ofte oplysninger om udenlandske statsborgere, som derved udgjorde en handelsvare for PET på ”efterretningsbørsen”. Det kunne være udenlandske medlemmer af frontorganisationer, der besøgte Danmark,¹⁸⁸ udenlandske talere ved demonstrationer,¹⁸⁹ udenlandske deltagere i Russell-tribunalet i 1967¹⁹⁰ eller militante aktivister, der besøgte Danmark.¹⁹¹ For det andet var de beretninger, som PET udarbejdede til sine udenlandske samarbejdspartnere, ofte rensset for navne på danskere. Det kunne være oversigter om venskabsforeninger,¹⁹² om planlagte Vietnamdemonstrationer,¹⁹³ om Studenterfundets planlagte aktioner under en demonstration¹⁹⁴ og om trotskistiske aktiviteter.¹⁹⁵

For det tredje udleverede PET, om end kun i et begrænset og kontrolleret omfang, navne på danske statsborgere. PET havde således senest fra 1950'erne aftaler med flere udenlandske samarbejdspartnere om at udlevere navne på danske kommunister, der virkede internationalt. Disse oplysninger tilgik mindst fem udenlandske tjenester.¹⁹⁶ Ved flere lejligheder videregav PET navnene på ledende

186 RB: 22. maj 2001.

187 RB: 19. marts 2001.

188 PET, emnesag: Notits, 2. oktober 1957; notits, 23. januar 1958; notits, 13. december 1967.

189 PET, emnesag: Notits, 15. december 1967.

190 Ibid.: Notits 14. november 1967, 16. november 1967, 30. november 1967, 28. december 1967, 30. december 1967, 15. december 1967, 2. januar 1968, 15. januar 1968, 29. marts 1968.

191 Ibid.: Notits, 11. juli 1969; notits, 27. januar 1969.

192 PET, emnesag: ”Vedr.: Dansk-ungarsk Selskab”, 4. marts 1965. PET, emnesag: Notits, 4. marts 1965.

193 PET, emnesag: Notits, 9. september 1965, 7. april 1970 og 20. oktober 1970.

194 Ibid.: Notits, 1. maj 1968.

195 PET, emnesag: ”Vedr.: Udviklingen i den internationale trotskyisme”, 23. juni 1970; ”Vedr.: JSU's kongres i Bruxelles 21-22/11 1970”, 30. oktober 1970.

196 PET, ujournaliseret: Notits, 15. juni 1955. ES: Referat af møde den 6. juni 1962.

medlemmer af frontorganisationer og venskabsforeninger.¹⁹⁷ De udenlandske tjenester modtog også beretninger, der indeholdt enkelte navne på danske ledere og talere ved demonstrationer.¹⁹⁸ Afholdelsen af det internationale Russell-tribunal i Danmark i 1967, der undersøgte USA's krigsførelse i Vietnam, tiltrak sig særlig opmærksomhed fra udenlandske tjenester. Flere PET-beretninger, der tilgik udlandet, indeholdt navne på danske initiativtagere og ledere i arrangementet,¹⁹⁹ og en udenlandsk samarbejdspartner modtog en fortegnelse over de journalister, deriblandt 63 danskere, der var akkrediteret tribunalets sessioner.²⁰⁰

Udleveringen af navne på danske statsborgere var således af et begrænset omfang og omfattede hovedsagligt politiske ledere og aktivister, der var almindeligt kendt i offentligheden. Der er imidlertid fundet enkelte eksempler på, at PET videregav oplysninger om mindre kendte danskeres politiske tilhørsforhold. Det skal understreges, at der kun er bevaret få personsager fra denne periode (indtil 1968), hvorfor det fulde omfang af videregivelsen af personoplysninger er ukendt. De fleste eksempler på en sådan videregivelse synes at have drejet sig om danske statsborgere, der havde kontakter til østblokken og/eller østlige efterretningstjenester.²⁰¹ Der er dog undtagelser herfra. I 1969 modtog PET en liste over en kendt udenlandsk studenterpolitisk aktivists kontakter og blev anmodet om oplysninger om de nævnte danske statsborgere. PET svarede med at beskrive fire danskere som henholdsvis ”venstreorienteret studenteraktivist”, ”ungkommunister” og ”velkendt maoist”.²⁰² PET orienterede også en udenlandsk tjeneste om en yngre journalists kontakter og synspunkter,²⁰³ og en forfatters politiske virksomhed.²⁰⁴

Generelt synes PET dog at have været yderst tilbageholdende med at udlevere oplysninger om danske statsborgere og deres politiske tilhørsforhold. I 1969 an-

197 PET, emnesag: ”Vedrørende Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed”, 15. december 1952. PET, emnesag: ”Vedr.: Selskabet for kulturel Forbindelse med Kina”, 13. januar 1961. PET, emnesag: Notits, 26. januar 1961.

198 PET, emnesag: Notits, 17. oktober, 18. oktober og 13. november 1967.

199 Ibid.: Notits, 20. december 1966 og 31. januar 1967.

200 Ibid.: Notits, 1. december 1967, med vedlagte lister.

201 PET, personsager. Der var også tale om henvendelse fra udenlandske tjenester i yderligere to personsager. Beskrivelsen bygger på Kommissionens gennemgang af de bevarede personsager fra perioden 1945-1989.

202 PET, personsag: Notits, 13. oktober 1969.

203 PET, personsag: Notits, 24. oktober 1969.

204 PET, emnesag: Notits, 8. juni 1966.

modede en udenlandsk tjeneste om at få oplyst identiteten på de personer, der var blevet anholdt i forbindelse med uroligheder under Rebildfesten. PET's ledelse besluttede imidlertid ikke at besvare forespørgslen.²⁰⁵ Det forekom også, at PET rettede fejlagtige oplysninger om danske statsborgere, når tjenesten modtog oplysninger fra udlandet.²⁰⁶ Den gensidige udveksling af oplysninger gav PET mulighed for at beskytte danske statsborgere, således at de ikke blev ofre for fejlagtige afgørelser fra udlandets myndigheder.²⁰⁷

Visumforespørgsler

En særlig kategori af personforespørgsler fra udlandet drejede sig om danske visumansøgere. Det er tidligere blevet omtalt, at PET i 1951 afviste en henvendelse fra de vesttyske myndigheder om at videregive oplysninger om danske statsborgere, der søgte om visum til Forbundsrepublikken. Anmodning om sådanne oplysninger kom også fra USA og enkelte andre lande. Den amerikanske visumpolitik havde rødder tilbage til 1. verdenskrig, hvor Kongressen vedtog flere immigrationslove, der indeholdt bestemmelser om, at udlændinge, som tilhørte anarkistiske eller andre organisationer, der opfordrede til at omvælte staten med vold, skulle nægtes indrejse til USA. I 1940 vedtog Kongressen Voorhis Act, der udvidede beføjelserne til at afvise udlændinge med yderliggående synspunkter, og i 1950 den såkaldte McCarran Act, der udelukkede udlændinge, som agiterede for "verdenskommunismens økonomiske, internationale eller politiske doktriner". Loven nævnte specifikt medlemskab af det kommunistiske parti som grund for afvisning. De eneste undtagelser gjaldt dem, som havde forladt partiet før de var 16 år, som havde været tvunget ind i partiet, eller som var hoppet af og havde vist sig som aktive modstandere af partiet. McCarran Act bemyndigede amerikanske ambassader og konsulators visumpersonel til at nægte visum til ansøgere, som blev anset for ikke at opfylde lovens krav. Dette gav de udstationerede embedsmænd betydelig skønsmæssig magt. Fra 1947 var det Truman-

205 PET, emnesag: Notits, 1. august 1969, med påtegning.

206 PET, emnesag: Notits, 4. oktober 1962.

207 Der er dog også fundet et eksempel på, at en dobbeltagent, der blev anvendt af PET til at penetrere en fjendtlig efterretningstjeneste, udleverede oplysninger om danske statsborgere, der dermed kunne blive mål for operationer fra den fjendtlige tjeneste. Se Kommissionens beretning, bind 9 om den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne).

administrationens politik systematisk at nægte visum til daværende eller tidligere kommunister, og fra 1950 blev kursen strammet, hvilket hang sammen med den forværrede partistrid under mccarthyismen. Truman var modstander af de skrappe krav i McCarran Act, og ifølge hans republikanske kritikere administrerede Department of Justice loven bogstaveligt og var nøjeregnende i forbindelse med sikkerhedsundersøgelser, fordi det var hensigten at skabe kaos og få ændret loven. Resultatet var, at der ved udgangen af 1951 var en venteliste på 9.197 visumansøgninger, og at utallige turister, journalister, fagforeningsfolk og videnskabsmænd blev nægtet indrejse på det tyndeste grundlag. Men visumbestemmelserne forblev i kraft under den kolde krig.²⁰⁸

Spørgsmålet om de frafaldne kommunister blev et vigtigt stridspunkt i Washington under den kolde krig. State Department var af den opfattelse, at disse ekskommunister, der ofte tilhørte det europæiske "Non-Communist Left" var de mest effektive antikommunister og USA's allierede i den kolde krigs psykologiske kamp om sjælene. Justitsministeriet, FBI og immigrationsmyndighederne så derimod med den største mistænksomhed på disse tidligere kommunister og "medløbere" ("fellow travellers") og modsatte sig ofte at give dem indrejsetilladelse. State Department klagede over, at juristerne i Department of Justice ikke havde forståelse for USA's overordnede nationale interesse i at knytte nærmere bånd til de tidligere kommunister, og at visumafslag umuliggjorde CIA's psykologiske krigsførelse og skabte grobund for antiamerikanisme blandt venstreintellektuelle.²⁰⁹ State Department ønskede derfor at indføre en fast praksis, så man hurtigt kunne give tidligere kommunister indrejsetilladelse,²¹⁰ men den antikommunistiske stemning i USA under mccarthyismen gavnede fortalere for en restriktiv praksis. Løsningen var, at myndighederne udstedte visa på grundlag af en undtagelsesbestemmelse i immigrationsloven, den såkaldte "Ninth Proviso", der bemyndigede justitsministeren til at give indrejsetilladelse, hvis det var i USA's nationale interesse.²¹¹ Den restriktive visumpraksis ramte flere danske so-

208 David Cauter, *The Great Fear. The Anti-Communist Purge Under Truman and Eisenhower* (New York, 1978), s. 251-263.

209 NA, RG 353, Records of Interdepartmental and Intradepartmental Committees (State Department), Visa Review Committee, General Records 1949-50, box 125: Memorandum for Mr. Webb, n.d., att. til Allen Dines, Memorandum of Conversation. Subject: Visa Review Committee, August 22, 1949.

210 Ibid.: George F. Kennan, Memorandum for Mr. Webb, February 17, 1950.

211 Ibid.: George V. Allen, Memorandum of Conversation. Subject: Exercise of Ninth Proviso in Visa Cases, November 14, 1949.

cialdemokrater, der i en kort periode i deres ungdom havde tilhørt DKU, og som kun kom på studieophold i USA takket være Ninth Proviso.²¹²

Ligesom det var tilfældet med personoplysninger generelt, var PET tilbageholdende i forbindelse med de amerikanske visumkrav. Dette var i modsætning til flere andre små lande, bl.a. Norge og Holland, hvor efterretningstjenesterne udleverede oplysninger om alle visumansøgere. Den norske militære tjeneste foretog således årligt omkring 12.000 personundersøgelser for amerikanerne i 1950'erne.²¹³ Det synes i det danske tilfælde at have været gældende praksis senest fra begyndelsen af 1950'erne, at den amerikanske ambassade kun anmodede om oplysninger om danske visumansøgere, når ambassaden allerede havde belastende oplysninger om de pågældende. PET lagde vægt på, at denne praksis gjorde det muligt for danskerne at korrigere eventuelt fejlagtige oplysninger i sagerne, således at man hindrede visumafslag på et forkert grundlag.²¹⁴

PET noterede i 1960, at antallet af forespørgsler i visumsager havde været ”stærkt dalende” de seneste år, hvilket ledelsen selv forklarede med dens drøftelser med den amerikanske ambassade.²¹⁵ Udsagnet støttes af en beretning fra Afdeling VI, der bl.a. varetog forespørgsler til og fra udlandet. Det fremgår, at antallet af forespørgsler fra en udenlandsk forbindelse havde været ”ligefrem overvældende”, indtil ledelsens forhandlinger med forbindelsen i 1956.²¹⁶ Den faldende tendens bekræftes af de bevarede tal. Ifølge en amerikansk ambassadeindberetning fra 1952, der beskrev, hvordan ambassaden havde indstillet sine forespørgsler til de danske myndigheder på grund af debatten om efterretnings-

212 Et eksempel var Henning Friis, der var statsvidenskabelig konsulent i socialministeriet og fremtrædende socialdemokrat, og som i 1931 havde været medlem af DKU. NA, RG 263, Records of the CIA, Raymond Murphy Collection on International Communism, box 125: Marvel, From Copenhagen to Secretary of State, No. 20, January 8, 1948, No. 49, January 19, 1948, og No. 59, January 20, 1948. Et andet var Jørgen Paldam, leder af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, medlem af flere udvalg vedrørende Marshall-hjælpen og medlem af DKU i en kort periode i 1935. NA, RG 59, Lot Files, Records of the Office of British Commonwealth and Northern European Affairs 1941-53, Subject Files 1941-53, box 12: Confidential Memorandum, August 25, 1949; John E. Peurifoy til J. Howard McGrath, August 29, 1949; Confidential Letter til Edward J. Sparks, September 8, 1948.

213 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 502. For den hollandske tjeneste, se Bob de Graff and Cees Wiebes, ”Intelligence and the Cold War behind the Dikes”, s. 46.

214 JM, P.O.-sag: Brix, notat, 1. december 1952. PET, ujournaliseret, PET's interne referater fra de første møder i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg: Møder i koordinationsudvalget den 30. november 1959 og 11. januar 1960.

215 Ibid.: Møde i koordinationsudvalget den 11. januar 1960.

216 PET, ujournaliseret: Beretning, Afdeling VI, 30. juli 1956.

tjenesterne og de hemmelige kartoteker, udgjorde forespørgslerne 15 % af det samlede antal visumansøgninger.²¹⁷ Det må have drejet sig om et betydeligt antal, men dog langt mindre end det norske antal. Ifølge en opgørelse foretaget af PET, havde tjenesten i andet halvår af 1963 modtaget forespørgsler fra amerikanerne på 91 personer. 79 af disse havde søgt om ansættelse ved de amerikanske myndigheder eller skulle på studieophold, mens kun 12 af sagerne drejede sig om visumansøgninger.²¹⁸

PET fulgte også en restriktiv linje i spørgsmålet om visum til sømænd. McCarran Act indeholdt også krav om individuelle visa for sømænd på skibe, der anløb amerikansk havn. I overensstemmelse med loven nægtede immigrationsmyndighederne visa til kommunistiske sømænd. Danmark havde imidlertid protesteret over loven, og PET afviste henvendelser fra de amerikanske myndigheder om oplysninger om danske sømænd. I anledning af sagen om den socialdemokratiske sømand, der var blevet nægtet adgang til USA på grund af oplysninger, der stammede fra REA's kartotek i 1948, enedes Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg i 1962 om at tilpasse fremgangsmåden i lignende sager til den generelle praksis i visumsager, således at amerikanerne skulle spørge PET, hvis de havde belastende oplysninger om ansøgerne. Hvis oplysningerne kunne bekræftes af PET, skulle dette imidlertid sløres ved, at amerikanerne begrundede afslaget ved at henvise til offentligt kendte oplysninger.²¹⁹

Der udviklede sig en noget anden, men stadig restriktiv praksis i forbindelse med forespørgsler fra Canada og Australien. I disse tilfælde blev PET anmodet om at undersøge alle visumansøgere. Det drejede sig i 1963 om henholdsvis 933 og 422 danske statsborgere. Det var kun i ganske få tilfælde, at PET udleverede oplysninger om disse visumansøgere.²²⁰

217 NA, RG 59, box 3783, CDF 1950-54, 759.521/11-1052: Bell, From Copenhagen to Secretary of State, No. 505, November 10, 1952.

218 JM, ujournaliseret: E. Mogens Jensen, Politiets efterretningstjenestes samarbejde med udenlandske sikkerheds- og efterretningstjenester, 5. februar 1964.

219 ESU: Referat af møde den 15. januar 1962. PET foretog også et mindre antal sikkerhedsundersøgelser af danske statsborgere, der søgte om ansættelse ved amerikanske myndigheder. I midten af 1950'erne drejede det sig om tre-fire pr. år. PET, ujournaliseret: Notits, 14. januar 1956 og 27. januar 1956.

220 JM, ujournaliseret: E. Mogens Jensen, Politiets efterretningstjenestes samarbejde med udenlandske sikkerheds- og efterretningstjenester, 5. februar 1964. Desuden, PET, ujournaliseret: Notits, 14. februar 1964; brev til Arne Nielsen, 20. december 1964. RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

Kontrol med PET's videregivelse af personoplysninger

I 1964 nedsatte regeringen det såkaldte Wamberg-udvalg, der skulle føre kontrol med PET's registrering og videregivelse af oplysninger. Udvalget drøftede flere gange under de første møder med PET's ledelse og embedsmænd fra de involverede ministerier, hvorvidt udvalgets kommissorium omfattede videregivelsen af oplysninger til udenlandske myndigheder, uden at man dog nåede frem til nogen afklaring.²²¹ Dette skete først i begyndelsen af 1965, da justitsministeren under en debat i Folketinget udtalte, at videregivelse af oplysninger i forbindelse med visumsager for fremtiden ville blive forelagt udvalget.²²² Ifølge Kommissionens afhøringer af tidligere PET-chefer og medlemmer af Wamberg-udvalget fik udvalget efterfølgende forelagt "enkelte sager" om videregivelse af oplysninger til udlandet, bl.a. visumsager.²²³ I 1970 besluttede udvalget tillige, at sager om videregivelse af belastende oplysninger om danske statsborgere til udenlandske myndigheder skulle forelægges udvalget til godkendelse.²²⁴ Wamberg-udvalget synes dog først for alvor at have taget spørgsmålet op i 1978-79. Disse drøftelser og konsekvenserne for PET's praksis vil blive beskrevet senere i denne beretningsdel.

Udenlandsk registrering af danske statsborgere

Der var formentlig flere motiver til PET's afvisning af personforespørgsler fra udlandet. Den danske tjeneste ønskede som nævnt at håndhæve dansk suverænitet og beskytte danske statsborgeres rettigheder. Dertil kom det praktiske forhold, at en besvarelse af alle forespørgslerne ville lægge beslag på en betydelig del af tjenestens begrænsede ressourcer. Det spillede muligvis også ind i overvejelserne, at udlevering af oplysninger om danskere til fremmede tjenester var et kontroversielt emne i den danske offentlighed, som kunne skabe vanskeligheder for tjenesten og regeringen, hvis et sådant samarbejde blev kendt.

221 WU: Referat af møder den 12. juni og 6. november 1964.

222 WU: Referat af møde den 4. marts 1965.

223 RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000; Kristof Glamann, 19. december 2000 og 20. februar 2001; Harald Engberg-Pedersen, 31. august 2000; Jon Palle Buhl, 30. august 2000.

224 WU: Referat af møde den 8. maj 1970.

Set fra et dansk perspektiv havde den restriktive praksis imidlertid den negative konsekvens, at udenlandske myndigheder i stedet på egen hånd begyndte at indsamle og registrere oplysninger om danskeres politiske tilhørsforhold. Som tidligere beskrevet medførte PET's afvisning af de vesttyske ønsker om oplysninger om visumansøgere, at tyskerne selv indhentede de nødvendige informationer. Det samme synes at være sket i Sverige, hvor de svenske myndigheder efter alt at dømme ikke samarbejdede med amerikanerne med hensyn til svenske visumansøgere. Til gengæld begyndte den amerikanske ambassade at registrere svenske kommunister i slutningen af 1940'erne, og i 1953 indeholdt registeret omkring 10.000 navne.²²⁵

Den amerikanske ambassade i København begyndte også i slutningen af 1940'erne at opbygge omfattende kartoteker over danske borgeres politiske tilhørsforhold. I 1949 rapporterede lederen af visumundersøgelserne på ambassaden til Washington, at kartoteket omfattede otte arkivskuffer med kartotekskort, som for en stor dels vedkommende byggede på i øvrigt ikke nærmere beskrevne "raw materials".²²⁶ En sag fra 1966 kaster lys over indholdet af de amerikanske kartoteker. I forbindelse med pressehistorier om, at forfatteren Elsa Gress havde vanskeligheder ved at få visum til USA, henvendte PET sig til ambassaden. Det viste sig, at ambassaden havde indsamlet oplysninger fra pressen og hendes eget forfatterskab, og at hun på dette grundlag var registreret i en kategori, der kun kunne få udstedt visum efter godkendelse på et højere niveau i systemet.²²⁷ Jørn Bro har også over for Kommissionen oplyst, at amerikanerne på grundlag af åbne kilder formentlig registrerede danskere.²²⁸

PET's afvisning af de amerikanske henvendelser i forbindelse med kravene om visum til sømænd fik ambassaden til at finde andre kilder. Den amerikanske Labor Attaché Robert Caldwell fandt en kilde i den socialdemokratiske formand for Sømændenes Forbund, Thomas Laursen, der trods sin offentlige kritik af loven hjalp ambassaden med at få de nødvendige oplysninger om kommunistiske sømænd: "Han var faktisk den eneste involverede blandt repræsentanterne for de danske redere eller sømænd, som aktivt samarbejdede med ambassaden

225 *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 260-261.

226 NA, RG 59, Lot Files, Records of the Office of British Commonwealth and Northern European Affairs 1941-53, Subject Files 1941-53, box 12: Robert K. Tindall til Gray Bream, March 10, 1949.

227 PET, ujournaliseret: H. Toft Nielsen, Notits, 25. marts 1966.

228 RB: Jørn Bro, 1. november 2005.

i dens forsøg på at iværksætte programmet med at indsamle de oplysninger om danske søfolk, som kræves af loven.”²²⁹

Det er uvist i hvilket omfang den amerikanske efterretningstjeneste CIA registrerede oplysninger om danske statsborgeres politiske virksomhed under den kolde krig, da tjenesten ikke har offentliggjort noget materiale herom.²³⁰ Det kan imidlertid dokumenteres, at det amerikanske Udenrigsministerium, State Department, indsamlede oplysninger om danskere. Efter 2. verdenskrig, da den eksterne efterretningstjeneste OSS blev opløst, forsøgte State Department at få monopol på den udenlandske efterretningsvirksomhed og oprettede sin egen efterretningsafdeling, *Bureau of Intelligence and Research*, almindeligvis forkortet INR. Selv efter oprettelsen af CIA i 1947 fortsatte INR med at indsamle og analysere oplysninger, som indgik i State Department’s vurderinger og anbefalinger.²³¹

INR havde to funktioner, indsamling af oplysninger og analyse. Acquisition & Distribution (IAD) modtog og distribuerede det indsamlede materiale. Alleerede i 1947 modtog kontoret dagligt 300 indberetninger og rapporter fra ambassaderne og omkring 200 af disse indeholdt egentligt efterretningsmateriale. Fra IAD blev materialet fordelt til CIA, de militære efterretningstjenester og til de relevante kontorer i INR.²³² En af de vigtigste opgaver for kontoret for indsamling af oplysninger, Office of Intelligence Collection & Dissemination (OCD), synes at have været oprettelsen af et personarkiv, hvilket blev varetaget af Biographical Information Division (BI). Ifølge et direktiv udsendt af Director of Central Intelligence havde State Department ansvaret for at indsamle efterretninger om udlændinge af politisk, kulturel, sociologisk, økonomisk og international art. I

229 ”In fact, he was virtually the only interested party among Danish shipowners or seafarers’ representatives who actively cooperated with the Embassy in its endeavours to get underway the program of documenting of Danish seamen as required by the Act.” NA, RG 59, CDF 1950-54, box 5135, Confidential File, 859.062/1-2654; Svend A. Godfredsen, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. 776, January 26, 1954.

230 Kommissionen har anmodet CIA om adgang til materiale om bl.a. CIA’s virksomhed i Danmark under den kolde krig og trusselsvurderinger af danske grupperinger. CIA har afvist anmodningen med henvisning til, at tjenesten hverken kan be- eller afkræfte, at der findes et sådant materiale. Brev fra Kathryn I. Dyer, Information and Privacy Coordinator, April 17, 2001. Kopi i Kommissionens arkiv .

231 David F. Rudgers, *Creating the Secret State. The Origins of the Central Intelligence Agency, 1943-1947* (Lawrence, Kansas, 2000), s. 47-62; Norman Polmar and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage* (New York, 1997), s. 90, 282-283.

232 NA, RG 353, Records of Advisory Committee on Intelligence 1946-48, box 94; J. G. Chandler, Memorandum to William Eddy, Enclosure B, May 6, 1947.

den forbindelse fik de stedlige ambassadører ansvaret for at opretholde et ”biografisk arkiv” for deres område. Samtidig forbeholdt CIA-direktøren sig retten til at opbevare andre former for personsager, som var nødvendige for at udføre hans opgaver.²³³

INR blev etableret samtidig med udbruddet af den kolde krig, og lige fra starten var analyseafdelingen, Office of Intelligence Research (OIR), fokuseret på den kommunistiske trussel. Selv om listen over de foreslåede opgaver var lang, så var førsteprioriteten at holde øje med politiske bevægelser, såvel demokratiske som fascistiske og kommunistiske, og deres spredning. Højt på listen stod også ønsket om at holde øje med den internationale fagbevægelse, dens ledere og programmer.²³⁴ For at kunne løse disse opgaver overvejede INR at udstationere særligt udvalgte og trænede specialister i ”research and intelligence” på ambassaderne.²³⁵ Det er uklart om disse planer om et korps af egne agenter blev ført ud i livet, for kort tid efter oprettedes CIA. Det mest sandsynlige er nok, at INR indsamlede og bearbejdede de løbende indberetninger fra ambassadernes normale State Department-personel.

Ambassadens indberetninger til Washington om politisk aktive danskere synes at have haft to former: Længere såkaldte ”Biographic Data Reports” og navnelister. ”Biographic Data Reports” omfattede alle danskere, der indtog ledende stillinger og blev brugt til State Department’s baggrundsinformation, når amerikanske myndigheder skulle tage kontakt til eller forhandle med dem. Rapporterne synes at have bygget på såvel åbne kilder som ambassadepersonalets egne observationer og viden om de pågældende. Ambassaden opretholdt sit eget arkiv med ”Biographic Data Reports”, og de arkiveredes tillige i INR’s Biographic Information Division (BI).²³⁶ Selv om de fleste biografiske rapporter omhandlede fremtrædende danske personligheder, så interesserede ambassaden sig også for en række danskere på grund af deres politiske aktivitet. Således blev der udarbejdet rapporter om Elin Høgsbro Appel, Grethe Forchhammer,

233 Ibid.: Records of the Central Intelligence Group, box 95: CIG Directive No. 16: Plan for Coordination of Biographic Intelligence, 1 November 1946.

234 Ibid.: Subcommittee on Programs and Priorities to the Advisory Committee on Intelligence, Minutes for Special Meeting, June 24, 1946.

235 NA, RG 353, Records of Advisory Committee on Intelligence 1946-48, box 94: William A. Eddy, Memorandum to Harry Kurth, Subject: Notes for Program for Overseas Personnel in Research and Intelligence, October 9, 1946.

236 NA, RG 59, CDF 1950-54, box 3783, 759.521/5-853: Lucius D. Battle, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. 1183, May 8, 1953.

Uffe Hansen, H. C. A. Lassen og Andres Søndergaard, fordi de havde tiltrukket sig opmærksomhed i forbindelse med deres tilknytning til fredsbevægelserne og ”andre kommunistiske front-aktiviteter i Danmark.”²³⁷ Anton Abildtrup og Andrea Hedegaard, begge fra Det radikale Venstre, fik også deres levnedsløb registreret i Washington på grund af deres rolle i forbindelse med et fredsmøde i Odense i 1954.²³⁸ I 1967 blev Ebbe Reich biograferet på grund af sin involvering i Russell-tribunalet,²³⁹ og en længere rapport blev udarbejdet om Sigurd Ømann, da han i 1968 efterfulgte Aksel Larsen som formand for SF.²⁴⁰

En lang række danskere blev tillige registreret i Washington på grundlag af navnelister indsendt af ambassaden i København. Mange af listerne bærer påtegninger, som viser, at de blev modtaget i IAD, hvorfra kopier tilgik CIA, MID (Military Intelligence Division), ONI (Office of Naval Intelligence), OCB (Operations Coordinating Board), USIA (United States Information Agency) og EUR/X (State Departments kontor for international kommunisme). Flere af navnene har en påtegning med ”V”, hvilket tyder på, at de er indgået i et register. I State Department arkiveredes de fleste af listerne i ”Confidential File” og ”Secret File”. Ud fra de foreliggende lister tyder det på, at ambassaden opstillede fortegnelser over fire kategorier af politisk aktive danskere: Kommuniste, fredsaktivister, østrejsende og venstreorienterede.

De amerikanske myndigheder synes tidligt at have interesseret sig for navnelister over danske kommunister. I december 1945 indsendte Strategic Services Unit (SSU), OSS’ efterfølger i War Department, en liste på 89 ledende kommunister med kortfattede biografier. Listen byggede angiveligt på oplysninger fra ”troværdige kilder i Danmark”.²⁴¹ I 1955 opstillede ambassaden en liste på 68 kommunister, som havde deltaget i debatten på DKP’s 18. partikongres, og

237 NA, RG 263, Murphy Collection, box 125: Lucius D. Battle, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No 485, November 2, 1953.

238 NA, RG 59, CDF, box 3778, Confidential File, 759.001/3-2554: Lucius D. Battle, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. 1051, March 25, 1954.

239 Ibid, SNF, box 2043, Pol 6 Den: Blankinship, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. A-311, December 29, 1967.

240 Ibid., Pol 12 Den: Duke, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. A-957, December 20, 1968.

241 NA, RG 263, Murphy Collection, box 124: Strategic Services Unit, War Department, Subject: Prominent Members of the Danish Communist Party, 22 December 1945, A-65367.

som havde været nævnt i Land og Folk.²⁴² I 1965 var en indberetning om DKP's kongres vedhæftet navnelister på de 39 medlemmer af centralkomiteen, 13 kandidatmedlemmer, fem medlemmer af kontrolkommissionen, to revisorer og 23 udenlandske gæster,²⁴³ og i 1969 indsendtes lister over DKP's centralkomité og de udenlandske gæster på partiets kongres.²⁴⁴

Ambassaden interesserede sig også for danskere, der aktivt deltog i fredsbevægelsen, protesterede mod NATO eller underskrev fredsappeller. Underskriftsindsamlingerne i Land og Folk var her en særlig værdifuld kilde. I 1951 samlede og indsendte ambassaden en række avisudklip, som indeholdt navnene på i alt 221 skandinaviske lærere, læger, kunstnere og forfattere, som havde underskrevet appellen til støtte for den nordiske fredskonference i Stockholm. Da konferencen var kommunistisk styret, karakteriseredes alle underskriverne som ”kommunister eller kommunistiske sympatisører”.²⁴⁵ I begyndelsen af 1952 opstillede ambassaden en liste på 57 navne over tidligere og nuværende medlemmer af den kommunistisk styrede fredsansorganisation Fredens Tilhængere. Ud fra hvert navn var der enten skrevet ”(C)” for kendt kommunist, ”(?)” for ukendt tilhørsforhold eller ”(P)” for kommunistisk sympatisør.²⁴⁶ I forbindelse med den såkaldte Odense fredskonference i 1954 opstillede ambassaden på grundlag af Land og Folk og den radikale presse tre lister på i alt 99 navne med korte biografier på deltagere, sponsorer og udenlandske gæster.²⁴⁷

Den tredje kategori af danskere, der tiltrak sig ambassadens interesse i denne periode, var deltagerne i delegationsrejser bag jerntæppet. I 1950 rapporterede ambassaden om 14 medlemmer af en fagforeningsdelegation, som på den russiske kulturorganisation VOKS' invitation besøgte Sovjetunionen.²⁴⁸ Året efter

242 NA, RG 59, CDF 1955-59, box 3469, 759.001/10-2755: Ward P. Allen, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No 365, October 27, 1955.

243 Ibid., SNF 1964-66, box 2114, Pol 12 Den: Ernest A. Nagy, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. A-388, November 21, 1965.

244 Ibid., SNF 1967-69, box 2043, Pol 12 Den: Duke, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. A-70, February 21, 1969.

245 Ibid., CDF 1950-54, box 3778, 759.001/12-1951: Howard Trivers, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. 527, December 19, 1951.

246 Ibid., Secret File, 759.001/3-1852: Howard Trivers, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. 765, March 18, 1952.

247 Ibid., 759.001/6-1154: Lucius D. Battle, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. 1357, June 11, 1954.

248 Ibid., CDF 1950-54, box 5135, 859.062/11-1650: Harold Shantz, From Copenhagen to Department of State, No. 455, November 16, 1950.

rapporteredes om ti danske ungdomspolitikere, der havde besøgt Sovjetunionen efter invitation fra Sovjetunionens Antifascistiske Komité. Listen indeholdt oplysninger om deltagernes stilling og politiske tilhørsforhold.²⁴⁹ I 1952 opregnedes de ti deltagere i en delegation udsendt af Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen. Ifølge indberetningen var de tre kendte kommunister og flere af de andre fremtrædende pacifister og deltagere i forskellige frontaktiviteter.²⁵⁰ I 1953 hed det i forbindelse med indrapporteringen af en liste på 14 deltagere i en landbrugsstudietur til Sovjetunionen, at kun tre med sikkerhed kunne identificeres som kommunister, mens ambassaden ingen oplysninger havde om de øvrige.²⁵¹

Endelig findes der et enkelt eksempel på, at ambassaden registrerede danskere, der var politisk aktive på venstrefløjen i 1960'erne. I 1968 rapporterede ambassaden om afholdelsen af VS' første landsmøde og opstillede en ufuldstændig liste på 20 medlemmer af partiets hovedbestyrelse. Ud for flere af navnene var der tilføjet bemærkninger om tidligere politiske aktiviteter, f.eks. om Gunver Auken ("tidligere aktiv i Socialdemokratisk Samfund"), Søren P. Bording Petersen ("leder af blomsterbørnene"), Benito Scocozza ("tidligere kommunist") og Hans Jørgen Svendsen ("tidligere kommunist").²⁵²

Efterretningssamarbejdet i NATO

Danmarks NATO-medlemskab medførte, at PET blev integreret i det vestlige sikkerheds- og efterretningssamarbejde, og at tjenesten blev stillet overfor krav om en intensiveret indsats, men det indebar også muligheder for at påvirke og udøve indflydelse på NATO-partnerne. Det er tidligere blevet beskrevet, hvordan stormagterne på den ene side formulerede sikkerhedsmæssige krav til medlemslandenes tjenester, og hvordan Danmark sammen med flere andre små lande på den anden side tog initiativet til at oprette Special Committee, for at man

249 Ibid., box 5143, 859.4614/7-251: Harold Trivers, From Copenhagen to Department of State, No. 6, July 2, 1951.

250 NA, RG 263, Murphy Collection, box 125: Howard Trivers, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. 935, April 29, 1952.

251 NA, RG 59, CDF 1950-54, box 3778, Confidential File, 759.001/8-1153: Lucius D. Battle, AmEmbassy Copenhagen to Department of State.

252 Ibid., SNF 1967-69, box 2043, Pol 12 Den: White, AmEmbassy Copenhagen to Department of State, No. A-489, March 29, 1968.

kunne få større kontrol over de store tjenester og selv skabe nye kontakter. PET var således ikke blot en lille tjeneste, der skærmede sig mod krav fra stormagterne, men en aktiv medspiller, der havde en interesse i at benytte alliancen til at udøve indflydelse.

Flere af de krav og bestemmelser, der blev vedtaget af NATO-landene i 1950'erne, var reelt en systematisering og institutionalisering af de vestlige sikkerheds- og efterretningstjenesters praksis. I 1952 rejste NATO spørgsmålet om beskyttelse af nøglepunkter, dvs. installationer der var vigtige for krigsførelsen, mod sabotage og anden fjendtlig aktivitet i en krise- eller krigssituation. En rapport fra Civilorganisationskomiteen i 1955 anbefalede, at medlemslandene iværksatte adgangskontrol, personundersøgelser af personalet og bevogtning i krisesituationer. FE havde imidlertid allerede iværksat et "Key Points"-arbejde i 1951, men efter NATO-beslutningen blev indsatsen systematiseret. PET oprettede en nøglepunktsafdeling i 1956, der skulle foretage personundersøgelser, og i 1959 havde Københavns Politis Efterretningsafdeling (KE) udarbejdet en plan for internering af ledende kommunister.²⁵³

Et andet område, hvor PET's indsats blev systematiseret på grund af medlemsskabet af NATO, var personregistreringen. Som tidligere omtalt iværksatte PET i 1948 registreringen af kommunister på grund af skærpselsen af den kolde krig. Det samme skete i andre vestlige lande, inklusive de neutrale lande som Sverige og Schweiz. Registreringen af kommunister og andre, der var mistænkt for at udgøre en sikkerhedsrisiko, blev således ikke beordret af NATO. I marts 1955 vedtog NATO-landene dokumentet C-M(55)15(Final), der indeholdt alliancens sikkerhedsbestemmelser. Det indeholdt bl.a. kravet om et centralt register i hvert medlemsland med oplysninger om "subversion og spionage", som skulle anvendes i forbindelse med sikkerhedsundersøgelser. Ifølge bestemmelserne skulle enhver, der skulle udnævnes til en post, hvor vedkommende havde adgang til oplysninger, der var klassificeret "Confidential" (Fortroligt) eller højere, sikkerhedsundersøges med henblik på at fastslå, om vedkommende var loyal og pålidelig. Hvis personen skulle godkendes til den højeste klassifikationsgrad (Top Secret eller Yderst Hemmeligt), eller hvis der i øvrigt var begrundet tvivl om den pågældendes loyalitet, skulle der foretages en baggrundsundersøgelse.²⁵⁴

253 Se Kommissionens beretning, bind 2, om PET's virksomhed 1945-1968.

254 JM, Samling 4 (Kartoteksudvalget III): "Sikkerhed inden for Den Nordatlantiske Traktats Organisation (oversættelse af dokument C-M(55)15(final), 3. udgave af 31. juli 1964)", Første udgave (engelsk), 8. marts 1955.

Danmark havde mulighed for at påvirke implementeringen af sikkerhedsbestemmelserne. Et supplement til C-M(55)15(Final) præciserede kravene til personundersøgelserne til de forskellige klassifikationsgrader, beskrev hvilke typer af oplysninger, der skulle indgå i baggrundsundersøgelsen, og definerede hvilke typer af oplysninger, der blev vurderet som belastende. I det oprindelige udkast var bl.a. medlemskab af kommunistiske organisationer eksplicit nævnt som en belastende oplysning. Dette blev på dansk initiativ ændret til ”nedbrydende virksomhed” med den begrundelse, at den specifikke omtale af visse grupper indebar en risiko for, at man i for høj grad fokuserede på dem.²⁵⁵ Det kan muligvis også have været inde i overvejelserne, at man fra dansk side fandt det problematisk, hvis det skulle komme frem, at NATO krævede, at kommunister blev registreret udelukkende på grund af deres politiske tilhørsforhold. Det hed således i den endelige udgave af tillægget til C-M(55)15(Final), at det bl.a. blev anset for en belastende oplysning, hvis den pågældende ”anses for at indebære en sikkerhedsfare, f.eks. medlemmer af nedbrydende organisationer eller personer, om hvis loyalitet eller pålidelighed der er rimelig grund til at tvivle, bør udelukkes eller fjernes fra stillinger, hvor de kan svække nationens sikkerhed.”²⁵⁶ Danmark var således i stand til at påvirke formuleringen af NATO’s krav til registrering og personundersøgelser, og der var i væsentlig grad tale om en kodificering og institutionalisering af den hidtidige praksis med at registrere kommunister og andre undergravende elementer.

Danmark blev dog også påvirket af NATO-medlemskabet til at skærpe nogle sikkerhedsbestemmelser. Briterne ønskede således en generel beslutning om at nægte visum til udenlandske deltagere i kongresser arrangeret af kommunistiske frontorganisationer, og i 1954 vedtog NATO et modificeret forslag om, at medlemslandene skulle tage mulige foranstaltninger til at forhindre afholdelsen af sådanne kongresser. Danskerne understregede, at man selv ville bestemme, hvilke metoder man ville tage i brug, men de danske myndigheder fulgte herefter NATO-linjen og gav visumafslag med den begrundelse, at arrangementerne ikke var i dansk interesse. Danmark tog dog ved lejligheder forbehold overfor NATO’s linje. Et forslag om at udvide forbuddet til at gælde såkaldte ad hoc-komiteer, der forberedte kongresserne, blev på dansk initiativ modificeret til, at medlemslandene skulle tage de initiativer, som de fandt ønskelige, og i 1960 til-

255 Ibid., s. 9; ESU: ”Udtalelse fra embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål vedrørende ophør af registreringer udelukkende på politisk grundlag”, 25. maj 1968. RB: Eigil Jørgensen, 7. marts 2001.

256 Ibid., s. 10.

lod regeringen frontorganisationen Kvindernes Demokratiske Verdensforbund at mødes i København, selvom flere NATO-lande udtrykte ”bekymring” over beslutningen.²⁵⁷

På andre områder lykkedes det danskerne helt at afværge forslag om at centralisere sikkerheds- og efterretningsfunktioner i NATO. I perioden fra 1955 til 1971 forhandlede PET, FE og NATO om, hvem der skulle have kontrollen over krigsnettet, deriblandt den koordinerede kontraspionageindsats i krigstid. Det lykkedes danskerne langt hen ad vejen at udhule NATO’s krav om kontrol og at sikre dansk indflydelse på indsatsen. En del af forslaget drejede sig om oprettelsen af en kontraefterretningsafdeling under SHAPE, bl.a. med henblik på nøglepunktsbeskyttelse og internering af personer, der var mistænkt for at kunne udøve sabotage og undergravende aktivitet. Der skulle oprettes et centralt register under NATO, således at kontraefterretningstjenesten kunne skride ind over for mistænkte personer fra medlemslandene. Dette modsatte PET og FE sig imidlertid af hensyn til dansk suverænitæt, og PET lovede i stedet at ville placere en kopi af tjenestens arkiv på et sikkert sted i udlandet.²⁵⁸

Det blev samtidig klart, at Special Committee kun delvis levede op til danskerne forhåbninger. Som tidligere beskrevet tog danskerne sammen med belgierne initiativet til at oprette komiteen med det formål, at de mindre tjenester kunne få indflydelse på de store tjenester og at udvikle et forum, hvor de små lande kunne etablere nye bilaterale kontakter. Ifølge Ole Stevns, der deltog i møderne i 1950’erne, blev der ikke udvekslet fortrolige oplysninger, men cheferne for tjenesterne havde mulighed for at træffe hinanden.²⁵⁹ Jørn Bro, der begyndte at deltage i møderne i sidste halvdel af 1960’erne, har understreget, at komiteen var uden ”politisk gennemslagskraft”, men at der blev afgivet interessante beretninger og udvekslet erfaringer om østlig efterretningsaktivitet og international kommunisme.²⁶⁰

Repræsentanter for medlemslandenes tjenester mødtes hvert halve år, hvor man afleverede en kort beretning om udviklingen på sikkerhedsområdet og drøftede fælles problemer. Frem til 1960 koncentrerede PET sig i sine halvår-

257 Se Kommissionens beretning, bind 2, vedrørende PET’s virksomhed 1945-68, og bind 6, vedrørende PET’s overvågning af DKP 1945-89.

258 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet; bind 2 om PET’s virksomhed 1945-1968; og bind 3 om PET’s virksomhed 1968-1989 (afsnittet om mikrofilm). Det skal bemærkes, at der ikke er nogen tegn på, at PET mikrofilmte sit arkiv i slutningen af 1950’erne.

259 RB: Ole Stevns, 6. november 2001.

260 RB: Jørn Bro, 13. november 2000 og 14. november 2000.

lige beretninger om DKP og frontorganisationernes stilling. I begyndelsen af 1960'erne blev SF (under betegnelsen "dissident communists") og østlig spionageaktivitet inkluderet i rapporterne. Fra midten af 1960'erne blev venstreradikale grupper som trotskister, maoister og anarkister regelmæssigt omtalt i beretningerne. PET's beretninger var kortfattede og holdt i generelle vendinger, og bortset fra nogle beretninger fra slutningen af 50'erne, der indeholdt navnene på DKP's ledelse og DKU'ere på skolingsophold i Sovjetunionen, var de stort set renset for navne på danske statsborgere.²⁶¹

Der var formentlig flere årsager til, at Special Committee udviklede sig til at blive en tandløs organisation. For det første betød det store antal deltagere på møderne, at der ikke blev udleveret virkelig værdifulde oplysninger. Jørn Bro har understreget, at de interessante møder, hvor man gennemgik aktuelle spionager, kun havde få deltagere.²⁶² De mest følsomme oplysninger blev udvekslet på bilateral basis mellem tjenesterne. De skriftlige beretninger kunne give en nyttig baggrundsviden, men, som POT's chef formulerede det på et tidspunkt, de mundtlige indlæg gav primært anledning til at få en fortjent lur.²⁶³ For det andet havde flere af de større tjenester erklæret deres forbehold overfor komiteen, idet de havde størst fordel af de bilaterale forbindelser. De store tjenester synes således ikke at have bidraget særlig aktivt eller konstruktivt til Special Committee's virksomhed. For PET lå komiteens værdi derfor primært i, at den gav anledning til at møde repræsentanter for de udenlandske tjenester, at man fik en nyttig baggrundsviden om international kommunisme, venstreradikale grupper og østlig spionageaktivitet, og at man fik mulighed for at udveksle erfaringer med modforanstaltninger.

261 NATO Office of Security: NATO Special Committee, Information Concerning Certain Items on the Permanent Agenda, 1958-59, og Standing Requirements List, 1960-70, Note by the Danish Delegation. Mogens Jensen har overfor Kommissionen betonet, at der ikke blev udleveret oplysninger om danskere på møderne i Special Committee. RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

262 RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

263 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 508.

1.3. Globalisering, europæisk integration og terrorbekæmpelse 1968-1989

Det internationale efterretningssamarbejde fra 1968 til 1989 var præget af to tendenser, der var indbyrdes forbundet. For det første blev forbindelserne præget af den generelle udvikling hen imod et snævrere samarbejde på det politiske, økonomiske og kulturelle område mellem de vesteuropæiske lande. Således førte den stigende integration inden for EF også til et tættere samarbejde mellem de vesteuropæiske efterretnings- og sikkerhedstjenester. For det andet gav den stigende nationale og internationale terrorisme anledning til at intensivere samarbejdet og udvekslingen af oplysninger mellem de nationale tjenester. Der blev i begyndelsen af 1970'erne vedtaget flere internationale konventioner imod terror, og i 1977 indgik Europarådet en aftale om bekæmpelse af terrorisme.²⁶⁴ Resultatet af disse to tendenser var etableringen af en række multilaterale fora, hvor de nationale tjenester samarbejdede om kontraspionage, subversion og terrorisme. Således hvilede PET's internationale samarbejde nu på tre "søjler": Det nordiske i form af de regelmæssige chef- og kommissærmøder; det transatlantiske i form af NATO og de bilaterale forbindelser over Atlanten; og det europæiske i form af Bern-klubben, Trevi-samarbejdet og EF.

Nye multilaterale samarbejdsorganer

I slutningen af 1960'erne begyndte en række vesteuropæiske sikkerhedstjenester at mødes i den såkaldte *Bern-klub*. Fra omkring 1973 blev der afholdt halvårlige chefmøder, hvor deltagerne under uformelle former udvekslede generelle oplysninger om spionage, subversion og terrorisme og delte erfaringer med modforanstaltninger. I forbindelse med møderne fremlagde hver tjeneste en beretning i stil med beretningerne i NATO's Special Committee om den seneste nationale udvikling på de tre områder. På møderne enedes man om at udveksle oplysninger om arabiske diplomater og østlige efterretningsofficerer, drøftede fælles regler for visumnægtelser og udvisninger, diskuterede et tættere samarbejde om observation over grænserne, undersøgte mulighederne for en fælles database om spionage og terrorisme, og arbejdede for ensartethed i lovgivningen. *Bern-klubbens* medlemmer nedsatte også arbejdsgrupper, der undersøgte ud-

²⁶⁴ PET, juristernes kopimapper: Notat, 22. april 1987.

valgte emner af fælles interesse, en kommunikationskomité havde til opgave at forbedre tjenesternes kommunikation, og der blev etableret fælles kurser, hvor tjenesternes mellemledere fik mulighed for at knytte personlige kontakter.²⁶⁵ I forbindelse med samarbejdet blev der oprettet to kommunikationsnet, KILOWATT om arabisk terrorisme og MEGATON om anden terrorisme, som blev benyttet af klubmedlemmerne og flere associerede tjenester.²⁶⁶ Ifølge kritikere havde *Bern-klubben* ligesom Special Committee en tendens til at bruge for megen tid på de nationale bidrag, som allerede var kendt stof,²⁶⁷ men ifølge en PET-jurist var samarbejdet præget af ”en betydelig fortrolighed og samhørighed”, som var til stor gavn for den danske tjeneste.²⁶⁸

Som en følge af Danmarks optagelse i EF i 1972/73 blev PET i stærkere grad integreret i EF-landenes kamp mod terrorisme. I december 1975 blev det vedtaget på et ministerrådsmøde, at medlemslandenes justits- eller indenrigsministre skulle udveksle oplysninger om terrorisme. Resultatet var det såkaldte *Trevi-samarbejde*, hvor repræsentanter for medlemslandenes sikkerhedstjenester og politimyndigheder mødtes i fire arbejdsgrupper om bekæmpelse af terrorisme, effektivisering af politistyrker, bekæmpelse af alvorlig international kriminalitet og problemer vedrørende immigration og grænsepassage. Arbejdsgrupperne rapporterede til et forum af højtstående embedsmænd, som forelagde de vedtagne trusselsvurderinger og anbefalinger for ministrene.²⁶⁹ Ifølge et PET-notat bestod udvekslingen af oplysninger fortrinsvis af informationer om udførte terrorangreb og om personer fra tredjelande, der var uønskede på grund af deres deltagelse i terrorhandlinger.²⁷⁰ Ligesom det var tilfældet med de øvrige multilaterale fora, blev der ikke udvekslet virkeligt sensitive oplysninger i *Trevi-samarbejdet*,²⁷¹ men gennem samarbejdet fik PET oplysninger og inspiration til indsatsen mod terrorisme, og ifølge Henning Fode var samarbejdets styrke, at

265 PET, juristernes kopimapper: Notits, 30. september 1988. Beskrivelsen bygger også på en gennemgang af materialet i PET's arkiv vedrørende *Bern-klubben*.

266 PET, administrativt sag: Notits, 6. juni 1988. Kommunikationsnetværkerne er også beskrevet i *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 303-304.

267 PET, emnesag: Meeting of the Club of Berne, 16 – 17 May 1979.

268 RB: Niels Gudmund Riskær Schmidt, 2. marts 2004.

269 PET, juristernes kopimapper: ”Trevi-samarbejdet”, 13. marts 1987.

270 Ibid.: Notat, 22. april 1987.

271 RB: Per Larsen, 4. december 2002.

det var lykkedes at holde det fri fra udenrigspolitik og dermed undgå en mulig politisering af terrorbekæmpelsen.²⁷²

PET mødtes også med repræsentanterne for politimyndighederne i EF-landene plus Norge og Sverige i *The Police Working Group on Terrorism* (Den europæiske Politiarbejdsgruppe). PET tilsluttede sig arbejdsgruppen i 1982. Arbejdsgruppen blev etableret, idet sikkerhedstjenesten og politiet var adskilt i flere lande (f.eks. i Forbundsrepublikken, hvor den interne sikkerhed blev varetaget af BfV og den politimæssige efterforskning blev udført af BKA (Bundeskriminal Amt)), og der kunne være behov for et tættere samarbejde mellem de nationale politistyrker, der var involveret i bekæmpelse af terrorisme. Medlemslandene afholdt på skift halvårige møder, hvor deltagerne udvekslede oplysninger om terrorsituationen og drøftede mulige metoder i terrorbekæmpelsen. Ligesom det var tilfældet med de øvrige multilaterale fora, gav møderne lejlighed til at skabe personlige kontakter.²⁷³ Samarbejdet var særlig nyttigt, idet de deltagende politimyndigheder i tillæg til sikkerhedstjenesternes rapporter kunne bidrage med oplysninger fra efterforskningen af terrorsager.²⁷⁴

Som en følge af EF-medlemskabet fik PET også kontakt til *EEC Security Office*. EF's sikkerhedskontor havde til opgave at sørge for EF's fysiske sikkerhed, personelsikkerhed og kontrapionage. Afdelingen havde en begrænset indflydelse, idet den havde få ressourcer, delte opgaverne med EF's fire øvrige sikkerhedstjenester og havde et anstrengt forhold til den belgiske tjeneste. I slutningen af 1980'erne var der imidlertid planer om at forstærke EF's sikkerhedssystem, således at det kom til at svare til NATO's, og at etablere faste kontakter til de nationale tjenester. PET havde allerede midt i 1980'erne forbindelse med *EEC Security Office* på ledelsesniveau, og den danske tjeneste synes at have haft et særlig tæt forhold til sikkerhedskontoret.²⁷⁵

Som et yderligere tegn på internationaliseringen af efterretningssamarbejdet opstod der i 1980'erne flere ad hoc-grupper, hvor en række vestlige tjenester udvekslede oplysninger om sagsområder af fælles interesse. Dette var også en

272 PET, juristernes kopimapper: "Politimesterens indlæg ved nordisk politichefmøde den 11. september [1987] i Helsingfors".

273 Ibid.

274 PET, juristernes kopimapper: "Referat af møde i polititerrorarbejdsgruppen den 14.-15. maj 1987 i Paris".

275 PET, juristernes kopimapper: Notits, 23. oktober 1984. PET, juristernes kopimapper: "Referat af møde", 27. november 1985; "Referat af møde den 20. april 1988 med EF's sikkerhedskontor", 4. maj 1988. PET, juristernes kopimapper: Notits, 14. oktober 1988.

reaktion på, at flere af de bevægelser, der var i tjenesternes søgelys, opererede på tværs af grænserne. Et sådant ad hoc-forum var det såkaldte *AURAL-samarbejde*, hvor en lille gruppe vestlige tjenester fra 1983 til 1988 drøftede Østblok-kens forsøg på at påvirke og undergrave de vestlige samfund. Deltagerne var især optaget af mulighederne for at identificere og følge østlige påvirkningsofficerer og at kortlægge deres forbindelser til kommunistpartier, frontorganisationer og fredsbevægelser. PET var kun i begrænset grad i stand til at bidrage til samarbejdet og betegnede sig selv som en ”nydende” deltager.²⁷⁶ PET begyndte i 1987 at deltage i en arbejdsgruppe om europæisk højreekstremisme. Arbejdsgruppen blev oprindeligt etableret i 1980, og danskerne blev inviteret til at deltage, idet lederen af Danmarks Nationalsocialistiske Bevægelse (DNSB), Povl Heinrich Riis-Knudsen, spillede en vigtig rolle i den internationale neonazistiske bevægelse, og fordi dansk lovgivning gav mulighed for at trykke nazistisk propaganda, der kunne sendes til andre vesteuropæiske lande. På de årlige konferencer udvekslede deltagerne oplysninger om de nationale højreekstremistiske bevægelser, deres internationale forbindelser og involvering i voldelige aktiviteter.²⁷⁷

Endelig fandtes der mere uformelle fora, hvor PET-medarbejdere havde mulighed for at knytte personlig kontakt til udenlandske samarbejdspartnere. I sådanne fora kunne repræsentanter for vestlige efterretningstjenester, sikkerhedstjenester, politistyrker, civile myndigheder og militæret lære hinanden at kende under uformelle og afslappede former.²⁷⁸

NATO-samarbejdet

Samtidig med at det vesteuropæiske samarbejde blev styrket, blev det transatlantiske efterretningssamarbejde videreført i *NATO Special Committee*. Deltagerne udvekslede fortsat generelle oplysninger om spionage og undergravende aktivitet i medlemslandene, men i stigende grad fokuserede man på terrortruslen mod

276 PET, emnesag: ”Vedr.: AURAL-samarbejdet”, 13. juli 1988. Beskrivelsen bygger på en gennemgang af emnesagen vedrørende AURAL.

277 PET, administrativ sag: Notits, 19. november 1987; Mødereferat, 18. november 1987; notits, 30. september 1988. Se også Kommissionens beretning, bind 11, om PET’s overvågning af den yderste højrefløj.

278 PET, administrativ sag: Notits, 13. juli 1987 og 8. juli 1988.

alliancen og på fredsbevægelserne og Sovjetunionens påvirkningskampagner.²⁷⁹ Et amerikansk forslag om at styrke NATO's rolle i bekæmpelsen af terrorisme blev dog afvist af de øvrige medlemslande.²⁸⁰ NATO-samarbejdet gav således PET en nyttig baggrundsviden om den sikkerhedsmæssige situation i de øvrige lande, gav tjenesten adgang til de store landes erfaringer og ekspertise på det sikkerhedsmæssige område,²⁸¹ og, måske vigtigst af alt, gav mulighed for at styrke de personlige kontakter til cheferne for de udenlandske samarbejdspartnere.²⁸²

Der tegner sig imidlertid et tydeligt billede af, at Special Committee ikke kom til at spille den dynamiske rolle, som danskerne havde tiltænkt den ved oprettelsen i 1953. For det første var antallet af deltagere i komitéens møder så stort, at der ikke blev udvekslet særligt fortrolige eller sensitive oplysninger.²⁸³ De nationale tjenester, inklusive PET, modsatte sig således forsøg fra komitéens formand på at presse tjenesterne til at være mere åbne med hensyn til resultaterne af deres kontraspionageoperationer.²⁸⁴ For det andet viste især et af de større medlemslande, at det ikke prioriterede arbejdet i komitéen særlig højt, idet det sendte repræsentanter, der var dårligt kvalificerede og uforberedte.²⁸⁵ For det tredje var kommunikationsgangen mellem NATO's Office of Security og medlemslandene langsom, og det var kun nogle af medlemslandene, der udvekslede oplysninger om visumnægtelser og udvisninger af østlige diplomater.²⁸⁶ Komitéens problemer med at nå til enighed om de mest fundamentale problemer kan illustreres med, at det ikke lykkedes for komitéens deltagere at enes om en fælles definition på begrebet subversion.²⁸⁷

279 NATO Office of Security: Special Committee, Standing Requirements List 1968-71, Half-Year Review of Subversive and Intelligence Activities 1971-81, Annual Review of Terrorist, Espionage, Subversive, and Other Activities 1981-89. PET, emnesag: NATO Special Committee Working Papers.

280 PET, juristernes kopimapper: Notat, 1. september 1987.

281 RB: Arne Stevns, 7. juni 2001.

282 PET, emnesag: Notits, 14. november 1984.

283 PET, juristernes kopimapper: "NATO Specialkomite", 18. april 1988. RB: Jørgen Skat-Rørdam, 22. november 2000; Mikael Lyngbo, 12. marts 2002; Henning Fode, 24. april 2001.

284 PET, juristernes kopimapper: Referat, 15. oktober 1985.

285 Ibid.: Referat, 15. oktober 1985. PET, emnesag: Referat, 3. oktober 1986.

286 PET, emnesag: Notat, 26. september 1988.

287 PET, juristernes kopimapper: Notits, 18. oktober 1988; Referat, 29. november 1988.

Videregivelse af oplysninger om lovlig politisk virksomhed

Ligesom det var tilfældet med det bilaterale samarbejde, var PET i de multilaterale fora nødt til at udlevere oplysninger for at kunne modtage oplysninger. I *NATO Special Committee* aflagde hvert medlemsland en halvårlig (og senere årlig) beretning om udviklingen inden for spionage, subversion og terrorisme. Afsnittet om subversion i årsberetningen for november 1985- november 1986 omfattede således kommunistpartier, sovjetiske aktive foranstaltninger ("active measures"), anti-NATO kampagner, ekstremistiske antimilitarister, ML-grupper, trotskister og højrefløjsekstremisme.²⁸⁸ PET's beretninger om subversion var generelt summariske og rensset for navne, og PET orienterede under denne rubrik om bl.a. DKP, maoister, anarkister, BZ-bevægelsen, atomkraftmodstanden, frontorganisationer og fredsbevægelsen.²⁸⁹ En lignende beretning blev givet på de årlige møder i *Bern-klubben*, hvor PET under subversion bl.a. beskrev DKP, fredsbevægelserne og fagbevægelsens rolle heri, BZ-bevægelsen, trotskister og nynazisme. Også disse beretninger var kortfattede og uden navne.²⁹⁰

Tjenesterne synes at have været mere liberale i udvekslingen af oplysninger i de mindre og mere uformelle fora. Således holdt en PET-medarbejder et indlæg i *AURAL-samarbejdet* om fagbevægelsens rolle i fredsbevægelserne, hvor det blev fremført, at socialdemokraternes nye kurs var til gavn for Sovjetunionen.²⁹¹ PET videregav også oversigter over venskabsforeninger, Lærere for Fred og Journalister for Fred, som alle havde østlige kontakter.²⁹² På konferencerne om højreekstremisme videregav PET beretninger om DNSB og andre nynazistiske aktiviteter.²⁹³ I enkelte tilfælde indeholdt beskrivelserne navne på danske

288 PET, emnesag: Annual Review of Terrorist, Espionage, Subversive and Other Activities (November 1985-November 1986).

289 NATO Office of Security: NATO Special Committee, Standing Requirements List 1968-70, Half-Yearly Review of Subversive and Intelligence Activities 1971-80, Annual Review of Terrorist, Espionage, Subversive and Other Activities 1980-89.

290 PET, emnesag: Telex, svar på henvendelse 2. august 1982; notat, 25. marts 1988.

291 PET, emnesag: Talemanuskript [tale holdt 3. november 1983].

292 Ibid.: Notits, [om møde 7.-8. juni 1984]; notits, 30. maj 1984. PET's chef Henning Fode resolverede derimod, at et notat om spørgsmålet om en atomvåbenfri zone i Norden, som blev støttet af Socialdemokratiet, ikke måtte udleveres til de udenlandske tjenester. Ibid.: "Kernevåben-fri zone i Norden", 27. august 1985, med påtegning.

293 PET, administrativ sag: "Vedr.: Danmarks Nationalsocialistiske Bevægelse (D.N.S.B.)", 15. december 1987; "Vedr.: Danmarks Nationalsocialistiske Bevægelse (D.N.S.B.) og andre internationale højreekstremistiske elementer i Danmark", 10. oktober 1988.

statsborgere. Således informerede PET *AURAL*-gruppen om, at en navngiven person i forsvaret var socialdemokrat og muligvis blev benyttet i en sovjetisk påvirkningsoperation,²⁹⁴ og om en række ledende medlemmer af de kommunistiske frontorganisationer Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed og Lærere for Fred.²⁹⁵ Det skal dog understreges, at videregivelsen af personoplysninger var yderst begrænset og kun omfattede de nævnte sager.

Imidlertid var flere af de nationale tjenester bekymrede over udvekslingen af generelle oplysninger om lovlige politiske partier. I sidste halvdel af 1970'erne gav flere NATO-medlemslande, deriblandt de lande, der havde store kommunistpartier, udtryk for, at *Special Committee's* beretninger ikke burde omfatte kommunistpartierne, da de var udtryk for lovlig politisk virksomhed. Kritikerne argumenterede for, at dette emne lå uden for komitéens mandat, at det kunne ses som indblanding i NATO-landenes interne forhold, og at det var et sensitivt emne i de enkelte lande.²⁹⁶ Kritikken medførte, at komitéen gik over til årsberetninger med vægt på spionage, subversion og terrorisme, og at den tidligere beskrivelse af kommunistpartiernes generelle politiske virksomhed blev nedtonet.²⁹⁷

Spørgsmålet dukkede dog snart op igen på grund af årsberetningernes beskrivelse af fredsbevægelserne i medlemslandene. Flere lande gjorde opmærksom på, at det var vigtigt at sondre mellem bevægelser, der var opstået som et resultat af befolkningernes oprigtige bekymring, og bevægelser, der var oprettet og styret af Sovjetunionen. Det blev igen fremført, at *Special Committee* ikke havde mandat til at beskæftige sig med lovlig politisk aktivitet i medlemslandene,²⁹⁸ og flere lande holdt op med at rapportere om de nationale kommunistpartiers virksomhed.²⁹⁹ Det førte til, at PET også overvejede at ophøre med at rapportere om DKP,³⁰⁰ og den sidste separate beskrivelse af DKP findes i det danske bidrag

294 PET, emnesag: Notits, 18. november 1983.

295 Ibid.: "Emne: WPC's indflydelse på organisationen 'Lærere for Fred' og indholdet i fredsundervisningen i den danske folkeskole", 19. maj 1984.

296 PET, emnesag: Soviet Bloc Subversion Directed Against the Member States of NATO [1976]; referat af rådsmødet den 15. december 1976; Discussion of Special Committee Documents in Council, 27th February 1979.

297 Ibid.: Udklip af Danato, Bryssel reptel 183 af 9. maj 1979; "Rådsmøde den 23. januar 1980".

298 Ibid.: "Rådsmøde den 24. februar 1982"; "Rådsmøde den 26. januar 1983".

299 Ibid.: "Ekstrakt af møde i NATO's Specialkomité den 15/11 1983". PET, juristernes kopimapper: Referat, 15. oktober 1985.

300 Ibid.: Notat, 10. juni 1986.

til *Special Committee's* årsberetning for 1984-85.³⁰¹ Således blev PET påvirket af sine NATO-partnere til at begrænse videregivelsen af oplysninger om politisk aktivitet i Danmark.

Bern-klubbens medlemmer var også bekymret over muligheden for, at de kunne blive udsat for kritik af, at de beskæftigede sig med lovlig politisk virksomhed. I 1981 drøftede medlemmerne muligheden for at udveksle lister over ekstremistiske grupper i hvert land, som skulle anvendes til baggrundsorientering af medarbejderne. Flere medlemmer gav imidlertid udtryk for betænkeligheder ved projektet, idet klassifikationen af nogle politiske partier eller grupperinger som ekstremistiske måtte betragtes som "et delikat politisk problem". Fra dansk side blev det foreslået at løse problemet ved i stedet at udarbejde lister over alle politiske partier og grupper i medlemslandene med en kort beskrivelse. En sådan generel liste ville ifølge Ole Stig Andersen være "politisk neutral" og kunne dermed ikke udløse kritik.³⁰² Den danske liste til *Bern-klubbens* medlemmer bestod af en kort beskrivelse af 27 danske politiske partier og grupper og en oversigt over Folketingets sammensætning.³⁰³ PET-chefen foreslog samme manøvre i forbindelse med indberetningerne til *Bern-klubben* om subversive aktiviteter. Her havde PET bl.a. rapporteret om fagbevægelsernes involvering i fredsbevægelsen. Dette kunne forekomme problematisk, og PET foreslog derfor at oprette en ny kategori i årsberetningerne under overskriften "politisk efterretningsvirksomhed", der skulle omfatte østblokkens aktive foranstaltninger, dvs. forsøgene på at påvirke opinionen og den politiske beslutningsproces i de vestlige lande.³⁰⁴ Således ville PET's fremstilling af fagbevægelsens aktiviteter ikke mere være kædet sammen med undergravende aktivitet, men med et mere neutralt begreb. Der er dog intet, der tyder på, at dette nye begreb blev optaget af klubben.

301 NATO Office of Security: Note by the Danish Delegation, July 01, 1985. PET, emnesag: Referat, 3. oktober 1986.

302 PET, emnesag: Ole Stig Andersen, "Vedr.: Ekstremistiske grupper" [ifølge påtegning sendt til *Bern-klubbens* medlemmer 7/10-81].

303 Ibid.: "Denmark (DK) Index", med oversigt og liste, vedhæftet ovennævnte.

304 PET, emnesag: Notat, 6. maj 1982.

Det bilaterale samarbejde

Internationaliseringen og kampen mod terror betød også, at PET efter 1968 etablerede en række nye bilaterale kontakter. Flere af disse kontakter var et resultat af samarbejdet inden for de multilaterale fora,³⁰⁵ mens andre skyldtes det internationale samarbejde mod terrorisme.³⁰⁶ Dette samarbejde kunne indebære problemer for PET, idet flere af de udenlandske myndigheder og tjenester, der kunne give oplysninger om mulige terroraktiviteter, ikke altid havde samme tradition for demokrati og respekt for menneskerettigheder som Danmark.

Et eksempel på en kontakt, der kunne anses som politisk kontroversiel, var forbindelsen til den sydafrikanske sikkerhedstjeneste, *South African Security Service* (SASS, det senere *BOSS*), der bl.a. havde til opgave at undertrykke oppositionen mod det hvide apartheidstyre. Initiativet til samarbejdet blev taget af den sydafrikanske tjeneste, der på et møde i januar 1968 orienterede PET om sin opfattelse af, at den ledende sorte befrielsesbevægelse, African National Congress (ANC), var en kommunistisk frontorganisation. Årsagen til henvendelsen var øjensynligt, at SASS var blevet opmærksom på danskere, der aktivt støttede den væbnede kamp i Sydafrika. PET's ledelse indvilligede i at etablere, som det blev formuleret, en "uofficiel kontakt" med det forbehold, at samarbejdet var begrænset til at vedrøre spionage og kommunisme, og at man ville være restriktiv med hensyn til at udlevere oplysninger om danske statsborgere.³⁰⁷

Det er det generelle indtryk, at PET's kontakt til den sydafrikanske tjeneste var begrænset. Der blev afholdt et - to møder om året, hvor man drøftede østlig efterretningsaktivitet, udviklingen i det sydlige Afrika, terrorisme og konkrete sager om kriminelle aktiviteter. En stor del af de rapporter, som PET modtog, omhandlede den generelle udvikling i det sydlige Afrika og blev videregivet til FE. Den sydafrikanske tjeneste var interesseret i danskere, der støttede ANC, men der er ikke tegn på, at PET skal have udleveret oplysninger herom. PET besvarede således ikke en henvendelse vedrørende et møde i Stockholm mellem ministrene fra de nordiske lande og frontlinjestaterne, men PET spurgte SASS om afrikanere, der var involveret i støtten til befrielsesbevægelser. PET's ledelse

305 PET, administrativ sag: Korrespondance, 18. og 25. marts 1988. PET, juristernes kopimapper: Referater, 14. juni 1988.

306 PET, administrativ sag: "Rapport fra terrorseminar", udateret [men 1987]. RB: 3. april 2001 og 19. juni 2001.

307 PET, ujournaliseret: Notits, 18. januar 1968.

var klar over, at kontakten var politisk kontroversiel, det var kun et fåtal i PET, der kendte til forbindelsen, og man modsatte sig sydafrikanske ønsker om at intensivere kontakten. PET indstillede samarbejdet i 1985 med den begrundelse, at tjenesten ikke var interesseret i det sydlige Afrika, og at man af politiske årsager var afskåret fra at besvare de sydafrikanske forespørgsler.³⁰⁸

Den stigende internationalisering medførte også et intensiveret regionalt samarbejde. Regionsafdelingen i Aalborg deltog således i landsdelskonferencer med den norske tjeneste,³⁰⁹ mens regionsafdelingen i Haderslev samarbejdede med de vesttyske tjenester om terrorisme og østlig efterretningsaktivitet.³¹⁰

Kontraspionage og terrorismebekæmpelse

Det er vigtigt at understrege, at størstedelen af det internationale efterretnings-samarbejde drejede sig om kontraspionage og bekæmpelse af terrorisme.³¹¹ De store udenlandske tjenester foretog således registermæssige undersøgelser af østblokdiplomater, der kom til Danmark, således at PET kunne holde øje med diplomater, der var identificeret som eller mistænkt for at være efterretningsofficerer.³¹² PET udvekslede også oplysninger om især østtysk og polsk efterretningsaktivitet og om mellemøstlige og europæiske terrorbevægelser med sine udenlandske samarbejdspartnere.

PET mødtes hyppigst med de store tjenester, der havde udstationeret repræsentanter ved ambassaderne i København. Kontakten blev varetaget af ledelsen og juristerne.³¹³ Desuden var der fortsat et tæt nordisk samarbejde med årlige chef- og kommissærmøder og særlige konferencer, hvor tjenesterne udvekslede

308 Ibid.: Forskellige notitser. RB: Jørn Bro, 1. november 2005; Mikael Lyngbo, 12. marts 2002; Hanne Bech Hansen, 4. april 2001.

309 PET, administrativ sag: Walsted Hansen til politimester Rynning-Tønnesen, 23. marts 1988, og Finn Larsen til politimester A. Walsted Hansen, 10. maj 1988.

310 PET, administrativ sag: Notitser, 19. november 1974, 30. december 1974, 10. december 1980 og 16. november 1987. RB: Ole Stig Andersen, 26. marts 2003.

311 PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89.

312 PET, administrativ sag: "Vedr.: Sikkerhedsmæssige og registermæssige undersøgelser", 5. maj 1981; "Vedr.: Forespørgsler", 3. september 1980.

313 RB: Henning Fode, 24. april 2001; Ole Stig Andersen, 24. oktober 2000; Niels Gudmund Riskær Schmidt, 2. marts 2004 og 20. juni 2001; Mikael Lyngbo, 12. marts 2002; Henning Thiesen, 26. februar 2002; Per Appel Hougaard-Enevoldsen, 27. april 2004.

oplysninger om østlig efterretningsaktivitet, terrorisme, nynazisme og BZ-bevægelsen.³¹⁴ Cheferne for tjenesterne opretholdt også kontakten gennem gensidige besøg, og PET sendte sagsbehandlere på studierejser, hvor de havde mulighed for at lære af de store tjenesters erfaringer og viden, mens de store udenlandske tjenester sendte eksperter i kontraspionage og terrorbekæmpelse til Danmark.³¹⁵ PET var som nævnt tidligere en lille tjeneste med begrænsede ressourcer og teknologiske muligheder. Tjenesten havde derfor stor gavn af kontakten til de store vestlige tjenester, der lånte eller solgte teknisk udstyr til danskerne og uddannede PET's medarbejdere på kurser i udlandet.³¹⁶ Generelt synes den danske tjeneste at have fået mere ud af samarbejdet, end den var i stand til at give. Samtidig anvendte PET samarbejdet til at forsøge at sikre sig imod, at de udenlandske tjenester opererede selvstændigt på dansk territorium.³¹⁷

Fællesoperationer

Den tætteste form for efterretnings samarbejde var fællesoperationer. I forbindelse med sådanne *joint operations* indgik PET en aftale med en udenlandsk tjeneste om en fælles målsætning.³¹⁸ Det kunne typisk dreje sig om hvervning af en fremmed efterretningsofficer, overvågning og kortlægning af en målpersons eller et målobjekts aktiviteter og kontakter eller placering af oplysninger i pressen med det formål at påvirke opinionen. Arbejdsdelingen i en sådan fællesoperation var oftest den, at PET foretog aflytning, overvågning og identifikation af de involverede, mens den udenlandske tjeneste bidrog med teknisk udstyr, eksperter, tolke og eventuelt finansiering.³¹⁹ Det var fast praksis i en fællesoperation, at

314 PET, administrativ sag: Referat af chef- og kommissærmøder, konferencer og seminarer 1974-89. RB: Ole Stig Andersen, 24. oktober 2000; Hanne Bech Hansen, 4. april 2001; 21. maj 2002; 21. maj 2003.

315 PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89; Notitser [for 29.-30. marts 1978], 14. december 1987 og 19. juli 1988. PET, administrativ sag: Forskelligt materiale vedrørende studierejser 1971-89. PET, juristernes kopimapper: Notits, 19. juni 1984.

316 PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89. RB: Mikael Lyngbo, 12. marts 2002; Per Larsen, 4. december 2002; Ole Stig Andersen, 25. marts 2003; 27. april 2004; 11. juni 2002.

317 RB: Ole Stig Andersen, 9. september 2003; Niels Gudmund Riskær Schmidt, 5. maj 2004.

318 RB: Mikael Lyngbo, 12. marts 2002.

319 Kommissionen har gennemgået et omfattende materiale om PET's fællesoperationer på kontraspionage- og kontraterrorområdet i denne periode. PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89. RB:

andre samarbejdspartnere ikke blev orienteret om operationen eller identiteten på den involverede udenlandske tjeneste, og at oplysninger fra en tjeneste ikke blev videregivet til en anden tjeneste uden den førstes godkendelse (det såkaldte ”tredjelandsprincip”).³²⁰

PET havde en åbenbar interesse i sådanne fællesoperationer. For det første kunne de give indsigt i fjendtlige efterretningstjenesters operationer i Danmark. Således resulterede hvervningen af KGB-officeren Oleg Gordijevskij i et omfattende materiale om KGB-residenturets politiske og journalistiske kontakter i Danmark i slutningen af 1970'erne. For det andet kunne fællesoperationer have det formål, at PET dermed begrænsede de store udenlandske tjenesters eventuelle selvstændige operationer i Danmark. For at undgå sådanne selvstændige operationer involverede PET sig i flere fællesoperationer, der ikke var af speciel interesse for danskerne, eller hvor PET ikke vurderede, at chancerne for succes var store.³²¹ Fællesoperationer indebar imidlertid også en risiko for PET, idet den samarbejdende udenlandske tjeneste kom tæt på PET og dermed fik et indblik i tjenestens virke. Der kunne således være en fare for penetration af PET, og at den udenlandske tjeneste fordrejede eller misbrugte de indhentede oplysninger. Et eksempel herpå er, at to tolke fra to udenlandske tjenester i en periode var placeret i PET's Centralafdeling, hvor de oversatte aflytningerne af udenlandske statsborgere i Danmark. Oplysningerne fra aflytningerne gik både til PET og de udenlandske tjenester. Tilstedeværelsen af de to tolke blev af PET's ledelse opfattet som et problem, og arrangementet blev efter nogen tid bragt til ophør.³²²

Mikael Lyngbo, 12. marts 2002; 21. oktober 2003; Niels Gudmund Riskær Schmidt, 20. juni 2001; 7. juni 2001; Jørn Bro, 27. november 2000 og 1. november 2005; 1. oktober 2002. Se også beskrivelsen af fællesoperationen vedrørende Arne Herløv Petersen i Kommissionens beretning, bind 13, om KGB's kontakt- og agentnet i Danmark under den kolde krig.

320 PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89. RB: Mikael Lyngbo, 12. marts 2002.

321 RB: Per Larsen, 2. oktober 2002 og 4. december 2002; Ole Stig Andersen, 7. februar 2001. PET, juristernes kopimapper: Notits, 18. juli 1984.

322 RB: 21. maj 2001; 19. juni 2001; Hanne Bech Hansen, 4. april 2001; 11. juni 2002; Henning Thiesen, 26. februar 2002; Niels Gudmund Riskær Schmidt, 8. maj 2001 og 2. marts 2004; Mikael Lyngbo, 12. marts 2002.

Suverænitetsåndhævelse

PET lagde af hensyn til dansk suverænitets overordentlig stor vægt på, at udenlandske tjenester ikke opererede selvstændigt på dansk område uden PET's godkendelse. Udenlandske tjenesters aktiviteter i Danmark kunne kun legaliseres gennem godkendelse af PET, og operationer, der var rettet mod danske statsborgere, måtte kun gennemføres som fællesoperationer.³²³ Flere af PET's chefer har over for Kommissionen oplyst, at det var fast praksis, at nytillkomne repræsentanter for venligtsindede udenlandske tjenester blev orienteret af PET om, at de pågældende kun var forbindelsesled mellem tjenesterne, og at det var i strid med straffeloven, hvis de involverede sig i selvstændig efterretningsvirksomhed.³²⁴ Det blev ved flere lejligheder indskærpet over for samarbejdspartnere, at de ikke måtte tage kontakt til medarbejderne i PET uden for de faste kanaler, og at de ikke måtte gå uden om PET og skabe deres egne forbindelser i det politiske system.³²⁵

Det var den generelle opfattelse hos PET's ledelse, at de udenlandske samarbejdspartnere accepterede spillereglerne og optrådte loyalt.³²⁶ Man var dog på vagt over for et par af de udenlandske tjenester, som erfaringsmæssigt havde opereret selvstændigt i andre lande, eller som det tidligere havde vist sig vanskeligt at kontrollere. Det lykkedes aldrig for PET at bevise, om den ene tjeneste opererede på egen hånd i Danmark, selv om medarbejdere i PET havde mistanke om, at noget sådant foregik.³²⁷ Der var både i de danske tjenester og i visse udenlandske tjenester en udtalt utilfredshed med den anden tjeneste, som man mente var svær at kontrollere.³²⁸ I et tilfælde gjorde en repræsentant for denne tjeneste det klart, at man fik stillet nogle opgaver hjemmefra, der ikke kunne løses i samarbejde med de danske tjenester, og at man ville flytte sine operationer fra Danmark, hvis man blev presset.³²⁹ Da PET blev opmærksom på, at en tjeneste havde

323 RB: Mikael Lyngbo, 12. marts 2002; Ole Stig Weikop, 23. oktober 2001. PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89.

324 RB: Henning Fode, 24. april 2001; Hanne Bech Hansen, 4. april 2001.

325 PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89.

326 RB: Ole Stig Andersen, 9. september 2003; Henning Fode, 24. april 2001; Hanne Bech Hansen, 4. april 2001; Mikael Lyngbo, 12. marts 2002; Ole Stig Weikop, 23. oktober 2001.

327 RB: Mikael Lyngbo, 12. marts 2002; Henning Fode, 24. april 2001. ESU: Referat af møde 8. december 1989.

328 PET, juristernes kopimapper: Referat, 15. oktober 1985.

329 PET, administrativ sag: Referat af møde 29. august 1985.

iværksat en overvågningsoperation uden PET's vidende, stoppede PET operationen, de danske myndigheder protesterede overfor det pågældende lands ambassadør, og en medarbejder ved den udenlandske tjeneste blev hjemkaldt i utide. Operationen blev senere fortsat som en fællesoperation mellem tjenesterne.³³⁰

PET under pres?

PET havde som en lille tjeneste med begrænsede ressourcer efter alt at dømme stor gavn af det internationale efterretningssamarbejde. Den danske tjeneste modtog således oplysninger, teknisk bistand og rådgivning fra udlandet, og den kunne nyde godt af de store tjenesters omfattende ekspertise, viden og erfaringer. Til gengæld måtte PET også udlevere oplysninger og deltage i fællesoperationer for at forhindre, at de udenlandske tjenester handlede på egen hånd i Danmark. Spørgsmålet er imidlertid, om de store udenlandske samarbejdspartnere benyttede deres position til at stille krav til den danske tjeneste.

For det første skal det understreges, at udenlandske krav til de danske myndigheder ikke nødvendigvis behøvede at være en negativ omstændighed i sig selv, og at det ikke pr. definition indebar, at PET blev domineret udefra. Opfattelsen af, at krav og pres fra udlandet var noget negativt, forudsætter, at forholdene i Danmark var ideelle. Krav fra udlandet kunne være positive, hvis de danske myndigheder ikke selv var i stand til at rette eventuelle fejl eller mangler i det danske sikkerhedssystem. Da Danmark blev medlem af NATO, blev landet underlagt alliancens krav til dokument- og personelsikkerhed, og det fremgik af NATO's sikkerhedsinspektioner i 1950'erne, at Danmark rangerede lavt på NATO's liste.³³¹ Krav fra udlandet kunne således bidrage til at professionalisere PET og styrke de danske myndigheders indsats på sikkerhedsområdet. For det andet er det ikke en ukendt praksis, at myndigheder kan benytte indenlandske og udenlandske myndigheder, der har samme interesser, til at lægge pres på deres regeringer med det formål at fremme en særlig dagsorden. Der er således flere eksempler på, at efterretningstjenester tilbød at bistå deres udenlandske samarbejdspartnere med at lægge pres på deres regeringer, således at de udenlandske

330 PET, personsag; Referat, 26. juni 1979; rapporter, 23. og 28. juni 1979; kommunikation 2. juli 1979; notits, 11. juli 1979; notits, 1. november 1979. RB: Eigil Jørgensen, 7. marts 2001; Ole Stig Andersen, 24. oktober 2000 og 7. februar 2001; Niels Gudmund Riskær Schmidt, 20. juni 2001.

331 JM, ujournaliseret: Ekstraktafskrift af referat af Forsvarsmøde den 1. november 1952.

tjenester kunne vinde gehør for deres synspunkter hos sine egne regeringer.³³² Udenlandske krav kunne således være fremført af en tjeneste, der ønskede at lægge pres på sin egen regering.

Påvirkningen fra udlandet kunne tage forskellige former. Som tidligere nævnt kunne PET iværksætte fællesoperationer for at forhindre, at en udenlandsk tjeneste handlede på egen hånd. PET foretog undertiden overvågning af personkredse, der var af interesse for udlandet. Således var overvågningen af trotskister og formodede RAF-sympatisører til en vis grad motiveret af, at udenlandske tjenester var interesseret i dem.³³³ Nogle gange nøjedes udenlandske tjenester med at antyde deres holdning ved at stille spørgsmål, mens de andre gange direkte gav udtryk for deres opfattelser og ønsker.³³⁴ I enkelte tilfælde, f.eks. i forbindelse med fællesoperationer med en af de store udenlandske tjenester, kunne den udenlandske tjeneste stille direkte krav til PET.³³⁵

Det er et centralt spørgsmål, hvordan udlandet reagerede på begrænsningerne i PET's registreringer efter vedtagelsen af regeringserklæringen i 1968. En mulighed er, at der fra udlandet blev lagt pres på de danske myndigheder for at genoptage den tidligere brede registrering af kommunister. Frank Poulsen har således oplyst over for Kommissionen, at Arne Nielsen fortalte, at udenlandske tjenester havde protesteret til ham over erklæringen.³³⁶ En anden mulighed er, at udenlandske tjenester begyndte at registrere danske kommunister. *The Financial Times* bragte således en artikel i 1971, som gengav formodninger fremsat af unavngivne kritikere af regeringserklæringen om, at andre NATO-lande sandsynligvis havde overtaget opgaven med at registrere.³³⁷

Det er uvist, om udenlandske tjenester begyndte at registrere danske statsborgeres politiske tilhørsforhold efter offentliggørelsen af regeringserklæringen, men det var en mulighed, som PET's ledelse havde overvejet.³³⁸ Som tidligere nævnt havde amerikanerne i et vist omfang registreret danske kommunister og andre lige siden slutningen af 1940'erne i forbindelse med administreringen af visumkravene. Denne registrering fortsatte formodentlig, men det er uvist, om

332 PET, emnesag: Rapport, maj 1989. PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89.

333 RB: 13. januar 2004 og 27. april 2004.

334 PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89.

335 RB: Niels Gudmund Riskær Schmidt, 2. marts 2004.

336 RB: Frank Poulsen, 25. januar 2001.

337 "Who follows whom", *The Financial Times*, February 23, 1971. ESU: Referat af møde den 3. marts 1971.

338 RB: Jørgen Skat-Rørdam, 22. november 2000.

den blev intensiveret efter 1968. Da det havde været praksis siden 1950'erne, at den amerikanske ambassade kun spurgte på de få danske visumansøgere, hvorom amerikanerne havde registreret belastende oplysninger, er det mest sandsynligt, at den amerikanske registrering fortsatte som hidtil. Kommissionen har ikke fundet tegn på, at udenlandske myndigheder eller tjenester protesterede over erklæringen. Udenrigsministeriet sendte den 30. september 1968, samme dag som erklæringen blev offentliggjort, en meddelelse til den danske repræsentation i NATO og til ambassaderne i Washington, London, Bonn og Paris. Det hed i meddelelsen, som skulle anvendes i tilfælde af forespørgsler, ”at justitsministeren havde forsikret udenrigsministeren om, at de registreringer, der var nødvendige af hensyn til Danmarks og dets allieredes sikkerhed, fortsat ville finde sted.”³³⁹ Udenrigsministeriet modtog så vidt vides ingen officielle henvendelser om eller reaktioner på erklæringen.³⁴⁰ Kommissionen har gennemgået de relevante akter i State Departments arkiv i National Archives og i Lyndon B. Johnson Library, men har ikke fundet spor af, at de amerikanske myndigheder overvejede at reagere på registreringsbegrænsningerne.³⁴¹ PET modtog enkelte forespørgsler fra NATO og udenlandske samarbejdspartnere, som blev besvaret, og som ifølge Arne Nielsen ikke gav anledning til yderligere reaktion.³⁴² Jørn Bro har over for Kommissionen bekræftet, at de udenlandske samarbejdspartnere blev orienteret om erklæringen, som de respekterede, selv om Arne Nielsen var bekymret over at skulle fortælle udlandet, at den danske tjeneste ikke mere måtte registrere kommunister.³⁴³ Kommissionen har således ikke fundet belæg for formodningerne om, at udenlandske tjenester eller myndigheder skulle have protesteret

339 PET, administrativ sag: H. Toft-Nielsen, Notits, 21. oktober 1968.

340 Ibid. WU: Referat af møde den 13. marts 1969. RB: Poul Steenberger, 19. december 2000; Eigil Jørgensen, 7. marts 2001.

341 Det skal bemærkes, at en del af det amerikanske arkivmateriale vedrørende Danmark fra 1968 stadig er klassificeret og således ikke er tilgængeligt.

342 WU: Referat af møde den 13. marts 1969. Henvendelser fra udenlandske tjenester blev besvaret med henvisning til en oversættelse af Justitsministeriets pressemeddelelse af 30. september 1968 om erklæringen. PET, administrativ sag: Korrespondance 4. november 1968 og 3. december 1968 med vedlagt ”Announcement to the Press”, 30th September 1968. En udenlandsk tjeneste bad om en oversættelse af regeringserklæringen og udtrykte en stærk interesse for denne, idet der foregik en lignende diskussion i den pågældendes tjenes land. PET, aftalemappe: Brev til Arne Nielsen, 31. oktober 1968.

343 RB: Jørn Bro, 13. november 2000 og 5. november 2002.

over regeringserklæringen eller beviser på, at de skulle have intensiveret deres igangværende registrering af danske kommunister.

Bilateral udveksling af oplysninger om politisk virksomhed

PET var nødt til at videregive et minimum af oplysninger om danske forhold til sine udenlandske samarbejdspartnere. Kun derved kunne den danske tjeneste få noget til gengæld og samtidig forhindre, at de udenlandske tjenester på egen hånd begyndte at overvåge politiske aktiviteter i Danmark. Flere af de store udenlandske tjenester var således interesseret i DKP's aktiviteter og især partiets forbindelser til Sovjetunionen.³⁴⁴ Det fremgår, at PET havde en aftale med en af de vesteuropæiske tjenester om, at denne, til gengæld for at den ikke selv interesserede sig for DKP, modtog en kopi af PET's årsberetning om DKP.³⁴⁵ PET videregav også oplysninger om de danske fredsbevægelser, bl.a. om fagbevægelsens rolle og om dens økonomiske forhold og forskellige arrangementer. Den kommunistisk dominerede Verdensfredskonference, der blev afholdt i København i 1986, tiltrak sig flere udenlandske tjenesters interesse.³⁴⁶ Udlandet interesserede sig også i et vist omfang for forskellige venstreorienterede organisationer og aktiviteter, og PET videregav bl.a. oplysninger om partiet De Grønne, om DKP/ml og om Internationalt Forum.³⁴⁷ Til gengæld modtog PET bl.a. oplysninger om international kommunisme og trotskisme, og en udenlandsk samarbejds-

344 PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89. PET, emnekartotek: "PET – Udl. Politimyndigheder", forskellige datoer.

345 PET, administrativ sag: Mødereferater, 14. februar og 26. juni 1985.

346 PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89. PET, emnesag: Forskellige j.nr.

347 PET, administrativ sag: Mødereferater 1977-89. PET, emnekartotek: "PET – Udl. politimyndigheder", oplysning dateret 12. juni 1970. Hermed besvares folketingsspørgsmål nr. 322 ("Ministeren bedes oplyse, om PET har videregivet oplysninger om DKP/ml – herunder oplysninger om lovlige politiske aktiviteter – til andre landes efterretningstjenester"). Et par udenlandske tjenester anmodede PET om oplysninger vedrørende telefonnumre og biler, som de var stødt på i forbindelse med efterforskningsager. PET identificerede de pågældende som medlemmer af DKP/ml, men det fremgår ikke af det bevarede materiale, om PET besvarede forespørgslerne. PET, emnekartotek: Pro-kinesisk kommunisme, DKP/ml, oplysninger dateret 14. februar 1983 og 18. april 1988. En udenlandsk tjeneste forespurgte i 1983 om DKP/ml og modtog en notits om partiets virksomhed og ideologi. PET, aftalemapper: Referat, 24. juni 1983.

partner tilbød oplysninger om danske trotskister, der havde forbindelse til udenlandske søsterorganisationer, som var infiltreret af den udenlandske tjeneste.³⁴⁸

Videregivelse af personoplysninger

PET videreførte sin tidligere restriktive praksis hvad angår udlevering af oplysninger om danske statsborgere til udenlandske myndigheder og efterretnings-tjenester.³⁴⁹ PET's ledelse var opmærksom på, at en sådan videregivelse kunne få konsekvenser for de pågældende personer. Man måtte således antage, at oplysningerne som et minimum førte til, at de pågældende blev registreret i den udenlandske tjeneste. Hvis den pågældende besøgte landet, kunne vedkommende blive udsat for overvågning og repressalier.³⁵⁰ Selv om det var et af de grundlæggende principper i det internationale samarbejde, at oplysninger fra en tjeneste ("the originator") ikke måtte videregives af en anden tjeneste til en tredjepart uden oprindelseslandets godkendelse, måtte ledelsen være opmærksom på risikoen for, at PET's oplysninger kunne blive videregivet til "en i forhold til Danmark mindre venligtsindet tjeneste."³⁵¹ Udenlandske tjenester skulle derfor begrunde deres forespørgsler om danske statsborgere,³⁵² og udlevering af oplysninger skulle godkendes af ledelsen.³⁵³

I 1980'erne strammede PET yderligere sin praksis, hvilket formentlig var en følge af drøftelser i Wamberg-udvalget. På en række møder i 1978-79 diskuterede udvalget spørgsmålet om videregivelse af personoplysninger til udlandet og nåede frem til, at videregivelse af oplysninger i visumsager og af belastende oplysninger i forbindelse med sikkerhedsundersøgelser i udlandet skulle godkendes af udvalget.³⁵⁴ Udvalget var imidlertid opmærksom på, at PET også i andre sammenhænge videregav oplysninger til udlandet.³⁵⁵ Det drejede sig om forespørgsler

348 PET, administrativ sag: Mødereferat 11. december 1978.

349 RB: Per Larsen, 3. september 2002.

350 PET, ujournaliseret: "Notat om PET's videregivelse af personoplysninger til fremmede landes efterretningstjenester", 2. august 1995.

351 RB: Ole Stig Andersen, 7. februar 2001.

352 RB: Mikael Lyngbo, 12. marts 2002. PET, administrativ sag: Referater af møder 19. marts 1985 og 12. april 1989.

353 RB: Ole Stig Weikop, 23. oktober 2001.

354 WU: Referater af møder den 13. oktober 1978, 21. februar 1979 og 19. marts 1979.

355 Ibid.: Referat af mødet den 24. september 1981.

fra udlandet om danskere, der var mistænkt for involvering i efterretnings- eller terrorvirksomhed, og om den løbende udveksling af personoplysninger i fællesoperationer.³⁵⁶ En statistisk undersøgelse foretaget af PET viste, at der inden for en tre måneders periode var tale om relativt få konkrete forespørgsler (24 sager, som drejede sig om efterforskning af spionage og terrorisme og oplysninger om hvervningsemner, emigranter og sikkerhedsgodkendelser), men om et betydeligt antal oplysninger i kontraefterretningssager (således omkring 40 personer på det sovjetiske område pr. uge og 88 på det nordkoreanske pr. måned). Flere af navnene optrådte dog flere gange.³⁵⁷ Wamberg-udvalget havde således ikke adgang til at gennemse og godkende hovedparten af sager, hvor der blev videregivet personoplysninger til udlandet. Denne praksis blev godkendt af justitsminister Erik Ninn-Hansen i november 1982, hvor han henviste til ”de afgørende praktiske hensyn, som gjorde sig gældende i løbende efterforskningssager.”³⁵⁸ Ifølge PET ville en ændring af praksis, således at Wamberg-udvalget skulle godkende videregivelse af oplysninger i efterforskningssager og fællesoperationer, være stærkt forsinkende og således hæmme efterforskningen af spionage og terrørsager.³⁵⁹

Drøftelserne i udvalget betød således, at den hidtidige praksis blev kodificeret, og at tjenesten kunne fortsætte med at udlevere personoplysninger i efterforskningssager uden om udvalget. Men samtidig synes drøftelserne at have medført en stramning af praksis på nogle områder. Efter justitsministerens afgørelse i november 1982 blev medarbejderne orienteret om de nye retningslinjer.³⁶⁰ I den følgende tid blev udenlandske tjenester orienteret om, at navne på danskere blev fjernet fra de uge- og månedsoversigter, som blev udleveret. Mindst en af tjenesterne beklagede sig over, at oversigterne nu var blevet næsten uforståelige på grund af ændringerne.³⁶¹

356 Ibid.: Ole Weikop, ”Notat vedrørende efterretningstjenestens videregivelse af oplysninger vedrørende danske statsborgere til udenlandske myndigheder”, 10. november 1981.

357 Ibid.: ”Notits vedrørende videregivelse af oplysninger om danske statsborgere til udenlandske myndigheder”, 21. april 1982.

358 Ibid.: Referat af møde den 11. november 1982.

359 PET, ujournaliseret: ”Notat om PET’s videregivelse af personoplysninger til fremmede landes efterretningstjenester”, 2. august 1995.

360 PET, administrativ sag: Skrivelse fra Ole Stig Andersen, 22. november 1982, med vedlagt Notat, 10. februar 1982, og Intern bestemmelse nr. 17, udateret.

361 PET, administrativ sag: Mødereferater 7. oktober 1983, 16. juli 1985, 11. oktober 1983, 18. juli 1984 og 18. september 1985.

Det generelle indtryk, der bekræftes af PET's praksis siden 1950'erne og af tjenestens statistiske undersøgelse, er, at PET kun videregav oplysninger i et begrænset antal sager om visumansøgninger og personundersøgelser i udlandet. Disse sager gik alle via Wamberg-udvalget.³⁶² Det fremgår af flere sager, at PET var yderst tilbageholdende med at udlevere oplysninger om danske statsborgeres politiske tilhørsforhold i forbindelse med disse sager.³⁶³ Til gengæld begyndte PET i 1980'erne at forelægge nogle udenlandske ansøgninger om visum til Danmark for en udenlandsk tjeneste.³⁶⁴

Spørgsmålet er, i hvilket omfang PET videregav personoplysninger i sager, hvor der forelå en konkret forespørgsel fra udlandet eller i forbindelse med de løbende efterforsknings- og operationssager. Kommissionen har i forbindelse med undersøgelsen foretaget en gennemgang af de bevarede personsager fra perioden 1945 til 1989. Af de gennemlæste 1.228 personsager blev der videregivet oplysninger til udenlandske tjenester i 310 sager, hvilket er lidt over 25 %. Hvis sagerne opdeles efter danske og udenlandske statsborgere bliver resultatet, at PET videregav oplysninger i lidt over 43 % af sagerne om udenlandske statsborgere, mens procentdelen for danske statsborgere var lidt over 17 %. Disse tal er dog næppe repræsentative for alle personsagerne, idet det må antages, at det er de vigtigste og mest omfangsrige sager, der er bevaret. Korrespondancen med udlandet om disse sager har formodentlig været mere intensiv, end hvad angår andre og mindre vigtige personsager. Tallene kan derfor ikke bruges til at sige, at udlandet fik oplysninger om 17 % af de registrerede danske statsborgere. Tallene bekræfter dog indtrykket af, at PET var mere restriktiv med at udlevere oplysninger om danske end udenlandske statsborgere til sine udenlandske samarbejdspartnere. Langt hovedparten af sagerne drejer sig om personer, der var mistænkt for at være involveret i spionage- eller terroraktiviteter.³⁶⁵

En række af sagerne drejede sig imidlertid om personer, der synes at være registreret på grund af involvering i forskellige former for yderliggående politisk virksomhed. I nogle af disse sager foregik der videregivelse af oplysninger om politisk aktivitet. Således blev der udleveret oplysninger om en persons delta-

362 RB: Henning Fode, 24. april 2001; Mikael Lyngbo, 12. marts 2002; Poul Mose Hansen, 19. juni 2001.

363 PET, administrativ sag: Mødereferater 14. november 1984 og 2. november 1988.

364 RB: Poul Mose Hansen, 3. april 2001 og 19. juni 2001.

365 En af disse var den såkaldte Ulla Lyngsby-sag, hvor PET i forbindelse med efterforskningen af en terrrorsag i 1989 videregav oplysninger om den pågældende til en udenlandsk tjeneste. RB: Per Larsen, 7. maj 2003.

gelse i fredsarrangementet Next Stop Nevada,³⁶⁶ om en deltager i en international trotskistisk kongres i udlandet,³⁶⁷ involvering i afsløringer af udenlandsk efterretningsaktivitet i Danmark,³⁶⁸ og om en danskers anarkistiske forbindelser.³⁶⁹

PET modtog også i et vist omfang oplysninger om danskere, der var involveret i forskellige former for politiske aktiviteter i udlandet. Således modtog PET fortegnelser over de danske deltagere i et venstrefløjsmøde i en større vesteuropæisk by³⁷⁰ og om medlemmer af det trotskistiske Socialistisk Arbejderparti (SAP), der havde deltaget i sommerlejre i Sydeuropa.³⁷¹ Der skete ikke en automatisk registrering på grund af henvendelser fra udlandet, men det kunne ske, hvis det blev vurderet, at oplysningerne var tilstrækkelig belastende.³⁷² Af de 156 bevarede personsager, hvori der blev videregivet oplysninger til udlandet, var 12 blevet registreret på grund af en forespørgsel fra en udenlandsk tjeneste.³⁷³

Konklusion

Den kolde krig var på flere måder en periode, der var karakteriseret af en stigende internationalisering på det politiske, økonomiske, militære og kulturelle område. Dette gjorde sig også gældende på det efterretningsmæssige område, hvor der udviklede sig et stadigt tættere samarbejde mellem de vestlige tjenester om bekæmpelsen af den internationale kommunisme, spionage- og terrorvirksomhed. PET's internationale kontakter udviklede sig gradvis fra etableringen af de første forbindelser med Storbritannien, USA og de nordiske lande i den umiddelbare efterkrigstid, over samarbejdet med de fleste NATO-lande og enkelte neutrale magter, til den stigende organisering af det vesteuropæiske samarbejde. Samarbejdet foregik på tre niveauer – bilateralt, regionalt og multilateralt – hvor det bilaterale var det mest fortrolige og værdifulde.

Det internationale efterretningssamarbejde var karakteriseret af en gensidig afhængighed. På den ene side var PET en lille aktør på den internationale scene,

366 PET, personsag.

367 PET, personsag.

368 PET, personsag.

369 PET, personsag.

370 PET, personsag.

371 PET, personsager.

372 RB: Poul Mose Hansen, 19. juni 2001; Henning Fode, 24. april 2001.

373 PET, personsager.

og tjenesten havde stor gavn af samarbejdet. PET modtog således oplysninger om personer, der var identificeret som eller mistænkt for at være efterretningsofficerer, danske statsborgeres kontakter i udlandet og om internationale forhold, foruden teknisk bistand, studieophold og kurser i udlandet. PET fik også del i de store udenlandske tjenesters erfaringer med bekæmpelse af spionage og terrorisme. På den anden side havde de store udenlandske tjenester globale interesser, men begrænsede ressourcer, og de var således til dels afhængige af effektive nationale tjenester, der selv var i stand til at opretholde den indre sikkerhed og levere oplysninger. Dette gav PET et vist råderum og mulighed for at forhandle over for den store tjenestes krav og ønsker.

Dette råderum udnyttede PET til at håndhæve dansk suverænitet. Det var således et grundlæggende princip, at udenlandske tjenester ikke måtte operere selvstændigt på dansk territorium, og PET iværksatte fællesoperationer og udførte overvågning af en række mål for at hindre ulovlig efterretningsvirksomhed. Således var det nødvendigt med en effektiv dansk tjeneste for at undgå, at der opstod et ”efterretningsvakuum” i Danmark. PET spillede også en aktiv rolle i NATO-samarbejdet, hvor danskerne blev udsat for sikkerhedskrav samtidig med, at de søgte at påvirke de andre medlemslande og få kontrol med de store landes tjenester. Det sidste lykkedes dog kun delvist.

Det samme gjorde sig gældende med hensyn til udlevering af oplysninger om politiske forhold i Danmark og om danske statsborgere. PET videregav oplysninger for at kunne modtage oplysninger (”efterretningsbørsen”) og for at hindre, at de udenlandske tjenester selv indhentede sådanne oplysninger. Det er det generelle indtryk, at PET på dette område var mere restriktiv (bortset fra de første efterkrigsår) end flere andre mindre NATO-lande (f.eks. Norge og Holland), men mere liberal end visse neutrale lande (f.eks. Sverige). Det var således praksis, at forespørgsler om danske statsborgere skulle begrundes, at videregivelsen skulle godkendes af ledelsen, og at skriftlige beretninger generelt var rensset for danske navne. Undtaget fra disse regler var danske kommunister, der arbejdede internationalt, konkrete forespørgsler på danskere, der var mistænkt for spionage- eller terrorvirksomhed, og personer der indgik i en løbende efterforskning og fællesoperationer. PET var mere liberal med hensyn til udlevering af oplysninger om udenlandske statsborgere, som således kunne indgå i den internationale byttehandel med oplysninger. Denne danske tilbageholdenhed synes at have været motiveret af et ønske om at opretholde dansk suverænitet, beskytte danske statsborgeres rettigheder, af ressourcemæssige årsager og af hensyn til opinionen og det politiske system.

PET's restriktive kurs havde imidlertid den konsekvens, hvilket tjenesten var opmærksom på, at udenlandske myndigheder i et vist omfang begyndte at registrere danske statsborgeres politiske tilhørsforhold. Det er således veldokumenteret, at de vesttyske og amerikanske myndigheder indhentede oplysninger om danske statsborgeres politiske aktiviteter som en reaktion på, at PET nægtede at videregive oplysninger i forbindelse med visumansøgninger. Dette medførte en række sager, hvor danskere blev nægtet indrejse på et ufuldstændigt eller fejlagtigt grundlag. Denne form for registrering af visse grupper af danske statsborgere fortsatte formentlig også efter regeringserklæringen i 1968.

Som anført i afsnittet "Fællesoperationer", har to tolke fra udenlandske efterretningstjenester i en periode været placeret i PET's Centralafdeling med henblik på oversættelse af aflytninger af udenlandske statsborgere. Selvom dette har været begrundet i PET's vanskeligheder ved at fremskaffe kvalificerede tolke i de to sprog, finder Kommissionen, at en sådan ordning har været forbundet med betænkeligheder, blandt andet fordi de indhentede oplysninger herved blev gjort tilgængelige for både PET og de pågældende udenlandske tjenester. Kommissionen har da også noteret, at PET's ledelse i slutningen af 1980'erne bragte disse tolkeordninger til ophør.

Retlig vurdering for så vidt angår perioden 1968-1989

Kommissionen har ikke ved sin gennemgang af PET's virksomhed i forbindelse med tjenestens internationale samarbejde konstateret tilfælde, hvor PET har overtrådt regler og retningslinjer fastsat af Folketinget eller regeringen.

2. PET'S KILDEFØRING

Indledning

Formålet med det følgende er at give en beskrivelse af PET's anvendelse af kilder i forbindelse med overvågningen af politiske partier, bevægelser og arbejdsmarkedet under den kolde krig. Efter en indledende begrebsdefinition vil der blive givet en kort historisk oversigt over udviklingen vedrørende PET's anvendelse af kilder fra 1945 til 1989 og en redegørelse for tjenestens procedure for godkendelse af kilder og for de grundlæggende principper for kildeføringen. Afslutningsvis vil effektiviteten og troværdigheden af PET's kildearbejde blive analyseret.

Det skal understreges, at væsentlige dele af det relevante kildemateriale i PET's arkiv ikke er bevaret. Journalsagerne for ”meddelere”³⁷⁴ er således ikke bevaret, og fortegnelsen over kilder samt kartotekskortene på kilderne blev destrueret ved overgangen til EDB omkring 1990.³⁷⁵ I 1971 indførte PET et system med kildemapper for at effektivisere kildeføringen, men et antal af disse kildemapper er ikke bevaret.³⁷⁶ Der findes dog en enkelt oversigt over uroafdelingens kilder fra anden halvdel af 1970'erne og en samling kildekort, der øjensynligt stammer fra 1980'erne. Arbejdet med at kortlægge PET's brug af kilder på det politiske område har også været besværliggjort af det forhold, at der i tjenestens indberetninger ofte blot henvises til ”en pålidelig kilde”, ”en sårbar kilde”, ”en kontakt”, ”en forbindelse” eller lignende, hvilket begrænser muligheden for at fastslå hvor mange og hvilke kilder, der blev anvendt af PET.³⁷⁷ Kildenavne kan i nogle til-

374 PET, administrative sager.

375 Oplyst af vpm. Vibeke Christensen, PET, 4. september 2001.

376 PET, ujournaliseret: ”Proceduren for udfindelse af PET-kilder i forhold til politiske partier, organisationer og bevægelser”, april 1998.

377 Ibid. Der findes et stort antal eksempler på disse formuleringer i det gennemgåede arkivmateriale.

fælde også dække over telefonaflytninger eller oplysninger fra fællesoperationer med udenlandske tjenester, ligesom den samme kilde kunne være tildelt flere kildenavne. Den følgende beskrivelse bygger derfor på det bevarede kildemateriale fra perioden 1945-89 i PET's arkiv, der blandt andet omfatter administrative sager inklusive mødereferater og retningslinjer for sagsbehandling, emnesager, personsager, kildemapper og kildekort. For at kompensere for det makulerede materiale har Kommissionen afhørt et stort antal tidligere og nuværende PET-medarbejdere, deriblandt ledelsen i Centralafdelingen, jurister, afdelingsledere og kildeførere, der har beskrevet tjenestens anvendelse af kilder. I forbindelse med undersøgelsen har Kommissionen udarbejdet oversigter over kilder, kildeførere og overvågede organisationer, partier og bevægelser, som vil blive anvendt i den følgende redegørelse.

PET's definition

Historisk set har medarbejderne i PET ikke skelnet skarpt mellem forskellige begreber som kontakter og kilder.³⁷⁸ Formelt synes tjenesten før vedtagelsen af retningslinjerne i 1983 at have sondret mellem *kilder* og *kontakter*. Ifølge PET's interne retningslinjer for sagsbehandling blev en *kilde* defineret som en person, ”som er placeret i et område af efterretningsmæssig (læs: sikkerhedsmæssig) interesse for PET, og som fra dette område er i stand til at videregive oplysninger til os.”³⁷⁹ Kilden kunne enten være hvervet (dvs. den pågældende var allerede placeret i målområdet, inden han blev hvervet af PET), indplantet (dvs. at kilden blev placeret i målområdet af PET), eller kilden kunne fungere som ”cut-out” (dvs. at kilden fungerede som mellemmand til en eller flere kilder i målområdet).³⁸⁰ En *kontakt* blev defineret som en forbindelse, ”f.eks. på offentlige kontorer eller i en personaleafdeling, hvorfra en person (kontakten) kan give oplysninger til

378 Jf. RB: Hanne Bech Hansen, 4. april 2001: ”Brug af ordene ‘kilde’, ‘kontakter’ og ‘agenter’ har i PET været brugt i flæng.” Den tidligere souschef Jørn Bro har bekræftet, at de ansatte i PET ”havde lidt uklare begreber om ‘kilder’, ‘meddelelser’ og ‘kontakter.’” Retsbogen: Jørn Bro, 22. februar 2005. Det kunne også være vanskeligt at sondre mellem de forskellige begreber i praksis, idet kilderne reagerede forskelligt på føringen. Der kan således argumenteres for, at anvendelsen af begreberne på fortidens praksis kan forekomme kunstig.

379 PET, ujournaliseret: ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET” (”Den lille Grønne”), s. 37.

380 Ibid., s. 37-39.

PET.³⁸¹ Samme generelle skelnen mellem *kilder* og *kontakter* findes i forbindelse med drøftelserne om kildearbejdet på et årsmøde i 1980. Her blev en kilde defineret som en person, der enten ”er placeret” (altså hvervet) eller ”bliver placeret” (altså indplantet) i et målområde, og som videregav oplysninger til PET. Alle andre forbindelser blev benævnt kontakter.³⁸²

Denne definition blev imidlertid ændret i de retningslinjer for PET's virksomhed på det politiske område, der blev godkendt på et møde i Regeringens Sikkerhedsudvalg den 7. februar 1983. Her skelnede man mellem *penetrering* og *kontakt*. *Penetrering* blev defineret enten som ”indplantning” (dvs. kilden anbringes i organisationen) eller som ”hvervning” (dvs. anvendelse af en person, der allerede var placeret ”normalt på en ret høj eller central post” i organisationen). *Kontakt* blev defineret som ”en orientering gennem personer, som normalt har føling med organisationens især ydre cirkler”, og som derved skaffede sig og videregav oplysninger til PET.³⁸³ Kontakter i form af forbindelser til private og offentlige institutioner er ikke nævnt i denne sammenhæng. Den eneste undtagelse er kontaktet på arbejdsmarkedet.³⁸⁴ Således omfattede penetrering både egentlig indplantning og hvervning i inderkredsen, mens hvervede kilder i yderkredsen blev benævnt kontaktet. Dette var også således, at Henning Fode, der var chef for PET fra 1984 til 1988, forstod retningslinjerne.³⁸⁵

Det fremgår ikke klart af det bevarede kildemateriale eller Kommissionens afhøringer, hvilke overvejelser der lå bag ændringen af definitionen. En mulig forklaring kunne være, at ledelsen i PET og/eller Justitsministeriet havde et ønske om at placere ansvaret for godkendelsen af penetranter og hvervninger i toppen af politiske partier og organisationer, som kunne være politisk kontroversielle,

381 Ibid., s. 37. Forskellen på kilder og kontakter var således, at kilder blev styret af PET til at løse opgaver (f.eks. infiltrere en organisation og videregive oplysninger herom), mens kontakter fandtes i offentlige eller private institutioner og besvarede forespørgsler fra PET. Kontakterne var ofte ansatte i postgirokontorer, folkeregisteret, skattemyndighederne, hoteller, erhvervsfirmaer, fagforeninger o.lign. Denne form for kontakter vil ikke blive yderligere behandlet i det følgende. For en analyse af PET's brug af kontakter se afsnittet om uformelle kontakter i dette bind (4).

382 PET, administrativ sag: ”Resultatet af GRUPPE III's overvejelser om emnet: Kildepleje/kildebeskyttelse”, 30. april 1980.

383 PET, emnesag: ”Retningslinjer vedr. efterforskning på det politiske område”, 7. februar 1983. Definitionen i retningslinjerne er også gengivet i Politiets Efterretningstjeneste, *Redegørelse vedrørende dele af PET's virksomhed* (marts 1998), s. 30.

384 Ibid.

385 RB: Henning Fode, 24. april 2001.

på et politisk niveau i ministeriet. Det hedder nemlig i retningslinjerne i forlængelse af definitionen af *penetranter* og *kontaktnet*: ”Penetrering må kun foretages efter forudgående godkendelse fra Centralafdelingen, som i disse tilfælde altid vil forelægge spørgsmålet for den ansvarlige minister.”³⁸⁶ Antagelsen om, at definitionen var konstrueret til lejligheden, støttes af det forhold, at PET internt ikke synes at have anvendt definitionen efterfølgende. For eksempel skelnede tjenesten i et notat fra februar 1984 vedrørende retsplejeudvalgets forslag om regler for brugen af agenter mellem *penetrering* (der blev defineret som ”indplacering på normalt højt niveau” i organisationen), *hvervning* (en person i en organisation eller med forbindelse til en fjendtlig efterretningstjeneste, der overtales til at indgå i et samarbejde), *dobbeltagent* (person, der indgår i et aktivt samarbejde, uden det er kendt af modparten) og ”*walk-ins*” (der blev defineret som ”et styret samarbejde” mod et område, ”hvorfra en strafbar virksomhed udøves”).³⁸⁷ Her var den grundlæggende skellen igen mellem *penetrering* og *hvervning*, uanset på hvilket niveau kilden befandt sig.

Sondringen mellem *penetranter* og *kontaktnet* betød samtidig, at kontakter nu omfattede kilder på et lavere niveau i de overvågede organisationer. Dette var ikke i overensstemmelse med PET's interne definition, der som tidligere nævnt beskrev kontakter som forbindelser på private og offentlige institutioner. Den nye distinktion fra 1983-retningslinjerne synes at være fulgt i regionsafdelingerne, hvor medarbejderne dog som hovedregel synes at have betegnet *penetranter* som *kilder* og *kontaktnet* som *kontakter*. En medarbejder, der var regionsafdelingsleder fra midten af 1980'erne, har over for Kommissionen berettet, at man i afdelingen anvendte betegnelserne *kilde* og *kontakt*, men at der var ”en flydende overgang” mellem begreberne. Den pågældende sørgede derfor for, at ”egentlige kilder” blev registreret som sådan og godkendt af Centralafdelingen. Afdelingslederen definerede i sit vidneudsagn ikke eksplicit kildebegrebet, men tilføjede at hele ”kildeproblematikken” var svær, ”fordi hermed fulgte spørgsmål om

386 PET, emnesag: ”Retningslinjer vedr. efterforskning på det politiske område”, 7. februar 1983.

387 Justitsministeriet, ujournaliseret: ”Notat om retsplejeudvalgets forslag til regler om brug af agenter”, 2. februar 1984. Ifølge PET's retningslinjer for sagsbehandling var ”walk-ins” personer, der selv tilbød deres tjeneste til efterretnings- eller sikkerhedstjenesten. PET, ujournaliseret: ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET” (”Den lille Grønne”). Begrebet ”walk-ins” henviser til personer, der frivilligt henvender sig til f.eks. en ambassade eller en efterretningstjeneste og tilbyder oplysninger. I PET's ovennævnte definition er personen en falsk ”walk-in”, der er styret af en tjeneste med henblik på at penetrere en fjendtlig tjeneste.

penetrering.”³⁸⁸ Det tyder på, at afdelingslederen definerede kilder som personer, der var styret og fik stillet opgaver, eventuelt i form af penetrering. Afdelingen anvendte dog ikke udtrykket penetrant, men kilde. Ifølge medarbejderen havde man kun to til tre kilder i regionsafdelingen.³⁸⁹ Afdelingslederen beskrev kontakter som personer, der oftest frivilligt ”selv havde henvendt sig med oplysninger, men det er forekommet, at en kontakt har henvendt sig og spurgt, om PET var interesseret i et referat fra et bestemt møde, og vedkommende har så fået f.eks. togbilletten dækket af PET.”³⁹⁰ Denne beskrivelse svarer mere til PET’s interne definition af en hvervet kilde end en kontakt (en forbindelse i en privat eller offentlig institution). Ifølge afdelingslederen havde regionen 40-50 kontakter i hans periode.³⁹¹

Andre medarbejdere i samme regionsafdeling har også sondret mellem kilder og kontakter, men de har givet forskellige definitioner af kilder. Ifølge en medarbejder var den vigtigste forskel på de to begreber, ”at en kilde kan ”taskses”, det vil sige sættes i gang med opgaver. Det kan en kontakt ikke.”³⁹² Den pågældende havde fra 1980 til 1989 tre til fire kilder og nogle kontakter.³⁹³ Denne definition støttes af en anden tidligere medarbejder i afdelingen, der har forklaret forskellen på kilder og kontakter med ”at en kontakt blot kan udspørges, hvorimod en kilde, der er godkendt af PET’s øverste ledelse, kan stilles opgaver.”³⁹⁴ En tredje medarbejder, der havde en række kilder i 1970’erne, har imidlertid defineret en kilde som ”en person, der er hvervet til penetrering. Hvis man blot taler med en person, som qua sin stilling har viden om noget, er det en kontakt.”³⁹⁵ Generelt synes medarbejderne dog at have skelnet mellem kilder, der kunne stilles opgaver og penetrere, og kontakter, som blot videregav oplysninger.

Sammenfattende kan det således konstateres, at definitionen af kilder har ændret sig over tid, og medarbejderne har haft forskellige definitioner og har ikke altid skelnet skarpt mellem kilder og kontakter. Det kan også konstateres, at de forskellige definitioner omfatter tre aspekter af kildeføringen: 1) Igangsættelsen af operationen (om kilden hverves eller indsættes); 2) føringen (om kilden styres

388 RB: 5. maj 2004.

389 Ibid.

390 Ibid.

391 Ibid.

392 RB: 21. oktober 2003.

393 Ibid.

394 RB: 20. maj 2003.

395 RB: 13. januar 2004.

eller blot kontaktes); 3) niveauet (om kilden befinder sig i ledelsen eller yderkredsen af målobjektet). Endvidere må det antages, at retningslinjernes sondring fra 1983 mellem penetranter og kontaktnet synes at være udtryk for et ønske om at definere det politiske ansvar for godkendelse af indplacering og hvervning nær toppen af politiske partier og organisationer. I det følgende vil PET's interne definition af begreberne blive anvendt:

- En kilde er en person, der enten er hvervet eller indplaceret (penetret) i en organisation, og som i hemmelighed videregiver oplysninger til PET. Kilden kan både befinde sig på et højt niveau eller i ydercirklerne. Andre betegnelser for kilder, som er blevet anvendt i tidens løb, er meddelere og agenter.
- En kontakt er en forbindelse i en privat eller offentlig institution, der efter aftale videregiver oplysninger til PET.
- En dobbeltagent er en kilde, der anvendes operativt mod modparten uden dennes viden.
- En "cut-out" er en kilde, der fungerer som mellemmand til en eller flere kilder.
- En agent provocateur er en kilde, der påvirker en gruppe eller organisation til at begå ulovlige handlinger, som den ellers ikke ville udføre.

PET har selv anvendt sagsbehandler frem for føringsofficer som betegnelse for den medarbejder, der har kontakten til kilden. Ifølge tjenestens interne retningslinjer er dette udtryk for "en tillem্পning til lokale forhold."³⁹⁶ Føringsofficer implicerer en militær tilknytning, ligesom begrebet bringer lignelser om Stasi. Sagsbehandler benyttes ofte om medarbejdere i det offentlige. I det følgende vil det mere neutrale begreb kildefører blive anvendt om de pågældende medarbejdere.

Historisk udvikling

PET's anvendelse af kilder og kontakter under den kolde krig kan opdeles i fire perioder: 1) 1945-66, hvor det operative arbejde hovedsageligt blev udført af

396 PET, ujournaliseret: "Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET" ("Den lille Grønne") [juni 1984], s. 37.

Københavns Politis Efterretningsafdeling (KE), og hvor hovedmålet var Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) og dets tilknyttede frontorganisationer og venskabsforeninger; 2) 1966-71, hvor kildeføringen blev overtaget af PET og var præget af den politiske uro i forbindelse med Det ny Venstre, Vietnambevægelsen, studenteroprøret og Verdensbank-demonstrationerne; 3) 1971-80, hvor PET fulgte en mere forsigtig kurs efter afsløringen af tjenestens forsøg på at hverve Kasper Neergaard, og hvor man havde relativt få kilder i de politiske miljøer; og 4) 1980-89, hvor PET igen prioriterede kildeføring højt, og hvor tjenesten anvendte et betydeligt antal kilder på den yderste venstre- og højrefløj og på arbejdsmarkedet.

1945-66: Overvågningen af kommunisterne

Frem til 1966, hvor KE blev lagt sammen med PET, synes KE at have haft et stort antal kilder og kontakter i København og reelt at have fungeret som PET's operative afdeling. Det er ikke muligt at fastslå præcist, hvor mange og hvilke kilder og kontakter KE havde, idet KE's arkiv blev tilintetgjort ved sammenlægningen med PET. De bevarede genpartier af notitser fra KE i PET's arkiv angiver ikke kildenavne og ofte fremgår det slet ikke, hvor oplysningerne stammer fra. Det er dog alligevel muligt på grundlag af det bevarede arkivmateriale at danne sig et generelt billede af KE og PET's brug af kilder og kontakter i denne periode.

I forbindelse med den første debat om "de hemmelige kartoteker" i 1947 afviste justitsminister Aage Elmquist, at politiet (dvs. Rigspolitechefens Efterretningsafdeling, REA) benyttede "betalte meddelere" til at indsamle oplysninger om "nogen persons lovlige politiske virksomhed" efter krigen.³⁹⁷ Den systematiske anvendelse af kilder og kontakter på det politiske område blev formentlig iværksat i forbindelse med beslutningen i 1948 om at registrere kommunister.³⁹⁸ I 1952 rapporterede PET's første chef, Ernst Brix, at han ved sin tiltrædelse året før havde besøgt flere udenlandske tjenester for at studere deres arbejdsmetoder. Han havde fundet, at principperne for tjenesternes arbejde var de samme, idet de gennem "systematisk indsamling" af oplysninger fra "åbne" og "lukkede" kilder

397 JM, P.O.-sag: Justitsminister Elmquists redegørelse i Folketinget den 5. marts 1947. Rigsdagstidende 1946/47, Folketinget sp. 3187 ff.

398 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989.

søgte at danne sig et billede om ”de forhold og de personer”, der kunne komme til at udgøre en fare. Brix understregede over for ministeriet, at PET nøje vurderede holdbarheden af de indhentede oplysninger, ”eventuelt ved en direkte afhøring af pågældende kilde med henblik på vurdering af kilden selv og af holdbarheden og grundlaget for pågældende udsagn.”³⁹⁹ Det kan således antages, at såvel PET som KE benyttede kilder og kontakter til at indsamle oplysninger i 1950’erne. Det fremgår af en undersøgelse af PET fra omkring 1957, at Afdeling II havde som opgave at registrere kommunister, og at afdelingen anvendte såvel ”åbne kilder” (aviser, tidsskrifter, stillerlister m.m.) som ”hemmelige kilder”, der bl.a. blev beskrevet som: ”Medlemmer af Socialdemokratiet og fagorganisationerne, ... meddelere, agenter, medlemmer af kommunist-partiet ... ”⁴⁰⁰ Citatet illustrerer den noget upræcise definition af kildebegrebet på dette tidspunkt.

Hovedmålet for PET’s overvågning i denne periode var DKP og dets frontorganisationer.⁴⁰¹ På et studieophold i London i 1951 lærte repræsentanter for tjenesten, at den mest effektive, men også mest langvarige og ressourcekrævende metode til indhentning af oplysninger om kommunisterne var anvendelsen af meddelere. Der blev her skelnet mellem hvervede meddelere, der var motiveret af utilfredshed med partiets politik eller som kunne afpresses, og penetranter, der blev placeret i partiet. PET synes især at have været på udkig efter kommunister, der havde forladt partiet i utilfredshed eller var blevet ekskluderet, og som var villige til at dele deres erfaringer og viden med myndighederne. Der findes da også flere eksempler på tidligere kommunister, der blev benyttet som kilder. PET havde også et ukendt antal kilder og kontakter i DKP’s lokalafdelinger, som kunne berette om afdelingernes diskussioner og økonomiske forhold. Det fremgår ikke af det bevarede materiale, om disse kilder var hvervede eller penetranter.⁴⁰² Situationen i lokalafdelingerne var formentlig identisk med situationen i venskabsforeningerne, der var nemme at penetrere, da de altid manglede medlemmer. PET havde således et betydeligt antal kilder i venskabsforeningerne, mens tjenesten ikke synes at have prioriteret overvågningen af frontorganisatio-

399 JM, P.O.-sag: Brix, notat, 1. december 1952.

400 JM, ujournaliseret: ”Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser”, 1957. Stillerlister var så vidt det vides ikke offentligt tilgængelige.

401 Det følgende bygger på Kommissionens beretning, bind 6, om PET’s overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989.

402 En tidligere medarbejder, der var politifuldmægtig i PET i 1950’erne, har over for Kommissionen oplyst, at han ikke erindrer, om tjenesten anvendte penetranter mod kommunisterne. RB: 6. november 2001.

nerne højt. PET synes at have haft en effektiv dækning af DKP's ydercirkler og venskabsforeningerne ved hjælp af kilder. Derimod synes tjenesten ikke, trods opfordringer fra ledelsen, at have haft kilder i partitoppen, selv om flere kilder kunne gengive diskussioner i partiets inderkreds. Disse kilder må have befundet sig i miljøet omkring DKP's ledelse. Nogle af disse kildeoplysninger kan også dække over den aflytningsoperation mod folketingsmedlem Alfred Jensen, som foregik fra 1952 til 1959, og som blev udført af den private antikommunistiske organisation Firmaet. PET modtog gennem en kriminalassistent oplysninger om diskussioner i DKP's ledelse, der blev arkiveret som kildeoplysninger.⁴⁰³ Da DKP blev sprængt i 1958 og SF dannet, fulgte PET det nye parti gennem en række kilder og kontakter, der formentlig befandt sig i miljøet omkring partiet.

Det var en vigtig opgave for PET at overvåge kommunisternes indflydelse i fagforeningerne og på arbejdsmarkedet, og til dette formål etablerede KE en række kontakter til lederne på de største virksomheder i København og til den socialdemokratiske del af fagbevægelsen.⁴⁰⁴ I en periode i begyndelsen af 1950'erne udleverede KE på eget initiativ oplysninger til virksomhedskontakterne som modydelse for de modtagne oplysninger, men det blev bragt til ophør af PET. Den vigtigste kontakt var antagelig den socialdemokratiske Arbejderbevægelsens Informations-central (AIC), der havde et netværk på 5-6.000 arbejdspladskontakter i 1960'erne, og som videregav oplysninger om stillingen i fagforeringsafdelingerne og om kommunister, der stillede op til faglige tillidsposter. Kontakten til AIC havde den fordel for parterne, at AIC's netværk af kontakter var langt større og rummede en mere omfattende viden om kommunistiske aktiviteter, end KE og PET selv havde mulighed for at erhverve, og at AIC opretholdt Socialdemokratiets suverænitet over fagbevægelsen, idet organisationen selv kontrollerede, hvilke oplysninger, der blev videregivet til efterretningstjenesten.

1966-71: PET's kilder i venstrefløjens urogrupper

I 1966 blev KE sammenlagt med PET, og PET overtog den fulde opgave med at føre kilder i de politiske miljøer.⁴⁰⁵ For at effektivisere kildearbejdet blev der ind-

403 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-Behind og Firmaet.

404 Den følgende beskrivelse bygger på Kommissionens beretning, bind 8, vedrørende PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

405 RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

ført såkaldte kildemapper, der indeholdt oplysninger om kilderne og en oversigt over møderne med kildeførerne. Det nye system mødte ifølge souschefen Jørn Bro modstand fra nogle af de ældre kriminalfolk, der anså kilderne som deres ”personlige ejendom, og frygtede konsekvenserne, hvis materialet hurtigt skulle destrueres.”⁴⁰⁶ Ifølge Bro blev systemet med kildemapper efterhånden indarbejdet blandt tjenestens medarbejdere.⁴⁰⁷ En central person i kildearbejdet var en kriminaloverbetjent, senere kriminalassistent, som i 1965 kom til PET fra KE. Ifølge en senere medarbejder blev kriminaloverbetjenten ansat i PET på grund af, at han havde en kilde i det trotskistiske miljø, som han tog med sig over i PET.⁴⁰⁸ Kriminaloverbetjenten var den vigtigste kildefører i PET, og han blev beskrevet som ”den daglige leder af afdelingens mest sensitive sektion ...”⁴⁰⁹ Han havde blandt medarbejderne ry for at have kontakten til kilderne og at holde denne kontakt for sig selv.⁴¹⁰

Samtidig med at PET overtog kildearbejdet, kulminerede uroen på venstrefløjen. Slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne var præget af Det ny Venstres fremvækst, yderliggående grupper der greb til direkte aktioner mod det bestående samfund og amerikanske interesser, Vietnambevægelsen, studenteroprøret og Verdensbank-demonstrationerne. Disse to forhold – sammenlægningen af efterretningstjenesterne og den politiske uro, betød, at PET intensiverede kildearbejdet.

PET synes at have haft et betragteligt antal kilder i yderliggående politiske miljøer i denne periode, selv om det ikke er muligt at fastslå det præcise antal på grund af, at en stor del af kildematerialet er blevet makuleret, og at den samme kilde kunne have flere kildenavne. PET havde fortsat en række kilder i eller i nærheden af DKP og dets affilerede organisationer (DKU, Land og Folk, ven-skabsforeninger og frontorganisationer). En eller flere synes at have haft deres daglige gang i partihuset, men det lykkedes ikke for tjenesten at hverve nogen i partiets ledelse. Imidlertid tiltrak mere yderliggående grupper på venstrefløjen sig i stigende grad tjenestens opmærksomhed, idet man havde behov for forhåndsoplysninger om planlagte aktioner og uroligheder. Den føromtalt krimi-

406 Ibid.: Jørn Bro, 22. februar 2005.

407 Ibid.: Jørn Bro, 22. februar 2005.

408 Ibid.: 23. april 2001.

409 PET, ujournaliseret: Brev til Rigspolitehfen, 12. juli 1968 [med påskriften: ”Aldrig afsendt/AN”].

410 RB: 19. marts 2001. Jørn Bro har også beskrevet den pågældende kriminalmands evne til at tale med alle slags mennesker: ”Hans hovedforce var at finde og hverve kilder.” RB: Jørn Bro, 8. juni 2005.

naloverbetjent etablerede i begyndelsen af 1960'erne en kontakt til den antikomunistiske organisation Demokratisk Alliance. Hermed fik tjenesten forbindelse til personer, der havde infiltreret den trotskistiske bevægelse (den danske sektion af IV. Internationale).⁴¹¹ Disse infiltranter blev benyttet som kilder af PET, og de var i nogle tilfælde tæt på trotskisternes inderkreds og kunne advare tjenesten om planlagte aktioner. Omkring 1968 etablerede PET endvidere kontakt til den højreorienterede Frihedsalliancen, der var en udbrydergruppe fra Demokratisk Alliance, og nogle af dens medlemmer blev benyttet som kilder i bl.a. DKP og trotskistiske kredse. Samtidig blev kilderne fra højrefløjen sammen med andre kilder anvendt til at indhente oplysninger om den yderste højrefløj.

I slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne havde PET en række kilder blandt trotskisterne, ligesom tjenesten hvervede flere kilder i det studentpolitiske miljø omkring Københavns Universitet.⁴¹² Ifølge den daværende souschef i PET, Jørn Bro, var de fleste kilder unge mænd, ”der var kritisk indstillet overfor de yderliggående bevægelser.”⁴¹³ Disse kilder deltog i aktiviteterne på venstrefløjen, og derved fik PET bl.a. kilder i Socialistisk Ungdoms Forum (SUF), Venstresocialisterne, Kommunistisk Forbund marxister-leninister (KFml), De Danske Vietnamkomiteer (DDV), Den Antiimperialistiske Aktionskomité og Verdensbankgruppens arbejdsudvalg. Hvervningen af et antal kilder, der var strategisk placeret i, hvad PET vurderede som de mest aktive urogrupper, betød således, at PET havde kilder i de fleste venstrefløjsmiljøer og var velorienteret om interne diskussioner og om planlagte aktioner. Kilder, der var kommet ind i en organisation, deltog undertiden i aktiviteterne i diverse undergrupper og aktionsudvalg. Således kunne flere kilder i DDV holde PET orienteret om aktiviteterne i Forskergrupperne og International Information Center. Nogle af kilderne kom via det venstreorienterede miljø i forbindelse med Folkebevægelsen mod EF og det palæstinensiske solidaritetsarbejde. PET havde også enkelte kilder i de borgerlige ungdomspolitiske organisationer, der berettede om tilnærmelsesforsøg fra sovjetiske efterretningsofficerer.

411 Det følgende bygger bl.a. på Kommissionens beretning, bind 9, vedrørende PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne).

412 Foruden de tidligere nævnte henvisninger bygger det følgende på Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af politiske partier 1945-1989 (afsnittet om VS), bind 10 om PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989 (afsnittet om Vietnambevægelsen) og bind 9 om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj. Beskrivelsen bygger også på Kommissionens fortegnelse over kilder i de politiske miljøer for perioden 1967-1989.

413 RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

Endelig betød sammenlægningen af KE og PET, at PET overtog KE's kontakter på arbejdsmarkedet.⁴¹⁴ PET videreførte således en håndfuld kontakter på de største virksomheder i København og i de faglige organisationer. Kontakterne til fagbevægelsen ophørte imidlertid i december 1968, enten fordi PET ikke mere havde brug for personoplysninger om kommunister efter vedtagelsen af regeringserklæringen i september 1968, eller fordi Socialdemokratiet af politiske årsager ikke mere ønskede at have forbindelse til efterretningstjenesten. AIC, der siden 1940'erne havde holdt kontrol med kommunisterne i fagforeningerne, blev nedprioriteret af socialdemokraterne i slutningen af 1960'erne for at blive endeligt nedlagt i 1973.

1971-80: En bølgedal

Jørn Bro har overfor Kommissionen berettet om, at PET's kilder i begyndelsen af 1970'erne var "slidt ned". Årsagen var den intensive periode, der kulminerede i Verdensbank-demonstrationerne i 1970. Dertil kom, at flere venstrefløjsgrupper var sikkerhedsbevidste og forsøgte at afsløre eventuelle kilder. Samtidig faldt aktiviteten på den yderste venstrefløj, hvilket betød, at PET kun havde få kilder i de politiske miljøer. En yderligere faktor var, at en stor del af offentligheden og pressen i samtiden var kritisk over for PET's overvågning af politiske miljøer, hvilket gjorde det sværere for tjenesten at operere og hverve personer, der havde forståelse for tjenestens virke. Ifølge Bro meddelte Justitsministeriets departementschef imidlertid, "at man ikke måtte have en ringere dækning end under Verdensbanken." Det førte til, at tjenestens medarbejdere i sommeren 1971 tog kontakt til trotskisten Kasper Neergaard.⁴¹⁵ Hvervningsforsøget slog imidlertid fejl, da Neergaard afslørede det, og sagen blev omtalt i pressen, hvor PET blev fremstillet i et lidet flatterende lys.⁴¹⁶ Sagen hæmmede PET's muligheder for at operere og førte bl.a. til, at den tidligere omtalte kriminalassistentens identitet blev afsløret.

414 Det følgende bygger på Kommissionens beretning, bind 8, vedrørende PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

415 RB: Jørn Bro, 27. november 2000. Endvidere RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

416 For Kasper Neergaard-sagen se Kommissionens beretning, bind 9, vedrørende PET's overvågning af den imperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV. Internationale).

Kasper Neergaard-sagen fik derfor den konsekvens, at PET reorganiserede kildearbejdet. Ved et møde i december 1971 blev kriminalassistentens fem tilbageværende kilder overdraget til en anden kildefører, og uro-afdelingen udskiftede dæklejligheden, der blev benyttet til at debriefe kilder, og ændrede postkassen, der blev anvendt til at kommunikere med kilderne. Afdelingen blev pålagt at udarbejde oversigter over de aktive kilder og deres placering, hvilke grupperinger der burde overvåges og penetreres, og forslag til materiel og budget. Medarbejderne blev også indskærpet ”de hidtidige regler vedrørende kildemapper”. Der skulle oprettes en kildemappe for hver enkelt kilde, der bl.a. skulle indeholde oplysninger om kilden og kontaktsteder, således at en anden kildefører kunne afløse den oprindelige kildefører, hvis han blev forhindret i at møde kilden. Kildemappen skulle endvidere indeholde fortløbende oplysninger om alle møder og kontakter med kilden, beskrivelser af kilden og regnskabsoversigt. Endelig blev medarbejderne i lyset af erfaringerne fra Kasper Neergaard-sagen indskærpet nødvendigheden af at optræde med ”omtanke og sikkerhed” for at undgå gentagelser, og det blev understreget, at de overvågede organisationer var meget sikkerhedsbevidste, og at de ville forsøge at kompromittere PET ved at køre dobbeltagentoperationer. Formålet med sikkerhedsforanstaltningerne var imidlertid at gøre det muligt at genoptage kildearbejdet: ”Behovet for konstante nyrekrutteringer til afløsning og forbedring af eksisterende kildenet blev påpeget.”⁴¹⁷ Det samme budskab blev gentaget af Jørn Bro på et regionsafdelingsmøde i 1973, hvor han betonedede, at det var af ”stor betydning” at have kilder i de overvågede organisationer, men han indrømmede, at kildearbejdet var inde i ”en bølgedal”: ”Man må derfor igen til over en bred front at forsøge at få foden inden for på steder, hvor man kan hente informationer til brug i arbejdet.”⁴¹⁸

Alt tyder imidlertid på, at PET kun havde få kilder i de politiske miljøer i 1970'erne. I begyndelsen af årtiet havde tjenesten dog fortsat en række kilder, der bl.a. var aktive hos trostkisterne, i De Danske Vietnamkomitéer (DDV), i studentermiljøet, i fagbevægelsen og i Folkebevægelsen mod EF.

Der er bevaret en oversigt over Afdeling C's (uro-afdelingens) kilder fra 1974 til 1979. Den indeholder oplysninger om kildernes placering (men ikke deres identitet), deres udførte opgaver hver måned og deres betaling. Oversigten viser, at Afdeling C i denne periode havde en halv snes kilder. Imidlertid var to af disse klassificeret som ”hvilende” kilder (sandsynligvis tidligere kilder, der

417 PET, ujournaliseret: Kildearbejde, 22. december 1971.

418 PET, administrativ sag: Mødereferat af regionsafdelingsmøde 1. november 1973.

eventuelt kunne reaktiveres), og tre havde ”special opgaver” (formentlig kilder, der løste konkrete ad hoc-opgaver), men det fremgår ikke, om de blev benyttet og aflønnet i denne periode. Dertil kom, at en enkelt kilde kun var noteret med en tilknytning til det trotskistiske Revolutionære Socialisters Forbund (RSF). Således havde afdelingen ifølge oversigten reelt kun fem kilder på det politiske område fra 1974 til 1979. Disse kilder videregav oplysninger om et bredt udsnit af venstrefløjens aktiviteter, såsom demonstrationer og offentlige møder, studenteroprøret, solidaritetskomitéer, flere af samtidens venstrefløjsgupperinger (KFml, KAP, RSF, De Danske Vietnamkomiteer, DKP og KAml) samt European Labor Committee (ELC).⁴¹⁹ De bevarede emnesager i PET's arkiv viser dog, at PET havde enkelte andre kilder ud over de nævnte. De rapporterede bl.a. om DKP, venskabsforeninger, kontakter til østambassader, Sømændenes Forbund, Danske Studerendes Fællesråd, Dansk Ungdoms Fællesråd, Dansk Journalistforbund og Sakharov-høringen i 1975.

1980-89: Intensiveret kildearbejde

Efter alt at dømme intensiverede PET anvendelsen af kilder i de politiske miljøer og på arbejdsmarkedet i 1980'erne.⁴²⁰ En årsag var formentlig, at PET siden 1960'erne i stigende grad havde fungeret som varslingstjeneste for ordenspolitiet i forbindelse med uroligheder. Det var i 1980'erne en af PET's vigtigste opgaver at vurdere, om planlagte demonstrationer og faglige konflikter kunne udvikle sig til ulovlige aktioner. 1980'erne var således præget af en lang række uroligheder i form af BZ-aktioner, faglige blokader, Shell-aktioner m.m. Samtidig kulminerede fredsbevægelsen i årtiets første halvdel, og den antiimperialistiske venstrefløj intensiverede sit solidaritetsarbejde.

Der var hos ledelsen et ønske om, at PET skulle intensivere kildearbejdet. På regionsafdelingsledermødet i 1980 kritiserede politimester Ole Stig Andersen tjenesten for at være for ”stereotyp” i sine arbejdsmetoder og for ikke at lægge nok

419 PET, ujournaliseret: ”Kildeoversigt – Afdeling C-Uro”. ELC var en højreekstremistisk bevægelse ledet af Lyndon LaRouche, som gennem en venstreorienteret retorik og frontorganisationer forsøgte at udspredde sit budskab.

420 I det følgende belyses folketingssspørgsmål nr. 261 (”Harve PET andre agenter, overvågere mv. end Anders Nørsgaard på Nørrebro, og hvad var deres status og funktion i PET?”).

vægt på kildearbejdet.⁴²¹ Kritikken fik i hvert fald en af regionsafdelingerne til at prioritere kildearbejdet højere.⁴²² Som tidligere nævnt godkendte Regeringens Sikkerhedsudvalg i begyndelsen af 1983 retningslinjerne for PET's virksomhed på det politiske område, der bl.a. indeholdt regler for anvendelsen af ”penetrering” (indplacering og hvervning på et højt niveau) og ”kontaktnet” (hvervning i ydercirklerne). Ifølge retningslinjerne var det tilladt at anvende ”kontaktnet” i politisk yderliggående grupper, frontorganisationer, grupper der udfoldede ulovlige aktiviteter og arbejdsmarkedets organisationer.⁴²³

Kommissionens gennemgang af de bevarede emnesager viser, at antallet af kildenavne på det politiske område steg betydeligt i 1980'erne. Det skal bemærkes, at det store antal kildenavne til dels kan skyldes, at der er bevaret mere materiale fra denne periode end fra de tidligere perioder, og at den samme kilde kunne have flere kildenavne. Således var det i denne periode, at PET havde den måske mest produktive kilde under hele den kolde krig. Denne kilde havde et stort antal forskellige kildenavne, og den pågældende synes i en periode i 1980'erne at have produceret mellem halvdelen og en tredjedel af tjenestens samlede kildeoplysninger. Alligevel tegner der sig et billede af en mere intensiv anvendelse af kilder i PET's arbejde på det politiske område end tidligere.

Målområderne for PET's kildearbejde i 1980'erne kan overordnet opdeles i seks kategorier. Den første var det, der kunne benævnes DKP-komplekset, som foruden partiet omfattede ungdomsafdelingen, partiavisen, venskabsforeninger, østambassader og østrejser.⁴²⁴ Den vigtigste kilde vedrørende DKP's aktiviteter var den ovennævnte kilde, der befandt sig på et lokalt niveau, men havde kontakter til ledelsen. PET havde stor succes med at penetrere venskabsforeningerne og havde i perioden 1979-89 omkring en snes kilder her, hvoraf enkelte var lokalafdelingsformænd og kasserer, mens andre befandt sig tæt på landsledelsen. PET havde også en række kilder, der videregav oplysninger om danske statsborgeres kontakter med østambassader og rejser til kommunistiske lande. Den anden kategori bestod af venstrefløjens organisationer.⁴²⁵ PET havde således

421 PET, administrativ sag: ”Referat af regionsafdelingsledermødet den 8. januar 1980”, 11. marts 1980.

422 Ibid.: ”Referat. Regionsledermødet den 6. og 7. januar 1981”, 30. januar 1981.

423 PET, emnesag: ”Retningslinjer vedr. efterforskning på det politiske område”, 7. februar 1983.

424 Det følgende bygger på Kommissionens beretning, bind 6, vedrørende PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989, foruden en række supplerende emnesager i PET's arkiv.

425 Det følgende bygger på Kommissionens beretning, bind 9, vedrørende PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj, og bind 7, om PET's overvågning af politiske partier 1945-1989 (Afsnittet om VS 1967-89) foruden flere supplerende emnesager.

enkelte kilder i eller i nærheden af Socialistisk Arbejderparti (SAP), VSU, DKP/ml, Fælles Kurs Klubben, Tvind og flere solidaritetskomitéer. Flere af kilderne var gengangere, der gennem deres position i det venstreorienterede miljø kom i kontakt med flere af grupperingerne, og også her var den tidligere omtalte produktive kilde aktiv. Den tredje kategori var bevægelser som Folkebevægelsen mod EF og fredsbevægelsen.⁴²⁶ Alene sagsmaterialet for fredsbevægelsen, der omfattede både den prosovjetiske Samarbejdskomitéen for Fred og Sikkerhed og de tilknyttede lokale fredskomitéer, og mere neutrale organisationer som Nej til Atomvåben, indeholder mere end 30 kilde navne. Flere af disse kom ind i fredsbevægelserne gennem deres tilknytning til venstrefløjsgrupper, og igen var den tidligere omtalte kilde særdeles produktiv. Den fjerde kategori omfattede forskellige former for ”uro”, såsom BZ-bevægelsen og visse faglige konflikter.⁴²⁷ PET's interesse for arbejdsmarkedet i 1980'erne skyldtes, at yderliggående grupper forsøgte at udnytte faglige konflikter til at gennemføre ulovlige aktioner, og at store dele af fagbevægelsen blev involveret i fredsbevægelserne. PET blev især påvirket af erfaringerne fra overenskomstkonflikten i 1985, hvor tjenesten havde været uforberedt på de omfattende uroligheder, hvilket førte til, at Centralafdelingen prioriterede kildearbejdet højere. Der optræder således mindst 39 kilde navne i materialet vedrørende arbejdsmarkedet i 1980'erne, hvoraf omkring 40 % dækker over den tidligere omtalte kilde. PET havde en intensiv dækning af Sømændenes Forbund, Tillidsmandsringen, Det frække Udvalg og SiD, der var involveret i en række af de faglige konflikter. Da dele af fagbevægelsen var aktiv i fredsbevægelsen, kunne flere kilder videregive oplysninger om begge spørgsmål. Den femte kategori omfattede nynazistiske og højreekstremistiske grupperinger,⁴²⁸ og den sjette bestod af en række øvrige organisationer og institutioner som Dansk Ungdoms Fællesråd, Dansk Journalistforbund, Journalisthøjskolen og Dansk Udenrigspolitisk Selskab.⁴²⁹

426 Det følgende bygger på Kommissionens beretning, bind 10, vedrørende PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989.

427 Det følgende bygger på Kommissionens beretning, bind 8, vedrørende PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

428 Der henvises til Kommissionens beretning, bind 11, vedrørende PET's overvågning af den yderste højrefløj.

429 Dette bygger på en gennemgang af de bevarede emnesager i PET's arkiv.

Hvervning

Hvervningsprocessen omfattede identificeringen af mulige emner og deres ”ansættelse”.⁴³⁰ Kildedeførerne arbejdede forskelligt, og der var flere måder, hvorpå de kunne identificere mulige kildeemner. Hvervningen indebar et sikkerhedsmæssigt problem, idet det var afgørende at sikre sig, at det pågældende emne ikke ville afsløre kildedeføreren eller spille et dobbeltspil. Nogle henvendte sig selv med oplysninger til PET og blev efterfølgende hvervet som kilder. En tidligere medarbejder, der var kildedefører i 1970-80'erne, har oplyst, at han ikke havde nogen særlig metode til at finde kilder, og at hovedparten af kilderne var personer, der selv havde opsøgt PET.⁴³¹ Den ovenfor omtalte meget produktive kilde i 1980'erne var således et eksempel på en person, der selv tog kontakt til PET, da han mente at have relevante oplysninger.⁴³² PET var i starten forsigtig, da man ikke var sikker på den pågældendes motiver, men efterhånden begyndte tjenestens medarbejdere at tro på kilden, bl.a. fordi man kunne kontrollere de modtagne oplysninger med andre kilder.⁴³³ Et problem med personer, der selv henvendte sig med tilbud om oplysninger, var, at tjenesten måtte bruge tid på at afvise uinteressante eller useriøse henvendelser.⁴³⁴

Andre kildedeførere fandt frem til egnede emner ved at tale med deres kontakter i miljøerne. En tidligere kildedefører har således fremhævet, at det krævede en vis portion held at finde kilder. Det forudsatte, at man færdedes i ”usædvanlige sammenhænge”, og at man hele tiden var opmærksom på mulige emner, eller at man fik henledt opmærksomheden på bestemte personer.⁴³⁵ En kildedefører lærte således en senere kilde at kende gennem en bekendt,⁴³⁶ mens kriminalpolitiet ved en anden lejlighed gjorde PET opmærksom på en person, der havde givet oplysninger til politiet, og som også var i stand til at videregive relevante oplys-

430 I det følgende belyses folketingsspørgsmål nr. 305 (”Er det normalt, at PET rekrutterer sine agenter blandt personer, som i forvejen er kendt af politiet, f.eks. som tidligere kriminelle?”).

431 RB: 1. oktober 2002.

432 Ibid.: 26. februar 2003.

433 Ibid.: 20. maj 2003. Der findes i de bevarede kildesager flere eksempler på kilder, der selv henvendte sig til PET, hvorefter de blev hvervet. PET, kilde- og operationssager. Se også Kommissionens beretning, bind 12, om Anders Nørgaard-sagen.

434 F.eks. PET, emnesag: Notits, 20. november 1970. PET, personsag: Notits, 25. marts 1976.

435 RB: 12. juni 2002.

436 PET, operationssag: Notits, 28. november 1977.

ninger til PET.⁴³⁷ En anden tidligere kildefører har fortalt, at han omhyggeligt interviewede personer, der var referencer for personer, der skulle sikkerheds-godkendes. Derved kunne han identificere mulige kildeemner.⁴³⁸ I andre tilfælde blev PET gennem aflytninger opmærksomme på personer, der udtalte sig kritisk på politiske møder. Derefter tog tjenesten kontakt til de pågældende, hvis det skønnedes forsvarligt, og forbindelsen kunne udvikle sig til en egentlig kildeføring.⁴³⁹ Endelig kunne kildeførerne gennem læsning af pressen og andre åbne kilder blive opmærksomme på personer, der befandt sig i de politiske miljøer, og som kunne være egnede som kilder.⁴⁴⁰

Inden PET foretog en tilnærmelse til det mulige emne, iværksatte kildeføreren en sikkerhedsundersøgelse af den pågældende. Dette foregik ved at indhente relevante oplysninger i offentlige registre og tale med bekendte. Ifølge tjenestens interne retningslinjer burde kildeføreren bl.a. tage den pågældendes udseende, påklædning, helbred, karaktertræk, vaner, arbejde og ideologiske overbevisning med i vurderingen af emnets egnethed som kilde.⁴⁴¹ I forbindelse med et gruppearbejde om kildearbejdet på årsmødet i PET i 1981 blev vigtigheden af baggrundsundersøgelsen betonet. For at kunne vurdere kildeemnet skulle man således kortlægge den pågældendes omgangskreds, økonomiske forhold, troværdighed, loyalitet og karakter, og det blev understreget: ”Det er ikke nogen betingelse, at kildens baggrund er ren og uplettet, men hans baggrund skal vurderes i forhold til den opgave og det målområde han sættes ind i.”⁴⁴² Flere tidligere medarbejdere i PET har overfor Kommissionen beskrevet, at det var en fast procedure at kontrollere kildeemnerne ved at indhente oplysninger og udarbejde en udførlig beskrivelse til ledelsen.⁴⁴³

437 PET, kildesag: Notits, 22. januar 1985.

438 RB: 13. januar 2004 og 27. april 2004.

439 Ibid.: 21. maj 2002. Samme i ibid.: 30. november 2004.

440 Ibid.: 3. december 2002.

441 PET, ujournaliseret: ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET” (”Den lille Grønne”), s. 43-45.

442 PET, administrativ sag: Gruppe IV, ”Vedr.: Besvarelse til gruppeopgave ved PETs årsmøde 1981”, 19. maj 1981.

443 RB: 22. maj 2002; 12. juni 2002; 18. september 2002; 27. april 2004; 22. februar 2005. Der findes en række beskrivelser af kildeemner i de bevarede kildesager i PET's arkiv.

Godkendelse

Der synes generelt at være sket en stramning af ledelsens kontrol med kilderne i løbet af den kolde krig. PET's ledelse var fra starten klar over, at det var vigtigt, at den var underrettet om og godkendte hvervning af nye kildeemner. Tre medarbejdere rapporterede således efter en tjenesterejse til London i 1951: "Principielt må ingen agent hverves, før efterretningstjenestens ledelse har haft lejlighed til at tage stilling til spørgsmålet."⁴⁴⁴ PET-ledelsens muligheder for at få indsigt i kildearbejdet blev imidlertid vanskeliggjort af opgavefordelingen mellem PET og KE, hvor KE i praksis fungerede som PET's operative afdeling og dermed stod for kildeføringen i hovedstaden. PET's ønske om at få oplyst identiteten på kilderne for at kunne vurdere oplysningernes pålidelighed blev således afvist af Københavns Politi med den begrundelse, at "en generel pligt til at opgive sine kilder ... vil møde stor modstand hos personalet og vanskeliggøre det fortsatte arbejde med meddelere."⁴⁴⁵ Efter forhandlinger mellem PET og KE enedes parterne om, at politimestrene eller PET's ledelse kunne forlange identiteten på kilderne oplyst i særlige tilfælde.⁴⁴⁶ Der var således ikke tale om, at PET's ledelse skulle godkende hvervningen af kilder, eller at den blev holdt underrettet om kildearbejdet. Det fremgår ikke af dette materiale, om KE's ledelse var orienteret om og godkendte hvervningen af kilderne. Det er derfor et åbent spørgsmål, om PET's chef var i stand til at holde Justitsministeriet underrettet om anvendelsen af kilder, hvis aktiviteter kunne udløse "offentlig kritik eller besværinger", sådan som det blev ham pålagt i justitsministerens instruks til chefen for PET i 1953.⁴⁴⁷

444 PET, administrativ sag: "En efterretningstjenestes tilrettelæggelse af det interne arbejde, observationstjeneste, agentarbejde samt oversigt over kommunistiske organisationers, russisk efterretnings-tjenestes og russiske repræsentationers opbygning og arbejdsmetoder" (ultimo november 1951).

445 JM, P.O.-sag: Politidirektøren i København, notat, 7. maj 1951.

446 Ibid.: E. Brix, notat, 17. maj 1951. JM, P.O.-sag: Justitsminister Helga Pedersen, "Fortroligt cirkulære til rigspolitichefen, chefen for Politiets Efterretningstjeneste, politidirektøren i København og samtlige politimestre angående organisationen af politiets efterretningsvirksomhed", 24. januar 1952. PET, administrativ sag: Rundskrivelse nr. 3/1952, Kodebetegnelser, 7. april 1952; Haslund til chefen for Politiets Efterretningstjeneste, 19. juli og 25. august 1952. PET, ujournaliseret: "Bestemmelser vedrørende politiets efterretningsvirksomhed" ("Den Røde"), s. 6, 11.

447 Justitsminister Hans Hækkerup, Instruks til chefen for Politiets Efterretningstjeneste, 30. november 1953. Wamberg-udvalget anmodede ved flere lejligheder om en orientering om PET's kilder for at kunne vurdere de indhentede oplysningers troværdighed. WU: Referater af udvalgets møder den 22. juni 1964 og 16. oktober 1969. Det fremgår ikke, om udvalget modtog en sådan orientering, men det fremgår, at PET ikke mente, at det var et spørgsmål, der faldt inden for udvalgets kompetence.

De fleste kildeførere anså på dette tidspunkt formentlig kontakten til kilderne som et personligt forhold og holdt kildernes identitet for sig selv. En tidligere ansat, der begyndte som kildefører i 1960'erne, har således over for Kommissionen oplyst, at der ikke fandtes nogen fast godkendelsesprocedure for nye kilder, men at politimesteren efterfølgende blev orienteret.⁴⁴⁸

I 1966 blev KE som nævnt sammenlagt med PET, og PET overtog nu kildearbejdet i København. Jørn Bro har over for Kommissionen oplyst, at der på dette tidspunkt ikke fandtes krav om, at Justitsministeriet skulle godkende hvervninger eller indplantning af kilder: "Vidnet kunne iværksætte eller godkende hvervning, hvad han i en vis udstrækning gjorde og derefter orienterede chefen. Mere sensitive hvervninger (penetreringer) blev altid forelagt for chefen."⁴⁴⁹ Jørgen Skat-Rørdam, der tiltrådte som chef for PET i 1970, har bekræftet, at han skulle orienteres af Bro om operative skridt.⁴⁵⁰

Efter Kasper Neergaard-sagen i 1971 blev det indskærpet medarbejderne, at forslag til hvervning af nye kilder altid skulle forelægges Bro til godkendelse.⁴⁵¹ Flere tidligere medarbejdere, der fungerede som kildeførere i denne periode, har oplyst, at de forelagde nye kildeemner for den tidligere omtalte kriminaloverbetjent. En kildefører formoder, at kriminaloverbetjenten gik videre med forslaget,⁴⁵² men en anden mener, at også afdelingslederen blev inddraget, og at sagen blev forelagt chefen: "Vidnet har aldrig fået afslag på et kildeemne."⁴⁵³ En kildefører, der var tilknyttet en regionsafdeling, og som havde et stort antal kilder i 1970'erne, har oplyst, at alle kilderne skulle godkendes i Centralafdelingen.⁴⁵⁴ Der er bevaret nogle få kildesager fra denne periode, og de bekræfter, at ledelsen var underrettet om hvervninger. I et tilfælde anbefalede afdelingslederen, og Bro og Skat-Rørdam godkendte, at tjenesten genoptog kontakten til en

448 RB: 22. februar 2005.

449 Ibid.: Jørn Bro, 13. november 2000. Desuden 8. juni 2005 og 24. august 2005. Jørn Bro har også formuleret det på følgende måde: "I vidnets tid havde de frihed, men de tog øretæverne, hvis det gik galt." Retsbogen: Jørn Bro, 22. februar 2005.

450 Ibid.: Jørgen Skat-Rørdam, 22. november 2000.

451 PET, kildesag: "Vedr.: Kildearbejde", 22. december 1971.

452 RB: 8. maj 2002.

453 Ibid.: 12. juni 2002.

454 Ibid.: 13. januar 2004.

tidligere kilde,⁴⁵⁵ mens i et andet tilfælde blev en nyhvervning godkendt af Bro og formentlig Skat-Rørdam.⁴⁵⁶

I forbindelse med at PET overvejede at opprioritere kildearbejdet i slutningen af 1970'erne, blev kravet om godkendelse af kilder yderligere indskærpet. Da politimester Ole Stig Andersen på et møde for regionsafdelingslederne i 1978 understregede behovet for ”penetrering” af visse grupperinger, tilføjede han, at ”en egentlig hvervning må kræve en forelæggelse for ledelsen i Centralafdelingen.”⁴⁵⁷ På årsmødet i 1981 blev det påpeget i flere indlæg vedrørende kildearbejdet, at afdelingslederen og ledelsen skulle holdes underrettet om kildeføringen, og at ledelsen skulle godkende de økonomiske udgifter.⁴⁵⁸ Det fremgik også tydeligt af PET's interne retningslinjer, at afdelingslederen skulle godkende hvervninger, indplantninger, registreringer af kilder og eventuelle udgifter i forbindelse med operationerne.⁴⁵⁹ Flere kildeførere fra denne periode har over for Kommissionen oplyst, at nye kilder via afdelingslederen blev godkendt af PET's ledelse.⁴⁶⁰ En af disse har beskrevet godkendelsesproceduren nærmere:

”Kildegodkendelsen kunne ske af forskellige jurister i centralafdelingen. Normalt var en eller to bestemte jurister tilknyttet til et sagsområde, og de varetog kildegodkendelse til disse.

Godkendelse af kilder sker ved, at der udarbejdes en analyse af vedkommende potentielle kilde, og herunder gennemgås pågældendes styrke, svaghed og risici, og når analysen er godkendt i afdelingen, videresendes den til en jurist i centralafdelingen. Den endelige godkendelse sker af politimesteren i PET.”⁴⁶¹

455 PET, kildesag: Notits, 17. januar 1972.

456 PET, administrativ sag: Notits, 15. juli 1974. Notitsen indeholder en påtegning, der viser, at den havde været forelagt chefen.

457 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Referat af regionsafdelingsledermødet i centralafdelingen den 10. januar 1978 kl. 1300 – 1515”.

458 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Gruppearbejdet v. årsmødet 1981. Emne: Kilder – Hovedafsnit – Ansvar”, 21. maj 1981; ”Vedr.: Gruppearbejdet ved Årsmødet 1981”, 22. maj 1981.

459 PET, ujournaliseret (”Den lille Grønne”): ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET”, s. 38-39, 41.

460 RB: 3. december 2002; 21. oktober 2003; 22. maj 2002; 20. maj 2003.

461 Ibid.: 20. april 2004.

Der er bevaret flere eksempler i PET's arkiv på, at kildeførere fra slutningen af 1970'erne anmodede Centralafdelingen om at godkende kildeemner.⁴⁶² Det er tydeligt, at PET's ledelse var klar over, at kilder i de politiske miljøer var et sensitivt emne. Per Larsen, der var kriminalinspektør i PET fra 1983, har over for Kommissionen oplyst, at hvis en afdeling fremlagde et nyt kildeemne, ”drøftede politimesteren og vidnet med afdelingslederen, om det var hensigtsmæssigt, herunder om det var politisk klogt.”⁴⁶³ Politimester Ole Stig Andersen, der var PET-chef fra 1975 til 1984, har derimod forklaret, at det var den operative leder, der vurderede det nye kildeemne, og at han selv kun var involveret, hvis kilden skulle godkendes i ministeriet.⁴⁶⁴ PET's chef fra 1984 til 1988, Henning Fode, blev ved sin tiltrædelse briefet om PET's kilder: ”Nye kilder skulle i vidnets tid godkendes af ham.”⁴⁶⁵

Den skærpede kontrol med kilderne havde øjensynligt den negative konsekvens, at det kunne være en langvarig proces at få godkendt en kilde. På årsmødet i 1982 kritiserede en gruppe af medarbejdere, at det var ”urimeligt svært og langsommeligt” at få Centralafdelingen til at godkende nye kilder.⁴⁶⁶ En af deltagerne på årsmødet har over for Kommissionen bekræftet, at det var en langsommelig proces fra udarbejdelsen af rapporten om det mulige kildeemne til den endelige godkendelse:

”Rapporten gik først til en sagsbehandler i centralafdelingen, hvorefter lederen af afdelingen gik til den juridiske ledelse. Dette var en langsommelig affære, især hvis man havde en aktual efterforskningssag. Oplægget til kildegodkendelse kunne ligge hos politimesteren, og kunne ligge der længe. Det blev bedre med tiden. De efterfølgende politimestre havde ikke så store stakke liggende, som Ole Stig Andersen havde haft.”⁴⁶⁷

Ole Stig Andersen har over for Kommissionen erklæret, at han var enig i kritikken, der blev formuleret på årsmødet, men at han ikke husker det nærmere: ”Vidnet har ikke erindring om, at centralafdelingen ikke ville godkende kilder.”⁴⁶⁸

462 F.eks. PET, kilde- og operationssager. PET, emnesag.

463 RB: Per Larsen, 3. september 2002.

464 Ibid.: Ole Stig Andersen, 10. juni 2003.

465 Ibid.: Henning Fode, 24. april 2001.

466 PET, administrativ sag: ”Referat af gruppearbejdet på årsmødet den 20.4.1982”, 28. april 1982.

467 RB: 5. maj 2004.

468 Ibid.: Ole Stig Andersen, 26. marts 2003.

Justitsministeriets rolle

Det var formentlig Kasper Neergaard-sagen, der medførte, at PET's chef begyndte at orientere Justitsministeriet om planlagte kildeoperationer for derved at sikre sig den fornødne politiske opbakning.⁴⁶⁹ PET's chef fra 1970 til 1975, Jørgen Skat-Rørdam, har oplyst over for Kommissionen, at han blev orienteret af Bro om de operative tiltag: "Det skete, at vidnet efter et skøn orienterede Niels Madsen om disse spørgsmål. Og det var et skøn, om vidnet ville orientere departementschefen."⁴⁷⁰ Skat-Rørdams efterfølger, Ole Stig Andersen, har fortalt, at han ved sin tiltræden fik indskærpet af Niels Madsen, at det var "livsvigtigt", at der ikke gik noget galt i PET: "Der måtte ikke være nogen sager, der kunne blive politisk sprængstof, uden at ministeren vidste det."⁴⁷¹ Ifølge den tidligere PET-chef var det derfor praksis, at han underrettede ministeriet om indplantning af kilder i en organisation: "Vidnet ville være gået til Justitsministeriet med et sådant spørgsmål. Forelæggelsen kunne ske for departementschefen, og så ville sidstnævnte alene eller sammen med vidnet forelægge sagen for ministeren."⁴⁷² Også spørgsmålet om hvervning mod betaling af kilder, der allerede befandt sig i en organisation, "skulle ... naturligvis nævnes for ministeren."⁴⁷³ Niels Madsen, der var departementschef fra 1968 til 1986, har bekræftet, at der ikke fandtes faste retningslinjer for godkendelse af "agenter/penetranter": "Spørgsmål herom kan være nævnt for vidnet, der tog stilling til, om ministeren skulle informeres."⁴⁷⁴ Det synes således at have været den generelle praksis i perioden fra 1970 til 1984, at PET-chefen efter skøn orienterede departementschefen om kildeoperationer, der blev vurderet til at være politisk kontroversielle, og at departementschefen efter skøn underrettede ministeren.⁴⁷⁵

469 I det følgende besvares folketingsspørgsmål nr. 215 ("Krævede anvendelsen af penetratorer også før februar 1983 udtrykkelig tilladelse fra justitsministeren i hvert enkelt tilfælde?").

470 RB: Jørgen Skat-Rørdam, 22. november 2000.

471 Ibid.: Ole Stig Andersen, 7. februar 2001.

472 Ibid.: Ole Stig Andersen, 25. marts 2003. Jf. 9. september 2003: "Kun hvis skjulte kilder, der skulle ind i en organisation, skulle anvendes, blev det en ministersag. Departementschefen var altid med ved nævnelser for ministeren."

473 Ibid.: Ole Stig Andersen, 30. september 2003.

474 Ibid.: Niels Madsen, 4. december 2001.

475 Om sagen vedrørende Anders Nørgaard ("Zeus") og justitsministerens/Justitsministeriets godkendelse af denne, se Kommissionens beretning, bind 12. Det skal bemærkes, at Anders Nørgaards kildenavn har været offentliggjort.

I februar 1983 blev den gældende praksis endeligt kodificeret i forbindelse med regeringens vedtagelse af retningslinjerne for PET's virksomhed på det politiske område. Som tidligere nævnt blev "penetrering" defineret som indplantning eller hvervning af en kilde på en "ret høj eller central post", der forinden skulle godkendes af Centralafdelingen, "som i disse tilfælde altid vil forelægge spørgsmålet for den politisk ansvarlige minister."⁴⁷⁶ I et notat fra det følgende år uddybede PET sin opfattelse af forelæggelsespligten for ministeren. Notatet henvisede til justitsministerens instruks fra 1953, som "i langt de fleste tilfælde" forudsatte, at ministeren godkendte anvendelsen af "specielle efterforskningsmetoder" i form af hvervede og indplantede kilder: "Brugen af offensive efterforskningsmidler i efterretningssager bør fortsat ske under den til enhver tid siddende regerings ansvar i kraft af den for efterretningstjenesten ansvarlige justitsminister, til hvem der gælder en klar forudgående forelæggelsespligt."⁴⁷⁷ Notatet skal ses i sammenhæng med Strafferetsplejeudvalgets forslag om politiets brug af agenter, hvor PET argumenterede for, at tjenesten ikke burde være omfattet af forslaget. Et af argumenterne var således, at PET's brug af kilder allerede blev kontrolleret af justitsministeren.⁴⁷⁸

Der synes at have hersket nogen usikkerhed i PET om reglerne for ministergodkendelse af "penetrering". På den ene side har Henning Thiesen, der var politiassessor i PET i slutningen af 1980'erne, forklaret, at i det omfang, at der blev benyttet penetranter, "blev det forelagt for departementet."⁴⁷⁹ En daværende regionsafdelingsleder har også oplyst, at nogle kilder skulle godkendes i det politiske system, og "hvis det var en kilde i en politisk organisation, blev departementet eller ministeren informeret."⁴⁸⁰ På den anden side har Per Larsen, der tiltrådte som kriminalinspektør i PET samtidig med vedtagelsen af retningslinjerne, givet udtryk for den opfattelse, at der ikke fandtes "faste retningslinjer" for, hvornår kildesager skulle forelægges ministeren: "Det var nok nærmest en fornemmelsessag. Man var meget påpasselig med, at der ikke kom overraskelser

476 PET, ujournaliseret: "Retningslinier vedr. efterforskning på det politiske område", 7. februar 1983.

477 JM, ujournaliseret: "Notat om retsplejeudvalgets forslag til regler om brug af agenter", 2. februar 1984.

478 Ifølge departementschef Niels Madsen gav Strafferetsudvalgets betænkning vedrørende brug af agenter ikke anledning til, at Justitsministeriet indskærpede "noget" over for PET. RB: Niels Madsen, 24. februar 2000.

479 RB: Henning Thiesen, 26. februar 2002.

480 Ibid.: 5. maj 2004.

for ministeriet. Det var politimesterens opgave at vurdere, hvad der skulle forelægges for ministeren.⁴⁸¹

De implicerede politimestre, embedsmænd og ministre har også forskellige erindringer om godkendelse af kilder i slutningen af 1980'erne. Hanne Bech Hansen, der tiltrådte som PET-chef i 1988, har beskrevet, hvordan ministeriet fik forelagt spørgsmål om hvervninger af ”fastere karakter”:

”Det er vidnets opfattelse, at [departementschef] Lundbæk Andersen orienterede justitsministeren om disse spørgsmål. Det kunne forekomme, at Lundbæk Andersen ville tale med ministeren om spørgsmålet eller tænke over det og derpå vende tilbage til sagen. ... Der er eksempler på, at Justitsministeriet ikke fandt, at penetrering var en god ide.”⁴⁸²

Poul Lundbæk Andersen, der afløste Niels Madsen som departementschef i 1986, erindrer derimod ikke tilfælde, hvor PET anmodede om tilladelse til at ”penetrere eller infiltrere politiske organisationer eller bevægelser, men det må være temaer, som skulle drøftes med ministeren.”⁴⁸³ Lundbæk Andersen understreger dog, at PET's ledelse var ”meget nøjeregnende” med at overholde reglerne og indhente de nødvendige tilladelser.⁴⁸⁴ Ingen af justitsministrene fra slutningen af 1980'erne, der har været afhørt af Kommissionen, erindrer at have fået forelagt sager om PET's brug af kilder.⁴⁸⁵ Det er således det generelle indtryk fra denne periode, at PET's chef tydeligt husker forelæggelsen af spørgsmålet om kilder for Justitsministeriet, mens departementschefen og ministrene ikke erindrer nogen konkrete tilfælde, selv om de ikke kan afvise, at noget sådant har fundet sted.

481 Ibid.: Per Larsen, 18. september 2002.

482 Ibid.: Hanne Bech Hansen, 4. april 2001.

483 Ibid.: Poul Lundbæk Andersen, 16. januar 2001.

484 Ibid.

485 RB: Erik Ninn-Hansen, 6. december 2000; Hans Engell, 13. marts 2002. Ninn-Hansen har dog tilføjet, at noget sådant kan være forekommet: ”I tiden 1982 til 1989 kan vidnet ikke erindre, at han er blevet forelagt spørgsmål om godkendelse af penetrering, eller at udtrykket er blevet anvendt. Der kan godt have været enkelttilfælde, hvor PET har oplyst, at de kunne skaffe de og de oplysninger, hvis de gjorde sådan og sådan, og så har vidnet måske sagt okay.” RB: Erik Ninn-Hansen, 26. januar 2001.

Anonymitet

Det var af afgørende betydning for PET at beskytte kildernes identitet. Et eventuelt brud på denne ”uindskrænkede og ubetingede beskyttelse” ville få eventuelle kilder til at holde sig tilbage med oplysninger, og dermed ville tjenesten lide alvorlig skade. PET understregede derfor gentagne gange, at tjenesten ikke kunne oplyse nærmere om, hvorfra dens oplysninger stammede.⁴⁸⁶ I forbindelse med udarbejdelsen af Justitsministeriets cirkulære for PET's virksomhed i 1951-52 blev spørgsmålet om kildernes anonymitet et vigtigt stridspunkt. PET's ledelse insisterede på, at den havde ret til at kende identiteten på de kilder, som blev ført af KE, for at kunne bedømme deres troværdighed, mens Politidirektøren i København betonedede vigtigheden af, at kun den enkelte politimand kendte identiteten, og at denne kun undtagelsesvis blev pålagt at opgive identiteten på kilden.⁴⁸⁷ Som et slags kompromis blev det vedtaget, at kilderne blev angivet i KE's rapporter med et tal i forbindelse med polititjenestemandens talkode under den forudsætning, at PET ikke på nogen måde registrerede de anvendte kilder. Samtidig kunne PET's ledelse pålægge den pågældende polititjenestemand mundtligt at oplyse kildens identitet, hvilket ifølge forhandlingerne mellem PET og KE's ledelser kun måtte ske undtagelsesvis.⁴⁸⁸ Senere indførte PET et system, hvor kilden blev tildelt to dæknavne, et, som kilden kunne benytte, når han skulle i kontakt med tjenesten, og et, som blev anvendt i rapporterne. Kilden måtte ikke kende det andet dæknavn, og hans identitet måtte aldrig omtales i rapporterne.⁴⁸⁹ Flere tidligere medarbejdere i PET har over for Kommissionen beskrevet, hvordan ”need-to-know”-princippet blev strengt håndhævet, at det kun var et fåtal (kildeføreren, afdelingslederen og politimesteren), der havde kendskab

486 JM, P.O.-sag: Mogens Jensen til departementschef V. Boas, 26. november 1963. JM, ujournaliseret: Arne Nielsen, ”Spm. 1: I hvilken udstrækning indføres folk i kartoteket ud fra politiske synspunkter, medlemskab af organisationer og sammenslutninger, eksempelvis atombevægelsen og 'Aldrig mere krig?'”, 26. januar 1964, vedlagt Arne Nielsen til Justitsministeren, 27. januar 1964.

487 JM, P.O.-sag: Politidirektøren i København, notat, 7. maj 1951; E. Brix, notat, 17. maj 1951.

488 PET, administrativ sag: Rundskrivelse nr. 3/1952, 7. april 1952; Haslund, breve til chefen for Politiets Efterretningstjeneste, 19. juli og 25. august 1952. PET, ujournaliseret: ”Bestemmelser vedrørende Politiets Efterretningstjeneste” (”Den Røde”), s. 6, 10-11.

489 PET, ujournaliseret: ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET” (”Den lille Grønne”), s. 39. PET, administrativ sag: ”Resultatet af Gruppe III's overvejelser om emnet: Kildepleje/kildebeskyttelse”, 30. april 1980; Gruppe IV, ”Vedr.: Besvarelse til gruppeopgave ved PETs årsmøde 1981”, 19. maj 1981.

til kildernes identitet, og at kun kildeføreren og afdelingslederen havde adgang til kildemapperne.⁴⁹⁰

Hensynet til kildens anonymitet kunne i øvrigt være et problem i sager, hvor PET samarbejdede med det øvrige politi. Mens efterretningstjenesten havde en interesse i at beholde kilderne i de politiske miljøer for at kunne følge udviklingen og eventuelt forebygge alvorlige tilfælde af anslag mod statens sikkerhed, var det kriminalpolitiets opgave at indsamle beviser og rejse straffesager i de tilfælde, hvor myndighederne mente, at loven var overtrådt. Dette indebar, at kriminalpolitiet eventuelt kunne være indstillet på at ofre kilder for at kunne vinde en straffesag, mens PET ville foretrække at undgå en straffesag. Det var således to forskellige måder at tænke på, og som det blev formuleret i et indlæg på årsmødet i 1981: ”Det har vist sig meget vanskeligt, at forklare den politiske side af en kriminel sag til politifolk, der arbejder udenfor Pet.”⁴⁹¹ Da det ofte var en besværlig og langvarig proces at hverve eller indplacere kilder i de politiske miljøer, vejede hensynet til kildernes anonymitet undertiden højere end mulighederne for at retsforfølge mindre lovovertrædelser under den kolde krig. Det er ikke ukendt i en international kontekst, at efterretningstjenester har undladt at gøre politimyndighederne opmærksomme på oplysninger om ulovlige forhold, der stammede fra kilder eller andre sensitive virkemidler, hvis afsløring ville skade tjenesternes muligheder for at operere.

Kildeføring

Et af de grundlæggende principper i arbejdet med kilder er kildepleje. Det er vigtigt at opbygge et gensidigt tillidsforhold, således at kilden føler loyalitet overfor kildeføreren. Efter et besøg i London i 1951 udarbejdede tre medarbejdere i PET en redegørelse, hvoraf det fremgik, at kildeføreren aldrig måtte behandle kilden som et nummer eller et laverestående menneske. I stedet burde kildeføreren vinde kildens venskab ved at tilbringe den nødvendige tid med ham og høre på hans personlige problemer og overvejelser.⁴⁹² PET lagde da også i sine

490 RB: 13. januar 2004; 21. oktober 2003; 21. maj 2002; 3. december 2002.

491 PET, administrativ sag: Gruppe IV, ”Vedr.: Besvarelse til gruppeopgave ved PETs årsmøde i 1981”, den 19. maj 1981.

492 PET, administrativ sag: ”En efterretningstjenestes tilrettelæggelse af det interne arbejde, observationstjeneste, agentarbejde samt oversigt over kommunistiske organisationers, russisk efterret-

interne overvejelser og retningslinjer stor vægt på den rette kildepleje, og det blev anbefalet, at kildeføreren motiverede kilden ved at vise begejstring og rose dennes indsats, at alle aftaler blev overholdt præcist, og at kildeføreren udviste ”fasthed og et klart sigte” i føringen.⁴⁹³ På PET’s årsmøde i 1980 blev vigtigheden af det personlige forhold mellem kildeføreren og kilden understreget, og kildeføreren burde være ”en god og forstående tilhører” og udvise interesse for kildens personlige problemer: ”Sagsbehandleren kan således i et vist omfang komme til at virke som en slags ”socialrådgiver” for kilden.”⁴⁹⁴ Flere tidligere kildeførere har over for Kommissionen beskrevet, hvordan man som kildefører måtte stå til rådighed hele døgnet og ofte lytte til kildernes personlige problemer.⁴⁹⁵ I nogle tilfælde blev der opbygget et så nært forhold, at kildeførerne opretholdt kontakten til kilderne, efter de var blevet afviklet.⁴⁹⁶ Det skal understreges, at det anførte var et tilstræbt ideal, og at det ikke altid lykkedes at opbygge et fortroligt forhold til kilden.

Kildeførerne opretholdt kontakten med kilderne ved at anvende klassiske efterretningsmæssige metoder for at undgå afsløring og sikre kildens og PET’s sikkerhed. Møderne blev således aftalt fra gang til gang, eventuelt med alternative mødesteder og -tidspunkter. Man undgik så vidt muligt at bruge telefonen, men kilden kunne i nogle tilfælde ringe direkte til kildeføreren udenom politiets omstillingsbord, der ikke blev anset for sikkert. Parterne kunne eventuelt også kommunikere ved hjælp af postkort og breve, der for tjenestens vedkommende blev sendt fra og til en dækadresse. I forbindelse med møderne kunne PET anvende kontraskygning for at sikre sig mod overvågning fra andre. Mødestedet afhang af hensynet til kildens sikkerhed. Hvis der ikke var noget i vejen for, at andre observerede mødet, kunne det finde sted på et offentligt sted som en restaurant, cafe, en park eller lignende. I så fald forberedte kildeføreren en dækhistorie, hvis de blev iagttaget af bekendte. Hvis det var afgørende, at mødet ikke blev iagttaget af udenforstående, kunne mødet finde sted i en bil eller en dækjelijghed. Under møderne redegjorde kilden for, hvad han havde erfaret ved møder og

ningstjenestes og russiske repræsentationers opbygning og arbejdsmetoder” (ultimo november 1951).

493 PET, ujournaliseret: ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET” (”Den lille Grønne”), s. 40-41. PET, administrativ sag: Gruppe IV, ”Vedr.: Besvarelse til gruppeopgave ved PETs årsmøde 1981”, 19. maj 1981.

494 Ibid.: ”Resultatet af Gruppe III’s overvejelser om emnet: Kildepleje/kildebeskyttelse”, 30. april 1980.

495 Jf. RB: 12. juni 2002.

496 RB: 13. januar 2004.

under aktioner, og han overgav eventuelt skriftligt materiale fra den overvågede organisation. I ekstreme tilfælde kunne kontakten foregå via ”døde postkasser”, ”brush contacts” (to forbipasserende skifter f.eks. identiske aviser, hvori der er lagt oplysninger og betaling) og lignende. De fleste af PET's kildemøder synes at have foregået åbent på restauranter og andre offentlige steder.⁴⁹⁷

Et af de vigtigste principper for kildeføringen var, at kilden blev styret stramt, og at det var kildeføreren, der bestemte hvilke opgaver, der skulle udføres. Det fremgik således af PET's interne retningslinjer, at en kildeførers professionalisme ville gøre et positivt indtryk på kilden, og at instruktionen i form af briefing og debriefing ”bør altid være så grundig som mulig.”⁴⁹⁸ Dette var en forudsætning for, at PET kunne udnytte kilden effektivt og indhente relevante oplysninger. Flere tidligere medarbejdere i PET har over for Kommissionen oplyst, at kilderne altid blev ført ”meget tæt” og fik stillet faste opgaver om at gå til møder,⁴⁹⁹ at det var en ”klar aftale”, at de ikke gjorde noget på egen hånd, selv om det kunne forekomme, at de selv kom med oplysninger,⁵⁰⁰ og at alle opgaver blev stillet meget præcist.⁵⁰¹ En tidligere kildefører har således beskrevet, hvordan han skolede kilderne: ”Det var væsentligt både for vidnet og for kilden, at kilden blev klædt så godt på som overhovedet muligt.”⁵⁰² En anden kildefører har understreget, at han havde ”snoren i kilden”, og det var ham, som afgjorde, hvilke møder, kilden skulle overvåge: ”Kilderne lod sig føre, og der var fuld styring over det.”⁵⁰³ En tredje kildefører har bekræftet, at det var ham, der stillede opgaverne: ”Vidnet har aldrig været ude for, at kilder på egen hånd har ”kørt” en sag.”⁵⁰⁴ I nogle tilfælde blev kilderne udstyret med en båndoptager, således at de kunne optage særligt vigtige møder.⁵⁰⁵

497 PET, ujournaliseret: ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET” (”Den lille Grønne”), s. 39-40. PET, administrativ sag: Gruppe IV, ”Vedr.: Besvarelse til gruppeopgave ved PET's årsmøde 1981”, 19. maj 1981; ”Resultatet af Gruppe III's overvejelser om emnet: Kildepleje/kildebeskyttelse”, 30. april 1980. RB: 13. november 2000; 21. maj 2002; 21. maj 2002; 22. maj 2002.

498 PET, ujournaliseret: ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET” (”Den lille Grønne”), s. 41.

499 RB: 13. november 2000.

500 Ibid.: 22. maj 2002.

501 Ibid.: 13. januar 2004.

502 Ibid.: 27. april 2004.

503 Ibid.: 12. juni 2002.

504 Ibid.: 8. maj 2002.

505 Ibid.: 13. november 2000. For eksempler, PET, personsag: Notits, 3. marts 1967. PET, emnesag: Notits, 20. februar 1981.

Selv om det er det generelle indtryk, at hovedparten af PET's kilder i de politiske miljøer blev styret af kildeførerne, er der flere eksempler på, at kilderne overtog styringen og bestemte hvilke oplysninger, PET modtog. Problemet med den manglende kontrol var, at kilderne drev overvågningen, og at PET modtog uvæsentlige oplysninger, som lagde beslag på tjenestens ressourcer og tidsforbrug. Det kunne føre til, at tjenestens bearbejdnings- og analysearbejde manglede prioritering og fokus. Når PET i nogle tilfælde overlod kontrollen til kilden, skyldtes det ofte, at kildeførerne var af den opfattelse, at kilden var dygtig og i stand til selv at prioritere. En tidligere kildefører har således oplyst, at en af PET's tidligste kilder i det trotskistiske miljø ikke fik nogen instruktioner, men at den pågældende selv tog kontakt med tjenesten, når kilden havde oplysninger: "[Kilden] var meget dygtig og kunne selv finde ud af, hvad der var af interesse for PET."⁵⁰⁶ I et andet tilfælde havde en regionsafdeling en kilde, som begyndte at holde afdelingen orienteret om den lokale socialdemokratiske byrådsgruppe. Den daværende regionsafdelingsleder har over for Kommissionen oplyst, at afdelingen ved at videresende oplysningerne til Centralafdelingen ville vise, at kilden var aktiv: "Kilderne stod ikke på nakken af hinanden, og PET måtte have at vide, hvad de sidst havde fået af oplysninger fra en kilde. Det, som en kilde kom med, noterede man ned, og man overlod det til Centralafdelingen at vurdere, om det overhovedet var noget, der kunne bruges eller var af interesse."⁵⁰⁷ Således var det kilden, der bestemte, hvilke oplysninger, som havnede i Centralafdelingen. I et tredje tilfælde havde en regionsafdeling en kilde, som kildeførerne havde svært ved at styre. Kilden indsamlede et stort materiale, som tjenesten ikke var interesseret i og måtte makulere.⁵⁰⁸ Et sidste eksempel var den tidligere omtalte produktive kilde i 1980'erne. Kilden blev undertiden stillet konkrete opgaver, men ifølge den pågældende regionsafdelings senere beskrivelse var det "i vid udstrækning" kilden selv, der opsøgte møder og aktiviteter, og som efterfølgende indberettede om det passerede "uden egentlig at have fået opgaver i forbindelse med disse møder."⁵⁰⁹ Den daværende regionsafdelingsleder har oplyst, at afdelingen videregav de indhentede oplysninger til Centralafdelingen, som derpå måtte

506 RB: 11. maj 2005.

507 Ibid.: 29. januar 2003.

508 Ibid.: 5. maj 2004.

509 PET, emnesag, læg: "Redegørelse: PETs anvendelse af kilder og meddelere i forhold til penetrering af partier, organisationer og bevægelser mv. fra 1968 til d.d.", 20. april 1998. RB: 8. maj 2002.

afgøre, om indhentningen skulle fortsætte.⁵¹⁰ Således kunne dygtige og produktive kilder tage kontrollen fra deres kildeførere og i et vist omfang styre PET's indhentning af oplysninger.

Da forholdet mellem kildeføreren og kilden byggede på et fortroligt personligt forhold, rejste en eventuel overdragelse eller afvikling af kilden særlige problemer. Det var et princip i kildearbejdet, at efterretningstjenesten så vidt muligt skulle undgå at udskifte kildeføreren, da den nye kildefører ikke kendte kilden så godt, og kilden ikke havde samme tillidsforhold til den nye kildefører. Der var derfor altid en fare for, at kildearbejdet ikke ville være lige så effektivt som tidligere, eller at kilden ville holde op.⁵¹¹ Beslutningen om at afvikle en kilde kunne skyldes, at kilden ikke mere var i stand til at levere relevante oplysninger, havde mistet motivationen, eller der var rejst tvivl om kildens troværdighed. I alle tilfælde var det vigtigt, at samarbejdet blev afviklet således, at kilden ikke følte bitterhed mod PET og eventuelt afslørede kontakten. I tjenestens interne retningslinjer blev medarbejderne derfor opfordret til at forklare situationen for kilden, sørge for at kilden følte sig ordentligt behandlet og afvikle alle økonomiske mellemværender. I tilfælde af, at der var mistanke om, at kilden optrådte illoyalt, kunne kildeføreren undgå et åbent brud ved at placere kilden i "hvilestilling" og aktivere vedkommende til enkelte opgaver.⁵¹² Som det blev understreget i et indlæg på årsmødet i 1981, så var det svært at fastlægge faste retningslinjer for afviklingen af en kilde, "men husk at man måske atter en dag kan få brug for kilden, så vis al mulig hensyn, så kilden står tilbage med det bedste indtryk af

510 RB: 20. maj 2003.

511 PET, administrativ sag: "En efterretningstjenestes tilrettelæggelse af det interne arbejde, observationstjeneste, agentarbejde samt oversigt over kommunistiske organisationers, russisk efterretningstjenestes og russiske repræsentationers opbygning og arbejdsmetoder" (ultimo november 1951). For en sag, der illustrerer, hvordan en ny kildefører skulle opbygge et nyt tillidsforhold: PET, kildesag: Notitser, 5. marts, 24. marts og 16. oktober 1986. Flere kildeførere har beskrevet, hvordan kilder undertiden ønskede at stoppe, da de skulle overdrages til en ny kildefører. RB: 8. maj 2002; 12. juni 2002.

512 PET, ujournaliseret: "Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET" ("Den lille Grønne"), s. 41-42. Desuden PET, administrativ sag: "En Efterretningstjenestes tilrettelæggelse af det interne arbejde, observationstjeneste, agentarbejde samt oversigt over kommunistiske organisationers, russisk efterretningstjenestes og russiske repræsentationers opbygning og arbejdsmetoder" (ultimo november 1951). PET, administrativ sag: "Vedr.: Gruppearbejde ved årsmødet 1981", den 22. maj 1981.

PET.⁵¹³ Tidligere kildeførere har da også fortalt, at det var ”lige så væsentligt at afvikle som at hverve en kilde.”⁵¹⁴

PET's kildeføring i de politiske miljøer under den kolde krig byggede på nationale og internationale erfaringer og bestod i hovedtrækkene af seks grundprincipper: Sikkerhedskontrol af det identificerede kildeemne, garanteret anonymitet, kildepleje i form af et personligt tillidsforhold, beskyttelse af kildens sikkerhed ved møder, styring af kildens arbejde og omhyggelig overdragelse og afvikling. Det er det generelle indtryk, at PET i sine interne retningslinjer, overvejelser og det praktiske kildearbejde stræbte efter at overholde disse principper, men at tjenesten i nogle tilfælde havde vanskeligheder med at styre kilderne, hvilket betød, at PET i et vist omfang modtog oplysninger, der ikke var relevante for tjenestens arbejde.

Hvervede kilder

Som tidligere beskrevet kunne man skelne mellem hvervede og indplacerede kilder. Fordelen ved hvervede kilder var, at iværksættelsen af operationen var en relativ hurtig proces, da kilden allerede befandt sig i eller i nærheden af målorganisationen, var kendt i miljøet og på forhånd havde en viden om aktiviteterne og de interessante personer. Som tidligere nævnt var der forskellige måder at identificere mulige kildeemner på: Nogle henvendte sig af egen drift til PET, mens tjenestens medarbejdere blev opmærksomme på andre emner gennem deres overvågning af miljøerne. Især i den tidlige fase af den kolde krig synes PET at have interesseret sig for kommunister, der var utilfredse og i færd med at forlade partiet, og som kunne overtales til at forblive og holde tjenesten orienteret om DKP's virksomhed.

Der er flere eksempler i det bevarede arkivmateriale på, at PET ikke altid tilkendegav sin rigtige identitet over for kilderne, som således ikke var klar over, hvem han eller hun i virkeligheden arbejdede for. Således videregav en af tjenestens kilder i 1950 oplysninger om DKP til en mellemmand (en form for ”cut out”-system), og kilden var uvidende om, at de blev videregivet til PET.⁵¹⁵ Kasper

513 Ibid.: ”Vedr.: Regionsmøde i Svendborg. Emne: Kilder – bearbejdet af gruppe VI – underemnet ’afvikling’”.

514 RB: 27. april 2004.

515 PET, emnesag: ”Beretning angående rejse i dagene 6. til 8. november 1950”, 10. november 1950.

Neergaard blev forsøgt hvervet i 1971 under ”falsk flag” (kildeførerne hævdede de repræsenterede et tekst- og billedmagasin) med den hensigt at indhente oplysninger om trotskistiske aktiviteter.⁵¹⁶ Der synes også at være eksempler på, at personer, der talte med PET, uden at vide det blev klassificeret som kilde med kodenavn.⁵¹⁷

Hvervningen af kilder i en organisation indebar som nævnt sikkerhedsmæssige risici. Den hvervede kilde kunne være en person, der spillede et dobbeltspil, der havde til formål at kompromittere tjenesten, eller kilden kunne få betænkeligheder over samarbejdet og afsløre det over for organisationen. En efterretningstjeneste kan således aldrig være fuldstændig sikker på loyaliteten af hvervede kilder. Det kendteste eksempel herpå er Kasper Neergaard, der efter flere møder med PET-medarbejdere lokkede dem i en fælde, hvor de blev fotograferet og afsløret, hvilket gav anledning til en større presseomtale og spørgsmål til justitsministeren.⁵¹⁸

Penetranter

Efter Kasper Neergaard-sagen prioriterede PET penetranter (i betydningen indplacerede kilder) højere.⁵¹⁹ På et regionsafdelingsmøde i november 1973 opfordrede Jørn Bro de tilstedeværende til at finde egnede kilder til indsættelse i de politiske miljøer: ”Kilder skaffes bedst ved indplantning i en organisation eller gruppe. At skabe kontakt til værende medlemmer er som regel både vanskeligere og farligere. Udfindelsen af et egnet emne og indplantning som kilde vil

516 PET, operationssag: ”Vedr.: PET.s henvendelse til Kasper Neergaard”, 2. november 1971.

517 PET, operationssag.

518 Fer en nærmere beskrivelse se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV Internationale). Sagen er også beskrevet i Mads Nissen Styrk, Poul Smidt m.fl., *Efterretningstjeneste på udflugt. Kasper Neergaard-sagen* (Demos dokument 5, Forlaget Demos, 1972).

519 I det følgende besvares folketingsspørgsmål nr. 201 (”Over for hvilke organisationer anvendtes penetratorer op til oprettelsen af Wamberg-udvalget i 1964?”); nr. 205 (”Over for hvilke organisationer anvendtes penetratorer i perioden 1964-68?”); nr. 209 (”Over for hvilke organisationer anvendtes penetratorer fra regeringserklæringen i september 1968 til februar 1983?”); nr. 212 (”Over for hvilke organisationer har der efter februar 1983 været anvendt penetratorer – og i hvilke perioder?”).

altid være det sikreste, men også det, der tager den længste tid.”⁵²⁰ Fordelen ved penetranter var således, at tjenesten havde større sikkerhed for kildens loyalitet. I 1978 understregede politimester Ole Stig Andersen, at ”PET i højere grad skal beskæftige sig med penetrering for at få bedre orientering om de grupper, der har afdelingens interesse.”⁵²¹ Det var et udtryk for samme prioritering, at en arbejdsgruppe på PET’s årsmøde i 1980 blandt andre forslag nævnte muligheden af ”[p]lantning med langsigtet formål.”⁵²² På flere møder for sagsbehandlere på uro-området i sidste halvdel af 1980’erne drøftede deltagerne således mulighederne for penetrering af fredsbevægelsen og fagbevægelsen.⁵²³

Der var imidlertid flere vanskeligheder forbundet med anvendelsen af penetranter i de politiske miljøer. For det første skulle kildeføreren finde et egnet emne, der derpå skulle oplæres om målorganisationen. Det bedste var, hvis kildeføreren kunne finde en person, der på grund af sin baggrund eller uddannelse kunne færdes i miljøet uden at vække opsigt.⁵²⁴ En tidligere kildefører har over for Kommissionen beskrevet forarbejdet til en vellykket penetrering: ”Det gjaldt om at finde et godt egnet emne, der var troværdig, og som havde politisk forståelse og kunne tale det sprog, der blev talt i bevægelsen. ... Da vidnet havde fundet kilderne, skulle han skole dem til de opgaver, som de skulle udføre for PET. Det var væsentligt både for vidnet og for kilden, at kilden blev klædt så godt på som overhovedet muligt.”⁵²⁵ Der findes flere eksempler i det bevarede materiale på kilder, der blev briefet om målorganisationen og deres kommende opgaver, inden de blev sendt ind i miljøet.⁵²⁶

For det andet krævede det undertiden lang tids hårdt arbejde at vinde indpas i en politisk organisation på yderfløjene. Nogle grupperinger havde en egent-

520 PET, administrativ sag: ”Referat af regionsafdelingsmøde 1.-2. november 1973”. Jørn Bro har over for Kommissionen givet udtryk for samme opfattelse: ”Det var for risikofyldt at hverve personer, der allerede var medlemmer af en forening eller organisation, med henblik på at omvende den pågældende.” RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

521 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Referat af regionsafdelingsledermødet i Centralafdelingen tirsdag den 10. januar 1978 kl. 1300 – 1515”.

522 PET, administrativ sag: ”Resultatet af gruppe V’s overvejelser om emnet: Nye/andre indhentnings- og/eller arbejdsmetoder”, 30. april 1980.

523 Ibid.: ”Vedr.: Referat af møde i Århus den 8. oktober 1985 for sagsbehandlere af uro-stof i regionerne”, 10. oktober 1985; ”Vedr.: Referat af møde i Århus den 22. januar 1987 for sagsbehandlere af uro-stof i regionerne”, 13. februar 1987.

524 For et eksempel herpå: PET, kildesag: Notits, 24. januar 1980.

525 RB: 27. april 2004.

526 PET, kildesag: Oversigt over kildemøder. PET, operationssag: Notits, 10. november 1980.

lig optagelsesprøve for nye medlemmer, hvilket gjorde det svært at penetrere.⁵²⁷ Andre partier krævede, at medlemmerne deltog i obligatoriske skolingskurser, plakatoptagelse og avissalg og i øvrigt fulgte en hård disciplin, hvilket fik en regionsafdeling til at bemærke i forbindelse med en længerevarende penetreringsoperation mod det maoistiske Kommunistisk Arbejderparti (KAP): ”Alt i alt forhold, der gør, at det er meget vanskeligt for en ”ikke socialist” at klare denne langtidsopgave, der er tale om, hvis man skal gennemføre en penetrering fra sympatisørstatus til medlemsniveau.”⁵²⁸

For det tredje var flere af de mere militante organisationer sikkerhedsbevidste og foretog en vis baggrundsundersøgelse af nye medlemmer. Både DKP og den danske sektion af IV Internationale havde kontrolkommissioner, hvis formål var at forhindre infiltration, hvilket fik PET til at bemærke i forbindelse med trotskisterne: ”Vanskelighederne ved at placere og bevare en person i sektionens kerne er således uhyre store.”⁵²⁹ Det lykkedes heller aldrig PET at penetrere Appelgruppen på grund af medlemmernes sikkerhedsbevidsthed.⁵³⁰

For det fjerde har flere tidligere medarbejdere i PET fremhævet, at tjenesten var tilbageholdende med at sende penetranter ind i politiske miljøer, da det var et politisk kontroversielt emne, hvis det blev afsløret. Kriminalinspektør Per Larsen har således oplyst over for Kommissionen, at han ikke helt havde opgivet tanken om anvendelsen af penetranter, ”men PET var yderst forsigtig, specielt på det subversive område, og man skulle hele tiden have for øje ikke at blande sig i lovlig politisk virksomhed.”⁵³¹ Det vakte da også stor opsigt, da Anders Nørsgaard i 1998 fortalte til pressen, at han havde penetreret Socialistisk Arbejderparti (SAP) på vegne af PET.⁵³²

527 RB: 8. maj 2002.

528 PET, administrativ sag: ”Årsberetning for regionsafdeling II for tiden 1. januar 1979 til 31. december 1979 vedrørende de i regionsafdelingen behandlede sagsområder”, 29. februar 1980.

529 PET, emnesag: Notat, 18. maj 1971.

530 RB: Per Larsen, 18. september 2002.

531 Ibid. En jurist i PET har på lignende måde omtalt tjenestens tilbageholdenhed vedrørende ”egentlig indplantet penetrant”: ”Man var meget forsigtig efter Kasper Neergaard-sagen. En del af de miljøer, der var interessante, var uhyre lukkede.” RB: Niels Gudmund Riskær Schmidt, 20. juni 2001. I Sverige skal frygten for afsløring og efterfølgende skade af efterretningstjenesten helt have afholdt Säpo fra at anvende penetranter mod venstrefløjens efter midten af 1960'erne. *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 293.

532 Se Kommissionens beretning, bind 12, om Anders Nørsgaard. Sagen er også beskrevet i *Redegørelse vedrørende dele af PET's virksomhed*, s. 46-51; Søren Steen Jespersen og Miki Mistrati, *Den hemmelige tjeneste. Da PET blev afsløret* (Aschehoug, 1999); Rie Holdum, ”Hver en sten vil blive vendt”. *En*

Det er uvist, hvor stor en del af PET's kilder, der var penetranter. Det skyldes, at de fleste kilderapporter blot angiver kildens kodenavn og ikke, om denne var en hvervet eller indplaceret kilde. Kommissionen har imidlertid i forbindelse med sine undersøgelser fundet en række henvisninger til penetranter, som gør det muligt at illustrere PET's anvendelse af denne form for overvågning i de politiske miljøer under den kolde krig. Det viser, at Anders Nørgaard ikke var en exceptionel kilde, men blot var den seneste i en lang række af indsatte kilder i de politiske partier, bevægelser og på arbejdsmarkedet.

Der er kun få henvisninger til penetranter i de første årtier af den kolde krig, hvilket dels kan hænge sammen med, at kun en mindre del af arkivmaterialet er bevaret, dels at anvendelsen af penetranter først blev prioriteret højere af PET's ledelse efter Kasper Neergaard-sagen i 1971. Et eksempel findes i en indberetning om Dansk-rumænsk Selskab fra 1962, hvor det fremgår, at "en kontakt har indmeldt sig", og at tjenesten forventede at modtage yderligere oplysninger fra denne.⁵³³ Citatet illustrerer også, at tjenestens medarbejdere ikke skelnede nøje mellem kilder og kontakter.

PET havde flere kilder i den danske sektion af IV Internationale i 1960'erne, som havde penetreret organisationen.⁵³⁴ Det fremgår af en oversigt fra 1971, at størstedelen af tjenestens oplysninger om trotskisternes forskellige aktioner stammede fra "kilder indsluset i sektionens kerne."⁵³⁵ Det fremgik, at tjenesten hovedsagligt havde benyttet "yngre personer", som af hensyn til deres anden beskæftigelse og personlige sikkerhed kun havde været i stand til at virke i en begrænset periode.⁵³⁶ Flere tidligere kildeførere har over for Kommissionen bekræftet, at kilderne blev indplaceret og arbejdede sig op blandt trotskisterne.⁵³⁷ Jørn Bro har også oplyst, at tjenesten "havde systematisk indplantet meddelere" i forbindelse med den store Vietnamdemonstration i april 1968, hvor bl.a. trotskisterne deltog.⁵³⁸

bog om Politiets Efterretningstjeneste (Tiderne Skifter, 1999); Preben Wilhjelms, *Demokratiets vogtere. 50 års bestræbelser på kontrol med efterretningstjenesten* (Centrum, 1999), s. 14-72.

533 PET, emnesag: "Vedr.: Dansk-rumænsk Selskab, København", 30. marts 1962.

534 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV Internationale).

535 PET, emnesag: Notat, 18. maj 1971.

536 Ibid.

537 RB: 21. maj 2002; 22. februar 2005.

538 Ibid.: Jørn Bro, 13. november 2000.

I årene efter Kasper Neergaard-sagen havde uro-afdelingen i PET som nævnt et begrænset antal kilder i de politiske miljøer, men flere af disse var penetranter. Centralafdelingen indplacerede således kilder i Revolutionære Socialisters Forbund (RSF), De Danske Vietnamkomiteer, Chilekomiteen og Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed.⁵³⁹ En daværende kildefører har over for Kommissionen beskrevet, hvordan kilderne blev indsluset i RSF: ”Alle kilder blev startet i yderkredsen. De blev instrueret om, at de skulle være ordentlige og give en hånd med, såsom at hjælpe med fotokopiering, hæftning af materiale mv. Det blev de populære på.”⁵⁴⁰ Det synes især at have været Region II, der prioriterede penetranter højt i 1970'erne. Afdelingen havde således penetranter i de anarkistiske og trotskistiske miljøer, ligesom man forsøgte at placere kilder i KAP.⁵⁴¹ En tidligere kildefører i regionsafdelingen har oplyst, at han forberedte en kilde, inden den pågældende blev sendt til sit første møde: ”[Kilden] deltog i mødet og stillede så gode spørgsmål dér, at han blev inviteret til et privatmøde efterfølgende, og han blev af den vej sluset ind i bevægelsen.”⁵⁴²

PET havde et stort antal kilder i 1980'erne, især i fredsbevægelsen, blandt BZ'erne og på arbejdsmarkedet, men det er uvist hvor mange, der var penetranter.⁵⁴³ Der er dog fundet eksempler på, at tjenesten indplacerede kilder i Tvind, Organisationen til Oplysning om Atomkraft (OOA), fredsbevægelser-

539 Ibid.: 12. juni 2002; 22. maj 2002. PET, kildesager.

540 RB: 12. juni 2002.

541 PET, administrativ sag: Notits, 15. juli 1974. PET, administrativ sag: ”Årsberetning for regionsafdeling II for tiden 1. januar 1979 til 31. december 1979 vedrørende de i regionsafdelingen behandlede sagsområder”, 29. februar 1980. RB: 13. januar 2004 og 27. april 2004.

542 Ibid.: 27. april 2004.

543 Henning Fode, der var chef for PET fra 1984 til 1988, har over for Kommissionen oplyst: ”Ved penetrant kan som nævnt forstås, at nogen trænger ind i en organisation. Vidnet mener ikke, at der på denne måde blev anbragt penetranter i hans tid.” RB: Henning Fode, 24. april 2001. Hanne Bech Hansen, der var chef fra 1988 til 1993, har givet en lignende fremstilling: ”PET har anvendt penetranter. Vidnet husker ikke eksempler på, at personer er blevet plantet i miljøet, men der er eksempler på personer i yderkanten af miljøet, der er blevet hvervet. Penetranter har på denne måde været brugt angående terror, kontraspiration, BZ'erne og de autonome. ... Vidnet kan ikke sige noget om kvantiteten af penetreringer. Der har nok været 4-5 penetreringer angående BZ'erne og de autonome.” RB: Hanne Bech Hansen, 4. april 2001. Ifølge de to tidligere chefer blev der således ikke sendt kilder ind i organisationerne udefra, men tjenesten hvervede sine kilder i toppen eller i yderkredsen af miljøet, hvorefter de blev aktiveret.

ne, Venskabsforeningen Danmark-DDR og anti-apartheidbevægelsen.⁵⁴⁴ En af penetranterne er dokumenteret særligt godt, og det er derfor muligt at beskrive, hvordan kilden langsomt blev sluset ind i de politiske miljøer. PET kom i kontakt med kilden, da denne henvendte sig med oplysninger om en person på den yderste venstrefløj, og efter at oplysningernes pålidelighed var blevet kontrolleret, blev den pågældende hvervet som kilde og fik tildelt et kildenavn. Kilden startede med at skaffe aviser og tidsskrifter fra de venstreorienterede miljøer. Efter nogle måneder deltog kilden i sit første venstreorienterede møde. Derved kom kilden i kontakt med en organisation på venstrefløjen, og den følgende måned deltog kilden i organisationens landsmøde. Her fik kilden kontakt til flere militante miljøer, hvilket gav den pågældende mulighed for at deltage i deres arrangementer. På dette tidspunkt havde kilden også meldt sig ind i et politisk partis ungdomsafdeling, som ifølge PET fungerede som penetrantens ”platform”: ”Kilden var nu accepteret og ”godkendt” i miljøet Dette gav således mulighed for, at benytte kilden andre steder i landet.”⁵⁴⁵ De næste toethalvt år holdt kilden PET orienteret om møder og aktiviteter på den yderste venstrefløj, hvorefter kildens indsats blev langsomt ”droslet ned”.⁵⁴⁶

Dobbeltagenter

En dobbeltagent er en person, der på samme tid arbejder for to eller flere efterretningstjenester. Dobbeltagenten kan enten være hvervet af den ene tjeneste og arbejde for denne mod den anden tjeneste, eller han kan arbejde for begge tjenester, uden at de har kendskab til dobbeltspillet. Dobbeltagenten kan være bevidst om sin status, eller han kan være manipuleret af tjenesterne.⁵⁴⁷ Et eksempel på en succesfuld dobbeltagentoperation under den kolde krig var KGB-officeren Oleg Gordijevskij, der blev hvervet og kørt som dobbeltagent af en udenlandsk søstertjeneste i samarbejde med PET fra 1975 indtil 1985, hvor han hoppede af til Vesten.

544 PET, operationssag; kildesag: ”Vedr.: Muligt kildeemne”, 24. januar 1980. PET, operationssag. PET, operationssag: Notits, 30. juni 1993. RB: 3. december 2002.

545 PET, operationssag: Notits, 30. juni 1993.

546 Ibid.

547 Norman Polmar and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage*, s. 173.

PET anvendte kilder inden for de politiske miljøer som dobbeltagenter først og fremmest med det formål at afdække fjendtlige efterretningstjenesters virksomhed mod danske partier og bevægelser under den kolde krig. Hensigten med dobbeltagentoperationerne var, at kilder, der opererede under PET's kontrol, foregav at være interesserede i kontakt med eller at lade sig hverve som agent af modparten. Gennem dobbeltagenten fik PET indblik i modpartens *modus operandi* og hvilke oplysninger, han var interesseret i, og kunne identificere de involverede efterretningsofficerer. Flere af PET's dobbeltagentoperationer under den kolde krig gav den danske tjeneste en omfattende viden om bl.a. KGB, GRU, MfS/HVA og den polske militære efterretningstjenestes virksomhed mod Danmark.⁵⁴⁸ PET gennemførte også en række dobbeltagentoperationer i samarbejde med udenlandske tjenester, der havde til formål at forsøge at hverve modpartens efterretningsofficerer. I dette komplicerede spil forsøgte dobbeltagenten at "vende" modpartens føringsofficer og gøre denne til dobbeltagent.⁵⁴⁹

Dobbeltagentoperationerne var imidlertid forbundet med en række vanskeligheder. For det første var de relativt ressourcekrævende, idet PET's kildeførere skulle planlægge operationen og nøje instruere dobbeltagenten og følge dennes arbejde. Operationerne omfattede tillige ofte et samarbejde med udenlandske tjenester. PET's kontraspionageafdeling, der havde ansvaret for disse operationer, klagede ofte over mangelen på ressourcer og mandskab.⁵⁵⁰

For det andet udgjorde enhver dobbeltagentoperation en potentiel sikkerhedsrisiko for PET, der aldrig kunne være fuldstændig sikker på kildens loyalitet. Hvis dobbeltagenten afslørede sin status eller lod sig hverve af modparten, kunne den fjendtlige efterretningstjeneste få indblik i PET's arbejdsmetoder og viden. Der kunne også være en risiko for, at dobbeltagenten var en "falsk" agent, der var anbragt af modparten med henblik på at penetrere PET.

For det tredje krævede en succesfuld operation, at kildeførerne var i stand til at styre dobbeltagenten. Da PET opprioriterede dobbeltagentoperationerne i slutningen af 1960'erne, havde tjenesten få erfaringer på området og et begrænset antal egnede kilder. Det betød, at flere af operationerne havde et begrænset

548 JM, ujournaliseret: "Eksempler fra de seneste år på sager, der formentlig ville have været omfattet af forslaget til regler om brug af agenter", 16. januar 1984.

549 Der findes flere eksempler på hvervningsforsøg af østlige efterretningsofficerer i de bevarede operationssager i PET's arkiv.

550 Se Kommissionens beretning, bind 6, vedrørende PET's overvågning af DKP 1945-1989.

udbytte, eller at dobbeltagenterne var svære at kontrollere.⁵⁵¹ Det er imidlertid det generelle indtryk, at disse tidlige operationer gav PET værdifuld erfaring, og at tjenestens dobbeltagentoperationer blev mere professionelle og effektive med tiden.

For det fjerde indebar dobbeltagentoperationerne, at PET i realiteten medvirkede til ulovlige handlinger, idet dobbeltagenten nødvendigvis i et vist omfang måtte ”spille med” for at fremstå som en troværdig agent. Således må en dobbeltagent videregive ”kyllingefoder” (”chicken feed”), oplysninger, der er af en vis troværdighed og vigtighed, men som samtidig ikke skader agentens egen side, for at kunne fortsætte som dobbeltagent.⁵⁵² Som PET formulerede det i et notat i 1984, var det af afgørende betydning, at dobbeltagenter i et vist omfang havde muligheder for at overtræde loven, for at tjenesten kunne afdække alvorlige trusler mod danske interesser:

”Denne føring, samt benyttelse af agenter, hvor de pågældende aktivt/passivt overtræder lovgivningen ved medvirken, må betegnes som absolut nødvendig i vor efterforskning, idet en dybtgående undersøgelse til konstatering af omfang/dybde af USSR’s ulovlige angreb på danske/udenlandske samfundsinteresser ellers må betegnes som værende stærkt begrænset.”⁵⁵³

Der var således tale om en balancegang, hvor PET lod dobbeltagenten deltage i ulovlige aktiviteter (bistand til en fremmed efterretningstjeneste) for at kunne følge og eventuelt standse denne aktivitet, samtidig med at tjenesten forsøgte gennem en stram styring og kontrol at begrænse omfanget af skaderne.

Der er kun fundet få eksempler på kilder i de politiske miljøer, der blev kørt som dobbeltagenter i den tidlige fase af den kolde krig, men det kan skyldes, at der kun er bevaret få operationssager fra denne periode. Således kørte PET to dobbeltagenter i forbindelse med efterforskningen af den såkaldte *Runa*-sag i 1950’erne, hvor bl.a. flere kommunister blev dømt for spionage til fordel for østblokken.⁵⁵⁴ Jørn Bro har over for Kommissionen oplyst, at PET i 1967-68 be-

551 Det fremgår af flere operationssager i PET’s arkiv.

552 Norman Polmar and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage*, s. 109. Se også Kommissionens beretning, bind 9, om PET’s overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV Internationale).

553 JM, ujournaliseret: ”Eksempler fra de seneste år på sager, der formentlig ville have været omfattet af forslaget til regler om brug af agenter”, 16. januar 1984.

554 Se Kommissionens beretning, bind 6, vedrørende PET’s overvågning af DKP 1945-1989.

gyndte at iværksætte et stigende antal dobbeltagentoperationer, og han har understreget vanskelighederne ved operationerne: ”Når russerne havde kontaktet en ung f.eks. student eller journalist, forsøgte PET at tage kontakt og følge personen. Nogle af disse personer afviste at samarbejde, nogle klagede til ministeren over anslag mod den frie meningsudveksling, og andre var rede til at bevare kontakten med den pågældende KGB-mand og arbejde for PET.”⁵⁵⁵ Disse tidligste dobbeltagentoperationer omfattede dels medlemmer af politiske ungdomsorganisationer, fortrinsvis af borgerlig observans, som var blevet kontaktet af KGB-officerer,⁵⁵⁶ og dels kilder i de venstreorienterede miljøer, hovedsagelig blandt kommunisterne og trotskisterne, der blev sendt til Østersøugerne i DDR, hvor de blev kontaktet og forsøgt hvervet af Mfs/HVA.⁵⁵⁷ I den mest ambitiøse operation fra denne periode hvervede PET otte unge mennesker, der blev sendt til Østersøugerne i 1970. Imidlertid blev de fleste af de unge på grund af deres uforsigtighed kompromitteret, og PET måtte opgive at køre dem som dobbeltagenter, selv om flere blev udsat for østtyske kontaktforsøg. Den fejlslagne operation fik PET's ledelse til at indskærpe, at fremtidige operationer skulle planlægges i bedre tid og dobbeltagenterne skulle udvælges med større omhu.⁵⁵⁸ Øjensynligt bidrog operationen til, at PET's arbejde på området blev professionaliseret.

I 1970'erne og 1980'erne synes PET fortrinsvis at have anvendt politikere og journalister i dobbeltagentoperationer. Det var oftest PET, der henvendte sig til de pågældende, efter at tjenesten havde konstateret, at de var blevet kontaktet af KGB-officerer, der opererede under diplomatisk dække, men i enkelte tilfælde var det de pågældende, der på eget initiativ opsøgte PET. Generelt synes disse dobbeltagentoperationer at have været omhyggeligt planlagt, dobbeltagenterne blev nøje instrueret og debriefet efter hvert møde med KGB-officererne, og operationerne gav et værdifuldt indblik i KGB's metoder og interesser i Danmark.⁵⁵⁹

555 RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

556 Se Kommissionens beretning, bind 7, vedrørende PET's overvågning af politiske partier 1945-1989.

557 Se Kommissionens beretning, bind 6, vedrørende PET's overvågning af DKP 1945-1989 og bind 9 om den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV Internationale).

558 PET, operationssag.

559 Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier 1945-1989.

Agent Provocateur

En *Agent Provocateur* er en kilde, der enten deltager i allerede planlagte ulovlige aktioner, eller som selv provokerer en eller flere personer til at udføre ulovlige handlinger, som de ellers ikke selv ville have iværksat. I det første tilfælde deltager kilden for at bevare sin position i gruppen, og i det andet tilfælde vil formålet være at benytte beviserne fra den ulovlige handling til at retsforfølge deltagerne.⁵⁶⁰

PET havde ved starten af den kolde krig ikke bemyndigelse til at anvende den sidstnævnte metode. Det blev således understreget i justitsministerens cirkulære fra maj 1947 om politiets efterretningsvirksomhed, at det var ”en selvfølge, at der ligesom hidtil heller ikke fremtidig ved tilvejebringelse af ... oplysninger af politiet må anvendes provokatører ... ”⁵⁶¹ Dette eksplicitte forbud er imidlertid ikke gentaget i de efterfølgende instrukser og retningslinjer for PET's virksomhed, hvilket dog ikke indebærer, at det var tilladt at benytte egentlige provokatører til at inspirere til ulovligheder.

Som tidligere omtalt havde PET i begyndelsen af 1980'erne overvejelser om at opprioritere kildearbejdet, og i den forbindelse blev spørgsmålet om kilders involvering i ulovlige handlinger og *agent provocateur*-virksomhed rejst. Flere af deltagerne på årsmødet i 1981 gav således udtryk for den opfattelse, at de ulovlige handlinger skulle ses i sammenhæng med ”kildens mission”, og at det måtte være tilladt for kilden at deltage i mindre lovovertrædelser som ulovlig plakatoptakning eller gadeuorden. Spørgsmålet var imidlertid, hvor langt det var tilladt en kilde at gå, hvis den overvågede gruppe f.eks. var involveret i overtrædelse af våbenloven eller forberedelse af terrorhandling. Deltagerne anmodede derfor om ledelsens stillingtagen til spørgsmålet,⁵⁶² men det er uklart på grundlag af det gennemgåede materiale, om dette skete.

Det synes som om, at det har været PET's generelle praksis at tillade kilder i de politiske miljøer at deltage i mindre lovovertrædelser som ulovlig plakat-

560 For den klassiske definition af ”agent provocateur”, se Norman Polmar and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage*, s. 7. Se også Kommissionens retlige vurdering af agent provocateur-begrebet i beretningens bind 15. I det følgende besvares folketingsspørgsmål nr. 264 (”Har PET ellers benyttet sig af agent provocateur-virksomhed? I bekræftende fald hvor og hvornår?”).

561 ”Cirkulære til politidirektøren i København og politimestrene vedrørende politiets særlige efterretningsvirksomhed”, 31. maj 1947.

562 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Gruppearbejde ved Årsmødet 1981”, 22. maj 1981; ”Vedr.: Gruppearbejde v. årsmødet 1981. Emne: Kilder – Hovedafsnit – Ansvar”, 21. maj 1981.

opklæbning,⁵⁶³ men at advare dem mod at deltage i mere alvorlige overtrædelser af straffeloven. Således har flere tidligere PET-medarbejdere over for Kommissionen oplyst, at de advarede deres kilder mod at deltage i ulovlige handlinger, og at PET ikke kunne hjælpe dem, hvis de kom i vanskeligheder.⁵⁶⁴ Der findes enkelte eksempler i det bevarede materiale på, at kildeførere skal have advaret kilder mod at blive involveret i ulovligheder,⁵⁶⁵ og at de ikke forsøgte at beskytte kilder, der blev involveret i ulovlige handlinger.⁵⁶⁶

Ved flere lejligheder i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne befandt PET's kilder sig i politiske miljøer, som planlagde ulovlige handlinger. Det drejede sig bl.a. om trotskisterne og De Danske Vietnamkomiteer, der var involveret i forskellige hærværksaktioner i form af rudeknusninger, røg- og brandbomber og bemalingsaktioner.⁵⁶⁷ Kilderne synes generelt at have holdt PET underrettet om planlægningen, men ikke selv at have deltaget i udførelsen af denne type aktioner. Et andet eksempel er fra en demonstration, hvor en kilde afleverede en portion partisansøm, der var beregnet til angreb mod politiet, til PET og således undgik at deltage i aktionen.⁵⁶⁸ Påstande om, at PET's kilder med tjenestens vidende skulle have fremkaldt forbrydelser som *agents provocateur* f.eks. ved at fremskaffe sprængstoffer, er der ikke fundet belæg for i det bevarede materiale.⁵⁶⁹ En undtagelse herfra drejede sig om en kilde, der transporterede bombemateriale fra København til Rebild til brug i nogle kombinerede røg- og brandbomber.

Det skal tilføjes, at PET's kilder bl.a. befandt sig i forskellige yderliggående grupper. For at være et troværdigt medlem måtte kilderne aktivt tage del i det

563 JM, ujournaliseret: "Eksempler fra de seneste år på sager, der formentlig ville have været omfattet af forslaget til regler om brug af agenter", 16. januar 1984.

564 RB: Jørn Bro, 13. november 2000; 30. november 2004.

565 F.eks. PET, kildesag: Notits, 9. september 1977.

566 F.eks. PET, administrativ sag: Notits, 4. maj 1983.

567 Se Kommissionens beretning, bind 9, vedrørende PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV Internationale) og bind 10 om protestbevægelser 1945-1989 (afsnittet om Vietnambevægelsen). Desuden, JM, ujournaliseret: "Eksempler fra de seneste år på sager, der formentlig ville have været omfattet af forslaget til regler om brug af agenter", 16. januar 1984.

568 PET, kildesag: Notits, 5. januar 1972.

569 De bedst dokumenterede sager drejer sig om den såkaldte "trotyl-bande" i 1969 og Anders Nørgaard-sagen fra 1981. Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV Internationale) og bind 12 om Anders Nørgaard-sagen. I den sidstnævnte sag skal PET have afvist overvejelser om at lade kilden overgive sprængstof til medlemmer af den såkaldte anarkist-gruppe i Århus.

politiske arbejde. Det kunne indebære, at kilderne var med til at udsprede gruppens budskaber,⁵⁷⁰ og i den sammenhæng kunne kilderne være med til at skærpe gruppens linje. Således kan det ikke afvises, at nogle kilder optrådte som en form for ”ideologiske *agents provocateur*”, der bidrog til at radikalisere de pågældende grupper.

Vurdering af PET's kildearbejde i de politiske miljøer 1945-1989

Det er vanskeligt at vurdere effektiviteten af PET's anvendelse af kilder i politiske partier, bevægelser og på arbejdsmarkedet under den kolde krig. For det første var formålet med PET's virksomhed ikke nødvendigvis at rejse sager for overtrædelse af straffeloven, men at overvåge og forebygge, at aktiviteterne udviklede sig til forbrydelser mod statens sikkerhed. Det er derfor ofte svært at vurdere de konkrete resultater af kildearbejdet. For det andet er en vurdering af kildeoplysningernes troværdighed ofte behæftet med stor usikkerhed, da de ikke altid kan kontrolleres med andre oplysninger. Kildeoplysninger om drøftelserne i inderkredsen i en politisk gruppering om eventuelle ulovlige aktioner lader sig sjældent verificere eller falsificere af andre kilder, da deltagerne vil benægte, at sådanne drøftelser har fundet sted, hvad enten de har gjort det eller ej.

I det følgende vil der imidlertid blive gjort et forsøg på en overordnet vurdering af PET's kildearbejde i de politiske miljøer fra 1945 til 1989. Kildearbejdet vil blive vurderet ud fra to parametre, *effektivitet* og *troværdighed*. *Effektiviteten* af kildearbejdet vil blive vurderet i forhold til tre forhold:

- *Placering*: Var kilderne placeret i inderkredsen eller yderkredsen? Det må antages, at en kilde i inderkredsen havde adgang til mere værdifulde og troværdige oplysninger. Dermed er *kvaliteten* af oplysningerne ofte en funktion af kildernes *placering*.
- *Kvalitet*: Havde kildernes oplysninger en høj eller lav kvalitet (dvs. hvilken karakter og relevans havde oplysningerne)? *Kvaliteten* af oplysningerne skal ses i forhold til den overvågede organisations mål og aktivitet: Når det drejede sig om ”uro-grupper” eller terrororganisationer, var PET interesseret i forhåndsoplysninger om planlagte aktioner,

570 Et eksempel på det var en kilde, der i forskellige sammenhænge udformede politiske gruppers skriftlige materiale. For eksempel: PET, emnesag: Notits, 15. juli 1987.

men når det drejede sig om grupper med udenlandske kontakter, var PET interesseret i kontraetterretningsmæssige oplysninger (instrukser, økonomisk støtte, spionage og undergravende virksomhed). Indtil regeringserklæringen i 1968 var det en af PET's hovedopgaver at registrere personer med tilknytning til visse politiske grupperinger (først og fremmest kommunister), og oplysninger om navne havde derfor en stor værdi for tjenesten. Efter 1968 fungerede PET i stigende grad som en varslingstjeneste for ordenspolitiet, og forhåndsoplysninger om uroligheder blev derfor prioriteret højt. Det kunne også være udtryk for, at kildeoplysningerne havde høj kvalitet, hvis de blev vurderet som så værdifulde, at de af PET blev videregivet til Justitsministeriet eller sikkerhedsudvalgene. Det er imidlertid vanskeligt at fastslå, i hvilket omfang dette er sket, da orienteringen af ministeriet ofte foregik mundtligt og dermed ikke har sat sig mange skriftlige spor. Endelig kunne det være udtryk for, at kildeoplysningerne var af høj kvalitet, hvis de førte til retlige skridt mod overvågede personer. Imidlertid er efterretningstjenester ofte ikke indstillet på at rejse straffesager, da dette vil afsløre kildernes identitet under retssagerne.

- *Kvantitet:* Producerede kilderne få eller mange oplysninger, der var relevante for PET's arbejde? Undertiden kunne kilder, der reelt befandt sig i yderkredsen af en gruppe, være så produktive, at de fik stor værdi for PET's arbejde.

Troværdigheden af kildeoplysningerne vil i det følgende blive vurderet ud fra følgende kriterier:

- *Kontrol:* I hvilket omfang kontrollerede PET kildeoplysningerne med oplysninger fra andre kilder?
- *Økonomisk motiv:* I hvilket omfang modtog PET's kilder betaling for oplysningerne? Det antages almindeligvis, at betaling pr. oplysning kan friste kilder til at fabricere oplysninger.
- *Politisk motiv:* I hvilket omfang har PET anvendt kilder, der havde en politisk interesse i at miskreditere den overvågede gruppe? Enhver kilde vil per definition være i opposition til den gruppe, som kilden videregiver oplysninger til myndighederne om, men det kan svække troværdigheden af oplysningerne, hvis kilden har sin egen politiske dagsorden.

- *Persontype:* Var det en særlig persontype, der blev tiltrukket af ”den hemmelige verden”? Var kilderne motiveret af en søgen efter spænding eller indhold i tilværelsen?
- *Pression:* I hvilket omfang blev kilderne presset eller truet af PET til at arbejde for sig? Dette kunne have som konsekvens, at kilden afslørede PET's aktivitet, eller at kilden fabrikerede oplysninger for at slippe så nemt som muligt.

Effektivitet

Et betydeligt antal af PET's kilder befandt sig i, hvad der må betegnes som yderkredsen af de overvågede politiske miljøer. De kunne generelt videregive oplysninger om organisationernes ”åbne” politiske aktiviteter i form af møder, diskussioner, underskriftsindsamlinger, demonstrationer m.m. De var også i stand til at videregive navne på sympatisører, menige medlemmer og ledere, og undertiden kunne de orientere tjenesten om magt- og fraktionskampe i organisationerne og om de økonomiske forhold på det lokale plan. Derimod var de ikke så nær inderkredsen, at de havde adgang til førstehåndsuplysninger om ledelsens overvejelser eller om organisationernes eventuelle ”lukkede” aktiviteter i form af hemmelige udenlandske kontakter, illegale apparater eller planer om ulovlige handlinger.

Det drejede sig bl.a. om DKP, der må betegnes som ”hovedfjenden” for PET under den kolde krig på grund af partiets tætte forhold til Sovjetunionen.⁵⁷¹ PET havde et ukendt antal kilder i og omkring partiet, men flertallet befandt sig formentlig på medlemsniveau. Disse kilder var således i stand til at holde PET orienteret om medlemmerne, de politiske diskussioner og de økonomiske forhold i en række lokalafdelinger. Efter alt at dømme lykkedes det aldrig PET at få en kilde i partiets ledelse, selvom flere kilder kunne gengive diskussioner herfra. Nogle af disse dækkede formentlig over oplysninger fra Firmaets aflytning af Alfred Jensen. PET modtog derfor kun få sikre kildeoplysninger om instrukser fra Moskva (en undtagelse var instrukserne i forbindelse med storstrejken i 1956), den hemmelige økonomiske støtte og eventuelle illegale aktiviteter. Årsagen til den manglende effektivitet var formentlig, at DKP var yderst sikkerhedsbevidst

571 Se Kommissionens beretning, bind 6, vedrørende PET's overvågning af DKP 1945-1989.

og på vagt over for forsøg på infiltration, og at det ville være en langvarig og ressourcekrævende proces for en indplantet kilde at arbejde sig op til partiets top.

På lignende vis befandt de fleste af PET's kilder i frontorganisationerne, venstrefløjspartierne, solidaritetsgrupperne og de folkelige bevægelser sig for størstedelens vedkommende i yderkredsen. Det synes at have været et gennemgående træk, at flere af disse kilder oprindeligt befandt sig i andre venstreorienterede organisationer, og via disse kom ind i bevægelserne. I 1970-80'erne lagde PET større vægt på at indplacere kilder i de overvågede miljøer, og de befandt sig for størstedelens vedkommende i yderkredsen.⁵⁷² Et eksempel er fredsbevægelsen: Flere af PET's kilder synes at være kommet ind via deres medlemskab af venkskabsforeninger, mens andre blev indplantet af PET i bl.a. Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed.

Et antal af PET's kilder må betegnes som særdeles effektive, idet de befandt sig i eller nær de overvågede organisationers inderkreds eller ledelse, og de var således i stand til at videregive oplysninger om interne drøftelser, skjulte kontakter til udlandet og planlagte aktioner. Det drejede sig bl.a. om den danske sektion af IV Internationale, hvor PET i 1960'erne var i stand til at følge trotskisternes virksomhed takket være "kilder indsluset i sektionens kerne."⁵⁷³ Disse kilder gav i et vist omfang PET forhåndsoplysninger om nogle af trotskisternes Vietnamdemonstrationer samt om deres planlagte aktioner mod bl.a. NATO-øvelser, Rebildfestligheder, amerikansk ejede firmaer og Københavns Universitet.⁵⁷⁴ En tidligere kildefører har over for Kommissionen oplyst, at han "havde styr på visse organisationer, fordi de havde en kilde, der havde arbejdet sig op hos trotskisterne."⁵⁷⁵ Årsagen til, at det var muligt for PET at indplante kilder i trotskisternes inderkreds trods sektionens sikkerhedsforanstaltninger, var formentlig, at tjenesten kunne benytte aktivister fra højreorienterede grupper, der på eget initiativ infiltrerede venstreorienterede organisationer, og at det trotskistiske miljø var så lille, at aktivister allerede ved indmeldelsen var tæt på inderkredsen.

572 Flere tidligere kildeførere har over for Kommissionen beskrevet kilder, der befandt sig i yderkredsen. RB: 12. juni 2002; 22. maj 2002; 27. april 2004. Der er også bevaret flere sager på kilder, der blev indplantet af PET i organisationernes yderkredse. PET, kildesager.

573 PET, emnesag: Notat, 18. maj 1971. Se endvidere Kommissionens beretning, bind 9, vedrørende PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV Internationale).

574 PET, emnesag: "Revolutionære Socialister, den danske sektion af IV Internationale, hovedkvarter Guldborgsvej 28 kld.," 18. maj 1971.

575 RB: 21. maj 2002.

PET havde i visse perioder også kilder i inderkredsen af flere venskabsforeninger (hvor de var placeret både i lokalbestyrelserne og i landsledelserne),⁵⁷⁶ VS (i en kort periode efter dannelsen i 1967),⁵⁷⁷ anarkistmiljøer i Århus i 1970-80'erne,⁵⁷⁸ De Danske Vietnamkomiteer i begyndelsen af 1970'erne⁵⁷⁹ og visse faglige organisationer i 1980'erne.⁵⁸⁰

Disse effektive kilder, der var placeret nær inderkredsen af miljøerne, og som videregav nøjagtige oplysninger, havde alle visse fællestræk. For det første var de, så vidt det kan fastslås, indplantede kilder. Det indebar, at PET med større sikkerhed kunne stole på dem, end hvis de havde været hvervede kilder, der allerede fandtes i miljøet. For det andet var flere af miljøerne "åbne" og var interesseret i nye medlemmer, især hvis de var villige til at udføre praktiske aktiviteter. For det tredje fremgår det, at kildens personlighed og virkelyst var afgørende for, om han udviklede sig til en effektiv kilde.

Enkelte af PET's kilder kan betegnes som effektive, selv om de befandt sig i de overvågede organisationers yderkreds. Det skyldtes, at de havde en stor viden og erfaring om miljøet, og/eller at de var særligt produktive og videregav et stort antal oplysninger. Samtidig kunne en kildes produktivitet indebære en risiko for, at den pågældende dominerede og styrede kildeføringen, hvilket kunne have det resultat, at PET modtog diffuse og ufokuserede oplysninger.

Troværdighed

En kilde kunne være motiveret af en række faktorer – økonomisk vinding, politiske modsætninger eller ønsket om spænding – der kunne have en indvirkning på den pågældendes troværdighed. PET har derfor altid lagt vægt på vigtigheden af at kontrollere troværdigheden af kilderne. Ifølge en redegørelse fra Justitsministeriet i 1952 om PET's virksomhed blev enhver oplysning, der blev videregivet i forbindelse med personundersøgelser, kontrolleret af embedets ledelse, "eventuelt ved en direkte afhøring af pågældende kilde med henblik på vurdering

576 Se Kommissionens beretning, bind 6, vedrørende PET's overvågning af DKP 1945-1989. Desuden PET, kilde-og operationssager.

577 Se Kommissionens beretning, bind 7, vedrørende PET's overvågning af politiske partier 1945-1989.

578 RB: 27. april 2004.

579 Se Kommissionens beretning, bind 10, vedrørende PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989.

580 Se Kommissionens beretning, bind 8, vedrørende PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

af kilden selv og af holdbarheden og grundlaget for pågældende udsagn.”⁵⁸¹ I en rundskrivelse, der beskrev, hvilke oplysninger vedrørende organisationer af ”efterretningsmæssig interesse”, der skulle indberettes til PET, blev det ligeledes understreget, at hvad angik kildeoplysninger ”bør indberetningen indeholde en bedømmelse af meddelerens pålidelighed samt oplysning om, hvorvidt udsagnet støtter sig på meddelerens egne direkte erfaringer.”⁵⁸² På PET’s kurser i efterretningsarbejde blev det også betonet, at ”kildernes pålidelighed og oplysningernes nøjagtighed” ofte kunne efterprøves ved hjælp af andre kilder.⁵⁸³ På årsmøderne i begyndelsen af 1980’erne, hvor deltagerne bl.a. beskæftigede sig med kildearbejdet, blev det flere gange nævnt, at kildernes troværdighed kunne kontrolleres ved at sammenholde oplysningerne med oplysninger indhentet fra telefonaflytninger og andre kilder.⁵⁸⁴

Det er vanskeligt i dag at fastslå, i hvilket omfang PET i praksis efterprøvede kildernes troværdighed. Flere tidligere kildeførere har over for Kommissionen oplyst, at de kontrollerede kildeoplysningerne ved hjælp af aflytninger, oplysninger fra udenlandske samarbejdspartnere og andre kilder i de samme organisationer.⁵⁸⁵ Det fremgår også af flere bevarede kildesager, at kildeførerne havde fået bekræftet kildernes troværdighed ved at sammenholde deres oplysninger med andre informationer.⁵⁸⁶ Det forekom også, at PET testede nye kildeemners troværdighed ved at holde dem under observation.⁵⁸⁷ Der er i det gennemgåede materiale nævnt enkelte eksempler på, at PET afviklede kilder, der var upålidelige og selv konstruerede oplysninger.⁵⁸⁸ Jørn Bro har over for Kommissionen beskrevet, hvordan en utroværdig kilde blev afsløret: ”PET fik meget fine referater fra en kilde, men én gang fik de et referat fra et møde, hvor en anden kilde havde

581 JM, P.O.-sag: Udateret redegørelse [ca. 1952].

582 PET, administrativ sag: Rundskrivelse nr. 14/1953, 11. december 1953.

583 PET, ujournaliseret: ”Efterretninger – en nødvendighed (Til brug på 4-ugers kursus)”.

584 PET, administrativ sag: ”Resultatet af gruppe III’s overvejelser om emnet: Kildepleje/kildebeskyttelse”, 30. april 1980; Gruppe IV, ”Vedr.: Besvarelse til gruppeopgave ved PETs årsmøde 1981”, 19. maj 1981.

585 RB: 8. maj 2002; 21. maj 2002; 1. oktober 2002; 20. maj 2003; 27. april 2004; 30. november 2004; 22. februar 2005; 24. august 2005.

586 PET, administrativ sag: Notits, 15. juli 1974. PET, operationssag: Notits, 20. december 1985. PET, operationssag: Notits, 5. marts 1985.

587 Se Kommissionens beretning, bind 12, om Anders Nørgaard-sagen.

588 PET, emnesag: Notits, 6. marts 1996; notits, 10. februar 1987.

konstateret, at den første ikke havde været til stede. PET sørgede herefter for, at kilden gradvist blev ”tørret ud”.⁵⁸⁹

Imidlertid kunne det i praksis være svært at efterprøve en kildes troværdighed. Dette kunne være tilfældet, hvis kilden var placeret i inderkredsen i en organisation, og der ikke fandtes andre oplysninger herom. En tidligere kildefører har således oplyst over for Kommissionen, at PET i begyndelsen kun havde én kilde blandt trotskisterne: ”Det var svært at kontrollere de oplysninger, der kom fra den enlige kilde, men de måtte jo stole på vedkommende. Det blev meget nemmere, da de fik endnu en kilde.”⁵⁹⁰ En anden tidligere kildefører har bekræftet, at PET i et vist omfang var nødt til at stole på, at kilderne var troværdige: ”Kildens arbejde kunne i nogen udstrækning kontrolleres, f.eks. gennem senere oplysninger, men de stolede på kilderne. Kildens oplysninger er blot en af de brikker, der forefindes.”⁵⁹¹ Det fremgår da også af en tredje kildeførers vidneudsagn, at kildeførerne ikke altid kontrollerede kildernes troværdighed: ”Vidnet går ud fra, at Centralafdelingen havde mulighed for at krydstjekke oplysningerne fra kilderne. I [regionsafdelingen] foretog man ikke en troværdighedsvurdering af kildens oplysninger.”⁵⁹² Der er da også flere eksempler i det bevarede arkivmateriale på, at medarbejdere i PET synes at have indhentet kildeoplysninger uden at have foretaget en kritisk efterprøvning af deres troværdighed og holdbarhed.⁵⁹³

En kildes troværdighed kunne påvirkes negativt af økonomiske motiver. Ifølge justitsministerens cirkulære fra 1947 var det tilladt for politiets efterretningstjeneste at yde ”vederlag for meddelte oplysninger ... ”⁵⁹⁴ Myndighederne var imidlertid bevidste om, at der var en risiko forbundet med, at kilderne kunne have en økonomisk interesse i at videregive oplysninger. Det hedder således i en samling af interne regler for tjenestens virksomhed fra slutningen af 1940'erne, at faste, betalte kilder ”er dog i Almindelighed af det onde, navnlig naar Betalingen

589 RB: Jørn Bro, 22. februar 2005. Det er muligvis den samme begivenhed, som en anden tidligere PET-medarbejder har beskrevet. RB: 21. maj 2002.

590 RB: 23. april 2001.

591 Ibid.: 8. maj 2002.

592 Ibid.: 22. oktober 2002.

593 Se f.eks. Kommissionens beretning, bind 10, vedrørende PET's overvågning af protestbevægelser 1945-89 (afsnittet om Vietnambevægelsen).

594 ”Cirkulære til politidirektøren i København og politimestrene vedrørende politiets særlige efterretningsvirksomhed”, 31. maj 1947.

er af erhvervsmæssig Betydning for den paagældende.”⁵⁹⁵ Det kunne dog være nødvendigt at betale for oplysninger i ”konkrete Sager”.⁵⁹⁶ Hvis kilden modtog betaling for oplysninger, kunne den pågældende være fristet til at dele sin viden op i mindre portioner eller helt at fabrikere oplysninger for at tjene så meget som muligt. Tre medarbejdere i PET, der i 1951 var på tjenesterejse til London, anbefalede derfor i deres redegørelse ved hjemkomsten, at tjenesten udbetalte honorar til kilder, men at man generelt undgik at betale efter resultater, undtagen i tilfælde af kortvarige operationer eller særlige opgaver.⁵⁹⁷ Begge betalingsformer indeholdt et risikoelement: Den fastlønnede kilde kunne blive fristet til at ”sløje lidt af med tiden”, mens den resultatlønnede kunne have en interesse i at konstruere oplysninger eller overdrive deres betydning.⁵⁹⁸ Det fremgår af PET's interne retningslinjer for sagsbehandling, at tjenesten altid skulle betale for kildens udgifter i forbindelse med de stillede opgaver, men at kildeføreren i forbindelse med en egentlig aflønning bl.a. burde være opmærksom på risikoen for, ”at kilden lader sig diktere af mammon.”⁵⁹⁹

Det er uvist, hvor store PET's udgifter til kilder var under den kolde krig. Midlerne til betaling af kilder stammede fra ”den særlige kasse” eller ”den hemmelige kasse” i PET, som blev tilført fra Rigspolitiets hovedkasse. Kassen blev revideret kvartalsvis af en kontorchef i Justitsministeriet, som med tiden blev assisteret af en medarbejder fra Rigsrevisionen.⁶⁰⁰ En oversigt over udviklingen i størrelsen af PET's beløb til ”særlige formål” fra 1963/64 til 1990 viser, at beløbet havde en langsomt stigende tendens fra 152.000 kr. i 1964/65 til 562.000 kr. i 1980. Herefter blev beløbet mere end fordoblet, til 1.362.000 kr. i 1981, hvorefter

595 PET, ujournaliseret: ”Erindringsliste for Kriminalpolitiet vedrørende Efterretningsvirksomheden i Politikredsene” [udateret men efter juni 1948].

596 Ibid.

597 PET, administrativ sag: ”En efterretningstjenestes tilrettelæggelse af det interne arbejde, observationstjeneste, agentarbejde samt oversigt over kommunistiske organisationers, russisk efterretnings-tjenestes og russiske repræsentationers opbygning og arbejdsmetoder” [1951].

598 PET, administrativ sag: ”Gruppearbejde v/ planlægningsgruppe. Emne: Drift”.

599 PET, ujournaliseret (”Den lille Grønne”): ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET”, s. 41.

600 RB: Niels Madsen, 24. oktober 2001; Ole Stevns, 6. november 2001; Frank Poulsen, 25. januar 2001; Poul Lundbæk Andersen, 16. januar 2001; Henning Fode, 24. april 2001; Hanne Bech Hansen, 4. april 2001; Erik Justesen, 23. oktober 2001. Det lykkedes i et tilfælde for PET at få den sovjetiske efterretningstjeneste KGB til at bidrage til ”den hemmelige kasse”. En PET-kilde, der blev ført som dobbeltagent over for KGB, modtog penge af KGB-officeren Leonid Makarov. Kilden videregav beløbet til kildeføreren, der anbragte det i ”kassen”. PET, kildesag: Indtægtsbilag, 13. marts 1973.

det faldt igen til 600.000 kr. i 1983-84, for at stige igen til 1.970.000 kr. i 1985. Herefter faldt beløbet igen, men det holdt sig dog over 1.000.000 kr. i resten af 1980'erne, med 1.500.000 kr. i 1989 som det højeste.⁶⁰¹

Udviklingen er interessant, for det var i 1980'erne, hvor PET's udgifter til "særlige formål" toppede, at tjenesten prioriterede kildearbejdet højt. Det er imidlertid uklart, i hvilket omfang stigningen i beløbet afspejlede en stigning i betalingen af kilder. Det skyldes, at "den hemmelige kasse" også blev brugt til at betale for udgifterne i forbindelse med møder med udenlandske samarbejdspartnere, restaurationsbesøg m.m.⁶⁰² En tidligere "kasseinspektør" har over for Kommissionen oplyst, at betalingen af kilder udgjorde mindre end en tredjedel af kassens størrelse, og at de udbetalte beløb var "relativt beskedne".⁶⁰³ Det bekræftes af en bevaret oversigt over forbruget af midlerne i "den særlige kasse". Det fremgår af oversigten, der omfatter perioden fra 1. september 1956 til 31. januar 1957, at de samlede udgifter beløb sig til 49.983 kr., hvoraf 3.737 kr. var brugt på "vederlag til meddelere og agenter" og 7.120 kr. på beværtning af "forbindelser og meddelere". 2.925 kr. af dette beløb var blevet benyttet til betaling af julegaver, og den "gennemsnitlige udbetaling" var anslået til at udgøre "ca. 50 kr."⁶⁰⁴ Ifølge denne oversigt, hvis repræsentativitet er uvis, udgjorde udgifterne til kilderne i form af udgifter og honorar lidt over en femtedel af beløbet i "den særlige kasse", og de udbetalte beløb til kilderne var beskedne.⁶⁰⁵

PET synes generelt at have benyttet to typer af betaling til sine kilder. En tidligere kildefører har således oplyst over for Kommissionen: "Adspurgt om betaling af kilder forklarede vidnet, at der var forskel på om kilden havde en fast tilknytning til en organisation, eller om PET bad kilden om at gå til møder og referere derfra. Hvis der ikke var fast tilknytning, blev kilden betalt efter forbrugt tid. Pengene blev udbetalt kontant fra afdelingens kasse."⁶⁰⁶ I de fleste tilfælde synes PET at have betalt for kildernes timeforbrug og udgifter i form af kontingenter, blade, rejser og møder. Timebetalingen synes at have været af en begrænset stør-

601 Vicerigspolitichef Erik Justesen til Justitsministeriet, 24. juni 2002.

602 RB: Frank Poulsen, 25. januar 2001; Poul Lundbæk Andersen, 16. januar 2001; Henning Fode, 24. april 2001; Hanne Bech Hansen, 4. april 2001.

603 RB: Erik Justesen, 23. oktober 2001.

604 JM, ujournaliseret: "Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser" [1957].

605 Det var angiveligt en nedgang fra 1950, hvor der var bevilget 80.000 kr. om året til betaling af kilder. RA, FE's arkiv, Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 20: Budgetoversigt vedlagt Haslund og Lundings fælles redegørelse, 21. juni 1950.

606 RB: 22. maj 2002.

relse (50 til 100 kr. pr. time) og afhængig af opgavernes vigtighed.⁶⁰⁷ I enkelte tilfælde androg kildebetalingen dog betydelige beløb.⁶⁰⁸ Det synes kun at være forekommet i relativt få tilfælde, at kilderne modtog en fast månedsløn for deres indsats.⁶⁰⁹ Det er umuligt på baggrund af det bevarede materiale at vurdere, i hvilket omfang kilderne var motiveret af økonomiske interesser, og om det påvirkede deres troværdighed. Der er kun fundet et enkelt eksempel på en kilde, der primært synes at have været drevet af ønsket om at tjene penge.⁶¹⁰

PET synes at have foretrukket kilder, der var motiveret af deres overbevisning. Det fremgår således af et indlæg på årsmødet i 1981, at kilder, der var drevet af en bestemt ”grundholdning” i form af patriotisme eller modvilje mod den overvågede organisation, blev vurderet som de ”mest pålidelige i sikkerhedsmæssig henseende.”⁶¹¹ Jørn Bro har også understreget, at kilder burde hveres på et ”ideologisk grundlag”: ”Man fandt unge, der ”hørte til” på PET’s side.”⁶¹² Sådanne kilder var loyale overfor PET, delte tjenestens trusselsbillede, og der var mindre risiko for, at de blev ”vendt” eller købt af modparten. Der er flere eksempler i de bevarede kildesager på kilder, der af deres kildeførere blev vurderet til at være placeret i midten af det politiske spektrum eller af borgerlig observans. Enkelte af disse havde også en baggrund i forsvaret og/eller Hjemmeværnet.⁶¹³ Som det hedder om en af de mest værdifulde af PET’s kilder i det trotskistiske miljø: ”Hans politiske tilhørsforhold er så absolut til højre, og han føler det som en pligt at række firmaet her ’en hjælpende hånd.’”⁶¹⁴

607 RB: 8. maj 2002; 12. juni 2002; 3. december 2002; 21. maj 2002; 13. november 2000; 22. februar 2005; 20. maj 2003; 8. maj 2002; 12. marts 2002. PET, operationssag: Kildeoversigt. PET, kildesager.

608 En kilde, der fungerede i fire år, tjente således i alt ca. 100.000 kr.. PET, operationssag: Notits, 30. juni 1993. En anden kilde, der fungerede i 11 år, modtog i alt lidt over 500.000 kr. JM, departementschefens pengeskab: Faktagruppen, Briefingmappe til vicepolitichef Birgitte Stampe, bilag A-2, 1998.

609 En kilde modtog 34.000 kr. for at deltage i et kursus og efterfølgende rejse på flere måneder. PET, operationssag: Notits, 22. juli 1980.

610 PET, kildesag: Notits, 19. september 1975. En anden kilde var utilfreds med den betaling, den pågældende modtog. PET, operationssag: Notits, 14. og 28. marts 1988.

611 PET, administrativ sag: ”Gruppearbejde v/ planlægningsgruppe” [1981].

612 RB: Jørn Bro, 22. februar 2005. Jørn Bro har også beskrevet kilderne som ”unge mennesker, der var kritisk indstillet overfor de yderliggående bevægelser.” RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

613 PET, kildesag: Notits, 3. oktober 1984. PET, operationssag: Notits, 28. november 1977. PET, administrativ sag: Notits, 15. juli 1974. PET, operationssag: Notits, 8. juli 1970.

614 PET, kildesag: Notits, 5. januar 1972.

Der var imidlertid også en risiko forbundet med ideologisk motiverede kilder, der kunne have en interesse i at videregive et fortegnat billede af deres politiske modstandere og udlevere dem til efterretningstjenesten. En tidligere kildefører har antydnet dette aspekt i sit vidneudsagn over for Kommissionen: ”De ideologiske kilder var de bedste kilder, men det kunne også være de farligste.”⁶¹⁵ PET har således i flere tilfælde under den kolde krig anvendt kilder med forbindelser til yderliggående højreorienterede miljøer, men det ses ikke i det bevarede materiale, at ledelsen eller de ansatte i PET skulle have gjort sig systematiske overvejelser om det eventuelt problematiske heri. I slutningen af 1940'erne havde REA kontakt til tidligere tyske efterretningsofficerer og politifolk, der havde været involveret i kommunistbekæmpelsen frem til 1945, og som videregav oplysninger om angiveligt illegale kommunistiske netværk i bl.a. Danmark. REA's ledelse og Justitsministeriet skal have været orienteret og godkendt kontakten, men ingen synes at have sat spørgsmålstegn ved samarbejdet. Meget tyder på, at de tidligere tyske officerer og politifolk overdrev oplysningernes betydning.⁶¹⁶

I 1960'erne benyttede KE og PET kilder, der var tilknyttet den antikommunistiske Demokratisk Alliance og den yderliggående højreorienterede Frihedsalliancen. Disse kilder blev bl.a. benyttet mod DKP, den danske sektion af IV Internationale, SUF og De Danske Vietnamkomiteer, og enkelte blev sendt på dobbeltagentoperationer i Østtyskland.⁶¹⁷ Når PET valgte at benytte kilderne, skyldtes det sandsynligvis, at de blev anset for at være værdifulde, idet de kunne videregive oplysninger om miljøer, der var vanskelige at overvåge, og at deres oplysninger blev anset for at være troværdige. En tidligere kildefører har således oplyst, at det ikke gav anledning til betænkeligheder, at en af kilderne angiveligt havde nazistiske forbindelser, idet oplysningerne kunne kontrolleres gennem telefonaflytninger, og kildeføreren havde ingen grund til at mistænke kilden for at være en ”nazistisk provokatør”, der forsøgte at skade trostkister-

615 RB: 1. oktober 2002.

616 Se Kommissionens beretning, bind 6, vedrørende PET's overvågning af DKP 1945-1989. Det skal bemærkes, at det bevarede kildemateriale fra den tidlige periode er fragmentarisk, og det er derfor behæftet med stor usikkerhed at forsøge at fastslå, hvilke overvejelser personalet og ledelsen i REA/PET gjorde sig. Materialet fra 1970-80'erne er betydeligt bedre, idet der er bevaret en række kilde- og operationssager.

617 Se Kommissionens beretning, bind 9, vedrørende PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om den danske sektion af IV Internationale); bind 6 om DKP 1945-1989; bind 10 om protestbevægelserne 1945-1989 (afsnittet om Vietnambevægelsen); og bind 7 om politiske partier 1945-1989.

ne.⁶¹⁸ Den pågældende kildefører fik ingen instruktioner fra ledelsen vedrørende ”spørgsmålet om at hverve folk med en bestemt ideologisk baggrund”, men kildeføreren orienterede heller ikke ledelsen om kildens mulige nazistiske fortid.⁶¹⁹ Kildeføreren tog dog afstand fra en af de ledende figurer i Demokratisk Alliance, Henning Jensen, der forekom kildeføreren ”for ”højreorienteret” i sin fremtoning ... ”⁶²⁰ Jørn Bro, der skulle godkende anvendelsen af kilderne, har over for Kommissionen understreget, at tjenesten var opmærksom på kildernes baggrund og motiver, men at det afgørende var værdien af kildernes oplysninger: ”Den omstændighed, at vedkommende muligt havde nazistiske sympatier, var ikke nødvendigvis afgørende. Afgørende var, om den pågældende gav pålidelige informationer, om han havde første klasses adgang til materialet. Motivet var således ikke afgørende, men det måtte inddrages i vurderingen af kilden, om der var tegn på at vedkommende var labil, og der således kunne være fare for, at han ’svingede tilbage.’”⁶²¹

Et lignende problem gjorde sig gældende for PET's socialdemokratiske kontakter og kilder. Frem til midten af 1960'erne synes PET i betydelig grad at have været afhængig af Arbejderbevægelsens Informationscentral (AIC) og diverse socialdemokratiske kontakter for at kunne indsamle oplysninger om kommunisterne på arbejdspladserne og i fagforeningerne.⁶²² Der er også fundet flere eksempler på kilder af socialdemokratisk observans, der primært videregav oplysninger om østlig efterretnings- og påvirkningsaktivitet rettet mod danske statsborgere.⁶²³ I et enkelt tilfælde var en venstreorienteret aktivist villig til at videregive oplysninger til PET, idet han ville undgå, at yderliggående ”ballademagere” skadede den øvrige venstrefløjs omdømme på grund af deres involvering i uroligheder.⁶²⁴ Kommunisterne og andre venstrefløjsgrupper udgjorde en udfordring for Socialdemokratiet, idet de kæmpede om de samme vælgere, og foruden et oprigtigt ønske om at bistå myndighederne med at bekæmpe trusler mod demokratiet kunne socialdemokraterne have en interesse i at miskreditere

618 RB: 22. februar 2005 og 11. maj 2005.

619 Ibid.: 11. maj 2005.

620 Ibid.

621 RB: Jørn Bro, 8. juni 2005. Endvidere 24. august 2005.

622 Se Kommissionens beretning, bind 8, vedrørende PET's overvågning af arbejdsmarkedet fra 1945 til 1989.

623 PET, kildesag: Telex, 3. juli 1986. PET, operationssag: Notitser, 10. juli 1970, 29. juni 1970 og 23. juni 1970.

624 PET, emnesag: Notits, 29. maj 1970.

deres politiske modstandere over for PET. Samtidig havde socialdemokraterne dog også en interesse i ikke at overdrive den kommunistiske fare og således risikere en intensiveret overvågning af arbejdsmarkedet og fagforeningerne.

De stærkt ideologisk-motiverede kilder rejser spørgsmålet om hvilke person-typer, der blev benyttet som kilder, og om de påvirkede oplysningernes troværdighed. Det er selvfølgelig umuligt at sige noget endegyldigt om dette spørgsmål, men der kan måske argumenteres for, at kildearbejdet tiltrak en særlig slags mennesker, som fandt spænding og personlig tilfredshed i den konspirative verden. Arbejdet som kilde fordrede personer, der kunne færdes naturligt i ofte hemmelighedsfulde og sikkerhedsbevidste miljøer, som var i stand til at leve en dobbelttilværelse, og som nøgternt og afbalanceret kunne videregive oplysninger om de personer, som kilden dagligt færdedes iblandt. Dertil kom, at nogle yderliggående politiske miljøer var involveret i kriminalitet, og at PET kunne være tvunget til at anvende personer fra miljøet, der havde begået lovovertrædelser, som kilder.⁶²⁵ Som det hedder i den redegørelse, som tre medarbejdere udarbejdede efter en tjenesterejse til London i 1951: "Gode mennesker er ofte dårlige agenter, fordi de ikke er klartseende og kyniske nok. Omvendt er dårlige mennesker ofte gode agenter."⁶²⁶ Jørn Bro er den tidligere PET-medarbejder, der under Kommissionens afhøringer tydeligst har beskrevet hvilke personer, der blev tiltrukket af arbejdet: "At leve som meddeler i et stærkt yderliggående revolutionært miljø er ikke for enhver, og det var tit pudsige personer, der var meddelere i disse miljøer. Dybt kriminelle miljøer kan ligeledes kun penetreres af kriminelle."⁶²⁷ Ifølge Bro kunne nogle kilder i perioder være ustabile, hvilket kunne medføre, "at de gerne ville gøre sig mere interessante, end de var, og derved overfortolkede omstændighederne."⁶²⁸ Ifølge Bro var PET dog opmærksom på risikoen for, at ustabile kilder overdrev betydningen af deres videregivne oplysninger.⁶²⁹ Ole Stig Andersen har også rejst spørgsmålet om hvilke typer, der blev tiltrukket af den hemmelige verden: "Nogle af de mennesker, der drages ind

625 For et eksempel herpå: PET, emnesag: Notits, 21. juni 1983.

626 PET, administrativ sag: "En efterretningstjenestes tilrettelæggelse af det interne arbejde, observationstjeneste, agentarbejde samt oversigt over kommunistiske organisationers, russisk efterretningstjenestes og russiske repræsentationers opbygning og arbejdsmetoder" (ultimo november 1951).

627 RB: Jørn Bro, 24. august 2005.

628 Ibid.: Jørn Bro, 8. juni 2005.

629 Ibid.

i dette miljø for at virke som agent, kan have psykiske problemer. Der skal en særlig psyke til for at leve det dobbeltliv som kræves.”⁶³⁰

Det kan heller ikke afvises, at nogle kilder var drevet af ønsket om spænding eller indhold i tilværelsen. Det hedder således i vurderingen af en person, der senere blev hvervet som kilde, at den pågældende ”må betegnes som stabil og troværdig, og absolut loyal overfor politiet som helhed. Det er mit indtryk, at [den pågældende] ved sin henvendelse til politiet, søgte lidt spænding i tilværelsen i form af ”hemmelig meddeler til politiet”. Det skyldes nok [den pågældendes] lidt naive syn på politiets arbejde.”⁶³¹ At nogle kilder søgte spænding eller indhold i tilværelsen bekræftes af, at flere kilder havde svært ved at opgive dobbeltlivet og forsøgte at blive hvervet igen efter en pause.

Endelig kunne troværdigheden af kildernes oplysninger være påvirket af, at kilderne stod i et modsætningsforhold til PET. Dette kunne være tilfældet, hvis kilden var blevet presset af PET til at arbejde for sig. PET lærte tidligt, at man kunne true udlændinge (med hjemsendelse) og kommunister (med mistænkeliggørelse over for partiet) til at videregive oplysninger. Det blev dog ikke anset for en holdbar metode i længden: ”Man kan undertiden få fat på en mand ved en trussel, men man må snarest søge at få ham til at arbejde for sig på en anden basis.”⁶³² Ifølge et indlæg på årsmødet i 1981 var afpresning kombineret med andre former for motivation først og fremmest velegnet overfor østeuropæere, der opholdt sig i Danmark. Risikoen ved sådanne operationer var imidlertid, at den pågældende kunne blive anvendt som dobbeltagent overfor PET, og at den presede kilde ville forsøge at slippe så nemt af sted som muligt.⁶³³ Kommissionen har i sin gennemgang af det bevarede arkivmateriale ikke fundet eksempler på danske statsborgere, der blev afpresset af PET til at fungere som kilder i de politiske miljøer. Derimod findes der flere eksempler på forsøg på at afpresse eller lokke fremmede efterretningsofficerer i fælder, således at de kunne hverves af PET.

630 RB: Ole Stig Andersen, 26. marts 2003.

631 PET, operationssag: Notits, 23. december 1988.

632 PET, administrativ sag: ”En efterretningstjenestes tilrettelæggelse af det interne arbejde, observationstjeneste, agentarbejde samt oversigt over kommunistiske organisationers, russisk efterretningstjenestes og russiske repræsentationers opbygning og arbejdsmetoder” (ultimo november 1951).

633 PET, administrativ sag: ”Gruppearbejde v/ planlægningsgruppe. Emne: Drift” [1981].

Konklusion

Kilder er ofte blevet betegnet som efterretningstjenesternes ”hjerterblod” og som den vigtigste metode til indhentning af oplysninger. Velplacerede og troværdige kilder kan videregive oplysninger om de overvågede organisationers medlemmer, aktiviteter og fremtidige aktioner, og de bidrager derved til, at tjenesterne kan opfylde deres opgave med at forebygge og forhindre spionage, sabotage og anden undergravende aktivitet. Særligt værdifulde kilder kan udfra deres erfaring og viden bidrage til tjenesternes forståelse af de overvågede organisationers mål og hensigter. Efterretningstjenester er i betydelig grad afhængige af borgere, der er villige til at udføre opgaver for tjenesterne, og det er derfor et grundlæggende princip for enhver tjeneste at beskytte kildernes anonymitet.

Det er det generelle indtryk, at PET's kildearbejde blev professionaliseret og centraliseret i løbet af den kolde krig. I den tidligste fase blev en betydelig del af kilderne ført af KE, PET's ledelse havde en begrænset kontrol med kilderne, og den egentlige kildeføring blev foretaget af de enkelte kriminalfolk, der hver havde sin egen procedure, og som holdt kildernes identitet for sig selv. Som en følge af KE's sammenlægning med PET i 1966 og Kasper Neergaard-sagen i 1971 blev kontrollen med kilderne gradvist skærpet, ledelsen skulle godkende kilderne, Justitsministeriet blev underrettet om særligt følsomme operationer, og der blev udarbejdet interne retningslinjer for kildearbejdet. Det er Kommissionens indtryk, at PET overholdt kravene om godkendelse, selv om det i en periode synes at have medført en langvarig godkendelsesproces.

PET benyttede sig af flere typer af kilder, som alle havde deres fordele og ulemper. Før Kasper Neergaard-sagen i 1971 synes tjenesten hovedsagligt at have benyttet sig af hvervede kilder, dvs. personer, der allerede fandtes i de overvågede miljøer. Aktivering af en sådan kilde kunne foregå relativt hurtigt, da den pågældende allerede var på plads og havde forhåndsviden om organisationen og dens medlemmer. Til gengæld viste Neergaard-sagen, at tjenesten ikke kunne være helt sikker på en sådan kildes loyalitet og troværdighed. Efter Neergaard-sagen prioriterede PET indplacerede kilder, dvs. kilder, der blev hvervet og sendt ind i organisationerne, højere. En sådan kilde udgjorde en mindre sikkerhedsrisiko, men til gengæld kunne det være en langvarig proces at iværksætte en sådan operation, da kilden først skulle oplæres og derpå vinde indpas i organisationen. Dertil kom, at flere yderliggående organisationer var yderst sikkerhedsbevidste og krævede, at medlemmerne deltog i det praktiske arbejde. Dobbeltagenter blev fortrinsvis benyttet mod fremmede efterretningsofficerer og gav PET en værdifuld viden om deres metoder og interesser. Til gengæld var operationerne

ofte langvarige og ressourcekrævende, og tjenesten havde i starten svært ved at styre kilderne. Der er ikke fundet nogen eksempler på, at PET benyttede Agents Provocateurs, og PET synes i et tilfælde (Anders Nørgaard-sagen) at have afvist overvejelser herom. PET accepterede, at kilderne kunne deltage i mindre lov-overtrædelser såsom ulovlig plakatoptklæbning, og kilderne kunne rapportere om, men ikke selv deltage i mere alvorlige ulovligheder.

I vurderingen af PET's kildearbejde i de politiske miljøer under den kolde krig er der især tre forhold, der falder i øjnene. For det første er det et grundlæggende princip, at kildeføreren skal styre kilden og stille opgaverne, således at overvågningen fokuserer på de spørgsmål, der har efterretningstjenestens interesse. Dette synes da også at have gjort sig gældende i de fleste kildeoperationer, men der er flere eksempler på, at kilderne overtog styringen og dermed drev PET's overvågning. Det medførte, at PET i en række tilfælde modtog oplysninger, som ikke var relevante for tjenestens arbejde, men som lagde beslag på dens ressourcer og tid.

For det andet var der store forskelle på effektiviteten af PET's kildeoperationer. I en række tilfælde lykkedes det kun tjenesten at hverve eller placere kilder i de overvågede organisationers yderkredse. Disse kilder var således kun i stand til at rapportere om organisationernes generelle aktiviteter, åbne diskussioner, medlemmer og aktivister. Det synes bl.a. at have gjort sig gældende for DKP, frontorganisationerne, venstrefløjspartierne og en række bevægelser. I andre tilfælde lykkedes det PET at hverve eller plante kilder i eller nær inderkredsen af politiske organisationer. Disse kilder var derfor i stand til at videregive oplysninger om inderkredsens sammensætning, interne drøftelser, udenlandske kontakter og planlagte aktioner. Det drejede sig bl.a. om trotskisterne, venskabsforeninger, Vietnambevægelsen og nogle faglige organisationer. PET's effektivitet afhang generelt af de overvågede organisationers sikkerhedsbevidsthed og åbenhed over for nye medlemmer, muligheden for at bevæge sig fra yderkredsen til inderkredsen på relativt kort tid og kravene om aktiv deltagelse og politisk skoling. I flere tilfælde var PET i stand til at benytte penetranter fra andre politiske miljøer, som på eget initiativ infiltrerede deres politiske modstandere. Endelig kunne kilder, der var placeret i yderkredsen, også være effektive på grund af deres store viden eller høje produktivitet. Det er det generelle indtryk, at effektiviteten af kildeoperationerne i høj grad afhang af kildeførerens og kildens evner, motivation og virkelyst.

For det tredje er det almindeligt kendt, at troværdigheden af de indhentede oplysninger kan være påvirket af kildernes motiver, såsom økonomisk vinding, ideologisk overbevisning, jagten på spænding eller afpresning. Det fremgår af

forskellige interne drøftelser, at medarbejderne i PET var bevidste om disse usikkerhedsfaktorer, og at man forsøgte at kontrollere oplysningernes troværdighed ved at sammenholde dem med oplysninger indhentet ad andre kanaler. PET synes også at have bestræbt sig på at begrænse størrelsen af de udbetalte beløb til kilder, for derved at sikre sig mod, at kilderne havde et økonomisk incitament til at fabrikere oplysninger. Imidlertid var det i praksis vanskeligt at kontrollere pålideligheden af oplysninger, der stammede fra kilder, der befandt sig i inderkredsen af lukkede miljøer, og undertiden var kildeførerne nødt til at stole på kilderne. Det synes at have været almindelig praksis, at tjenesten vurderede kildernes eventuelle økonomiske, ideologiske eller psykologiske bevæggrunde, men at det afgørende var oplysningernes værdi og troværdighed.

Retlig vurdering for så vidt angår perioden 1968-1989 vedrørende PET's anvendelse af kilder (meddelere)

For så vidt angår den fortsatte anvendelse af Anders Nørgaard som kilde ved indplantning i SAP i København henvises til den retlige vurdering heraf i bind 12.

Med hensyn til operation Samson henvises til beretningens bind 9.

Endvidere henvises der med hensyn til PET's anvendelse af Frede Farmand som kilde, specielt i forbindelse med en indhentningsoperation mod Nordland Forlag, til beretningens bind 11.

Som det fremgår af den foran anførte gennemgang, fandtes der indtil "Retningslinjerne vedrørende efterforskning på det politiske område" – der i februar 1983 blev godkendt af og dermed fastsat af regeringen – ikke eksternt fastsatte specifikke retningslinjer for PET's anvendelse af personer som kilder, og Kommissionen har ikke fundet grundlag for at fastslå, at PET – idet der bortses fra henvisningen til bind 12 - har overtrådt andre, eksisterende regler fastsat af Folketinget eller regeringen i perioden forud for de nævnte retningslinjer.

Kommissionen har endvidere ikke – bortset fra det i bind 9 og 11 omhandlede - i det gennemgåede materiale fundet tegn på, at PET i forbindelse med anvendelse af personlige kilder i perioden 1983-1989 har overtrådt retningslinjerne fra 1983 eller andre regler og retningslinjer fastsat af Folketinget eller regeringen.

3. PET'S TEKNISKE OG ANDRE VIRKEMIDLER

Indledning

Politiets Efterretningstjeneste anvendte ud over kilder forskellige metoder eller virkemidler til indhentning af oplysninger i forbindelse med tjenestens virksomhed på det politiske område. Ifølge Justitsministeriets instruks fra 1953 havde PET til opgave at ”overvåge, forebygge og modvirke foretagender, som må antages at rumme en fare for rigets selvstændighed og sikkerhed og den lovlige samfundsorden, herunder i første række de i straffelovens kapitler 12 og 13 omhandlede forbrydelser.”⁶³⁴ De nævnte kapitler omfattede de såkaldte spionageparagraffer (§ 107 og 108) og andre forbrydelser mod statens sikkerhed og forfatningen.

PET's metoder bestod af de almindelige politimæssige metoder, der anvendes til opklaring af forbrydelser. Virkemidlerne kan overordnet inddeles i *straffeprocusuelle tvangsindgreb*, hvor der var lovhjemmel, og hvor der krævedes godkendelse fra en domstol i form af en kendelse, og *lovuregulerede virkemidler*, som ikke krævede en sådan godkendelse. De straffeprocusuelle tvangsindgreb omfattede *indgreb i meddelelshemmeligheden*, dvs. telefonaflytning, indhentning af teleoplysninger, rumaflytning, brevåbning og brevstandsning, og andre indgreb som ransagning og beslaglæggelse (de to sidstnævnte indgreb kunne dog foregå uden retskendelse, hvis den pågældende gav sit samtykke). De lovuregulerede virkemidler omfattede bl.a. anvendelsen af kilder (meddelere), observation og fotografering. Anvendelsen af disse metoder var underlagt en *indre kontrol* i form af godkendelse fra afdelingsledere, PET's ledelse eller Justitsministeriet. PET's anvendelse af kilder, der var den vigtigste og mest sensitive overvågningsmetode over for de politiske og faglige miljøer under den kolde krig, er behandlet i det foregående.

634 Hans Hækkerup, Instruks til chefen for Politiets Efterretningstjeneste, 30. november 1953.

I det følgende vil udviklingen, anvendelsen og omfanget af PET's øvrige virkemidler blive beskrevet. Beskrivelsen vil skitsere tjenestens generelle virksomhed, men hovedvægten vil ligge på PET's indhentningsmetoder i forbindelse med overvågningen af politiske partier, politisk-ideologisk prægede bevægelser og faglige konflikter fra 1945 til 1989. Følgende spørgsmål vil blive forsøgt besvaret: Hvem var overvågningens målgrupper? Det vil især blive forsøgt fastslået, i hvilket omfang danske statsborgere og grupperinger, der var politisk eller fagligt aktive, blev overvåget. I hvilket omfang blev overvågningen anvendt mod lovlig politisk aktivitet, i hvilket omfang producerede overvågningen *overskudsinformation* om lovlig politisk virksomhed, og hvorledes blev denne information anvendt? I hvilket omfang blev kravene om domstolsgodkendelse overholdt, og er der tegn på, at PET anvendte ulovlige metoder som aflytning uden kendelse, indbrud og tyveri?

Den følgende beskrivelse bygger på Kommissionens gennemgang af det bevarede materiale fra perioden 1945 til 1989 i PET's arkiv. Kommissionen har i den sammenhæng oprettet en database over de eksisterende personsager fra perioden, som er omfattet af kommissoriet, og som bl.a. indeholder oplysninger om de anvendte virkemidler. Beskrivelsen bygger desuden på Kommissionens delberetninger om PET's overvågning af politiske partier, ideologisk prægede bevægelser og arbejdsmarkedet, og afhøringer af nuværende og tidligere ansatte i PET. Kommissionen har også gennemgået retsbøgerne fra Københavns Byret og flere byretter i provinsen og har oprettet en database over PET's retskendelser fra 1950 til 1989.

Intern og ekstern efterforskning

PET skelnede selv mellem intern og ekstern efterforskning i beskrivelsen af tjenestens indhentningsmetoder. I juni 1984 udarbejdede PET interne retningslinjer for sagsbehandling, der kan ses som en kodificering af tjenestens praksis. *Intern efterforskning* blev her defineret som brugen af diverse registre og åbne kilder. Registerne omfattede politiets egne registre og registre hos andre offentlige myndigheder, som PET havde adgang til. Det drejede sig om PET's Centralkartotek ("tromlen"), CPR-registret, Kriminalregistret, Direktoratet for Udlændinge, Den centrale Politiafdeling og PET's egne specialregistre. I denne sammenhæng kunne også nævnes PET's forskellige arbejdskartoteker. PET havde også mulighed for at konsultere registre hos bl.a. Forsvarets Efterretningstjeneste (vedrørende baggrundsundersøgelser af kilder og sikkerhedsofficerer i industrien), Han-

delsministeriets Licenskontor (vedrørende embargosager) og Aktieselskabsregisteret.⁶³⁵ PET anvendte nogle ”uformelle kontakter” hos offentlige myndigheder og private institutioner til at indhente registeroplysninger.⁶³⁶ PET indhentede på denne måde oplysninger vedrørende flypassagerer, selvangivelser, post giro-indbetalinger, stillere og anmeldere af politiske partier og kandidater, abonnenter på Land og Folk og bankkonti.

Den interne efterforskning omfattede også brugen af åbne kilder som aviser, tidsskrifter, politiske skrifter, faglitteratur og opslagsværker.⁶³⁷ Det er velkendt fra den internationale forskning, at op mod 80 % af efterretningstjenesternes oplysninger stammer fra åbne kilder.⁶³⁸ Foruden de landsdækkende danske dagblade abonnerede PET bl.a. på *Neue Zürcher Zeitung* (der ansås for at være velinformeret om udviklingen i den internationale kommunistiske bevægelse), *Le Monde*, *Aftenposten* og *Dagens Nyheter*. *Populær teknik* og *Populær radio og tv* blev læst af den tekniske afdeling.⁶³⁹ Regionsafdelingerne læste foruden Land og Folk lokalaviserne. En betydelig del af PET's person- og emnesager bestod af udklip fra diverse aviser og de politiske organisationers egne skrifter og blade.

Ekstern efterforskning omfattede indhentning af oplysninger fra forskellige former for ydre kilder, såsom udenlandske samarbejdspartnere og kilder (meddelere).⁶⁴⁰ Her kan også nævnes PET's andre former for indhentning af oplysninger udefra: Telefon- og rumaflytning, observation, fotografering, brevåbning, brevstandsning, ransagning, beslaglæggelse osv. Disse virkemidler i den eksterne efterforskning vil blive behandlet i det følgende.⁶⁴¹

635 PET, ujournaliseret (”Den lille Grønne”): ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET” [juni 1984], s. 3.

636 Se Kommissionens beretning, bind 4, om PET's virkemidler (afsnittet om uformelle kontakter).

637 PET, ujournaliseret (”Den lille Grønne”): ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET”, s. 3.

638 Jeffrey T. Richelson, *The U.S. Intelligence Community*, s. 274.

639 PET, administrativ sag: Politiets Efterretningstjeneste, Notits, 5. november 1976.

640 PET, (”Den lille Grønne”): ”Retningslinjer for rutinemæssig sagsbehandling i PET”, s. 3. Den svenske SäkerhetstjänstKommissionen skelner på lignende vis mellem ”inre spaning” (indre efterforskning) og ”yttre spaning” (ydre efterforskning), men definerer det sidste begreb som observation. *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 243-244. Ekstern efterforskning kan imidlertid også defineres bredere, dvs. alle former for indhentning af oplysninger fra ydre kilder (meddelere, aflytning, observation, brevåbning, ransagning, beslaglæggelse, pasfotografering, udenlandske tjenester osv.).

641 For overvejelser om sagsbehandlingen i forbindelse med operationssager: PET, administrativ sag: ”Vedr.: Arbejdet i strukturudvalget af 1976”, 30. marts 1976.

Fordeling af virkemidler

Kommissionen har ikke fundet nogen statistik i det gennemgåede materiale over den samlede anvendelse af virkemidler over for politiske partier, ideologisk prægede bevægelser og faglige konflikter. Kommissionens gennemgang af de relativt få bevarede personsager fra perioden og retskendelser kan dog give en indikation af, i hvilket omfang de forskellige virkemidler blev anvendt af PET i overvågningen. Det skal understreges, at det benyttede materiale enten ikke er fuldstændigt eller kun omfatter nogle af virkemidlerne, hvorfor oplysningerne er behæftet med en vis usikkerhed. Den følgende analyse kan derfor kun give et fingerpeg om, hvilke virkemidler, der hyppigst blev anvendt i overvågningen.

Langt hovedparten af personsagerne fra perioden 1945 til 1989 er løbende blevet makuleret indtil 1998 i overensstemmelse med PET's regler og retningslinjer. Personsagerne kan ikke vise, i hvilket omfang de forskellige metoder er blevet anvendt, men de kan give et indtryk af det relative omfang af sager, hvori der forekommer oplysninger, der stammer fra de forskellige indhentningsmetoder. Kommissionens gennemgang af sagerne viser således, at der i omkring to tredjedele af sagerne fandtes oplysninger, der stammede fra telefonaflytninger, og omkring en tredjedel indeholdt oplysninger fra kilder og observation. Det skal bemærkes, at disse tal formentlig er for store, idet det netop var de vigtigste personsager, hvor disse efterforskningskridt blev anvendt, der blev bevaret. Åbne kilder som pressen var anvendt i en tiendedel af sagerne, mens oplysninger fra rumaflytning, brevåbning og ransagning kun forekom i få sager. Endelig indeholdt omkring en tiendedel af sagerne oplysninger fra andre virkemidler, såsom anholdelser og afhøringer.

Disse tal betyder ikke, at en betydelig del af de overvågede var udsat for målrettet telefonaflytning, holdt under observation eller overvåget af meddelere. Langt hovedparten af oplysningerne fra telefonaflytninger var overskudsinformation, der stammede fra andre aflyttingsoperationer. Det var således kun få af de registrerede personer, der selv blev telefonaflttet. Det samme gør sig gældende for oplysningerne fra kilder og observationer, der ofte var overskudsinformation fra overvågningen af politiske miljøer, møder, demonstrationer og lignende. Imidlertid giver tallene en indikation af, at telefonaflytning, kilder og observation var de mest anvendte indhentningsmetoder, mens tjenesten i mindre grad benyttede sig af rumaflytning, brevåbning og ransagning.

Dette generelle indtryk bekræftes i store træk af Kommissionens database over indhentede retskendelser. Det skal understreges, at denne i sagens natur kun omfatter de straffeprocessuelle tvangsindgreb, som forudsatte kendelser, dvs.

telefonaflytning, indhentning af teleoplysninger, rumaflytning (fra 1972), brev-åbning, brevstandsning og ransagning. Denne viser, at telefonaflytning udgjorde omkring to tredjedele af de indhentede kendelser, mens rumaflytning og posttilbageholdelse hver tegnede sig for omkring en tiendedel. Ransagning udgjorde kun en lille del af de indhentede kendelser. For så vidt angår de straffeprocessuelle tvangsindgreb, bekræfter disse tal, at telefonaflytning var det mest anvendte virkemiddel, mens rumaflytning, posttilbageholdelse og ransagning spillede en mindre rolle. Samlet viser de to opgørelser, at telefonaflytning, kilder og observation var de mest anvendte metoder.

Kommissionen har foretaget en nærmere analyse af de afsagte kendelser om indgreb i meddelelshemmeligheden for perioden fra 1985 til og med 1989.⁶⁴² I denne periode blev der i alt afsagt 508 kendelser. Heraf omfattede 341 alene telefonaflytning, 74 rumaflytning, 35 posttilbageholdelse og 46 omfattede alene ransagning. Der til kom 12 kendelser, der omfattede to eller flere kategorier af indgreb i meddelelshemmeligheden (f.eks. omfattede seks kendelser både telefonaflytning og posttilbageholdelse). 58 af indgrebene blev iværksat af PET og blev efterfølgende godkendt af retten (det drejede sig om 41 tilfælde af telefonaflytning, ti vedrørende rumaflytning, fire vedrørende posttilbageholdelse og tre vedrørende ransagning).

Det var en almindelig praksis, at PET ved afslutningen af et indgreb i meddelelshemmeligheden anmodede retten om, at der ikke blev givet underretning om indgrebet.⁶⁴³ Ifølge retsplejelovens § 788 skal der gives underretning om indgrebet, men samme paragrafs stk. 4 giver politiet mulighed for at anmode retten om, at der ikke gives underretning, hvis det vil skade efterforskningen, eller hvis omstændighederne i øvrigt taler herfor. Kommissionens analyse af kendelserne fra 1985 til 1989 viser, at der i 46 tilfælde blev givet underretning om indgrebet. Det drejede sig om 41 tilfælde af telefonaflytning og fem tilfælde af rumaflytning.

642 Hermed besvares folketingssspørgsmål nr. 135 ("Ministeren bedes sende udvalget en statistik over afsagte kendelser om indgreb i meddelelshemmeligheder, som PET har ansøgt om siden 1985"). Statistikken bygger på kopier af retsbøger fra TDC (tidligere KTAS), bevarede retsbøger i PET's arkiv og person- og emnesager fra samme sted med oplysninger vedrørende indgreb i meddelelshemmeligheden. Der kan derfor være sager, som ikke er kommet til Kommissionens kendskab, men materialet vurderes at være stort nok til at være repræsentativt.

643 Hermed besvares folketingssspørgsmål nr. 136 ("Ministeren bedes sende udvalget en statistik over, hvor mange underretninger om indgreb i meddelelshemmeligheder retten har udsat eller givet tilladelse til at undlade").

Telefonaflytning

Politiet havde længe før den kolde krig anvendt telefonaflytning såvel til at indsamle beviser i forbindelse med overtrædelser af straffeloven som til at overvåge aktiviteter, der blev anset for at udgøre en fare for rigets selvstændighed eller statens sikkerhed. Under besættelsen foretog danske myndigheder, den tyske besættelsesmagt og modstandsbevægelsen omfattende aflytninger af telefoner. Således aflyttede telegrafcensuren visse politiske partier og grupperinger, deriblandt nazisterne, og rigstelefonen aflyttede regelmæssigt linjerne, når der var kapacitet til overs. Alle udenlandssamtaler blev også aflyttet. I hvert fald nogle af politiets aflytninger blev foretaget uden retskendelse.⁶⁴⁴

Efterretningstjenestens telefonaflytninger blev efter alt at dømme iværksat relativt sent og synes længe at have haft et begrænset omfang. Der er ikke fundet spor af aflytninger foretaget af Rigspolitichefens Efterretningsafdeling (REA) fra dens oprettelse i 1945 til reorganiseringen af efterretningstjenesterne ved årsskiftet 1950/51. Indtil 1954 var adgangen til telefonaflytning og udlevering af teleoplysninger reguleret af en instruks af 1938 fra Ministeriet for Offentlige Arbejder. Instruksen forudsatte, at aflytning krævede en retskendelse, men samtidig bemyndigedes de øverste politiofficerer – rigspolitichefen eller dennes stedfortræder, politidirektøren i København og chefen for Københavns Ordenspoliti – til at iværksætte aflytninger og udlevering af teleoplysninger uden retskendelse.⁶⁴⁵ Ifølge PET's chef, vicepolitichef Ernst Brix, havde hverken PET eller Københavns Politis Efterretningsafdeling (KE) indtil december 1952 benyttet denne administrative beføjelse.⁶⁴⁶ Ifølge en indberetning fra Brix til justitsministeren havde han indhentet en retskendelse i hvert tilfælde, hvor der var blevet iværksat telefonaflytning. Det fremgår af en påtegning på indberetningen, at det drejede sig om tre eller fire telefonaflytninger.⁶⁴⁷ Dette tal bekræftes af Kommissionens gennemgang af retskendelser, der viser, at der i perioden fra juli 1950 til december 1952 blev indhentet kendelser til aflytning af tre personer.⁶⁴⁸

644 Palle Roslyng-Jensen, "Når fjenden lytter med! Telefonaflytning under besættelsen", *Siden Saxo*, nr. 1, 22. årg. 2005, s. 30-43.

645 Se Kommissionens beretning, bind 15, om indgreb i meddelelshemmeligheden.

646 JM, P.O.-sag: E. Brix til Justitsministeriet, 3. december 1952.

647 Ibid.: Brix, notat, 1. december 1952.

648 Kommissionens database over retskendelser.

Disse få tidlige aflytninger blev i praksis formentlig udført af KE, idet hverken REA eller PET havde det nødvendige tekniske udstyr til opgaven. Under besættelsen havde der været opstillet tre lytteborde på tredje sal på Politigården i København, men de var efterfølgende blevet nedtaget. Til gengæld fandtes der hos KE fire aflytningsledninger, hvoraf to blev benyttet til almindelige kriminalsager, mens de øvrige to ledninger stod til KE's disposition. Det var formentlig disse, der blev benyttet til PET's første aflytninger. I begyndelsen af 1952 anmodede PET derfor Københavns Telefonaktieselskab (KTAS) om at få genopstillet de tidligere aflytningsborde, således at tjenesten kunne få etableret to aflytningsledninger.⁶⁴⁹ Således havde efterretningstjenesten kun fire ledninger til rådighed i hovedstadsområdet i begyndelsen af 1950'erne. Kommissionens gennemgang af retsbøgerne bekræfter, at antallet af aflytninger i begyndelsen af 1950'erne var yderst begrænset.

PET's aflytningskapacitet udviklede sig kun langsomt i de første årtier af den kolde krig. I 1954 gik PET over til automatisk optagelse på båndoptager af de aflyttede samtaler.⁶⁵⁰ PET og KE havde imidlertid fortsat kun fire ledninger til rådighed, hvorfor tjenesten det følgende år anmodede om at få udvidet kapaciteten til seks ledninger.⁶⁵¹ I 1956 blev PET's aflytningskapacitet udvidet til 12 ledninger og 17 "Eltra" båndoptagere.⁶⁵² PET's aflytningsmuligheder var imidlertid stadig begrænsede: I 1958 foreslog tjenesten at udvide antallet af ledninger fra 16 til 22.⁶⁵³

Den begrænsede kapacitet kom også til udtryk i de relativt få udførte telefonaflytninger i 1950'erne og 1960'erne. I 1956 havde PET otte telefonaflytninger i København.⁶⁵⁴ Da et udvalg i 1957 undersøgte PET's virksomhed, noterede det,

649 PET, administrativ sag: Telefon-arrangementer. Indholdsfortegnelse, 2. december 1952. Næsten alle dokumenter i sagen vedrørende PET's telefon-arrangementer fra 1952 til 1967 blev makuleret i 1985. Imidlertid er indholdsfortegnelsen, der indeholder et kort referat af dokumenterne, bevaret.

650 Ibid.: Indholdsfortegnelse, 12. oktober, 21. oktober, 17. december og 21. december 1954.

651 Ibid.: Indholdsfortegnelse, 3. januar 1955.

652 Ibid.: Indholdsfortegnelse, 20. marts, 21. april og 25. april 1956. PET skulle ansøge Justitsministeriet om tilladelse til indkøb af nyt aflytningsapparat, men dette skete ikke altid. Da PET i 1956 anmodede om tilladelse til nyindkøb, "tilstod" (ministeriets formulering) Arne Nielsen over for ministeriet, at PET "på eget ansvar" havde oprettet en aflytningsledning. JM, P.O.-sag: Påtegning på sagsomslaget, 6. april 1956.

653 PET, administrativ sag: Telefon-arrangementer, indholdsfortegnelse, 7. november 1958.

654 JM, P.O.-sag: Brix til Justitsministeriet, 20. marts 1956.

at Centralafdelingen kun havde fem faste aflytninger.⁶⁵⁵ Det fremgik ikke, hvor mange tidsbegrænsede aflytninger, der var iværksat, men ifølge Kommissionens gennemgang af retskendelser fandtes der i 1957 kendelser på aflytninger af seks personer. Flere af kendelserne omfattede flere personer og telefonnumre, og det drejede sig antagelig i samtlige tilfælde om østeuropæere, der var mistænkt for at være involveret i ulovlig efterretningsaktivitet.⁶⁵⁶ En oversigt fra maj 1959 viser, at Københavns Byret havde afsagt kendelser om aflytning af 22 telefonnumre. Seks af disse var installeret hos Østblokrepræsentanter, fem var telefonbokse, fem drejede sig om de mistænkte i en større spionagesag (Runa-sagen), mens de øvrige seks var fordelt på forskellige andre adresser.⁶⁵⁷ Dette tal steg kun svagt i løbet af 1960'erne. I 1967 skal Centralafdelingen ifølge egne oplysninger have aflyttet 30 telefonnumre, hvoraf langt hovedparten drejede sig om Østblokrepræsentanter, der var mistænkt for overtrædelse af straffelovens § 107 og § 108. Kun to af aflytningerne drejede sig om yderliggående danske politiske aktivister.⁶⁵⁸

PET's aflytningskapacitet voksede markant i de sidste tiår af den kolde krig. Ifølge Jørn Bro havde PET 30 ledninger til disposition på Politigården i slutningen af tresserne.⁶⁵⁹ Da tjenesten flyttede til Hørhusvej i 1970, blev aflytningskapaciteten udvidet til 40 ledninger.⁶⁶⁰ Ifølge en intern oversigt havde Centralafdelingen i andet kvartal af 1975 20 retskendelser, der omfattede 42 telefoner. Forskellen på tallene skyldtes først og fremmest, at flere af de aflyttede var omfattet af flere numre. Langt hovedparten af de aflyttede var mistænkte eller identificerede østlige efterretningsfolk (16 personer), mens kun to af aflytningerne omfattede danske statsborgere.⁶⁶¹ I slutningen af 1970'erne blev antallet af aflytningsledninger i Centralafdelingen yderligere udvidet fra 40 til 60.⁶⁶² Samtidig

655 JM, ujournaliseret: "Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser" [ultimo marts 1957].

656 Kommissionens database vedrørende retskendelser.

657 PET, Gamle retskendelser: Notits til chefen for Københavns opdagelsespoliti, 25. maj 1959.

658 PET, ujournaliseret: Politiets Efterretningstjeneste, Notits, 15. november 1967. Den oprindelig notits opregnede 38 numre, men 11 af disse var slettet med påtegningen "udgået", mens der i hånden var tilføjet tre yderligere aflytninger.

659 RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

660 PET, administrativ sag: Notits, 3. oktober 1969, fortsat 13. december 1969 og 9. april 1970.

661 PET, emnesag: "Kendelser", 20. marts 1975.

662 PET, administrativ sag: "Vedr. betaling af særobservationer (telefonaflytninger) under K.T.A.S. i perioden 1/10.1977 - 24/10.1979", 29. november 1979. Ifølge en medarbejder, der havde opsyn med Centralafdelingens telefonaflytninger, fandtes der i begyndelsen af 1980'erne omkring 50 ledninger. RB: 21. maj 2002. PET's chef fra 1984 til 1988, Henning Fode, har over for Kommissionen oplyst, at

skete der en ekspansion af aflytningerne i regionsafdelingerne. Før 1970 var antallet af aflytninger i politikredsene begrænset. Afdelingen i Odense, der foretog aflytninger vest for Storebælt, udvidede aflytningskapaciteten fra tre ledninger i 1976 til 20 i 1979.⁶⁶³ Året efter var den samlede kapacitet for aflytninger vest for Storebælt på 40 ledninger.⁶⁶⁴ Regionsafdelingen i Århus udvidede også sin kapacitet i begyndelsen af 1980'erne fra 10 til 20 ledninger.⁶⁶⁵

Stigningen i aflytningskapacitet skyldes dels, at PET selv i højere grad anvendte telefonaflytninger i sin efterforskning, dels at tjenesten fik til opgave at yde teknisk assistance til det øvrige politi. PET blev fra slutningen af 1960'erne mere operationelt indstillet i sin overvågning. Det betød, at tjenesten i højere grad målrettede indsatsen på kontraetterretnings-, kontratererror- og uroområdet, og at man i stigende grad anvendte tekniske metoder til indhentning af oplysninger.⁶⁶⁶ Fra 1970 ydede PET i stigende grad teknisk assistance i politiets efterforskning af kriminelle sager, hvoraf hovedparten var narkosager.⁶⁶⁷ Antallet af sådanne assistancer steg fra én i 1970 til 27 i 1978.⁶⁶⁸ Denne udvikling afspejlede sig i antallet af PET's aflytninger. I 1982 foretog den tekniske afdeling i Centralafdelingen, Afdeling E, etablering af 324 telefonaflytninger i KTAS's koncessionsområde. Heraf blev 160 udført for Københavns Politis Afdeling N (narko) og 112 for politikredsene, mens 52 blev udført for PET.⁶⁶⁹ Antallet af aflytninger steg

der fandtes 50-60 aflytningsledninger på Bellahøj. RB: Henning Fode, 24. april 2001. PET flyttede Centralafdelingen fra Hørhusvej til Bellahøj i 1977.

663 PET, administrativ sag: "Vedr.: Redegørelse for den fra regionsafdelingen i Odense ydede tekniske assistance ved telefonaflytninger i politikredsene vest for Storebælt", 31. januar 1979. PET, administrativ sag: "Vedr. Referat fra regionsafdelingsmødet i Centralafdelingen torsdag den 25. januar 1979 fra kl. 0930 - 1500".

664 PET, administrativ sag: "Resultatet af gruppe I's overvejelser om emnet: Indhentning via teknik. Årsmødet 1980, Hanstholm 30. april 1980". Formulering må forstås sådan, at tallet omfattede samtlige aflytningsledninger i regionsafdelingerne på Fyn og i Jylland (Region I-IV).

665 RB: 21. oktober 2003. Tallet på 20 ledninger bekræftes af en anden medarbejder ved afdelingen. RB: 27. april 2004. En tredje medarbejder har over for Kommissionen anslået afdelingens aflytningskapacitet til 10-15 ledninger. RB: 19. november 2003.

666 En medarbejder i PET har således påpeget, at tjenesten i slutningen af 1960'erne blev mere aktiv på kontraetterretningsområdet: "Vidnet tror, at den mere opsøgende, udadvendte og aktive indsats medførte flere observationer og telefon- og rumaflytninger." RB: 23. april 2001.

667 PET, administrativ sag: Notat, 13. februar 1975, kontinueret 12. maj 1975. PET, administrativ sag: "Referat fra årsmødet på 'Pejsegården' 19-21. april 1982".

668 PET, administrativ sag: Notat, 12. januar 1979.

669 PET, administrativ sag: "Beretning om tjenesten i Afdeling E 1982", 22. februar 1983.

frem til 1986, hvor den tekniske afdeling iværksatte 374 aflytninger, hvoraf 196 blev udført for det øvrige politi og 178 for PET.⁶⁷⁰ Derefter skete der et fald i 1987 til 189 aflytninger, hvoraf 103 blev udført for det øvrige politi og 86 for PET.⁶⁷¹ Samme udvikling gjorde sig gældende i regionsafdelingerne, hvor flertallet af ledninger blev benyttet i narko- og andre kriminelle sager.⁶⁷²

PET's muligheder for at foretage telefonaflytninger var således relativt begrænset under den kolde krig. PET's Centralafdeling startede med blot to ledninger i 1952 og endte med 60 i 1980'erne. Dertil kom et næsten lige så stort antal ledninger vest for Storebælt. Selv om antallet af Centralafdelingens egne aflytninger steg igennem perioden, fra en håndfuld i begyndelsen af 1950'erne til 178 i 1986, så blev den største del af kapaciteten anvendt på at bistå det øvrige politi med opklaring af kriminalsager.

De aflyttede

PET havde således et relativt begrænset antal aflytningsaggregater til rådighed under den kolde krig. Tjenesten led også under, at dens materiel ofte var forældet eller nedslidt.⁶⁷³ Dertil kom, at telefonaflytninger var ressourcekrævende. Det var flere udenlandske tjenesters erfaring, at en times aflytning krævede seks-syv timers arbejde i form af aflytning af bånd, nedskrivning af relevante oplysninger og bearbejdning.⁶⁷⁴ Der er flere eksempler i det bevarede arkivmateriale på, at PET af ressourcemæssige årsager ikke var i stand til at gennemføre en aflytning

670 Ibid.: "Beretning om tjenesten i Afdeling 4 (obs og teknik) 1986", 6. april 1987.

671 Ibid.: "Beretning om tjenesten i Afdeling 4 1987".

672 PET, administrativ sag: "Vedr.: Redegørelse over den fra regionsafdelingen i Odense ydede tekniske assistance ved telefonaflytninger i politikredsene vest for Storebælt", 31. januar 1978, kontinuert 31. januar 1979. RB: Ole Stig Andersen, 26. marts 2003; 20. maj 2003.

673 PET, administrativ sag: "Fortegnelse/fordeling af PET's nuværende båndoptagermateriel", 14. november 1984.

674 PET, ujournaliseret: "Notits vedrørende studierejse 21/5 - 26/5 1962".

trods indhentningen af en retskendelse,⁶⁷⁵ at man måtte stoppe aflytninger,⁶⁷⁶ eller at tjenesten ikke havde mandskab nok til at bearbejde aflytningsmaterialet.⁶⁷⁷

Disse forhold betød, at PET var nødt til at prioritere anvendelsen af telefonaflytning. Tjenesten var således ikke i stand til at iværksætte kontinuerlige aflytninger af en lang række personer og organisationer på venstrefløjen, sådan som det skete i Sverige og Norge.⁶⁷⁸ Årsagen var nok først og fremmest, at PET var en mindre tjeneste i sammenligning med de andre nordiske tjenester. Det svenske sikkerhedspoliti Säpo havde allerede i begyndelsen af 1960'erne 75 aflytningslinjer til rådighed⁶⁷⁹ (på samme tidspunkt havde PET 22 aflytninger), og i 1966 havde det norske POT 42 aflytninger i Oslo⁶⁸⁰ (mod PET's 30 aflytninger i hele Danmark i 1967). Forskellene i ressourcer og villigheden til at anvende telefonaflytninger hang formentlig sammen med forskellene i de politiske styrkeforhold og de politiske kulturer i de tre lande. De svenske og norske socialdemokrater havde i store dele af den kolde krig en langt mere dominerende stilling end de danske partifæller. De nordiske socialdemokrater havde en fælles tradition for at bekæmpe kommunisterne i arbejderbevægelsen, men hvor de danske socialdemokrater aldrig opnåede absolut flertal og i stedet måtte tage hensyn til sine støttepartier – først og fremmest De Radikale, der lagde vægt på retssikkerhed, og som ofte var kritisk indstillet over for PET – så dannede socialdemokraterne i Sverige og Norge i flere perioder regering alene og behøvede ikke at tage samme hensyn til støttepartier. Det er således blevet fremført, at der skete en sammen-smeltning af partiets og statens interesser i kampen mod kommunisterne i de to lande.⁶⁸¹ I Danmark var aflytning af politiske og faglige miljøers telefoner en kontroversiel sag, hvilket bl.a. viste sig i forbindelse med afsløringen i 1983 af

675 PET, emnesag: Notitser fremlagt i Københavns byrets Grundlovsafdeling 12. juli, 8. august og 5. september 1989.

676 Se Kommissionens beretning, bind 9, vedrørende PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet vedrørende Appel-gruppen).

677 Ibid. (afsnittet vedrørende Tvind).

678 For de svenske aflytninger se *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 247-252, 295-300, 340-342. For de norske aflytninger se Dokument nr. 15. Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåkning av norske borgere (Lund-rapporten) (Oslo, 1996), s. 180-182, 189-190, 193-195, 220-222, 239-242; Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, 392-398, og bd. 2, s. 364-376.

679 *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 248.

680 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 2, s. 366.

681 Se for eksempel *Dokument nr. 15 (1995-96)*, s. 520-523.

PET's aflytning af Tvind, hvilket fik den konservative justitsminister til at beordre aflytningmaterialet destrueret.⁶⁸²

Ledende politikere, fagforeningsfolk og venstrefløjsaktivister hævdede ofte under den kolde krig, at de blev aflyttet af PET. Disse påstande byggede for det meste på, at de pågældende havde hørt mærkelige lyde ("klik") i telefonen, havde oplevet, at telefonen blev afbrudt, eller endda havde hørt politifolk tale i telefonen. Faglige aktivister hævdede, at de havde afsløret aflytningen ved at udsende falske blokadevarsler, hvorefter politiet var mødt op på det omtalte sted. Andre påstod, at de var blevet advaret om aflytningen af centralt placerede personer. Kommissionen har undersøgt en række af disse påstande, men har ikke fundet dokumentation for dem.⁶⁸³ I praksis betød den tekniske indretning af aflytningen, at det ikke var muligt at opdage aflytningen.⁶⁸⁴ Nogle af historierne om aflytning kan forklares med, at politiet reagerede på oplysninger fra andre kilder (meddelere). Andre blev faktisk aflyttet, men det skete kun i tidsbegrænsede perioder og på grund af konkrete mistanker om ulovlige handlinger. Jørn Bro har over for Kommissionen beskrevet, hvordan PET levede i "en sky af myter", og det var "uden bund i virkeligheden", at tjenesten skulle have aflyttet personer fra venstrefløjen alene på grund af deres politiske tilhørsforhold: "Noget sådant lå helt uden for PET's begrebsverden."⁶⁸⁵

De aflyttede kan opdeles i tre hovedgrupper efter begrundelsen i retskendelserne. Den første gruppe omfattede personer og organisationer, der var mistænkt for ulovlig efterretningsvirksomhed, og som fortrinsvis blev aflyttet på grundlag af straffelovens § 107 og 108. Langt hovedparten af de aflyttede i denne

682 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om Tvind).

683 For en mere detaljeret diskussion henvises til Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989; bind 7 om politiske partier 1945-1989; bind 8 om arbejdsmarkedet 1945-1989; bind 10 om protestbevægelser 1945-1989; og bind 9 om den antiimperialistiske venstrefløj.

684 Ib S. Norgaard, *Spionjæger i Danmark. En dansk spionjægers liv og oplevelser i PET* (Borgen, 2003), s. 57. Kommissionen har fundet et eksempel på, at telefonselskabet ved en fejl lukkede telefonen i en uge, da aflytningen blev iværksat. Det vakte angiveligt den aflyttedes mistanke, hvorfor han var forsigtig med, hvad han sagde over telefonen. Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

685 RB: Jørn Bro, 14. november 2000. Ib S. Norgaard har i *Spionjæger i Danmark*, s. 54-55, hævdet, at Aksel Larsen efter egen anmodning blev aflyttet, efter han var undsluppet fra Moskva og frygtede, at han ville blive likvideret. Historien forekommer usandsynlig, og Kommissionen har ikke fundet spor af en sådan aflytning.

kategori var personer fra de kommunistiske regimer, der var identificeret som eller mistænkt for at være efterretningsofficerer. De opererede i Danmark under dække som diplomater, handelsrepræsentanter, luftfartsmedarbejdere og journalister. Nogle af disse aflytninger var langvarige og kunne strække sig over flere år. Formålet var at kortlægge officerernes *modus operandi* og afdække deres danske kontakter. Aflytningerne blev også benyttet i forbindelse med operationer, der havde til formål at hverve de udenlandske officerer som dobbeltagent.⁶⁸⁶

En relativ beskeden del af de aflyttede var danske statsborgere, der var mistænkt for at have kontakt med fjendtlige efterretningstjenester. Det drejede sig om nogle få DKP'ere og SF'ere, en enkelt trotskist, samt en række formodede "påvirkningsagenter".⁶⁸⁷ De fleste af disse aflytninger var kortvarige og havde til formål at af- eller bekræfte en konkret mistanke om spionage eller holdningspåvirkning. I et enkelt tilfælde blev en dansk statsborger aflyttet på grund af sin kontakt til en vestlig efterretningstjeneste. Der er kun fundet få eksempler på, at ideologisk prægede organisationer blev telefonaflyttet. I 1976 blev personer med tilknytning til "*Støt Christania*" aflyttet. Det skyldtes, at den tidligere CIA-agent Philip Agee, der var mistænkt for at have kontakt til fjendtlige tjenester, opholdt sig i Danmark.⁶⁸⁸ I 1983-84 blev telefonen i Odense-afdelingen af *Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen* aflyttet på grund af afdelingens kontakt til identificerede sovjetiske efterretningsofficerer.⁶⁸⁹ I 1986 blev medlemmer af den såkaldte Appel-gruppe (Blekingegadebanden) og dens forlag *Manifest* aflyttet i forbindelse med efterforskningen mod gruppen, der bl.a. var under mistanke for støtte til fordel for den palæstinensiske terrorgruppe PFLP. Samme år afholdtes den kommunistisk dominerede Verdensfredskongres i København, og i den forbindelse blev *Venskabsforeningen Danmark-DDR*, *Landskomiteen mod Berufsverbot* og selve kongressen aflyttet på grundlag af spionageparagrafferne.⁶⁹⁰ PET havde bl.a. oplysninger om, at en mistænkt MfS-medarbejder, der havde til opgave at udøve holdningspåvirkning i Danmark, ville bruge *Venskabsforeningen* som en

686 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989. PET, ujournaliseret: Notits, 15. november 1967. PET, administrativ sag: "Resultatet af gruppe I's overvejelser om emnet: Indhentning via teknik. Årsmødet 1980, Hanstholm 30. april 1980". RB: 11. oktober 2000; Niels Gudmund Riskær Schmidt, 2. marts 2004. Kommissionens database over indhentede retskendelser.

687 PET, emnesag: Rapporter og retskendelser, 1984-85.

688 Kommissionens database over retskendelser.

689 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989.

690 Kommissionens database over retskendelser.

”fast station” under kongressen.⁶⁹¹ *Venskabsforeningen* blev aflyttet igen i en kort periode i 1987 på grund af et besøg af en østtysker, der var mistænkt for at være involveret i efterretningsvirksomhed.⁶⁹²

Den anden kategori omfattede personer og organisationer, der var mistænkt for at deltage i eller støtte terror. Den hyppigst anvendte paragraf var i denne sammenhæng straffelovens § 114, som omhandlede deltagelse i eller støtte til grupper, der havde til hensigt med magt at påvirke offentlige anliggender eller forstyrre samfundsordenen.⁶⁹³ Flertallet af aflyttede inden for denne kategori var udlændinge, fortrinsvis af mellemøstlig oprindelse, der var mistænkt for at være involveret i terroraktivitet i Danmark eller i udlandet. Det drejede sig bl.a. om fastboende palæstinensere med kontakt til Mellemøsten, *Palestinian Workers Union (PWU)*, der havde forbindelse til PFLP, og udenlandske efterretningsofficerer.⁶⁹⁴ Også personer med tilknytning til IRA og det kurdiske PKK blev aflyttet.⁶⁹⁵

Flere politiske grupperinger blev aflyttet på grund af mistanke om støtte til terrorgrupper. I 1975 blev to personer med tilknytning til den trotskistiske *Revolutionære Socialisters Forbund (RSF)* aflyttet af regionsafdelingen i Århus på grund af deres kontakter til Rote Hilfe og Rote Arme Fraktion (RAF) i Vesttyskland.⁶⁹⁶ Fra 1978 og frem blev flere medlemmer af en anarkistgruppe i Århus aflyttet. De pågældende var under mistanke for at være aktive i eller have kontakt med *Danmarks Socialistiske Befrielsesbevægelse (DSB)*, *Statsfjenderne*, *Anarkistisk Føderation i Danmark (AFID)* og *Verteidigerkomiteen*. De var bl.a. mistænkt for at skaffe pas til vesttyske terrorister, bistand til fængslede terrorister, kontakt til IRA og involvering i ildspåsættelser mod private firmaer og Det britiske Kon-

691 PET, emnesag: Rapporter og retskendelser 1986-87.

692 Ibid.: Rapporter og retskendelse, 1987.

693 Anvendelsen af § 114 var omstridt. Ifølge kritikere blev den anvendt af PET i et forsøg på at miskreditere og bekæmpe venstrefløjen. Erik Jensen, *De hemmelige tjenester. PET og FE gennem 40 år. En oversigt* (Demos Dokumentationsgruppe, 1998), s. 58-59. Ifølge PET var § 114 beregnet på aktiviteter, ”der har til formål at øve indflydelse på danske offentlige anliggender eller forvolde forstyrrelse af danske samfundsforhold.” PET anvendte paragraffen til at indhente retskendelser bl.a. over for ”medlemmer af egentlige terrorgrupper – hovedsagligt af mellemøstlig oprindelse og overfor personer, der mistænkes for at yde støtte til sådanne grupper.” PET, emnesag (omslag: Vedr. tfls § 114): ”PET’s anvendelse af straffelovens § 114”, 22. juni 1989.

694 RB: Niels Gudmund Riskær Schmidt, 8. maj 2001 og 2. marts 2004.

695 Om PKK: PET, emnesag: Rapporter og retskendelser, 1985-86.

696 PET, ujournaliseret: ”Nedenstående oversigt dækker retsskridt imod ekstremistisk aktivitet foretaget af afdelingen i Århus i perioden 1.1.1975 til dags dato”, 5. marts 1998.

sulat.⁶⁹⁷ Fra 1979 til 1981 blev flere telefoner på uddannelsesinstitutionen *Tvind* aflyttet på grund af mistanke om, at personer på skolen havde kontakt til grupper, der arrangerede terrortræningsleje, hvor der blev undervist i våbenbrug og guerillataktik. *Tvind* blev desuden aflyttet på grund af spionageparagraffen (§ 108).⁶⁹⁸ Medlemmer af *Appel-gruppen* blev fra 1979 og frem til deres anholdelse i 1989 i perioder telefonaflyttet på grund af mistanke om involvering i bankrøvier og andre ulovlige aktiviteter til støtte af PFLP. I flere tilfælde foregik aflytningerne tillige på grundlag af straffelovens § 108, idet PFLP blev ligestillet med en efterretningstjeneste.⁶⁹⁹ I 1985 blev personer i Odense med tilknytning til *Kritisk Oplysningsforbund* aflyttet på grund af oplysninger om, at vesttyske terrorister opholdt sig på adressen.⁷⁰⁰

Den tredje kategori af aflyttede omfattede personer og grupperinger, der var mistænkt for at være involveret i eller planlægge uroligheder. De hyppigst anvendte paragraffer var foruden straffelovens § 114, § 133 stk. 3 (anstiftelse af forbrydelse under opløb), § 180-183 (almenfarlige forbrydelser som ildspåsættelse, ødelæggelse af ejendom eller sprængning), § 193 (forstyrrelse af almen samfærdsel m.m.) og § 266 (trusler på liv, helbred mv.). Denne kategori udgjorde en stadig stigende del af de aflyttede fra slutningen af 1960'erne, og den omfattede fortrinsvis danske aktivister og yderliggående grupperinger.⁷⁰¹ De fleste aflytninger var kortvarige og havde til formål at forhindre planlagte ulovlige aktioner, selv om enkelte grupperinger og enkeltpersoner blev aflyttet i længere perioder.

697 Kommissionens database over retskendelser. Se også Kommissionens beretning, bind 12, vedrørende Anders Nørgaard-sagen.

698 Se Kommissionens beretning, bind 9, om den antiimperialistiske venstrefløj (*Tvind*-afsnittet).

699 Kommissionens database over retskendelser. Se desuden Kommissionens beretning, bind 9, om den antiimperialistiske venstrefløj.

700 PET, ujournaliseret: "Vedr: Oversigt over kendelser afsagt på "subversions- ekstremisme- og uroområdet indhentet ved afd. Odenses foranstaltning i tidsrummet fra 1975 til d.d.", 3. marts 1998.

701 PET begrundede anvendelsen af § 114 over for uro-grupper med, at ifølge forarbejderne til bestemmelsen omfattede den grupper, "som har til hensigt ved voldelige midler at skabe almindelig uro og økonomisk kaos, selv om det ikke kan godtgøres, at der hermed forfølges et videregående politisk formål." Ifølge PET udviklede BZ-bevægelsen sig i løbet af 1980'erne i en stadigt mere radikaliseret retning med vægt på konfrontation med myndighederne og sabotageaktioner mod multinationale selskaber: "Når hertil lægges den tiltagende militarisering af grupperne, de nære kontakter til anarkistiske grupper i udlandet, opdelingen i cellestrukturer med konspirative elementer og den generelle optræning af de voldelige midler, må disse grupper i dag anses for omfattet af § 114." PET, emnesag (omslag: Vedr. strfls § 114): "PET's anvendelse af straffelovens § 114", 22. juni 1989.

Danske trotskister indtog en ledende rolle i den militante venstrefløjs aktioner i 1960'erne og 1970'erne, og flere fremtrædende aktivister samt bevægelsens forlag *Tema* blev aflyttet på grund af mistanke om planlagte ulovlige aktioner. En enkelt af aflytningerne strakte sig over to år. En af de ledende aktivister blandt maoisterne blev også aflyttet i denne periode.⁷⁰² I maj 1971 blev *Studenterrådet* ved Århus Universitet telefonafllyttet, efter at medlemmer af den venstreorienterede *Studenterfronten* havde besat administrationskontorerne og fjernet mindst én stemmeseddel til rektorvalget.⁷⁰³ Trotskistiske organisationer blev også aflyttet i perioder. I 1972 og 1973 blev *Revolutionære Socialistere Forbund (RSF)* sammen med *De Danske Vietnamkomiteer (DDV)* aflyttet på grund af mistanke om ulovlige aktioner i forbindelse med NATO-møder i København.⁷⁰⁴ I 1976 blev RSF's landsommerlejr i Hallund⁷⁰⁵ og *Socialistisk Ungdoms Forum (SUF)* aflyttet, og i 1980 blev RSF og en person med tilknytning til organisationen telefonafllyttet i forbindelse med urolighederne omkring rydningen af "Byggeren" på Nørrebro, i alle tilfælde på grundlag af straffelovens § 133 stk. 3.⁷⁰⁶ PET indhentede en retskendelse til at aflytte *Den danske Palæstinakomite* i nogle måneder i 1975,⁷⁰⁷ men en sådan aflytning har ikke sat sig spor i kildematerialet.⁷⁰⁸ I forbindelse med de omfattende uroligheder under Berlingske Tidende-konflikten i 1977 blev telefoner, der tilhørte RSF, *Kommunistisk Arbejderparti (KAP)* og "Det gule Værtshus" på Christania, som tjenesten mente blev benyttet af aktivisterne, aflyttet.⁷⁰⁹

Aflytningen af militante grupperinger steg markant i 1980'erne. Det hang sandsynligvis sammen med en kombination af det stigende antal ulovlige ak-

702 Kommissionens database over retskendelser. Se også Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (trotskist-afsnittet).

703 PET, emnesag: Politimesteren i Århus til Århus by- og herredsret, 29. april 1971; Udskrift af retsbogen for straffesager for Århus by- og herredsret 7. afdeling, 29. april 1971; notitser, 30. april, 11. maj og 3. juni 1971.

704 Kommissionens database over retskendelser. Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af protestbevægelser (Vietnam-afsnittet). PET, emnesag: Telefonkendelser på RSF og DDV, maj-juli 1973.

705 PET, ujournaliseret: "Vedr.: Retsskendelser indhentet lokalt på højre- og venstreekstremisme i Region I - i perioden 1975 til 01.03.98", 4. marts 1998.

706 Kommissionens database over retskendelser. Om RSF: PET, emnesag: Journalhenviisning 30. april 1980.

707 Kommissionens database over retskendelser.

708 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om solidaritetsgrupper).

709 Se Kommissionens beretning, bind 8, vedrørende PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

tioner, der blev udført af kredse med tilknytning til BZ-bevægelsen og antiracistiske grupper, og at PET fik tilført flere ressourcer. Dertil kom, at regeringens godkendelse af de nye retningslinjer for tjenestens virksomhed i 1983 fastlagde PET's indsats over for yderliggående grupperinger.

Den mest intensive anvendelse af telefonaflytning foregik over for miljøet omkring BZ-bevægelsen (der senere blev til de autonome). Fra 1983 blev flere adresser, telefonboks og mønttelefoner i perioder aflyttet på grund af beboernes involvering i ulovlige aktioner i form af husbesættelser, blokader, hærværk og "ta' selv-aktioner", der ifølge PET havde til formål at forstyrre samfundsordenen. Dette skete med henvisning til flere af "uro-paragrafferne" (foruden § 114, § 119, § 133 stk 3, § 180 og § 193). Flere venstrefløjsgrupperinger med forbindelse til bevægelsen blev også aflyttet i perioder. Det drejede sig bl.a. om *Anarkistisk Bogcafé*, *Revolutionære Autonome*, *Vesttysklandskomitéen*, *Socialistisk Ungdomstræf "Oprør i 90'erne"*, *Medie og Fotogruppen "Modlys"* og *Demos*. Det skete med henvisning til deres nære samarbejde med BZ'ere og anarkister, involvering i ulovlige aktioner og kontakt til udenlandske uro- eller terrorgrupper.⁷¹⁰

En anden del af dette miljø bestod af militante antiracistiske og antiimperialistiske grupper. Flere aktivister blev i 1987 aflyttet på grund af mistanke om deltagelse i sabotageaktioner og hærværk rettet imod Shell, der havde interesser i apartheidstyret i Sydafrika.⁷¹¹ Organisationen *Unge mod Apartheid (UMA)* blev ligeledes aflyttet fra 1989 på grund af mistanke om gruppens involvering i militante aktioner mod Shell og Sydafrikas konsulat.⁷¹² Personer med tilknytning til *Tidsskriftcenteret* og *3. Verdens Stemme* blev aflyttet på grund af deres kontakt til UMA og Sydafrika-oppositionen.⁷¹³ *Palæstina-kampagnen* blev aflyttet i 1988 på grund af mistanke om bevægelsens involvering i militante antiisraelske aktio-

710 Kommissionens database over retskendelser. PET, emnesag: Forskellige retskendelser; notitser, 28. marts 1983 og 30. marts 1983. PET, emnesag: Forskellige retskendelser. Det viste sig, at de aflyttede telefoner i Ungdomshuset ikke fungerede, og at beboerne benyttede andre telefoner. PET, emnesag: Notits, 23. marts 1983. PET, emnesag: Notitser, 8. juni, 19. september, 10. oktober og 6. november 1989. Se også Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af protestbevægelser (afsnittet om BZ-bevægelsen).

711 PET, emnesag: Notitser, 14. maj 1987, 23. juni 1987 og 27. 10. 1987; Anmodninger om aflytningskendelser, 21. maj og 22. juni 1987.

712 Kommissionens database over retskendelser. PET, emnesag: Retskendelser.

713 Kommissionens database over retskendelser. PET, emnesag: Retskendelser.

ner.⁷¹⁴ Enkelte ledende aktivister, der færdedes i disse miljøer, blev også aflyttet i perioder.⁷¹⁵

Et andet tegn på den stigende anvendelse af telefonaflytning i 1980'erne var aflytningen af faglige organisationer. Baggrunden var faglige aktivisters brug af blokader og andre ulovlige aktionsformer under de ofte omfattende faglige konflikter i første halvdel af 1980'erne og politiets indsats herimod. Dertil kom, at PET ifølge de nye retningslinjer, som blev godkendt af regeringen i februar 1983, blev bemyndiget til at overvåge yderliggående gruppers involvering i faglig uro. Under havnearbejderkonflikten i 1983 blev en anarkist, der var mistænkt for at stå bag voldshandlinger, aflyttet i Århus. De første dokumenterede tilfælde af aflytning af faglige grupperinger fandt sted i 1985. Under overenskomstkonflikten i påsken 1985, hvor der bl.a. blev etableret blokader af Christiansborg, blev *Tillidsmandsringen* og *Medborgerhuset* på Blågårds Plads aflyttet. Det skete med den begrundelse, at de ulovlige blokader blev koordineret her, og at der deltog personer fra de militante miljøer. I Århus aflyttedes *Søværstusens Forbund* og *Radio Århus*, og i Odense aflyttedes den lokale leder af *Fælles Kurs Klubben*. Derimod blev en retskendelse om aflytning af *Pædagogernes Hus* i Odense, der husede en række faglige organisationer, der var under mistanke for at have planer om en ulovlig aktion mod statsministeren, ikke iværksat.⁷¹⁶

Telefonaflytningen af faglige miljøer kulminerede i midten af 1980'erne. For at undgå en gentagelse af blokaden af Christiansborg i forbindelse med Folketingets åbning den 1. oktober 1985, indhentede PET kendelser til at aflytte *Tillidsmandsringens* og *Jord- og Betonarbejdernes Forbunds* telefoner. Det skete med den begrundelse, at faglige aktivister havde planer om nye aktioner, og at nogle af aktivisterne havde kontakt til sovjetiske ambassadefolk. PET frygtede også nye aktioner i forbindelse med protesterne mod regeringens økonomiske indgreb i 1986, den såkaldte "Påskepakke", og tjenesten indhentede derfor kendelser til at aflytte seks faglige organisationer: *Tillidsmandsringen*, *Tillidsmandsringen for Storkøbenhavn*, *Jord- og Betonarbejdernes Forbund*, *Lager- og Handelsarbejdernes Forbund*, *Byggefagernes Samvirke* og *Stilladsarbejdernes Klub*. Dertil kom *Medborgerhuset* på Blågårds Plads, der blev benyttet af aktivisterne, og to faglige ak-

714 Kommissionens database over retskendelser. PET, emnesag: Retskendelser. Retskendelsen omfattede telefonerne hos Internationalt Forum, som også blev benyttet af Palæstina-kampagnen.

715 PET, emnesag: Rapporter og retskendelser, 1985-90.

716 Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

tivister. Det kom imidlertid ikke til større ulovlige aktioner, og der er ikke fundet tegn på, at PET iværksatte yderligere aflytninger af faglige miljøer i 1980'erne.⁷¹⁷

En række politisk-ideologisk prægede grupperinger blev også aflyttet i kortere perioder på grund af mistanke om involvering i planlagte uroligheder. Den årlige Rebildfest tiltrak antiamerikanske aktivister og var således anledning til flere aflytninger. I 1981 var venstreorienterede fraktioner og elever fra *Store Restrup Højskole* mistænkt for at planlægge uroligheder under festlighederne sammen med "Solvognen" fra Christiania. To år senere blev højskolen sammen med *El Salvador Komiteen i Aalborg*, *Stop Atomraketternes afdeling i Aalborg*, *DKP's lokalafdeling sammesteds*, en ledende DKU'er og *Danmarks Kommunistiske Ungdom (DKU)* i Odense aflyttet på grund af mistanke om planlagte uroligheder i forbindelse med vicepræsident George Bush's besøg. *Revolutionær Fagopposition (RFO)*, der var en fraktion af det proalbanske *Danmarks Kommunistiske Parti/marxister-leninister (DKP/ml)*, blev aflyttet i samme periode, idet PET havde oplysninger om, at medlemmer af RFO planlagde aktioner under Bush's ophold i København.⁷¹⁸ I 1986 var det *Byens Rødder*, ifølge PET en "dækorganisation" for El Salvador-grupperinger, der var mistænkt for at ville udføre aktioner mod årets gæstetaler, præsidentdatteren Maureen Reagan.⁷¹⁹

Enkelte andre politiske grupperinger blev aflyttet i forbindelse med planlagte aktioner. I 1984 blev *Fælles Kurs Klubben (FKK)* aflyttet på grund af mistanke om involvering i aktioner mod NATO-øvelsen "Bold Gannet". Det følgende år blev *FKK's* telefoner og den faglige sekretærs privattelefon aflyttet på grund af mistanke om aktioner under den israelske vicepremierministers besøg.⁷²⁰ I 1985 blev telefonen på *DKP's* kontor i Silkeborg og hos den stedlige partiformand aflyttet, idet PET havde oplysninger om, at man planlagde opløb i forbindelse med statsministerens deltagelse i Grundlovsmødet på Himmelbjerget den 5. juni.⁷²¹ Det følgende år blev to personer med tilknytning til *DKP/ml* og en med tilknytning til *Socialistisk Arbejderparti (SAP)* aflyttet, idet PET frygtede, at de ville

717 Ibid.

718 PET, emnesag: "Vedr.: Planlagte aktioner mod USA's vicepræsident George BUSH under dennes besøg i Danmark d. 3.-4. juli 1984", 24. juni 1983; "Vedr.: Resumé af uroligheder under USA's vicepræsident George BUSH's besøg i København 3.-4.7.1983", 6. juli 1983.

719 Kommissionens database over retskendelser. PET, ujournaliseret: "Vedr.: Retskendelser indhentet lokalt på højre- og venstreekstremisme i Region I - i perioden 1975 til 01.03.98", 4. marts 1998. PET, emnesag: Emnekort, 15. juli 1983.

720 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj.

721 Kommissionens database over retskendelser.

iværksætte ulovlige aktioner i forbindelse med et NATO-møde, der blev afholdt i Odense.⁷²² *Dansk Libysk-Arabisk Venskabsforening* og andre aktivister blev også aflyttet på grund af mistanke om uroligheder i forbindelse med den amerikanske forsvarsminister Caspar Weinbergers besøg i Danmark.⁷²³

Endelig blev en række enkeltpersoner, der var mistænkt for forbindelse til nynazistiske kredse både i ind- og udland og for at opbevare ulovlige våben, telefonafllyttet med henvisning til straffelovens § 114. Således blev nogle personer med tilknytning til *Danmarks Nationalsocialistiske Bevægelse (DNSB)* og den racistiske organisation *Frit Danmark* aflyttet i en periode i 1985 og 1986.⁷²⁴

Der tegner sig således følgende billede af PET's telefonaflytning af politisk-ideologisk prægede miljøer og faglige organisationer under den kolde krig. For det første omfattede flertallet af aflytninger udenlandske statsborgere, der var mistænkt for ulovlig efterretningsaktivitet og støtte til terror. En gennemgang af *samtlige* retskendelser (dvs. inklusive andre former for indgreb i meddelelshemmeligheden samt ransagning og beslaglæggelse) viser, at omkring en fjerdedel af kendelserne angik danske statsborgere og under en tiendedel danske organisationer eller grupper. Disse tal bekræfter, at PET var mere tilbageholdende med at aflytte danske statsborgere end udlændinge.⁷²⁵ For det andet var antallet af telefonaflytninger stærkt begrænset i 1950-60'erne, men i 1980'erne steg antallet drastisk. Det skyldtes sandsynligvis en kombination af den stigende aktivitet på terror- og uroområdet og PET's øgede beføjelser efter vedtagelsen af retningslinjerne om overvågningen på det politiske område i 1983. For det tredje skete der en udvikling i begrundelserne for aflytning. Frem til 1966 blev aflytningerne næsten udelukkende begrundet med mistanke om ulovlig efterretningsaktivitet. Fra slutningen af 1960'erne blev et stadigt stigende antal af aflytningerne imidlertid foretaget med henvisning til terror- og uroparagrafferne.

722 PET, emnesag: Notits, 15. juli 1987. Jf. Folketingsspørgsmål nr. 316 ("Ministeren bedes oplyse, i hvilket omfang PET har aflyttet telefoner tilhørende DKP/ml og Dagbladet Arbejderen"). Der er ikke fundet tegn på, at DKP/ml som organisation eller *Dagbladet Arbejderen* blev telefonafllyttet.

723 PET, emnesag: Rapporter og kendelser 1986.

724 Kommissionens database over retskendelser. PET, emnesag: Rapporter og retskendelser 1985-86. Se også Kommissionens beretning, bind 11, om PET's overvågning af den yderste højrefløj.

725 Daværende kriminalinspektør Per Larsen har over for Kommissionen udtalt: "Det var meget beskedent, hvad der var af telefonaflytninger på det subversive område, og så snart der var tale om danske statsborgere, var de meget forsigtige." RB: Per Larsen, 3. september 2002.

Illegale aflytninger?

Som tidligere nævnt var der indtil 1954 ingen lovregulering af telefonaflytning.⁷²⁶ Området var reguleret af en instruks fra Ministeriet for Offentlige Arbejder fra 1938, der som hovedregel forudsatte, at der krævedes en retskendelse. Imidlertid var de øverste politiembedsmænd bemyndiget til at iværksætte aflytning uden kendelse. I 1954 indførtes i retsplejeloven krav om retskendelse ved telefonaflytning. Det skete efter vedtagelsen af den nye grundlov i 1953, som i § 72 udvidede beskyttelsen af borgerne til at omfatte brud på post-, telegraf- og telefonhemmeligheden.⁷²⁷ Loven gav også politiet mulighed for at iværksætte en aflytning uden retskendelse for ikke at forspilde øjemedet (den såkaldte *periculum in mora*-bestemmelse). Hvis der var tale om en akut opstået situation, og PET ikke kunne afvente rettens stillingtagen, skulle tjenesten ved aflytningens start anmode retten om dens tilladelse. Hvis ikke der forelå en kendelse inden for 24 timer, skulle aflytningen nedtages. Det blev endvidere bestemt, at den aflyttede skulle underrettes om aflytningen, når den var afsluttet, hvis ikke det var til skade for undersøgelsen, eller andre forhold ikke talte imod.⁷²⁸ Ministeriet for Offentlige Arbejder udsendte en ny instruks den 22. december 1954, der indeholdt retningslinjerne for telefonaflytninger. Den indeholdt bl.a. krav om, at en anmodning om aflytning uden retskendelse (*periculum in mora*) skulle fremsættes skriftligt og af en polititjenestemand med højere charge over for telefonselskabets administration.⁷²⁹ Disse bestemmelser blev udsendt til politiet i et cirkulære fra Justitsministeriet i oktober 1956.⁷³⁰ Reglen om *periculum in mora* blev ændret i 1985 således, at politiet snarest muligt og senest inden 24 timer efter indgrebets iværksættelse skal forelægge sagen for retten.⁷³¹

726 I det følgende besvares folketingsspørgsmål nr. 405 ("Kan ministeren bekræfte, at der er forekommet eksempler på, at PET har telefonaflttet danske statsborgere, uden at der har foreligget en dommerkendelse?").

727 JM, P.O.-sag: "Vedrørende telefonaflytning og brevcensur", 13. marts 1964.

728 Ibid.

729 JM, P.O.-sag: "Instruks vedrørende telefonhemmeligheden", Ministeriet for Offentlige Arbejder, 22. december 1954. Se også Kommissionens beretning, bind 15, om indgreb i meddelelseshemmeligheden.

730 JM, P.O.-sag: Justitsministeriet, Cirkulæreskrivelse til rigspolitichefen, chefen for politiets efterretningstjeneste, politidirektøren i København og politimestrene, 13. oktober 1956.

731 Lov nr. 227 af 6. juni 1985, Lov om ændring af retsplejeloven.

Det har altid været PET's holdning, at tjenesten kun har foretaget telefonaflytninger med hjemmel i retskendelser. I 1952 oplyste PET's chef Ernst Brix over for Justitsministeriet, at han ved sin tiltrædelse i 1951 havde indskærpet personalet i politikredsene om det nødvendige af, at man overholdt bestemmelserne i retsplejeloven, og han understregede, at PET i hans embedsperiode ikke havde benyttet sig af ulovlige aflytninger: "De telefonaflytninger, som jeg har foranstaltet, har altid fundet sted efter forud indhentet dommerkendelse."⁷³² Det skulle også have gjort sig gældende for REA's virksomhed frem til 1951. PET og KE synes således ikke at have udnyttet den mulighed, der fandtes indtil 1954, for at iværksætte aflytninger uden kendelse.⁷³³ Både politiet og domstolene synes at have fulgt reglen i instruksen fra 1938 om, at der i princippet krævedes retskendelse til telefonaflytninger.

Kommissionen har afhørt en række jurister og øvrige medarbejdere i PET, der alle har givet udtryk for den opfattelse, at tjenesten kun foretog telefonaflytninger med retskendelse.⁷³⁴ Den enkelte medarbejder kunne ikke selv tage initiativ til en aflytning.⁷³⁵ Anmodningen herom skulle gå via juristerne, der fremlagde den i retten. Det synes at have været almindelig praksis, at ledelsen var orienteret om og godkendte nye anmodninger og forlængelser af igangværende kendelser. Hvis der var tale om aflytning af særligt "interessante" personer kunne chefen

732 JM, P.O.-sag: Brix, notat, 1. december 1952.

733 Ibid.: E. Brix til Justitsministeriet, 3. december 1952.

734 RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000; Jørn Bro, 14. november 2000; 21. februar 2001; Ole Stig Andersen, 24. oktober 2000; 20. marts 2001; 28. januar 2004; Ole Stevns, 6. november 2001; Niels Gudmund Riskær Schmidt, 2. marts 2004. PET, administrativ sag: "Referat af 99. møde den 5. oktober 1978 kl. 13.30 i mødesal 1109, Slotsholmsgade 10, 1. sal".

735 PET foreslog i 1956, at kriminalpolitifolk fik mulighed for mundtligt at anmode telefonselskaberne om at iværksætte aflytninger uden forudgående kendelse. Årsagen var, at de sovjetiske efterretningsofficerer benyttede en lang række tilfældige telefonbokse i København til at foretage opkald og aftale møder med deres kontakter. Der fandtes på daværende tidspunkt 375 telefonbokse i hovedstadsområdet, og det var ikke praktisk muligt for PET at aflytte dem alle. Tjenesten ønskede derfor en ordning, hvor den kriminalpolitimand, der holdt officeren under observation, pr. radio kunne anmode telefonselskabet om at starte en aflytning af telefonboksen. Retskendelse skulle så tilvejebringes efterfølgende, jf. retsplejelovens § 750 a, stk. 2. Det ville imidlertid forudsætte en ændring af Ministeriet for Offentlige Arbejders instruks af 22. december 1954 vedrørende telefonhemmeligheden. JM, P.O.-sag: E. Brix til Justitsministeriet, 9. maj 1956. Forslaget blev imidlertid ikke gennemført, idet Ministeriet for Offentlig Arbejder afviste at ændre instruksen. Ibid.: Påtegning på sagsomslaget dateret 7. september 1956.

orientere departementschefen om operationen.⁷³⁶ Flere vidner har udtalt, at det var en del af opdragelsen og kulturen i PET, at medarbejderne overholdt reglerne.⁷³⁷

I praksis foregik telefonaflytningerne ved, at den tekniske afdeling fik at vide, at det pågældende nummer skulle aflyttes, og at der var indhentet kendelse. Etableringen af aflytningen blev ikke foretaget af PET, men af telefonselskaberne, der opsatte aflytningen og stillede den om til Central- eller regionsafdelingen.⁷³⁸ Afdelingen havde faste kontakter i telefonselskaberne, som blev orienteret om anmodningen, og som modtog retskendelsen.⁷³⁹ I januar 1964 indgik PET og KTAS en samarbejdsaftale, hvor de to parter enedes om, at en telefonmontør blev fast tilknyttet politigården, hvor han skulle være beskæftiget med ”løben-

736 RB: Jørgen Skat-Rørdam, 22. november 2000. For eksempler på PET's interne retningslinjer for telefon- og rumaflytninger: PET, juristernes kopimapper: Henning Fode, ”Meddelelse. Vedr.: Telefon- og rumaflytninger”, 12. november 1986. PET, emnesag: ”Vedr.: Retningslinjer for telefon-, telex- og rumaflytningskendelser, samt fremsendelse af disse”, 21. september 1988.

737 ”Adspurgt af [-] forklarede vidnet på ny, at der aldrig har fundet en telefonaflytning sted, uden at man havde en kendelse. Vidnet har heller aldrig haft mistanke til, at nogen ”nede på gulvet” i PET har gjort det. Det var meget pligtopfyldende ansatte, og det er utænkeligt, at nogen kunne have fundet på det.” RB: Jørn Bro, 14. november 2000. ”[-] blev bestilt af sagsbehandlerne til de tekniske operationer, og vidnet er ikke i tvivl om, at [-] har set kendelserne forud for de tekniske operationer som telefon- og rumaflytning. Det ligger i hele opdragelsen i PET, at man laver ikke noget, uden man er sikker på, at tingene er i orden.” RB: 13. januar 2004.

738 Ifølge en medarbejder i PET's tekniske afdeling skulle PET, hvis tjenesten ønskede at foretage aflytning uden telefonselskabets viden, koble sig på ledningerne i en gadefordeler. Den pågældende medarbejder har over for Kommissionen oplyst, at han ikke havde kendskab til, at PET skulle have gjort noget sådant. RB: 21. februar 2001. Ifølge oplysninger i PET's arkiv var det teknisk muligt at koble sig på ledningerne for at aflytte samtaler. Dette kunne foretages relativt nemt, og uden at det efterlod spor. PET, juristernes kopimapper: ”Udkast til svar på spørgsmål S 153”, 5. november 1986. Det skal understreges, at Kommissionen ikke har fundet beviser på, at PET skulle have foretaget sådanne ulovlige aflytninger uden om telefonselskaberne. Kommissionen har bl.a. gennemgået det bevarede arkivmateriale vedrørende indkøb af teknisk udstyr, men har ikke fundet eksempler på et sådant udstyr. Kommissionen har fundet et enkelt eksempel på, at PET anvendte KTAS' ledninger, uden at selskabet kendte til det. Det drejede sig om en uautoriseret telefonforbindelse mellem to observationsposter: ”Det må bemærkes, at den ”røde” linie mellem [-] og [-] er oprettet delvis uden KTAS' viden: I ”gamle dage” lånte vi en ledig linie mellem husfordeleren i [-] og husfordeleren i [-].” PET, administrativ sag: Notits, 30. januar 1974. Det skal understreges, at der ikke var tale om en telefonaflytning, og at arrangementet senere blev bragt i orden med KTAS' bistand. Ibid.: Fortsat, 24. juni 1974.

739 RB: 21. februar 2001. Jf. RB: 21. maj 2002. KTAS insisterede på at opbevare retskendelser fra såvel igangværende som afsluttede aflytninger. PET, emnesag: Notits, 19. juni 1975, fortsat 10. juli 1975.

de installationsarbejder, dvs. udførelsen af de telefoninstallationer, som politiet ønsker oprettet eller flyttet, og desuden vil det blive pålagt ham at tage sig af fejlretningen af efterretningstjenestens telefoner og lignende installationer.⁷⁴⁰ Samarbejdet mellem PET og KTAS omfattede foruden telefonaflytninger også det særlige telefonsystem, der skulle anvendes i forbindelse med totalforsvaret, PET's sikrede telefoner og sikkerhedsinspektioner i KTAS.⁷⁴¹

Teledanmark (det tidligere KTAS og det nuværende TDC) har over for Kommissionen bekræftet, at alle telefonselskaberne fulgte en instruks om, at de kun måtte udlevere oplysninger eller foretage aflytninger, når der forelå retskendelser. Samarbejdet med politiet blev varetaget af en særlig gruppe af sikkerhedsgodkendte teknikere.⁷⁴² Når selskabet modtog kendelsen, blev oplysningerne om det pågældende nummer, central, start- og slutdato og kontaktpersonen ved politiet registreret, således at selskabet havde kontrol med de igangværende aflytninger. Aflytningsudstyr, der ikke var i brug, blev opbevaret i et sikret pengeskab, og hvert kvartal foretog personalet en optælling af udstyret. Derved sikrede selskaberne sig, at der ikke foregik uautoriserede aflytninger. Hvis teknikerne var i tvivl om fortolkningen af kendelsens ordlyd, blev den forelagt telefonselskabets juridiske afdeling. Ifølge Teledanmark anmodede PET aldrig KTAS om at foretage en aflytning uden kendelse, og i de tilfælde hvor aflytningen var iværksat for ikke at fortabe øjemedet, blev den nedtaget igen, hvis der ikke forelå en kendelse inden for 24 timer.⁷⁴³ En tidligere medarbejder i KTAS, der i en årrække samarbejdede med politiet om aflytninger, har over for Kommissionen oplyst, at han ikke har nogen erindring om aflytninger uden kendelse.⁷⁴⁴

740 PET, administrativ sag: Københavns Telefon Aktieselskab til Hr. politiinspektør Mogens Jensen, 30. januar 1964.

741 Ibid.: ”P.E.T.s samarbejde med K.T.A.S.”, 6. januar 1982.

742 Teledanmark til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 19. september 2000.

743 Teledanmark til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 19. september 2000. Ifølge en medarbejder fra den tekniske afdeling i PET skete det, at telefonselskaberne på eget initiativ afbrød en aflytning, når en kendelse udløb. RB: 21. februar 2001. Ifølge retsplejelovens § 783 stk. 3 skulle Justitsministeriet underrettes, hvis politiet uretmæssigt havde foretaget aflytning uden kendelse for ikke at forspilde øjemedet. For et eksempel på, at PET underrettede Justitsministeriet om et tilfælde, hvor en forkert person var blevet aflyttet: JM, ujournaliseret: Henning Fode til departementschef P. Lundbæk Andersen, udateret [juni 1987].

744 Kommissionens arkiv: Notits om telefonsamtale, 10. marts 2008.

Alt tyder således på, at samarbejdet generelt forløb problemfrit, og at aflytningerne blev udført i overensstemmelse med de gældende love og regler.⁷⁴⁵ Kommissionen har imidlertid fundet nogle oplysninger i PET's arkiv, der viser, at samarbejdet ikke altid forløb gnidningsfrit. Ifølge en samtidig PET-notits nægtede en fuldmægtig i KTAS den 6. oktober 1967 at iværksætte en "særforanstaltning", dvs. en telefonaflytning, med den begrundelse, at han savnede "nærmere direktiver" fra ledelsen i KTAS. Det førte til et møde fem dage senere om "de opståede samarbejdsvanskeligheder" med deltagelse af en kriminalkommisær fra PET og en afdelingsingeniør, en kontorchef og den pågældende fuldmægtig fra KTAS. Deltagerne enedes om, at samarbejdsaftalen fra 1964 mellem PET og KTAS fortsat stod ved magt, og at vanskelighederne først og fremmest skyldtes en anden fuldmægtigs langvarige sygdom. Deltagerne enedes desuden om at gøre "den interne samarbejdskreds" så lille som muligt, hvilket formentlig havde til formål at begrænse antallet af personer, der havde kendskab til PET's telefonaflytninger. Der blev udpeget tre repræsentanter fra hver side, og det blev fastslået, at alle "assistancehenvendelser" skulle ske personligt til den pågældende fuldmægtig i KTAS.⁷⁴⁶ Hele sagen drejede sig formentlig om, at sygdom og udskiftninger i personalet havde medført, at noget af det implicerede personale ikke var orienteret om forretningsgangen for telefonaflytninger.

Der er imidlertid en del, der tyder på, at PET i en periode benyttede en af sine andre kontakter i KTAS til at udføre visse opgaver uden KTAS-ledelsens vidende. Da den pågældende kontakt døde, ønskede PET en ny kontakt, og i den anledning havde en medarbejder fra PET en samtale med en af de tre "officielle" kontakter i KTAS. Denne betegnede PET's samarbejde med den tidligere kontakt som "uheldig", idet den pågældende tilhørte den tekniske afdeling, der kun udførte "de rent tekniske sider" af samarbejdet. KTAS-repræsentanten forklarede derpå, hvorfor samarbejdet havde været problematisk: "Således havde man efter [-] død overtaget en del sager hidrørende bl.a. fra P.E.T. – enkelte som

745 Et notat i PET's arkiv betegnede tjenestens samarbejde med det kontor i KTAS, der foretog telefonaflytninger og opbevarede klassificerede sager, som "perfekt" og "normalt ingen problemer". PET, administrativ sag: "P.E.T.s samarbejde med K.T.A.S."; 6. januar 1982.

746 PET, administrativ sag: "Vedr.: Genoprettelse af den mellem KTAS og PET bestående samarbejdsaf-tale af 30. januar 1964", 11. oktober 1967. Kommissionen har forsøgt at identificere hvilken aflytning, der kunne være tale om, men der er ikke fundet nogen retskendelser omkring den 6. oktober 1967. De nye aflytninger, der ligger tættest på, er tre aflytninger, der blev iværksat den 7. november 1967, og som drejede sig om to sovjetiske efterretningsfolk og en dansk maoist. Kommissionens database over retskendelser.

endog telefondirektøren ikke havde været vidende om.”⁷⁴⁷ KTAS-repræsentanten indskærpede derfor den ”rigtige fremgangsmåde” i aflytningssager og gjorde det klart, at den korrekte sagsgang gik via de to øvrige KTAS-medarbejdere i Driftsafdelingen, der var nævnt i 11. oktober-aftalen. Driftsafdelingen behandlede bl.a. alle sager fra forsvaret, politiet og Sekretariatet for civilt Beredskab. PET-medarbejderen tilføjede den kommentar, at det var ”åbenlyst”, at KTAS-repræsentanten ”her fik forærende en lejlighed til at give udtryk for, hvordan K.T.A.S. i fremtiden ønskede P.E.T.s sager ekspederet.”⁷⁴⁸

Det kan således konstateres, at PET i en periode havde haft en kontakt i KTAS, der ikke var identisk med den telefonmontør, som parterne var blevet enige om i 1964 skulle udføre opgaverne for PET; at denne kontakt kom fra teknisk afdeling og ikke Driftsafdelingen; og at han havde behandlet sager fra PET, som ledelsen var uvidende om. Det er på det foreliggende grundlag ikke muligt at fastslå, om kontakten blev anvendt til at gå uden om KTAS's ledelse, eller hvorfor ledelsen ikke var orienteret om den pågældendes opgaver. Det er heller ikke klart, hvad de nævnte sager handlede om, men der er intet, der tyder på, at der var tale om aflytninger uden kendelse. Den mest sandsynlige forklaring er, at kontakten havde udført opgaver for PET, som ifølge den oprindelige samarbejdsaftale fra 1964 skulle være udført af den særligt udpegede telefonmontør.

Der er imidlertid også oplysninger i PET's arkiv, der rejser det spørgsmål, om KTAS udførte ulovlige aflytninger for PET. Den 12. juli 1968 udarbejdede en medarbejder i PET's tekniske afdeling en notits vedrørende KTAS. Notitsen indeholdt en fortegnelse over en række medarbejdere i KTAS' Driftsafdeling og Teknisk Afdeling. Der var nævnt 15 personer, der formentlig var PET's kontakter i telefonselskabet. Notitsen redegjorde også for proceduren ved bestilling af henholdsvis ”legale aflytninger” og ”illegale aflytninger”. Der var nævnt hvilke personer, som modtog bestillingerne, hvem der tildelte de nødvendige ledninger, og hvem der udførte de videre tekniske opgaver. Det fremgik, at de ”illegale aflytninger” blev bestilt hos den tidligere omtalte fuldmægtig i KTAS, som lod bestillingerne gå videre til en kontorchef, der tildelte de nødvendige ledninger, og som lod arbejdet udføre af en telefonmester og en telefonovermontør.⁷⁴⁹

747 PET, administrativ sag: ”Vedrørende P.E.T.s kontaktmænd i K.T.A.S.”, 13. februar 1968.

748 Ibid.

749 PET, administrativ sag: ”K.T.A.S.”, 12. juli 1968.

Det har ikke været muligt for Kommissionen at finde yderligere skriftlige kilder, der kan kaste lys over spørgsmålet.⁷⁵⁰ Der kan dog opstilles flere mulige forklaringer på formuleringen ”illegale aflytninger”. For det første kunne der være tale om ulovlige aflytninger, dvs. aflytninger uden retskendelse. Det forekommer imidlertid usandsynligt, at en PET-medarbejder ville beskrive fremgangsmåden ved ulovlige operationer og de involverede personer med navn i et dokument, der blev opbevaret i PET’s arkiv, hvor andre medarbejdere kunne få adgang til det. At PET skulle være involveret i ulovlige aflytninger strider også imod, hvad en række PET-medarbejdere og telefonselskabet har oplyst over for Kommissionen. Dertil kommer, at der ikke er fundet spor efter sådanne aflytninger i det gennemgåede materiale.⁷⁵¹ På den anden side er det kendt fra udlandet, at oplysninger indhentet gennem telefonaflytninger kunne skjules under fiktive kilde-navne.⁷⁵² Hvis PET var involveret i ulovlige aflytninger, kan det have drejet sig om nogle få, særligt sensitive operationer, hvor der ikke var grundlag for at indhente retskendelser. Det kunne for eksempel dreje sig om aflytninger af politikere og lignende, hvor der ikke forelå mistanke om konkrete lovovertrædelser.⁷⁵³

750 Kommissionen har søgt i de relevante registre (emnekartoteket) og emnesager, men uden resultat. PET har på Kommissionens anmodning foretaget en yderligere søgning i tjenestens stikordsregistre, men har ikke fundet yderligere oplysninger af relevans for sagen. PET har på Kommissionens forespørgsel oplyst, at flere relevante emnesager er blevet makuleret. PET har også forespurgt personalet om dets eventuelle kendskab til ”illegale aflytninger”. Brev fra Politiets Efterretningstjeneste til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 16. juli 2007.

751 Kommissionen har kun fundet et enkelt eksempel på en mulig ulovlig telefonaflytning. En sammenskrivning om storkonflikten i 1956 indeholder en henvisning til en telefonsamtale mellem Sø-mændenes Forbund og en strejkevagt. Kommissionen har ikke fundet en retskendelse, der kunne passe på den omtalte hændelse. Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET’s overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989 (afsnittet om storkonflikten 1956). Det kan dog ikke afvises, at der har eksisteret en sådan kendelse.

752 Lars Oluf Lampers, ”Överskottsinformation från telefonavlyssning”, *Forskarrapporter till Säkerhetskommisionen* (Stockholm, 2002), s. 267-351; *Rikets Säkerhet och den personliga integriteten*, s. 249.

753 Der fandtes tidligere et dokument i PET’s arkiv fra 1966, der beskrev ”forretningsgangen i KTAS ved etabl. af legale aflytninger.” Dokumentet blev makuleret i 1985 og kendes kun fra en indholdsfortegnelse i sagen. PET, administrativ sag: Telefon-Arrangementer. Indholdsfortegnelse. Bilag 59, 17. november 1966. Omtalen af ”legale aflytninger” antyder, at der også fandtes ”illegale aflytninger”. Formuleringen ”illegale aflytninger” optræder også i en anden sammenhæng. I 1989 drøftede Folketingets udvalg angående efterretningstjenesterne ”såvel de legale som de ’illegale’” telefonaflytninger. Det sidste drejede sig om påstande om, at det fra udlandet var muligt at aflytte danske telefoner. Folketinget, Udvalget angående Efterretningstjenesterne: Referater af møder 21. februar, 26. april og 9. juni 1989.

En anden mulig forklaring er, at ”illegale aflytninger” dækkede over rumaflytninger. Det skal her bemærkes, at den pågældende medarbejder, der skrev notitsen, tilhørte den tekniske afdeling, og at vedkommende ikke var jurist. Indtil 1972 fandtes der ingen regler i lovgivningen om rumaflytning som efterforskningskridt, og den pågældende medarbejder kan derfor have opfattet rumaflytning som ulovlig. PET modtog i nogle rumaflytningsoperationer assistance fra telefonselskaberne.⁷⁵⁴ PET har på Kommissionens forespørgsel oplyst, at medarbejdere, der var ansat i PET omkring 1980, i dag er af den opfattelse, at det kontor i KTAS, der er nævnt i forbindelse med de ”illegale aflytninger”, udførte rumaflytninger for PET.⁷⁵⁵ Det bekræftes delvis af en notits vedrørende en rumaflytningsoperation i 1983. Den person, der opstillede aflytningsudstyret, var identisk med den telefonovermontør, der var nævnt i forbindelse med de ”illegale aflytninger” i 1968.⁷⁵⁶

En tredje mulig forklaring kunne være, at det drejede sig om telefonaflytninger, hvor det på grund af sagens hastende karakter ikke var muligt at afvente en retskendelse. Som tidligere nævnt giver retsplejeloven mulighed for at iværksætte aflytninger uden forudgående retskendelse for ikke at forspilde øjemedet (*periculum in mora*). En mangeårig medarbejder i PET har givet udtryk for den opfattelse, at ”legale aflytninger” dækkede over de aflytninger, hvor der på forhånd forelå retskendelser, mens ”illegale aflytninger” dækkede over ”øjemedsaflytninger”.⁷⁵⁷

For det fjerde er der en mulighed for, at de to begreber sonderer mellem KTAS' aflytninger for henholdsvis det almindelige politi og PET. En tidligere medarbejder i KTAS, der havde kontakt til PET, har oplyst, at han administrerede alle former for telefon- og rumaflytninger, og at begreberne kunne dreje sig om KTAS' aflytninger fra henholdsvis kriminalpolitiet og PET.⁷⁵⁸ En PET-medarbejder, der arbejdede sammen med tjenestens tekniske leder i 1971-1972, har givet udtryk for den opfattelse, at de ”legale aflytninger” må dreje sig om ”uklassificerede af-

754 For et eksempel: PET, emnesag: Bilag 126, notits, 6. maj 1983, fortsat 9. maj, 13. maj, 24. maj, 1. juni, 16. juni, 23. juni, 28. juni 1983 og 6. februar 1984.

755 Brev fra PET til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 6. september 2007, med vedlagt døgnrapport dateret 16. juli 2007.

756 PET, emnesag: Notits, 6. maj 1983, fortsat 24. maj 1983.

757 Brev fra PET til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 6. september 2007, med vedlagt e-mail dateret 19. juli 2007.

758 Kommissionens arkiv, j.nr. 2008-0001: Notits om telefonsamtale, 10. marts 2008.

lytninger” for ”det åbne politi”, mens ”illegale aflytninger” må være PET’s ”hemmeligt stemplede” aflytninger inden for spionage og på det politiske område.⁷⁵⁹

Det er på det foreliggende grundlag ikke muligt at komme sagens opklaring nærmere, og ingen af de fire forklaringer kan umiddelbart afvises, selvom hypotesen om, at der var tale om ulovlige aflytninger uden retskendelse, forekommer mindst sandsynlig.⁷⁶⁰ Det forekommer også ejendommeligt, at PET’s medarbejder i 1968 skulle have benævnt ”øjemeds-aflytninger” eller PET’s aflytninger generelt som ”illegale”, da de begge var fuldt lovlige. Den mest sandsynlige forklaring synes at være, at der var tale om rumaflytninger, som først blev legaliseret i 1972. Dette underbygges af, at det kontor i KTAS, som er omtalt i forbindelse med de ”illegale aflytninger”, udførte rumaflytninger for PET.⁷⁶¹

Domstolens rolle

Det er Kommissionens generelle indtryk, at PET næsten altid fik medhold, når tjenestens jurister anmodede retten om aflytningskendelser. Dette indtryk er blevet bekræftet af flere PET-jurister, som Kommissionen har afhørt.⁷⁶² Da PET indsamlede en række data om tjenestens telefon- og rumaflytninger i perioden 1980 til 1982, viste det sig, at byretterne kun i to tilfælde (om henholdsvis telefon-

759 Brev fra PET til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 6. september 2007, med vedlagt e-mail dateret 1. august 2007.

760 TDC, der er efterfølgeren for KTAS og TeleDanmark, har oplyst over for Kommissionen, at selskabet ikke har skriftligt materiale i form af mødereferater eller lignende vedrørende KTAS’ aflytningsarrangementer for PET i perioden fra 1945 til 1989. TDC har ikke kendskab til generelle drøftelser mellem KTAS og PET om telefonaflytninger. Brev fra TDC til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 9. juli 2007.

761 I november 1986 udsendte politimester Henning Fode nye retningslinjer for ”oprettelse, forlængelse og afslutning” af telefon- og rumaflytninger. De nye retningslinjer indeholdt bl.a. kontrolprocedurer, der skulle sikre, at aflytningerne foregik i overensstemmelse med rettens kendelser, og at de blev afbrudt på den angivne dato. PET, juristernes kopimapper: Henning Fode, ”Meddelelse. Vedr.: Telefon- og rumaflytninger”, 12. november 1986. Anledningen til opstramningen af kontrolprocedurerne var, at en aflytning var fortsat, efter at PET over for retten havde begæret den afsluttet. Københavns Byret og Justitsministeriet blev efterfølgende orienteret om overtrædelsen. JM, departementschefens pengeskab: Notiser 6. og 10. november 1986; Henning Fode til Præsidenten for Københavns Byret, 10. november 1986; Præsidenten for Københavns Byret til Justitsministeriet, 18. november 1986.

762 For eksempel RB: 7. juni 2001; 20. juni 2001.

og rumaflytning) havde afvist PET's anmodninger. I begge tilfælde havde landsretten efterfølgende givet tilladelse til aflytning.⁷⁶³ Ændringerne i retsplejeloven i 1985, der bl.a. betød, at den aflyttede var repræsenteret af en beskikket advokat, betød angiveligt ikke, at det blev vanskeligere at indhente retskendelser.⁷⁶⁴ Det rejser spørgsmålet, om domstolene effektivt varetog deres kontrolfunktion over for efterretningstjenesten, eller om der var andre forklaringer på denne praksis.

Det skal bemærkes, at der kun findes få oplysninger om, hvilken rolle domstolene spillede i forbindelse med PET's begæringer om retskendelser. Det er således uklart, om domstolene indtog en passiv eller aktiv rolle, og i hvilket omfang PET's jurister blev udspurgt eller anmodet om yderligere oplysninger. Flere dommere i Norge har således hævdet, at de indtog en aktiv rolle over for den norske efterretningstjeneste,⁷⁶⁵ og den svenske undersøgelseskommission har fremsat den teori, at domstolene i nogle tilfælde underhånden kan have advaret anklageren om, at anmodningen ikke ville blive imødekommet, hvorfor anklageren selv tilbagekaldte anmodningen.⁷⁶⁶ Det kan således ikke afvises, at danske dommere på lignende vis har indtaget en aktiv rolle og i nogle tilfælde har adviseret PET's jurister, når en begæring ikke ville blive imødekommet.⁷⁶⁷ En jurist i PET, der bl.a. havde til opgave at møde i retten og anmode om retskendelser i 1990'erne, har bekræftet, at denne fremgangsmåde forekom:

”Det var vidnets opgave at sørge for, at grundlaget var i orden før retsmøderne, og hvis dommeren ikke var enig, fik man typisk en tilkendegivelse om at overveje sagen på ny, hvorefter man hjemme overvejede, om grundlaget kunne udbygges, eller om sagen skulle dropes.”⁷⁶⁸

763 PET, administrativ sag: ”Oversigt over antallet af PET's telefonaflyttings- og mikrofoneringskendelser i 1980-81 mv.”, 27. august 1981; ”Vedr.: Omfanget af indhentede aflyttingskendelser i 1982”, 12. juli 1983. Det underliggende materiale findes i samme sag.

764 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Referat af møde i Århus den 8. oktober 1985 for sagsbehandlere af uro-stof i regionerne”. For PET's tolkning af de nye regler: PET, emnesag: ”Nye regler for telefonaflytning mv.”, 13. juni 1985.

765 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 2, s. 370-372.

766 *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 252, 300.

767 Kommissionen har i det bevarede aktmateriale fundet et enkelt eksempel på en skriftlig besvarelse fra PET på en forespørgsel fra Østre Landsret om en konkret sag. Spørgsmålene drejede sig om grundlaget for mistanken og om bevarelsen af de indhentede oplysninger. PET, emnesag: ”Besvarelse af Østre Landsrets forespørgsel af 13. januar 1986”, 24. januar 1986.

768 RB: Ole Andersen, 25. september 2007.

En anden PET-jurist, som Kommissionen har afhørt, har dog oplyst, at han aldrig blev bedt om yderligere oplysninger af retten.⁷⁶⁹

En anden forklaring på, at PET som regel fik medhold i begæringerne om retskendelse, kunne være, at kravet om domstolsgodkendelse i sig selv bidrog til at sortere de mindre velbegrandede begæring fra, således at PET kun mødte frem med velunderbyggede sådanne.⁷⁷⁰ En jurist i PET har over for Kommissionen understreget, at PET kun mødte op i retten, når den havde velbegrandede begæring:

”Vidnet har aldrig fået afslag på en aflytningsbegæring. Man ville ikke i PET spille tid med at prøve at få tilladelse til en aflytning, hvis grundlaget ikke var sikkert. Der var således ikke tale om, at dommerne var følgagtige. [] Ved førstegangs-sager var der en temmelig kraftig dokumentation og der blev afgivet mundtligt indlæg.”⁷⁷¹

Det er Kommissionens generelle indtryk, at PET's aflytningsbegæring for størsteparten var velbegrandede med henvisning til detaljerede oplysninger. De skriftlige begæring om nye aflytninger indeholdt oftest henvisninger til konkrete personer, begivenheder og datoer. De skriftlige begæring om forlængelser af kendelser indeholdt ofte detaljerede referater på flere sider af de hidtidige aflytninger.⁷⁷² Det forekom dog, at PET i særligt sensitive sager ikke oplyste om oplysningernes oprindelse, f.eks. hvis der var tale om sårbare kilder.

769 RB: Niels Gudmund Riskær Schmidt, 2. marts 2004.

770 Flere af de PET-medarbejdere, som Kommissionen har afhørt, har givet udtryk for den opfattelse, at begæringerne var veldokumenterede og velbegrandede. RB: 23. april 2001; 19. juni 2001; 28. januar 2004.

771 RB: 2. marts 2004.

772 Kommissionen har gennemgået to omfattende samlinger i PET's arkiv af retskendelser og rapportmateriale, der blev afgivet af PET til domstolene, fra perioden 1950 til 1989. Ifølge en samtidig iagttagelse anvendte Afdeling II (kommunistkontrol mm.) i 1964 halvanden arbejdsdag hver 6. uge på at udarbejde ”skrivelser og redegørelser”, som blev benyttet til at orientere retten om baggrunden for aflytningsbegæring. JM, P.O.-sag: ”Ad PET”, udateret men stemplet 7. december 1964. PET's interne retningslinjer for udarbejdelse af rapporter til retten understregede vigtigheden af, at begæringerne var begrundede: ”Generelt skal alle oplysninger i rapporten være begrundede. I modsat fald skal det fremgå af rapporten, at oplysningen ikke nærmere kan begrundes. Rapporten skal altid være ledsaget af relevant materiale, der belyser de enkelte punkter i rapporten som f.eks. udskrifter af kladdebøger, observationsrapporter, meddelelser fra udlandet mv., herunder kildeoplysninger.” PET, mnnesag: ”Udfærdigelse af rapporter mv. til brug for retskendelser”, 12. april 1984.

Kommissionen har fundet enkelte eksempler på, at PET's jurister ikke kunne godkende udkast til aflytningsbegæring, fordi grundlaget var for spinkelt. I juni 1968 skrev en jurist på et udkast til en anmodning om aflytning af en fremtrædende aktivist i Vietnambevægelsen: "Beklager den kan desværre ikke bære en telefonkendelse."⁷⁷³ I et andet tilfælde ønskede en medarbejder at iværksætte en aflytning af en studenteraktivist, der havde kontakt til en talentspejder for den østtyske efterretningstjeneste: "Retur [-]. Grundlag skønnes for spinkelt."⁷⁷⁴

En tredje forklaring på, at retten næsten altid imødekom PET's aflytningsbegæring, kunne være, at PET overdrev betydningen af tjenestens oplysninger. Dermed kunne retten få det indtryk, at PET's beviser var mere sikre, end de i virkeligheden var. Domstolens kontrol var begrænset af, at der ikke var krav til bevisførelse, og at det var PET, der havde oplysningerne, mens retten kunne stille spørgsmål til begæringen. Det er ikke et ukendt fænomen i den internationale efterretningsforskning, at usikkerheder og forbehold ofte nedtones eller forsvinder i takt med, at oplysningerne bliver analyseret og nedskrevet i sammenskrivninger eller trusselsvurderinger (dvs. "the intelligence cycle" fra "raw intelligence" til "final intelligence product").⁷⁷⁵ Dette kan ske, når en efterretningstjeneste ønsker at opnå forskellige ydelser (bevillinger eller retskendelser) eller påvirke den politiske beslutningsproces. Der er et par eksempler på, at PET synes at have "strammet" anmodninger om aflytninger. Under Berlingske Tidende-konflikten i 1977 fik PET afslag på en anmodning om forlængelse af aflytningen af *Revolutionære Socialisters Forbund (RSF)*. PET hævdede, at RSF spillede "en ledende rolle" i konflikten, men det overbeviste ikke dommeren.⁷⁷⁶ I forbindelse med Folketingets åbning i 1985 anmodede PET om tilladelse til at aflytte Tillidsmandsringens telefoner på grund af mistanke om planlagte ulovlige aktioner. Anmodningen udelod imidlertid kildeoplysninger, der satte spørgsmålstegn ved seriøsiteten af de planlagte aktioner.⁷⁷⁷

PET forudså, at en konsekvens af ændringerne i retsplejeloven i 1985, der bl.a. indeholdt bestemmelser om beskikkede forsvarere, var, "at der af retterne vil blive stillet større krav til det materiale politiet fremlægger som grundlag for kendelserne." Ibid.: "Nye regler for telefonaflytning mv.", 13. juni 1985.

773 PET, personsag: Notits, 17. juni 1968, med påtegning dateret 25. juni 1968.

774 PET, personsag: Notits, 17. juni 1969.

775 Jeffrey T. Richelson, *The U.S. Intelligence Community*, s. 3-4.

776 Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989 (afsnittet om Berlingske Tidende-konflikten i 1977).

777 Ibid. (afsnittet om Folketingets åbning 1. oktober 1985).

Der kan således være flere forklaringer på, at PET næsten altid fik medhold, når tjenesten anmodede om aflytningskendelser. Alene det forhold, at anmodningerne skulle prøves af retten, synes at have betydet, at PET kun anmodede om kendelser, når tjenestens begæring var velbegrundet. I forvejen foretog PET en prioritering af anmodningerne på grund af tjenestens begrænsede ressourcer. I andre tilfælde synes PET at have ”strammet” begæringerne ved at udelade eventuelle usikkerheder i oplysningerne. Endelig er det uvist, i hvilket omfang domstolene indtog en aktiv rolle og måske advarede PET mod begæringer, der ikke ville blive imødekommet.

Der har været rejst spørgsmål om, i hvilket omfang domstolene har givet meddelelse til de aflyttede om, at indgrebet har fundet sted, sådan som det forudsættes i retsplejeloven (§ 788).⁷⁷⁸ Ifølge samme bestemmelse (stk. 4 og 5) gives der imidlertid mulighed for at undlade at give meddelelse om indgrebet, hvis det vurderes at ville skade efterforskningen, eller hvis omstændighederne i øvrigt taler herfor. Det synes at have været almindelig praksis, at PET ved afslutningen på et indgreb anmodede retten om, at der ikke blev givet meddelelse. Forklaringen på denne praksis er, at PET som sikkerhedstjeneste i de fleste tilfælde fortsat var interesseret i de pågældende personer og organisationer, og at retten ved at give meddelelse ville gøre de pågældende opmærksomme på overvågningen og afsløre tjenestens metoder. Dette kunne alvorligt svække PET's muligheder for at forebygge og forhindre ulovlig efterretningsvirksomhed, terror eller planlagte uroligheder. Kommissionens undersøgelse af det bevarede retsbogsmateriale viser, at PET i perioden fra 1968 til og med 1989 indhentede 755 kendelser på telefonaflytning. Heraf fik 49 underretning om indgrebene.

Så vidt det er Kommissionen bekendt, blev der rejst tiltale mod ti af de aflyttede personer. Dette tal kan forklares med, at det er PET's opgave at overvåge og forhindre overtrædelser af straffeloven, fortrinsvis spionage-, terror- og uroparagrafferne. Størstedelen af PET's virksomhed består således af at identificere og følge aktiviteter, der erfaringsmæssigt kan føre til lovovertrædelser. I visse tilfælde, når aktiviteterne skønnes at nærme sig ulovlige handlinger, griber tjenesten ind og foretager såkaldte sikkerhedssamtaler, hvor den pågældende oplyses om

778 I det følgende besvares folketingsspørgsmål nr. 403 ("Kan ministeren oplyse, hvor mange danske statsborgere PET har fået tilladelse til at telefonaflytte i perioden 1968-98, hvor mange af disse der senere er blevet rejst tiltale imod, samt hvor mange som efterfølgende har fået oplyst, at de er blevet telefonaflyttet (som retsplejeloven åbner mulighed for)?"). Besvarelsen er afgrænset til perioden 1968-1989.

tjenestens vurdering af den sikkerhedsmæssige og strafferetlige situation. PET vil undertiden vurdere, at de negative konsekvenser af en retssag vil veje tungere end muligheden for at få den pågældende kendt skyldig. Det skyldes bl.a., at en retssag vil afsløre tjenestens kilder, metoder og samarbejdspartnere. Det skal i øvrigt tilføjes, at ud over de ti personer, om hvem det med sikkerhed vides, at der blev rejst tiltale, findes et ukendt antal personer, der havde adgang til en række af de aflyttede telefoner, og som kan være blevet tiltalt for overtrædelse af urobestemmelserne.

Værdien af telefonaflytningerne

Det er forbundet med visse vanskeligheder at fastslå, hvilken nytte PET havde af sine telefonaflytninger.⁷⁷⁹ Det er imidlertid muligt at angive en række aspekter ved udførelsen og anvendelsen af aflytningerne, som kan bidrage til at tegne et billede af værdien af aflytningerne.

Det blev undertiden anført, at telefonaflytninger var en relativ nem efterforskningsmetode i forhold til hvervning og føring af kilder. Der kunne derfor være en tendens til, at aflytninger kom til at fungere som en ”sovepude”, der blev benyttet i stedet for mere krævende efterforskningskridt. På et regionsafdelingsledermøde i 1980 kritiserede PET's chef Ole Stig Andersen således tjenestens medarbejdere for at være for ”stereotype” i valg af metoder, og han tilføjede med henvisning til afdelingen, der foretog aflytningerne: ”Vi har ikke kilder nok, og vi er tilbøjelige til at falde tilbage på [aflytninger] og de nemme løsninger, som kommer derfra. Det er for ensidigt et spor. Vi mangler professionalisme i vor indhentning.”⁷⁸⁰ Samme holdning kom til udtryk på et efterfølgende årsmøde, hvor der i forbindelse med efterforskningen af terrørsager blev argumenteret for, at PET burde være mindre afhængig af ”tekniske installationer” til fordel for en øget anvendelse af kilder.⁷⁸¹

779 Jf. situationen i Norge, hvor meningerne i POT var delte om kvaliteten af de oplysninger, som tjenesten indhentede ved hjælp af telefonaflytning. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 2, s. 372.

780 PET, administrativ sag: ”Referat fra regionsafdelingsledermødet den 8. januar 1980 i PET”, 10. marts 1980.

781 Ibid.: ”Vedr.: Gruppe 3.s indlæg om gruppearbejdet ved årsmødet 1982, der handlede om terrorstof”, 27. april 1982.

Samtidig med at der kunne være en tendens til at gribe til telefonaflytninger som en "nem" løsning, medførte aflytningerne ofte ressourcemæssige problemer. Som tidligere beskrevet var erfaringerne fra udlandet, at én times aflytning krævede seks-syv timers bearbejdning. Da PET var en relativt lille tjeneste med et begrænset personale, indebar det, at PET ikke altid havde ressourcer nok til at analysere det indhentede materiale. PET havde således problemer med at aflytte og nedskrive de mange timers optagelser fra aflytningen af Tvind fra 1979 til 1981.⁷⁸² Derfor kunne udbyttet af aflytningerne være begrænset. Et eksempel er SF-folketingsmedlemmet Holger Vivike, der blev aflyttet, da han kontaktede sin sovjetiske føringsofficer. En efterfølgende analyse af hændelsen og af de tidligere oplysninger om Vivikes tidligere aktiviteter kunne muligvis have ført PET på sporet af Vivikes arbejde for den sovjetiske efterretningstjeneste.⁷⁸³ Dette var formentlig et eksempel på, at udskrifterne fra aflytninger ofte blev lagt på de relevante sager uden en egentlig bearbejdning. PET var øjensynlig klar over problemet. I tjenestens interne retningslinjer for sagsbehandling fra 1984 blev det således indskærpet, at sådanne telefonrapporter sædvanligvis skulle bearbejdes og sammenskrives idet: "Det er ved gennemgang af sagskomplekser konstateret, at disse kan indeholde en større mængde – ubehandlede – telefonrapporter."⁷⁸⁴ Dette er også Kommissionens indtryk efter en gennemgang af et stort antal person- og emnesager fra perioden 1945 til 1989.

Et yderligere forhold, der kunne svække aflytningernes værdi, var, at flere af de aflyttede miljøer var klar over faren for aflytning. Det var PET's erfaring, at de var meget sikkerhedsbevidste, og at resultaterne af aflytningerne var begrænsede. I 1971 konstaterede PET i forbindelse med, at tjenesten i flere perioder havde aflyttet personer fra det trotskistiske miljø: "Disse telefonaflytningers værdi har imidlertid været ringe, fordi samtlige trotskyister er yderst påpasselige i deres indbyrdes telefonsamtaler."⁷⁸⁵ Samme år gav aflytningen af århusianske studenteraktivister kun få værdifulde oplysninger, idet "de talende føler sig overbeviste om, at en aflytning finder sted, hvorfor de gennemgående er varsomme i deres

782 RB: 22. maj 2002.

783 Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier 1945-1989 (afsnittet om SF).

784 PET, ujournaliseret ("Den lille Grønne"): "Retningslinier for rutinemæssig sagsbehandling i PET" [juni 1984], s. 5.

785 PET, emnesag: Notat, 18. maj 1971. Se også Kommissionens beretning, bind 9, om den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne).

udtalelser over telefonerne.⁷⁸⁶ Resultaterne af aflytningerne af Tvind og Appelgruppen var også begrænsede, da de aflyttede optrådte særdeles sikkerhedsbevidst.⁷⁸⁷ Efter overenskomstkonflikten i 1985 anbefalede en medarbejder, at tjenesten i fremtiden skulle forsøge at holde sig orienteret om udviklingen ved hjælp af penetrering af fagbevægelsen: ”Han fandt samtidigt, at telefonaflytninger kun var en nødløsning, da en voldsom sikkerhedsbevidsthed var konstateret på relevante steder.”⁷⁸⁸ Der var også flere eksempler på, at de aflyttede bevidst videregav falske meldinger om planlagte aktioner i et forsøg på at udløse en reaktion fra politiets side og derved afsløre, at de pågældende blev aflyttet.⁷⁸⁹ Den udbredte, men fejlagtige opfattelse af, at PET aflyttede et bredt udsnit af den danske venstrefløj kan have betydet, at mange var forsigtige med at benytte telefonen, og at aflytningerne derfor ikke havde stor værdi for tjenestens overvågning.

På den anden side viser Kommissionens undersøgelse, at PET i en række sager havde stor gavn af de iværksatte telefonaflytninger. Dette kunne til dels hænge sammen med, at selv sikkerhedsbevidste personer kunne glemme faren for aflytning i løbet af en samtale og dermed afsløre mere, end de ønskede.⁷⁹⁰ En PET-medarbejder noterede således i en analyse af en aflytningsoperation:

”Samtalerne til og fra [-] bærer præg af, at man så vidt muligt undgår at bruge navne – i hvert fald de rigtige. Mange har øgenavne og nogle bruger et opdigtet navn. Men nogle personer kan nu alligevel hurtigt identificeres. Ofte giver folk udtryk for, at telefonen aflyttes. Derfor prøver folk på at være sikkerhedsminded. Men det er svært for dem at overholde det. Hvis de har svært ved at forstå hinanden, så blæser de højt og flot på det. Det samme gælder, når de er berusede eller høje.”⁷⁹¹

786 PET, emnesag: Notits, 3. juni 1971.

787 RB: Per Larsen, 18. september 2002. Kommissionens beretning, bind 9, om den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om Appelgruppen).

788 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Referat af møde i Århus den 8. oktober 1985 for sagsbehandlere af uro-stof i regionerne”, 10. oktober 1985. En deltager i mødet har over for Kommissionen oplyst, at formuleringen dækkede over, ”at man i den pågældende personkreds var yderst forsigtig med at udtale sig i telefonen.” RB: 11. juni 2002.

789 PET, personsag: Notits, 7. august 1967. PET, emnesag: Notits, 13. marts 1968. PET, administrativ sag: ”Vedr.: Referat af møde i Århus den 22. januar 1987 for sagsbehandlere af uro-stof i regionerne”, 13. februar 1987. Se også Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

790 RB: 11. maj 2005. Dette forhold bemærkes også i den svenske kommissionsundersøgelse, se *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 295.

791 PET, emnesag: Bilag 66, analyse, maj 1989, vedlagt notits, 12. juni 1989.

Selv om aflytningerne sjældent afslørede indholdet af konspirative aktiviteter, bidrog de til at afdække udenlandske efterretningsofficerers danske kontakter og *modus operandi*. Disse oplysninger indgik i PET's analyse af officerernes aktiviteter i Danmark. I en række tilfælde bidrog aflytningerne sammen med andre oplysninger til, at danske statsborgere gennem sikkerhedssamtaler blev advaret mod kontakten, eller at tjenesten iværksatte operationer med henblik på at hverve eller kompromittere officeren.⁷⁹²

Aflytningerne på uro- og terrorområdet gav også PET værdifulde oplysninger om de involverede og deres aktiviteter. Det var således en tidlig telefonaflytning af en person med tilknytning til det trotskistiske miljø, der afslørede, at den pågældende var involveret i finansiering af eksport af våbendele og maskiner til oprørerne i Algeriet under befrielseskrigen mod Frankrig.⁷⁹³ Aflytningerne gav ifølge PET værdifulde oplysninger om trotskistiske og maoistiske aktivister, deres planlagte aktioner og forbindelser til udenlandske militante kredse. PET var selv af den opfattelse, at aflytningerne i flere tilfælde havde bidraget til, at politiet kunne afværge voldelige aktioner under Vietnamdemonstrationer og Rebildfestligheder.⁷⁹⁴ PET kunne takket være telefonaflytninger og kildeoplysninger følge planerne om ulovlige aktioner under Verdensbank-mødet i 1970.⁷⁹⁵ Aflytningerne ledte også PET på sporet af kontakterne mellem Appel-gruppen og PFLP, og trods gruppens forholdsregler gav aflytningerne flere antydninger af gruppens aktiviteter.⁷⁹⁶ Det samme gjorde sig gældende for de faglige miljøers vedkommende, hvor PET i hvert fald i et vist omfang var i stand til at følge konflikternes udvikling, selv om de aktionerende lagde fælder og udsendte falske blokadevarslinger.⁷⁹⁷ Andre aflytninger i slutningen af 1980'erne af militante miljøer gjorde

792 RB: 21. marts 2001; 8. maj 2002; 23. oktober 2003. En jurist i PET har understreget, at telefonaflytninger i sig selv ofte var af begrænset værdi, men at de kunne udgøre en vigtig brik blandt flere. RB: 8. maj 2001.

793 PET, personsag: Rapport, 27. februar 1963.

794 PET, emnesag: Notitser, 6. juni og 6. juli 1966. Se også Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Vietnambevægelsen) og bind 9 om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj.

795 Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Verdensbank-demonstrationerne).

796 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om Appel-gruppen).

797 Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

det muligt for PET at få indsigt i koordineringen af BZ-bevægelsens aktioner og venstrefløjsgruppers overvågning af den yderste højrefløj.⁷⁹⁸

Værdien af telefonaflytninger som overvågningsmetode afhang således af omstændighederne. Nogle personer og grupper var yderst sikkerhedsbevidste og var forsigtige med brugen af telefon, hvorfor udbyttet ofte blev begrænset. Dertil kom, at PET undertiden ikke havde ressourcer nok til at bearbejde og anvende det indhentede materiale. Dette kunne føre til, at oplysningerne blot blev lagt på sagen uden nogen form for analyse. Til gengæld gav aflytningerne værdifulde oplysninger om fjendtlige efterretningsofficerers danske kontakter og metoder og om danske aktivisters planer om ulovlige aktioner. Disse oplysninger bidrog i en række tilfælde til, at PET kunne afværge, at de overvågede aktiviteter udviklede sig til spionage eller voldelige uroligheder.

Overskudsinformation

PET's telefonaflytninger var også værdifulde, idet de kastede en vis mængde af *overskudsinformation* af sig. Begrebet overskudsinformation kan defineres som oplysninger, der uden at være eftersøgt eller efterspurgt indhentes typisk ved hjælp af indgreb i meddelelshemmeligheden.⁷⁹⁹ Denne praksis synes at have været udbredt blandt de vestlige efterretningstjenester under den kolde krig. De norske og svenske undersøgelseskommissioner har begge dokumenteret, at de nationale tjenester iværksatte langvarige aflytninger af en række personer og organisationer på venstrefløjen på grund af mistanke om spionage eller andre ulovlige aktiviteter. Aflytningerne producerede en omfattende mængde overskudsinformation om lovlige politiske aktiviteter, som indgik i tjenesternes overvågningssager. Den svenske efterretningstjeneste skjulte overskudsinformation fra aflytningerne under fiktive kildenavne.⁸⁰⁰ Spørgsmålet er, om denne praksis også fandtes i PET's overvågning af politiske partier, ideologisk-prægede bevægelser og faglige konflikter.

798 Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Vietnambevægelsen).

799 Denne definition bygger på Lars Olof Lampers, "Överskottsinformation från telefonavlyssning", s. 269. I forhold til Lampers har Kommissionen indføjet "typisk", idet overskudsinformation også kan stamme fra andre metoder såsom kilder og observation.

800 *Dokument nr. 15 (1995-96)*, s. 182, 220, 240-242; Lars Olof Lampers, "Överskottsinformation från telefonavlyssning", s. 267-351; *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 248-249, 295-297.

Der kan nævnes en række eksempler på, at telefonaflytninger, der var iværksat mod udvalgte målgrupper og -personer, der var mistænkt for at forberede eller være involveret i konkrete ulovlige handlinger, kastede overskudsinformation af sig, som indgik i andre person- og emnesager. Den vigtigste kilde til overskudsinformation var formentlig de ofte langvarige aflytninger af udenlandske diplomater og efterretningsofficerer. Kommissionens gennemgang af et stort antal bevarede person- og emnesager fra perioden 1945 til 1989 viser, at der ofte indgår udskrifter af telefonsamtaler mellem de pågældende og udenlandske repræsentanter. Dette materiale kan foruden oplysninger om de pågældendes forhold til udlandet indeholde informationer om de pågældendes politiske tilhørsforhold og aktiviteter og om andre personer. Aflytninger af telefonbokse, der blev benyttet af efterretningsofficerer, kunne også kaste overskudsinformation af sig. Da PET i begyndelsen af 1980'erne aflyttede en sådan telefonboks, viste det sig, at den også blev benyttet af BZ'ere, hvorved tjenesten fik kendskab til planlagte husbesættelser.⁸⁰¹ Aflytninger af udlændinge, der var mistænkt for terrorvirksomhed, gav også oplysninger om danske sympatisører, deres kontakter og aktiviteter.

Aflytningen af danske statsborgere kunne også kaste overskudsinformation af sig. I begyndelsen af 1960'erne blev en dansk kvinde aflyttet, idet PET efterforskede hendes kontakt til en østeuropæisk ambassade. Aflytningen viste imidlertid, at den pågældende kvinde og hendes familie havde flere interessante politiske kontakter:

”Fru [-] sympatiserer med Socialistisk Folkeparti, datteren [-] har forbindelser med folk derfra, og [-] datter [-] er aktiv i SUF og ”Gruppe 61”. Især gennem de af sidstnævnte førte telefonsamtaler har man i øvrigt fået værdifulde oplysninger om de nævnte organisationers aktivitet.”⁸⁰²

Kommissionens undersøgelser har vist, at overskudsinformation fra aflytningen om bl.a. SF blev sammenfattet i særlige notitser, der blev lagt på ledende SF'eres

801 PET, emnesag: Rapport, 20. juni 1983.

802 PET, personsag, Gamle retskendelser: Notits, 22. oktober 1962. Da PET rapporterede om aflytningen seks uger senere hed det: ”Også i den nu forløbne periode er der fremkommet mange oplysninger ikke alene om [-]-familiens politiske sympatier og forbindelser, men også om aktiviteten inden for Socialistisk Folkeparti og yderliggående kredse som ’Gruppe 61’” Ibid.: Notits, 12. december 1962.

personsager.⁸⁰³ I sidste halvdel af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne blev enkelte ledende trotskister aflyttet på grund af deres involvering i ulovlige aktioner. Da trotskisterne deltog i et bredt udsnit af venstrefløjens aktioner, producerede aflytningerne overskudsinformationer om andre dele af venstrefløjens. Materiale fra trotskist-aflytningerne findes således i sagerne vedrørende Vietnambevægelsen, VS og maoisterne.⁸⁰⁴

I 1971 blev *Studenterrådet* ved Århus Universitet telefonafllyttet, idet aktivister fra *Studenterfronten* havde deltaget i en ulovlig besættelse af administrationskontorerne. Aflytningerne af et stort antal samtaler gav dog ikke nye beviser i sagen.⁸⁰⁵ Til gengæld gav aflytningerne ”et væld af oplysninger om studenternes indbyrdes forhold, rivalisering, forbindelser lokalt og til ligesindede i de andre universitetsbyer, pressioner, intriger osv., [der] synes at åbne gode muligheder for til sin tid at danne sig et samlet realistisk overblik over den revolutionære studentepolitik, der udfoldes fra ”Studenterfronten” i Århus.”⁸⁰⁶ Der blev foretaget lange og ordrette afskrifter af samtalerne med henvisning til en ”yderst sårbar kilde”, som blev lagt på de pågældendes personsager.⁸⁰⁷

Under Berlingske Tidende-konflikten i 1977 blev det trotskistiske RSF's telefoner aflyttet på grund af trotskisternes formodede ledende rolle i konflikten. Aflytningen producerede imidlertid også oplysninger om RSF's stilling i Aalborg, om en kommende sømandsstrejke, om tyske sympatisører og om RSF's medlemsopdeling. Disse oplysninger blev registreret under emnesagen vedrørende Den danske Sektion af IV Internationale.⁸⁰⁸ I 1980'erne blev journalisten Jørgen Dragsdahl aflyttet på grund af hans kontakt til KGB-officerer. Dragsdahl havde også kontakt til ledende politikere i oppositionen, og aflytningerne gav således også oplysninger om bl.a. socialdemokraten Lasse Budtz og SF'eren Margrethe

803 PET, personsag: Notits, 15. november 1962.

804 Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Vietnam); bind 7 om PET's overvågning af de politiske partier (afsnittet om VS); og bind 9 om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om maoister).

805 PET, emnesag: Notits, 3. juni 1971.

806 Ibid.: Notits, 11. maj 1971.

807 Ibid.: Indberetning, 5. maj 1971, og mange flere. Fordelingen af overskudsinformationerne på de relevante personsager fremgår af sagshenvisningerne på indberetningerne. Oplysninger fra aflytningen findes bl.a. i personsagen på Rudi Dutschke, der på det tidspunkt underviste på universitetet. PET, personsag: Notits, 13. maj 1971.

808 Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989 (afsnittet om Berlingske Tidende-konflikten 1977).

Aukens sikkerhedspolitiske holdninger. I mindst ét tilfælde gik disse oplysninger videre til medlemmer af regeringen.⁸⁰⁹ Der kan således argumenteres for, at enkelte ”strategiske” aflytninger af ledende aktivister på venstrefløjen kunne give overskudsinformation om større dele af miljøet.⁸¹⁰ Der er ikke fundet holdpunkter for, at PET bevidst udvalgte særlige målpersoner for sådanne ”strategiske” aflytninger.

Rumaflytning

Rumaflytning, eller *mikrofonering*, dvs. aflytning af samtaler og møder ved hjælp af mikrofoner, der sendte via ledninger, telefonnettet eller trådløse sendere,⁸¹¹ var vanskelig af flere grunde. Det krævede teknisk udstyr i form af sendere og modtageudstyr, hvilket lagde kraftigt beslag på PET's få ressourcer. Den eventuelle værdi af en rumaflytning måtte altid vurderes i forhold til den fare, der var for, at operationen kunne afsløres. Rumaflytning var således ikke en lige så sikker metode som for eksempel telefonaflytning. Endelig var udbyttet af en sådan aflytningsoperation ofte begrænset. Disse forhold gjorde, at der var store

809 Se Kommissionens beretning, bind 13, om KGB's kontakter i Danmark (afsnittet om Jørgen Dragsdahl). De fleste personsager på ledende politikere blev makuleret i 1990'erne, og det er derfor ikke muligt at fastslå, i hvilket omfang disse overskudsinformationer blev lagt på de relevante sagsakter.

810 Dette kan illustreres med emnesagen vedrørende Nicaragua-komiteen. I sagen findes flere udskrifter af aflytninger og notitser, der refererer oplysninger herfra. Der er i alle tilfælde tale om overskudsinformation fra telefonaflytninger af personer, der havde kontakt med eller var aktive i komiteens arbejde. PET, emnesag: Notitser, 20. januar 1984, 15. marts 1984, 6. april 1984, 27. februar 1985, 6. maj 1985, 30. juni 1987 og 21. juni 1989. PET's øvrige aflytninger gav således tjenesten nyttige oplysninger om komiteens aktivitet, uden at komiteens telefoner selv blev aflyttet.

811 Se også Ib Norgaard, *Spionjæger i Danmark*, s. 80-101. PET anvendte også bærbare sendere og båndoptagere, der blev medbragt af en kilde, til at aflytte møder. Det rejser det spørgsmål, om PET kunne undgå kravet om en retskendelse til en rumaflytning ved at benytte bærbare sendere eller båndoptagere. Således synes PET omkring 1979 at have overvejet mulighederne for at rumaflytte Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionens bygning. Det blev aldrig realiseret; i stedet modtog PET optagelser af møder fra en FE-kilde. Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989. PET aflyttede bl.a. møder i trotskisternes inderkreds i 1960'erne og hos Verdensbank-aktivister i 1970 med bærbare sendere og båndoptagere. Se Kommissionens beretninger, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne); og bind 10 om PET's overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Verdensbank-urolighederne). Brugen af båndoptager under offentlige møder vil blive behandlet i forbindelse med PET's anvendelse af observation.

forskelle på de vestlige efterretningstjenesters anvendelse af rumaflytning under den kolde krig. I Norge, hvor rumaflytning var forbudt, var anvendelsen af den udbredt frem til 1970'erne, mens den i Sverige var yderst begrænset. Efter 1975, da ulovlig aflytning blev kriminaliseret, benyttede Säpo slet ikke rumaflytning.⁸¹²

Det er uvist, i hvilket omfang PET benyttede sig af rumaflytning før 1972, hvor et sådant indgreb blev lovreguleret, idet store dele af det ældste arkivmateriale er blevet destrueret. Det er derfor vanskeligt at dokumentere PET's anvendelse af denne overvågningsmetode. Efter alt at dømme foretog tjenesten dog kun få rumaflytninger frem til midten af 1960'erne, hvilket formentlig skyldtes, at PET havde få tekniske ressourcer. Mogens Jensen, der var chef for PET fra 1958 til 1964, har oplyst, at der ikke fandtes egentlige teknikere i PET, men at man benyttede sig af "almindelige kriminalfolk, der var dygtige til fotografering og radiotransmission mv."⁸¹³ Ole Stevns, der var jurist i PET fra 1951 til 1958, har også givet udtryk for, at tjenestens tekniske udrustning ikke var særlig omfattende.⁸¹⁴ Ifølge PET-udvalget, der undersøgte PET i forbindelse med den såkaldte Brix-affære i 1957, benyttede PET sig kun "ganske undtagelsesvis" af rumaflytninger til at indhente oplysninger. Det drejede sig blandt andet om aflytning af møder, hvor PET samarbejdede med ejeren af mødesalen.⁸¹⁵ Det er betegnende, at den mest kendte rumaflytning på det politiske område i 1950'erne, aflytningen af det kommunistiske folketingsmedlem Alfred Jensen fra 1952 til 1959, foregik uden PET's medvirken og ved hjælp af udenlandsk materiel.

Et par aflytningsoperationer fra denne tidlige periode er imidlertid kendt. I begyndelsen af 1950'erne etablerede KE mod en mindre betaling et samarbejde med den tekniker, der satte højttalere op ved kommunistiske møder i København. Han tilsluttede afdelingens stålbåndoptagere med det resultat, at "bortset fra Land & Folks bygning, var der faktisk ikke et sted i København, hvor man ikke havde indpas og kunne aflytte de kommunistiske møder."⁸¹⁶ I et andet tilfælde foretog PET en rumaflytning af en russisk ambassademedarbejder. Ope-

812 *Dokument nr. 15*, s. 174-180, 189, 219, 242, 537-562; Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 398-416, og bd. 2, s. 245-246, 345-364, 394-399; *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, s. 252-254, 300-302, 342-343.

813 RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

814 "Den tekniske side af PET's arbejde blev ikke særlig optrappet i vidnets tid. Udrustningen af PET var ikke et større emne, men man havde vel fotografiapparater." RB: Ole Stevns, 6. november 2001.

815 JM, ujournaliseret: "Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser" [marts 1957].

816 PET, emnesag: Beretning, signeret "IV-2". Se også Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989.

rationen blev imidlertid opdaget, og PET's chef underrettede Justitsministeriets departementschef. PET forsøgte også at skaffe sig adgang til en ambassade fra et østland, men man mørklagde nabolaget, da PET's medarbejdere kom til at bore ind i nogle elkabler.⁸¹⁷ Der findes også tegn på mulige aflytningsoperationer. Der findes i PET's arkiv detaljerede stenografiske referater af tre møder, der blev afholdt i forbindelse med Philips-strejken i 1954. Referaterne må enten stamme fra kontakter, der tog stenografiske notater under møderne eller var udstyret med en sender eller fra aflytning af møderne.⁸¹⁸

PET's tekniske formåen var stadig begrænset i begyndelsen af 1960'erne.⁸¹⁹ På grund af de sparsomme økonomiske ressourcer var tjenestens tekniske afdeling lille, men dens medarbejdere gjorde deres bedste inden for de givne rammer. Den tekniske afdeling bestod af et par fingernemme og selvlærte kriminalpolitifolk. En af dem, der blev "teknikeren" i PET, kom fra en stilling som kriminalbetjent i KE's observationstjeneste. Her havde han vist sig at have evner som fotograf, og da han blev ansat i PET i 1960, fik han til opgave at foretage fotografering, telefonaflytning, rumaflytning, sweepning og sikring af lokaler. Den pågældende havde ikke modtaget nogen egentlig teknisk uddannelse, men han deltog i tekniske kurser i udlandet. Den tekniske afdeling modtog ikke særlige bevillinger til udstyr, og man var derfor nødt til at låne udstyr hos sine udenlandske samarbejdspartnere.⁸²⁰ Flere PET-medarbejdere har over for Kommissionen beskrevet den tekniske indsats som "gammeldags"⁸²¹ og "lidt Georg Gearløs-agtig".⁸²² Den tekniske leder skal internt i PET have gået under betegnelsen "Populær Mekanik 1952".⁸²³

Der findes modstridende opfattelser af omfanget af PET's rumaflytninger mellem 1960 og 1984, hvor den tekniske leder fratrådte. Ifølge den pågældende blev rumaflytninger anvendt "ret hyppigt", og det drejede sig bl.a. om KGB-officerer, DDR's handelsafdeling, Land og Folks hus og *Verdensfredsrådet (World Peace Council, WPC)*.⁸²⁴ Denne beskrivelse er imidlertid blevet imødegået af

817 RB: Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

818 Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989 (afsnittet om Philips-strejken 1954).

819 Se også Ib Norgaard, *Spionjæger i Danmark*, s. 39, 45-46.

820 RB: 21. februar 2001.

821 RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

822 RB: 21. oktober 2003.

823 RB: 2. marts 2004.

824 RB: 21. februar 2001.

flere andre PET-medarbejdere fra denne periode, der har betegnet PET's anvendelse af rumaflytninger som begrænset.⁸²⁵ Ifølge Jørn Bro, der som souschef godkendte aflytningerne og informerede chefen, var der flere årsager til PET's tilbageholdenhed:

”Når man kun meget sjældent anvendte mikrofonering (aflytning) skyldtes det følgende: Der savnedes hjemmelsgrundlag. Først i 1978 [1972] kom der et lovgrundlag. Inden da var det på nødretsgrundlag. Endvidere var mikrofonering ofte meget vanskelig. Det forudsatte, at man foretog indbrud i en lokalitet, og dette måtte der være meget stærke grunde til at gøre. Dernæst er rumaflytninger ikke så gode, som man kunne antage, da der sjældent fremstår en egentlig ”tilståelse” eller sammenhængende udtalelser, samtidig med at det hele ofte foregår på et fremmed sprog. En rumaflytning er endelig ikke meget værd uden en telefonaflytning samt observation, hvilket indebar, at der skulle indsættes 15-20 mand til en sådan operation. Det lå som regel uden for deres kapacitet.”⁸²⁶

Det er Kommissionens indtryk, at der frem til lovreguleringen i 1972 kun blev foretaget et begrænset antal rumaflytninger. De fleste synes at have forekommet på kontrafterretningsområdet. I mindst ét tilfælde blev oplysningerne fra rumaflytningen ”skjult” under et fiktivt kildenavn.⁸²⁷ Det kan således ikke udelukkes, at rumaflytninger på det politiske område kan være blevet skjult på samme måde. I et par enkelte tilfælde forsøgte tjenesten at rumaflytte politisk-ideologiske miljøer. Det trotskistiske *Revolutionære Socialisters* forretningsudvalgsmøder blev angiveligt aflyttet i 1965.⁸²⁸ En international trotskistkonference i Gladsaxe i slutningen af 1960'erne og trotskisternes mødelokale under Verdensbank-urolighederne i 1970 blev formentlig også aflyttet.⁸²⁹ Imidlertid måtte PET i flere tilfælde opgive planer om at iværksætte rumaflytning. Det gjorde sig således gældende for planerne om at aflytte lokaler i Århus, der angiveligt blev be-

825 ”Der var i øvrigt ikke ret mange rumaflytninger i vidnets tid.” [til 1967] RB: 20. marts 2001. ”Rumaflytninger var der ikke ret mange af. Det var noget, man meget nødtigt ville etablere, da det var vanskeligt at få noget ud af en rumaflytning, og det krævede mange ressourcer.” [1976-81] RB: 7. juni 2001. ”Rumaflytninger var der ikke mange af. Vidnet erindrer kun 3-4 i sin tid i PET.” [1974-83] RB: Niels Gudmund Riskær Schmidt, 2. marts 2004.

826 RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

827 PET, personsag: Notitser, 12. august og 8. oktober 1968.

828 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne).

829 RB: Jørn Bro, 14. november 2000 og 22. februar 2005.

nyttet til at planlægge ulovlige aktioner mod Rebildfesten i 1969,⁸³⁰ planerne om at aflytte Land og Folks hus i 1969⁸³¹ og forslaget om at iværksætte rumaflytning af trotskisternes mødelokaler i 1971.⁸³² Således tyder alt på, at PET's anvendelse af rumaflytning mod politisk-ideologisk prægede miljøer og grupperinger var begrænset før 1972.

Efter lovreguleringen i 1972 indhentede PET retskendelser til rumaflytninger.⁸³³ Den tidligste kendelse, som Kommissionen har fundet, stammer fra maj 1973. Der var efter alt at dømme kun tale om et fåtal af kendelser i resten af 1970'erne, og de synes alle at have drejet sig om udlændinge, der var mistænkt for ulovlig efterretningsvirksomhed eller støtte til terror.⁸³⁴ Den eneste danske statsborger, der er omtalt i kendelsesmaterialet i denne periode, er Arne Herløv Petersen, der var mistænkt for at udføre påvirkningsarbejde for KGB, og som blev rumaflyttet i en periode i 1980-81.⁸³⁵

Lovreguleringen af rumaflytning fjernede umiddelbart ikke al tvivl om legaliteten af indgrebet. Retsplejelovens § 750 c om adgang til rumaflytning indeholdt efter sin ordlyd ikke noget om, hvorvidt tilladelse til rumaflytning indebar adgang til *indtrængen* i de aflyttede lokaler.⁸³⁶ På årsmødet i 1980 noterede en arbejdsgruppe, der behandlede tjenestens anvendelse af tekniske metoder: ”Retsplejeloven tager ikke stilling til placering af mikrofoneringsudstyret, der dog i mange tilfælde sker ved indtrængen (lovlig?)[...]”⁸³⁷ Spørgsmålet er blevet afgjort ved Vestre Landsrets kendelse af 23. oktober 1997 (U.1998.135/1V). Landsretten anfører i denne afgørelse, der tillod politiet at skaffe sig adgang til et tredjemand tilhørende loftsrum over den pågældende lejlighed med henblik på anbringelse af aflytningsudstyr, indledningsvis følgende: ”Det tiltrædes, at tilladelsen til

830 PET, emnesag: ”Referat af møde 1/7-1969 vedrørende Rebild”; ”Notits vedr. forsøg på teknisk operation i Århus”, 2. juli 1969.

831 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989.

832 RB: 22. februar 2005; Jørn Bro, 8. juni 2005.

833 KTAS anmodede i september 1973 om, at der blev skaffet hjemmel til telefonselskabernes medvirken i sager om rumaflytning. JM, P.O.-sag: J. Skat-Rørdam til Justitsministeriet, 16. september 1973.

834 Kommissionens database over retskendelser.

835 Se Kommissionens beretning, bind 13, om KGB's kontakter og agentnet i Danmark.

836 Se Kommissionens beretning, bind 15, om indgreb i meddelelshemmeligheden.

837 PET, administrativ sag: ”Resultatet af Gruppe I's overvejelser om emnet: Indhentning via teknik. Årsmødet 1980, Hanstholm, 30. april 1980”.

rumaflytning må indebære, at politiet i fornødent omfang kan skaffe sig adgang til lejligheden - - - med henblik på anbringelsen af aflytningsudstyr.”⁸³⁸

Lovliggørelsen i 1972 gav anledning til, at ledelsen i PET tog spørgsmålet om PET's begrænsede tekniske ressourcer op til overvejelse. På regionsmødet i november 1976 gjorde politimester Ole Stig Andersen tilhørerne opmærksom på det foruroligende forhold, at PET ikke mere var i stand til at udføre ”et gammelt håndværk som mikrofonering”, hvilket skyldtes mangelen på nyt materielt. Ifølge PET's chef havde det forekommet ”chokerende” for de ansvarlige, at der ikke var nogen i det danske kriminalpoliti, der kunne udføre rumaflytning, og PET's ledelse havde derfor besluttet, ”at vi skal have uddannet nogen til at kunne foretage en mikrofonering.”⁸³⁹ PET's ønsker om at opruste på det tekniske område skal således ses som et resultat af både PET's og kriminalpolitiets behov for rumaflytning i deres efterforskning. De viser også, at PET's brug af rumaflytninger havde været stærkt begrænset indtil dette tidspunkt.

Selv om PET havde et klart behov for uddannelse og teknisk udstyr, hvis tjenesten skulle kunne opfylde sine opgaver med at bekæmpe spionage og terror, var der ikke umiddelbart vilje hos de ansvarlige til at opfylde ønskerne. I første omgang nedsatte politimesteren et udvalg, der skulle undersøge, hvilke tekniske opgaver PET selv kunne løse, og hvilke tjenesten kunne løse i samarbejde med Rigspolitechefens tekniske afdeling. Der var også planer om at give et antal medarbejdere en teknisk uddannelse.⁸⁴⁰ Arbejdet gik imidlertid langsomt, og tre år senere kunne tjenesten konstatere, at der stadig foregik et ”teknisk udviklingsarbejde”, og at uddannelsesprogrammet endnu ikke var færdigt. Det fik deltagerne på årsmødet i 1980 til at bemærke, at PET endnu ikke var i stand til at udnytte mulighederne for at udføre rumaflytning.⁸⁴¹ Ifølge Ole Stig Andersen var forklaringen, at det på det tidspunkt var urealistisk at forestille sig en væsentlig større efterretningstjeneste i Danmark. Den tidligere PET-chef har oplyst over for Kommissionen, at det ville have været ”helt udsigtsløst” at foreslå en ansættelse af ingeniører eller andre eksperter: ”Hvis PET havde skullet beherske alle

838 UfR.1998.135/1V.

839 PET, administrativ sag: ”Referat fra regionsmødet på 'Fjordgården' i dagene 9. og 10. november 1976”.

840 PET, administrativ sag: ”Kvartalsmødet for regionsafdelingslederne i centralafdelingen den 24. maj 1976”; ”Vedr.: Kvartalsmødet for regionsafdelingslederne i centralafdelingen onsdag den 16. marts 1977”.

841 Ibid.: ”Resultatet af Gruppe I's overvejelser om emnet: Indhentning via teknik. Årsmødet 1980, Hanstholm 30. april 1980”.

discipliner, skulle tjenesten være på flere hundrede personer, og der ville være tale om en helt anden tjeneste, men det lå ikke i kortene.”⁸⁴²

I tiden omkring PET's årsmøde, der blev afholdt i april 1980, optræder betegnelsen ”blikkenslagerbanden” i flere interne PET-dokumenter. Det hed således i et papir udarbejdet af en gruppe PET-medarbejdere, der skulle overveje tjeneestens anvendelse af teknik:

”Vi ser med fortrøstning frem til oprettelse af en såkaldt ”blikkenslagerbande” under forudsætning af, at de enkelte medlemmer får den tilstrækkelige uddannelse, der vel at mærke skal vedligeholdes, således at ”banden” er motiveret og egnet til at følge den tekniske udvikling samt have forudsætning for at vurdere, hvad der måtte være brugbart for PET.”⁸⁴³

Betegnelsen leder umiddelbart tankerne hen på ”the plumbers” – blikkenslagerbanden – der blev oprettet af Det hvide Hus under Richard Nixon. Gruppen bestod bl.a. af tidligere FBI- og CIA-agenter, og den havde til opgave at stoppe lækager til pressen og udføre ”dirty tricks” mod politiske modstandere. ”Banden” opererede uden for loven og begik indbrud og aflytninger, og anholdelsen af flere medlemmer under et indbrud i Demokraternes hovedkvarter i juni 1972 førte til Watergate-skandalen og Nixons afgang i august 1974.⁸⁴⁴ Betegnelsen blev også anvendt af pressen i forbindelse med afsløringen i 1975-76 af aflytningen af det kommunistiske folketingsmedlem Alfred Jensen i 1950'erne.⁸⁴⁵

Kommissionen har imidlertid ikke fundet tegn på, at der skulle være tale om en lignende ulovlig gruppe i PET. Flere forhold tyder i stedet på, at der var tale om den gruppe af medarbejdere, der skulle gennemføre en teknisk uddannelse, og som skulle udføre tekniske opgaver som rumaflytning. For det første blev ”blikkenslagerbanden” omtalt ved flere møder og i en række dokumenter, og planerne må have været kendt af et større antal medarbejdere i PET. Hvis der havde været tale om en ulovlig gruppe, ville ledelsen utvivlsomt have holdt planerne inden for en snæver kreds. For det andet var det ledelsens hensigt at

842 RB: Ole Stig Andersen, 25. marts 2003. I 1980 fik PET afslag på en anmodning om ansættelse af endnu en tekniker, der skulle deltage i tekniske operationer. PET, emnekartotek: ”PET-kontorpersonale. Normativ og lønforhold”, oplysning dateret 23. januar 1980.

843 PET, administrativ sag: ”Resultatet af Gruppe I's overvejelser om emnet: Indhentning via teknik. Årsmødet 1980, Hanstholm 30. april 1980”.

844 Stanley I. Kutler, *The Wars of Watergate. The Last Crisis of Richard Nixon* (New York, 1992).

845 Se Kommissionens beretning, bind 5, om Stay-behind og Firmaet.

underrette Rigspolitichefen om planerne,⁸⁴⁶ hvilket også indikerer, at der var tale om en lovlig operation. For det tredje fremgår det af en beskrivelse af gruppen, at der var tale om at lægge flere opgaver over til Afdeling E (observation og teknik), ”eller som det også er udtrykt: at lave en ”Blikkenslagerbande”, der skal udføre forskellige opgaver i samarbejde med vore teknikere.”⁸⁴⁷ Alt tyder således på, at der var tale om en intern betegnelse for den gruppe af medarbejdere, der skulle uddannes og udføre tekniske operationer.⁸⁴⁸

Kommissionen har undersøgt andre tegn på, at PET kan have haft en ”blikkenslagerbande”. Det fremgår af en indføring i PET's emnekort, at tjenesten i 1988 anskaffede en KTAS-uniform og et originalt legitimationskort til brug for tekniske operationer.⁸⁴⁹ Spørgsmålet kunne være, om uniformen skulle bruges til ulovlige aflytningsoperationer, f.eks. i forbindelse med eventuel indtrængen og installering af mikrofoner. Den originale sag findes ikke i PET's arkiv og er formentlig blevet makuleret. Hanne Bech Hansen, der var chef for PET på det pågældende tidspunkt, har over for Kommissionen afvist ethvert kendskab til sagen: ”Vidnet vil på det bestemteste afvise, at PET uden retskendelse skulle have foretaget indgreb i meddelelshemmeligheden under dække af at komme fra KTAS.”⁸⁵⁰ Andre højtstående PET-folk har også benægtet at have kendskab til den konkrete sag, men de er af den opfattelse, at uniformen skulle bruges som forklædning under PET's opgaver. Per Larsen har således foreslået, at uniformen skulle bruges til observationsopgaver,⁸⁵¹ mens Henning Thiesen har forklaret, at uniformen skulle bruges i forbindelse med en rumaflytning til at komme ind og ud af en lokalitet uden at vække opsigt.⁸⁵² Kommissionen har ikke fundet nogen

846 ”Vicepolitimesteren omtalte derefter den såkaldte blikkenslagerbande og gav en redegørelse for den øjeblikkelige situation og om et forventet møde med Rpch. i januar [1981] om problemerne.” PET, administrativ sag: ”Referat af regionsledermødet den 6. og 7. januar 1981”, 30. januar 1981.

847 PET, administrativ sag: ”Beretning om tjenesten i afdeling E 1980”.

848 ”Blikkenslagerbanden” er nævnt i forbindelse med en hemmelig ransagning i en kontraterrørsag. PET, operationssag: Udateret operationsplan.

849 PET, emnekartotek: ”OBS-holdene”, oplysning dateret 31. august 1988.

850 RB: Hanne Bech Hansen, 4. april 2001.

851 ”Vedrørende anskaffelse af en KTAS-uniform forklarede vidnet, at kreativiteten i observationsafdelingen var grænseløs, når det gik ud på at skjule sig. Vidnet mener ikke, at der var noget kritisabelt i dette. Brug af uniform eller lignende var jo blot en rekvisit for at skjule sin tilstedeværelse.” RB: Per Larsen, 7. maj 2003. Desuden RB: Per Larsen, 12. februar 2003.

852 RB: Henning Thiesen, 26. februar 2002.

grund til at antage, at KTAS-uniformen skulle anvendes i forbindelse med ulovlige operationer.

I 1980'erne øgedes presset på PET's begrænsede tekniske ressourcer. Det skyldtes, at PET i stigende grad anvendte rumaflytning i forbindelse med overvågningsopgaver. Dertil kom, at PET's tekniske afdeling blev anmodet om at assistere politikredsene, som også i stigende grad anvendte rumaflytning i efterforskningen mod rockergrupper, der bl.a. var mistænkt for involvering i indsmugling og handel med narko.⁸⁵³ Samtidig blev rumaflytningssagerne mere komplicerede og ressourcekrævende.⁸⁵⁴ Endelig blev det besluttet, at PET's tekniske afdeling skulle assistere det øvrige politi i forbindelse med gidsel- og terroraktioner.⁸⁵⁵ For at kunne udføre det stigende antal opgaver var PET derfor nødt til at låne rumaflytningsudstyr hos andre politiafdelinger til politikredsassistancen og hos udenlandske samarbejdspartnere til sine egne sager. Det var derfor et gennemgående tema i observations- og teknikafdelingens årsrapporter frem i 1980'erne, at afdelingen ikke var i stand til at udføre alle opgaver, og at tjenesten havde behov for anskaffelse af nyt materiel og uddannelse af personalet.⁸⁵⁶ Selv om både PET's ledelse og Rigspolitichefen var velvilligt indstillet, viste det sig i praksis vanskeligt at skaffe PET øgede ressourcer. Rigspolitichefen gjorde således opmærksom på, at PET's bevillinger til indkøb af teknisk udstyr var steget fra 2-300.000 kr. årligt i 1970'erne til 1,5 millioner kr. i 1983, og at PET ikke var de eneste inden for politiet, der ønskede mere teknik. Dertil kom, at politiet skulle investere betydelige beløb i computerudstyr,⁸⁵⁷ hvilket antydede, at tjenesten ikke kunne se frem til en drastisk forøgelse af det tekniske budget.

853 PET, administrativ sag: "Angående manglende båndoptagere for anvendelse af 'rumaflytninger'", 19. februar 1987.

854 Ibid.: "Vedr.: ansøgning om rumaflytningsudstyr", 22. oktober 1985.

855 Ibid.: "PET – teknik. Budget 1982", 13. oktober 1982.

856 PET, administrativ sag: Årsrapporter for Afdeling E (-1984) og Afdeling 4 (1985-87).

857 Ibid.: "Referat af PET's årskursus afholdt på 'Arresøhøj', 3200 Helsingør, i dagene 25.-27. april 1983", 1. august 1983. Det var dog ikke alle medarbejdere i PET, der så kritisk på tjenestens tekniske niveau. Ejgil Dalsgaard, der var konstitueret kriminalinspektør fra 1981 til 1982, har over for Kommissionen beskrevet den tekniske afdeling som "tilfredsstillende", selv om den ikke kunne sammenlignes med de store udenlandske tjenester: "Det var en lille afdeling, og de kunne trække på Rigspolitichefens tekniske afdeling, når det var nødvendigt." RB: Ejgil Martin Dalsgaard, 9. april 2002. En gruppe af medarbejdere, der på årsmødet i 1982 skulle overveje Afdeling C's (uro-afdelingens) anvendelse af sine ressourcer, vurderede, at "der ikke var nogen problemer med teknik i C-regi." PET, administrativ sag: "Referat af gruppearbejdet på årsmødet den 20.4.1982", 28. april 1982.

PET's egne opgørelser illustrerer stigningen i PET's rumaflytninger i 1980'erne. I 1982 iværksatte den tekniske afdeling 24 rumaflytninger, hvoraf 20 blev udført for andre politiafdelinger og i forbindelse med øvelser, mens fire blev foretaget for PET.⁸⁵⁸ Regionsafdelingerne indhentede retskendelser til yderligere to aflytninger.⁸⁵⁹ Disse tal steg frem til 1985, hvor der i alt blev iværksat 35 aflytninger, hvoraf 33 var i forbindelse med PET's egne efterforskningssager.⁸⁶⁰ Antallet af aflytninger faldt igen til 1987, som er det sidste år, hvor der findes en opgørelse, og hvor den tekniske afdeling oprettede 16 rumaflytninger, hvoraf de 13 blev foretaget for PET. Ifølge den tekniske afdeling skyldtes faldet delvis, at PET manglede det nødvendige udstyr.⁸⁶¹ Det fremgår således, at antallet af PET's egne rumaflytninger steg markant frem til 1985, og at de udgjorde en stadig større del af de samlede aflytninger. Derpå skete der en afmatning i de sidste år af den kolde krig.⁸⁶²

Langt hovedparten af de rumaflyttede var udlændinge, der enten var mistænkt for ulovlig efterretningsvirksomhed eller støtte til terror. Foruden de pågældendes lejligheder blev hotelrum, sommerhuse, et skib og en tunnel, hvor de pågældende mødtes, aflyttet. I flere tilfælde, hvor PET havde indhentet retskendelse, måtte tjenesten opgive at iværksætte aflytningen af tekniske årsager.⁸⁶³ Blandt de politisk-ideologisk prægede grupperinger, der blev udsat for rumaflytning i 1980'erne, var, foruden den spionmistænkte Arne Herløv Petersen, medlemmer af en anarkistgruppe i Århus, der var mistænkt for ildspåsættelser, sprængstofattentater og kontakter til vesttyske terrorister. I en periode var *Bogcafeen Regnbuen* i Århus, hvor gruppen holdt til, rumaflyttet.⁸⁶⁴ I januar 1982 blev fem rum og mødelokalet på Hotel Tre Falke på Falkoner Allé aflyttet. Anledningen var, at den kommunistisk dominerede *World Peace Council (Verdensfredsrådet)* afholdt

858 Ibid.: "Beretning om tjenesten i afdeling E 1982", 22. februar 1983.

859 PET, administrativ sag: "Vedr.: Omfanget af indhentede aflytningskendelser i 1982", 12. juli 1983.

860 PET, administrativ sag: "Beretning om tjenesten i afdeling 4 (obs. og teknik) 1985", 10. marts 1986.

861 Ibid.: "Beretning om tjenesten i afdeling 4 1987".

862 Henning Fode, der var chef for PET fra 1984 til 1988, har over for Kommissionen oplyst, at der kun blev iværksat "meget få" rumaflytninger i hans tid: "Det var et vanskeligt efterforskningsmiddel at anvende, og kapaciteten var i øvrigt begrænset." RB: Henning Fode, 24. april 2001.

863 For eksempler på dette, PET, emnesager: Rapporter og retskendelser 1986.

864 Kommissionens database over retskendelser. Se også Kommissionens beretning, bind 12, om Anders Nørgaard-sagen.

bureaumøde på hotellet med WPC's præsident Romesh Chandra i spidsen.⁸⁶⁵ For at kunne følge *Appel-gruppens* møder indhentede PET retskendelser til rumaflytning af flere af medlemmerne, deres forlag *Manifest* og *Café Liberation*. Flere af aflytningerne blev dog aldrig iværksat på grund af ressourcemangel.⁸⁶⁶ I 1985 blev to møder afholdt af *Danmarks Nationalsocialistiske Bevægelse (DNSB)* i Odense og Aalborg aflyttet på grund af mistanke om involvering i to bombe-sprængninger mod jødisk ejendom i København.⁸⁶⁷ Under overenskomstkonflikten i 1985 indhentede PET en retskendelse til at rumaflytte *Pædagogernes Hus* i Odense, idet der forelå oplysninger om, at aktivister ville planlægge en aktion mod statsministeren under hans besøg i Odense. Da statsministeren aflyste sit besøg, blev indgrebet afblæst.⁸⁶⁸ I slutningen af 1980'erne blev enkelte venstrefløjsaktivister, der var mistænkt for involvering i ulovlige aktioner og kontakt til udenlandske terrorkredse, også rumaflyttet.⁸⁶⁹

En sag fra denne periode viser, hvor følsom en rumaflytning på det politiske område kunne være. I marts 1983 anmodede PET om retskendelse til at foretage en rumaflytning i forbindelse med overvågningen af igangværende uroligheder.⁸⁷⁰ PET havde imidlertid problemer med at etablere aflytningen

865 Kommissionens database over retskendelser. Sagen vedrørende Verdensfredsrådet blev revideret i 1997 og de fleste dokumenter makuleret. Aflytningsoperationen har imidlertid sat sig spor i emnekartoteket. Her findes således et referat af bureaumødet og oplysninger om, at en sovjetisk deltager dirigerede mødets forløb fra sit hotelværelse. PET, emnekartotek: "Int. komm. – org. Fredsbevægelsen", oplysninger dateret 14. januar og 9. marts 1982. Ib Norgaard har i *Spionjæger i Danmark*, s. 145-148, berettet, at han efterfølgende blev skældt ud af PET's chef Ole Stig Andersen for at have gennemført operationen. Norgaard spekulerer over, om PET-chefens reaktion skyldtes, at der ikke forelå en retskendelse på operationen. Kommissionens gennemgang af de relevante retsbøger viser imidlertid, at der var indhentet de nødvendige kendelser.

866 Kommissionens database over retskendelser. Se også Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om Appel-gruppen).

867 PET, ujournaliseret: "Vedr.: Oversigt over kendelser afsagt på subversions- ekstremisme- og uroområdet indhentet ved afd. Odenses foranstaltning i tidsrummet fra 1975 til d.d.", 3. marts 1998. PET, ujournaliseret: "Vedr.: Retsskendelser indhentet lokalt på højre- og venstreekstremisme i Region I – i perioden 1975 til 01.03.98", 4. marts 1998. PET, emnesag: Notits, udateret.

868 PET, ujournaliseret: "Vedr.: Oversigt over kendelser afsagt på subversions- ekstremisme og uroområdet indhentet ved afd. Odenses foranstaltning i tidsrummet fra 1975 til d.d.", 3. marts 1998.

869 Kommissionens database over retskendelser. PET, emnesag: Notits, 31. oktober 1985 med continuation. PET, emnesag: Rapporter og retskendelse 1986. Jf. Folketingsspørgsmål nr. 313 ("Ministeren bedes oplyse, i hvilket omfang PET har foretaget rumaflytning af partiets [DKP/ml's] kontorer og kontrolleret post sendt til partiet"). Der er ikke fundet tegn på en sådan rumaflytning.

870 PET, emnesag: Henvielse, 4. marts 1983. PET, emnesag: Notits, 19. maj 1983.

på grund af ”tekniske og operationelle vanskeligheder”.⁸⁷¹ Det lykkedes først at iværksætte operationen i maj 1983, men i samme øjeblik blev det meddelt den tekniske afdeling, ”at Pm efter konsultation hos ministeren havde besluttet at afblæse aktionen!”⁸⁷² Dagen efter fik teknikerne imidlertid ordre til at genoptage operationen, hvilket blev efterfulgt af endnu en kontraordre: ”Det skulle være direkte fra justitsministeren”, som den tekniske leder noget opgivende noterede.⁸⁷³ I midten af juni blev der igen givet grønt lys for operationen, og aflytningen blev iværksat. Den løb dog kun i to uger, hvorefter det blev besluttet ikke at anmode om forlængelse af kendelsen. Efter PET-chefens ordre forblev aflytningsudstyret på sin plads, således at operationen hurtigt kunne genoptages. Udstyret blev først endeligt nedtaget i begyndelsen af 1984. Ifølge den tekniske leder havde aflytningen ”intet givet af betydning” i den korte tid, den kørte.⁸⁷⁴ Forløbet skyldtes formentlig, at den konservative justitsminister Erik Ninn Hansen frygtede, at aflytningen ville blive afsløret og blive en belastning for regeringen, ligesom det skete på samme tid for så vidt angik telefonaflytningen af Tvind. Sagen illustrerer, at PET’s overvågning af politiske miljøer i høj grad var influeret af politiske hensyn.

Det fremgår således, at PET’s anvendelse af rumaflytning under den kolde krig var hæmmet af tjenestens begrænsede ressourcer. Metoden synes kun at have været anvendt yderst sporadisk i 1950’erne og 1960’erne, hvilket skyldtes, at der ikke fandtes nogen lovregulering, at det tekniske niveau i PET ikke var udpræget højt, og at værdien af aflytningerne ofte var tvivlsom. Lovreguleringen i 1972 udløste bestræbelser på at udvikle tjenestens tekniske afdeling, og i 1980’erne steg antallet af aflytningsoperationer. Langt hovedparten af operationerne var dog rettet mod udenlandsk efterretnings- og terroraktivitet i Danmark, og det var relativt få politisk prægede miljøer og personer, der blev rumaflyttet.

Brevåbning og brevstandsning

PET’s adgang til *brevåbning og brevstandsning* var ligesom andre indgreb i meddelelshemmeligheden reguleret af retsplejeloven og krævede retskendelse,

871 PET, emnesag: Notits, 20. april 1983.

872 Ibid.: Bilag 126, notits, 24. maj 1983.

873 Ibid., 1. juni 1983.

874 Ibid., 16., 23. og 28. juni 1983 og 6. februar 1984.

som pålagde postvæsenet at tilbageholde post og udlevere den til retten. I praksis foregik dette ved, at posten blev udleveret til retten via PET.⁸⁷⁵ I tilfælde af, at forsendelsen indeholdt oplysninger, der kunne bidrage til at hindre sagens opklaring eller lignende, for eksempel i form af advarsler til medsammensvorne, kunne politiet begære beslaglæggelse af materialet.⁸⁷⁶ En tredje form for brevkontrol, der kendes fra udlandet, notering af afsendere og modtagere, er ikke nævnt i retsplejeloven. Formålet med noteringen, som er en parallel til teleoplysninger, er at kortlægge kommunikationsmønstre, således at man kan identificere kontakter, som bør efterforskes yderligere. Kommissionen har ikke fundet eksempler på denne form for indhentningsmetode.

De tidligste retskendelser, som Kommissionen har fundet, stammer fra 1950. I 1950-70'erne var der tale om relativt få brevåbningsoperationer, og der findes i gennemsnit en-fire retskendelser pr. år. Fra midten af 1980'erne steg antallet til mellem syv og 13 retskendelser om året.⁸⁷⁷ Der findes nogle opgørelser over antallet af åbnede breve i slutningen af 1980'erne, og de bekræfter, at PET i stigende grad benyttede sig af brevåbning. I 1985 åbnede den tekniske afdeling 30 breve for PET,⁸⁷⁸ i 1986 var tallet 360,⁸⁷⁹ og det følgende år var det vokset til 582 breve.⁸⁸⁰ PET's anvendelse af brevåbning var således begrænset indtil slutningen af den kolde krig.⁸⁸¹ Ifølge PET blev dette virkemiddel anvendt "sjældent" og kun i forbindelse med konkrete efterforskningssager.⁸⁸²

Tilladelser til brevåbning forekom ofte i sammenhæng med telefonaflytning og – fra 1972 – undertiden også i kombination med rumaflytning. Der synes altid at have foreligget en konkret mistanke om ulovlig aktivitet, og i de fleste tilfælde drejede det sig om mistanke om involvering i ulovlig efterretningsvirksomhed, støtte til terror eller ulovlige aktioner. Det var både danske og uden-

875 Ved ændringerne af retsplejelovens regler om indgreb i meddelelshemmeligheden i 1985 blev det bestemt, at det er politiet, der efter kendelse skal have udleveret den pågældende korrespondance.

876 Se Kommissionens beretning, bind 15, om indgreb i meddelelshemmeligheden.

877 Kommissionens database over retskendelser.

878 PET, administrativ sag: "Beretning om tjenesten i afdeling 4 (OBS og teknik) 1985", 10. marts 1986.

879 Ibid.: "Beretning om tjenesten i afdeling 4 (OBS og teknik) 1986", 6. april 1987.

880 Ibid.: "Beretning om tjenesten i afdeling 4 1987".

881 I en række sager i PET's arkiv findes der fotokopier af breve (se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989 (afsnittet om Philips-strejken 1954) og bind 7 om de politiske partier (afsnittet om SF)). Det fremgår imidlertid ikke, om disse stammer fra (ulovlige) brevåbninger eller om de er modtaget fra en kilde med adgang til korrespondancen.

882 PET, emnesag: Korrespondance, 16. juni 1977.

landske statsborgere, der var mål for operationerne, men det er iøjnefaldende, at metoden relativt sjældent blev anvendt mod KGB- og GRU-officerer.⁸⁸³ Det kunne hænge sammen med, at PET måtte formode, at de var trænet i at opdage tegn på brevåbning. De mest omfattende brevåbningsoperationer drejede sig om udlændinge, der var mistænkt for støtte til terroraktiviteter.⁸⁸⁴

Brevåbning blev anvendt mod en række politisk-ideologiske miljøer under den kolde krig. Det drejede sig for det første om en række enkeltpersoner fra venstrefløjen, der var mistænkt for at arbejde til fordel for fjendtlige efterretningstjenester. Brevåbning blev således anvendt i forbindelse med efterforskningen af *Runa-sagen* i slutningen af 1950'erne, hvor nogle DKP-medlemmer var involveret.⁸⁸⁵ To personer med tilknytning til henholdsvis SF og trotskisterne fik også åbnet deres post i 1960'erne på grund af deres forbindelser til MfS/HVA.⁸⁸⁶ Enkelte andre venstrefløjsaktivister blev også udsat for brevåbning i 1980'erne på grundlag af spionageparagrafferne.⁸⁸⁷

Den anden gruppe af overvågede bestod af personer og grupperinger, der var mistænkt for planer om at iværksætte uroligheder og – i nogle tilfælde – tillige have kontakter til terrorkredse. I slutningen af 1960'erne fik et par ledende trotskister deres post åbnet, og det samme skete fra slutningen af 1970'erne for medlemmer af Appel-gruppen og anarkistgruppen i Århus. Enkelte nazister, deriblandt DNSB's leder Povl Heinrich Riis-Knudsen, fik åbnet deres post på grund af mistanker om forbindelser til udenlandske nynazister, besiddelse af sprængstoffer og distribuering af materiale.⁸⁸⁸ Endelig fik PET i sidste halvdel af 1980'erne kendelser til at læse breve til og fra en række grupperinger i det antiimperialistiske og autonome miljø. Det skete på grund af deres involvering i ulovlige aktioner og kontakter til udenlandske aktivister og terrorympatisører.⁸⁸⁹

883 Kommissionens database over retskendelser.

884 RB: 11. juni 2002; 2. marts 2004.

885 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989.

886 Kommissionens database over retskendelser. Se også Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier (afsnittet om SF).

887 Kommissionens database over retskendelser.

888 Kommissionens database over retskendelser. Se også Kommissionens beretning, bind 11, om PET's overvågning af den yderste højrefløj. En PET-medarbejder har over for Kommissionen oplyst, at brevåbningen mod Riis-Knudsen "gav et klart billede af nynazisternes aktiviteter." RB: 13. januar 2004.

889 Kommissionens database over retskendelser. PET, emnesag: Notat, 4. september 1986. PET fik også retskendelse til posttilbageholdelse af forsendelser til og fra adresser med tilknytning til BZ-bevæ-

Det forekom også, at PET fik viden om indholdet af breve, uden at PET indhentede retskendelse. PET etablerede på et tidspunkt kontakt til en person, der færdedes på en adresse, hvor der boede venstrefløjsaktivister.⁸⁹⁰ Denne kontakt forsynede PET med forskelligt skriftligt materiale, deriblandt breve og telegrammer til beboerne, som var blevet fundet blandt beboernes affald.⁸⁹¹ Denne indhentningsmetode krævede ikke en retskendelse. Et andet eksempel angår en organisation, der havde lejet en privat postboks, hvor den modtog sine breve. PET fik enten selv eller via en kontakt adgang til brevene og noterede afsendernes navne, adresser og telefonnumre: ”Med hensynet til brevenes formodede indhold er denne oplysning skaffet ved at holde brevene op mod en kraftig el-pære. [...] Ved gennemlysning af de øvrige kuverter kunne ses, at de indeholdt lignende skemaer, uden at det var muligt at læse indholdet. Der har ikke været tale om åbning af brevene.”⁸⁹² Der foreligger ikke oplysninger om, at sagen er forelagt retten. Den pågældende PET-medarbejder, der udarbejdede rapporten, har over for Kommissionen oplyst, at han ikke erindrer den konkrete sag. Han kan derfor ikke oplyse, om det var PET eller eventuelt en kilde, der gennemlyste brevene. Han erindrer dog, at PET i denne periode havde kendelser om posttilbageholdelse på tre bokse på den pågældende adresse: ”Oplysningerne om [-] som nævnt i rapporterne var en sidegevinst, og der er således tale om en fidusrapport, da PET ikke havde kendelse på [-]. Der var heller ikke overvejelser om en kendelse, for ingen breve blev åbnet ved det passerede.”⁸⁹³

Forklaringen på, at PET kun iværksatte relativt få brevåbningsoperationer under den kolde krig, var formentlig, at tjenesten – ligesom det var tilfældet med de øvrige indgreb i meddelelseshemmeligheden – havde begrænsede ressourcer til at læse og behandle det indhentede materiale. Der kan også have indgået overvejelser over værdien af operationerne. Personer og grupper, der

gelsen og Vesttysklandskomiteen med henblik på ”nærmere undersøgelse og evt. beslaglæggelse.” Begrundelsen var, at personer med tilknytning til disse grupper havde kontakt til RAF-kredse i Vesttyskland. PET, emnesag: Bilag 78, ”Vedr.: Anmodning om etablering af posttilbageholdelse på adresserne [-], 22. august 1986. Jf. Folketingsspørgsmål nr. 313 (”Ministeren bedes oplyse, i hvilket omfang PET har foretaget rumaflytning af partiets [DKP/ml's] kontorer og kontrolleret post sendt til partiet”). Der er ikke fundet spor af postkontrol overfor DKP/ml.

890 PET, emnesag: Notits, 19. februar 1970.

891 PET, personsag : Notits, 15. marts 1971; 17. november 1971, 10. januar 1972, 6. januar 1972 og 27. marts 1972. Kommissionens arkiv: Notits, 7. april 2008.

892 PET, emnesag: Notits, 19. juni 1985.

893 RB: 2. juli 2008.

var involveret i konspirative og ulovlige aktiviteter, var ofte sikkerhedsbevidste og anvendte ikke post til at kommunikere. Det blev almindeligvis antaget i den vestlige efterrettingsverden, at kommunisterne benyttede sig af kurerer til at viderebringe sensitive oplysninger. Det var også velkendt, at professionelle efterretningsofficerer anvendte forskellige former for skjult kommunikation i form af ”levende” og ”døde” postkasser og kodede radiotransmissioner til at sende og modtage oplysninger. Værdien af brevåbningsoperationer var formentlig relativt begrænset, hvilket kan have bidraget til, at PET ikke prioriterede denne form for indhentningsmetode højt.⁸⁹⁴

Ransagning og beslaglæggelse

Ransagning blev benyttet relativt sjældent af PET under den kolde krig, hvilket formentlig skyldtes, at domstolene ville være tilbageholdende med at give tilladelse, hvis ikke der var sikre indicier på lovovertrædelser. Dertil kom, at ransagninger (med vidner) ville afsløre efterretningstjenestens interesse for de pågældende og derfor ikke var velegnede som metode til indhentning af oplysninger til den løbende overvågning. Først ved en ændring af retsplejeloven i 1997 blev der fastsat nærmere regler om såkaldt ”hemmelige” ransagninger, dvs. ransagninger, hvor den, hvis lokalitet ransages, ikke gøres bekendt med ransagningen. Hemmelige ransagninger (på grundlag af retskendelse) blev dog forud for dette tidspunkt anvendt af PET (og det øvrige politi) i efterforskningen, men dette virkemiddel var ressourcekrævende, idet det forudsatte planlægning og observation af de mistænkte for at sikre, at de ikke kom til stede under operationen. Hemmelige ransagninger var desuden risikable, fordi der altid var en risiko for, at de ville efterlade sig spor og blive opdaget af de pågældende. Det er således velkendt, at professionelle efterretningsofficerer og personer, der var sikkerhedsbevidste, efterlod ”fælder”, der ville afsløre en eventuel indtrængen i de pågældende lokaliteter.

PET's ransagninger kan opdeles efter deres formål. For det første kan formålet have været at indsamle beviser til brug i en eventuel straffesag. En række

894 I Norge anvendte POT i 1940-50'erne i et betydeligt omfang brevåbning mod de norske kommunister, hvilket bidrog til at kortlægge deres aktiviteter. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 387-392. En sådan omfattende brevkontrol synes altså ikke at have eksisteret i Danmark.

politisk-ideologiske grupper og personer var genstand for sådanne ransagninger. Det drejede sig bl.a. om *Runa-sagen* i 1959, hvor seks personer, hvoraf nogle var kommunister, var sigtet for spionage til fordel for en fremmed magt.⁸⁹⁵ I 1969 blev medlemmer af den såkaldte *trottyl-bande*, der havde forbindelse med det trotskistiske miljø, sigtet for planer om sprængstofattentater i Århus.⁸⁹⁶ I 1981 blev Arne Herløv Petersen sigtet for at have bistået en fjendtlig efterretningstjeneste med at virke i Danmark.⁸⁹⁷ I alle disse tilfælde blev der foretaget ransagninger i forbindelse med anholdelsen af de pågældende. I 1987 blev to personer med tilknytning til BZ-bevægelsen mistænkt for at planlægge brandattentater, da de blev fundet i besiddelse af molotovcocktails. I forbindelse med efterforskningen blev flere adresser ransaget og en række personer anholdt.⁸⁹⁸ Samme år blev der foretaget anholdelse af og ransagning hos fire personer, der var mistænkt for at stå bag et hærværk mod en Shell-servicestation. Ved ransagningen blev der fundet beviser, der styrkede mistanken, og de fire anholdte tilstod under afhøringen at have udført aktionen.⁸⁹⁹ I 1989 blev medlemmer af *Appel-gruppen* sigtet bl.a. for en række bankrøverier og bistand til PFLP, og i den forbindelse blev der foretaget ransagninger af deres bopæle.⁹⁰⁰ Samme år blev en række personer med tilknytning til *Sydafrika-komiteen* anholdt i forbindelse med hærværksaktioner, der blev udført i protest mod apartheid-systemet. Politiet ransagede efterfølgende komiteens lokaler (der også blev benyttet af *Landsforeningen Sydafrika-Aktion*), hvor der ifølge politiet blev fundet skriftligt materiale om de planlagte aktioner. Disse fund førte til, at flere personer med forbindelse til antiapartheid-miljøet blev sigtet for hærværket.⁹⁰¹

895 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989 (afsnittet om spionage fra østtysk område).

896 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne).

897 Se Kommissionens beretning, bind 13, om KGB's kontakter i Danmark (afsnittet om Arne Herløv Petersen).

898 PET, emnesag: Udskrifter af retsbogen, rapporter og notitser.

899 PET, emnesag: Notits, 30. juni 1987.

900 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om Appel-gruppen).

901 PET, emnesag: "Vedr.: Ransagning af Sydafrikakomiteens lokaler i København 150189", 8. juni 1990. I denne kasse findes også redegørelser, politirapporter, kosterrapporter, udskrifter af retsbogen, kæreskrifter m.m. i anledning af sagen. Jf. folketingssspørgsmål nr. 275 ("Blev oplysninger om mennesker, begivenheder i forbindelse med antiapartheid-aktioner mv., som PET fik indsamlet, videregivet til andre efterretningsvæsener, og kan nogle af disse oplysninger være tilgæet Sydafrikas efter-

Dernæst kan en ransagning som sit umiddelbare formål have haft at afværge alvorlige forbrydelser. Sådanne ransagninger blev ofte udløst af modtagelsen af oplysninger om planlagte aktioner eller handlinger, der var af en sådan art, at PET ikke kunne vente med at gribe ind. Hvis der blev fundet beviser for de planlagte lovovertrædelser, kunne det efterfølgende føre til strafforfølgning. I 1965 modtog politiet oplysninger om, at en trotskist skulle være i besiddelse af sprængstof, der skulle anvendes til et attentat mod den amerikanske ambassade. Under den efterfølgende ransagning fandt politiet sprængstoffet og en opskrift på fremstilling af sprængstof.⁹⁰² I november 1969 fik politiet tilladelse af retten til at ransage og beslaglægge *Politisk Revy* og *Vietnam-Solidaritet*, idet PET havde forhåndsoplysninger om, at bladene ville offentliggøre oplysninger om ikke-almment kendte militære installationers beliggenhed og anvendelse.⁹⁰³ Under Verdensbank-urolighederne modtog PET oplysninger, der ledte til en ransagning af maoisten Gotfred Appels forlag *Futura*, hvor der blev fundet molotovcocktails, ståltråd med bolte, sten og granstokke.⁹⁰⁴ I slutningen af 1980 fik PET rettens til-

retningsvæsen?”), nr. 276 (“Hvad var baggrunden for, at politiet i 1989 ransagede Landskomiteen Sydafrika-Aktions kontor og beslaglagde medlemskartoteket, og hvad blev de oplysninger, som PET i den forbindelse fik adgang til, anvendt til? Er nogle af disse oplysninger givet videre til andre efterretningsvæsenere, og kan nogle af disse oplysninger være tilgået Sydafrikas efterretningstjeneste?”) og nr. 278 (“Ministeren bedes kommentere Gorm Gunnarsens opfattelse af, hvad PET’s interesse for Landskomiteen Sydafrika-Aktion kan skyldes, herunder ikke mindst en evt. sammenhæng mellem USA’s politik på området på dette tidspunkt og udveksling af informationer fra PET til Sydafrikas efterretningsvæsen?”). Ransagningen hang sammen med en mistanke om involvering i en konkret hærværksaktion, og der er ikke belæg i sagsmaterialet for antagelsen om, at indgrebet skyldtes USA’s politik over for Sydafrika på daværende tidspunkt. I sagens bilag 3 findes et omslag, der indeholder de beslaglagte medlemslister. Det fremgår af påtegningen på omslaget, at materialet blev brugt til at identificere personer med tilknytning til Sydafrikakomiteen og Unge mod Apartheid. Der foreligger ingen oplysninger i sagen om, at oplysninger fra ransagningen skulle være videregivet til den sydafrikanske efterretningstjeneste. Som det fremgår af afsnittet om det internationale samarbejde, ophørte kontakten mellem PET og den sydafrikanske tjeneste i 1985, og det er derfor Kommissionens vurdering, at PET sandsynligvis ikke har videregivet oplysninger fra ransagningen til den sydafrikanske tjeneste.

902 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET’s overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne).

903 Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET’s overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Vietnambevægelsen).

904 Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET’s overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Verdensbank-demonstrationerne); og bind 9 om PET’s overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om KUF).

ladelse til at ransage en person med tilknytning til det anarkistiske miljø i Århus. Den pågældende var mistænkt for at have forbindelse til *Danmarks Socialistiske Befrielsesbevægelse (DSB)*, der mentes at stå bag flere ildspåsættelser i byen, og for at være i besiddelse af sprængstof.⁹⁰⁵

Endelig kan ransagninger have haft til formål at indhente oplysninger til en igangværende overvågningsoperation. En ransagning af denne karakter måtte normalt være hemmelig, hvis operationen ikke skulle afsløres. Hemmelige ransagninger synes primært at være foregået i kontrafterretnings- og kontraterorsager.⁹⁰⁶ Selv om hemmelige ransagninger først blev lovreguleret i 1997, synes det at have været praksis, at PET udførte dem på grundlag af indhentede retskendelser. Birgitte Stampe, der var chef for PET 1993-2002, har oplyst overfor Kommissionen, at hemmelige ransagninger før 1997 blev foretaget i henhold til retskendelser, ”og de bad udtrykkeligt retten om tilladelse til at foretage hemmelig ransagning.”⁹⁰⁷ Det er Birgitte Stampes opfattelse, at de første kendelser til hemmelige ransagninger blev indhentet af hendes forgængere.⁹⁰⁸ Ole Andersen, der var jurist i PET i 1990-94 og 1995-96, og som bl.a. havde til opgave at indhente retskendelser, har bekræftet, at PET kun foretog hemmelige ransagninger på grundlag af retskendelser: ”Foreholdt, at hemmelige ransagninger først bliver lovreguleret i 1997, forklarer vidnet, at PET også fik mastekendelser på aflytning af mobiltelefoner, før dette blev reguleret i retsplejeloven.”⁹⁰⁹

En anden måde, hvorpå PET udførte hemmelig ransagning før 1997, var i forbindelse med installering af rumaflytningsudstyr.⁹¹⁰ De tidligste eksempler på sådanne operationer synes ikke altid at være foregået i henhold til retskendelser. Ib Norgaard har i sine erindringer berettet om, at han syv gange, efter at han havde installeret rumaflytning af Oleg Gordijevskijs lejlighed, trængte ind i lejligheden for at finde tegn på KGB-officerens aktiviteter.⁹¹¹ Der synes ikke at være indhentet retskendelser på hverken ransagning eller (efter 1972) rumaflytning af

905 Kommissionens database over retskendelser. Se også Kommissionens beretning, bind 12, om Anders Nørgaard-sagen.

906 RB: Ole Andersen, 25. september 2007.

907 RB: Birgitte Stampe, 24. oktober 2007.

908 Ibid.

909 RB: Ole Andersen, 25. september 2007.

910 For eksempler på dette: PET, operationssager.

911 Ib Norgaard, *Spionjæger i Danmark*, s. 94-95.

Gordijevskij.⁹¹² I 1980 fik PET i forbindelse med en kontraterrorsag rettens godkendelse af en hemmelig ransagning, der var blevet foretaget som forberedelse af installationen af rumaflytningsudstyret.⁹¹³ Birgitte Stampe har over for Kommissionen understreget, at i hendes tid som chef foregik ransagninger i forbindelse med rumaflytning kun efter retskendelse: ”Det var ikke en fast procedure, men der var intet til hinder for, at man i retskendelsen til rumaflytning samtidig fik tilladelse til ransagning. Hvis man ville foretage en egentlig ransagning, skulle der selvfølgelig foreligge en kendelse.”⁹¹⁴ Ifølge Ole Andersen var det imidlertid opfattelsen i PET, ”at hvis man havde tilladelse til rumaflytning, havde man dermed også tilladelse til at foretage ransagning som det mindre i det mere. Det var ikke noget, de normalt brugte, men det var jo naturligt, at man så sig omkring, når man nu var inde.”⁹¹⁵ I praksis synes PET altså at have benyttet retskendelser til rumaflytning til samtidig i et vist omfang at udføre hemmelige ransagninger. Kommissionen har også fundet et eksempel på, at PET selv medbragte vidner, der godkendte en ransagning uden den pågældende var til stede. I dette tilfælde var det to officerer fra forsvaret.⁹¹⁶

Disse former for hemmelige ransagninger skal vurderes i forhold til den ydre trussel mod Danmark under den kolde krig. De hemmelige ransagninger foregik som et led i PET's overvågning af fjendtlig efterretningsvirksomhed i Danmark under den kolde krig, og det ville i betydelig grad have skadet sikkerhedsinteresser, hvis det ikke havde været muligt for PET at anvende dette virkemiddel. Hemmelige ransagninger var også et vigtigt virkemiddel i bekæmpelsen af den stigende terroraktivitet fra 1970'erne. Der var også en risiko for, at allierede udenlandske tjenester ville have foretaget disse operationer, hvis den danske

912 Kommissionens database over retskendelser. Operationen mod Gordijevskij foregik i 1968 og er dokumenteret i: PET, personsag: Notitser, 23. april, 11. juni og 12. august 1968. Der er ikke fundet retskendelser på ransagning mod Gordijevskij i 1968. Ifølge retsbogsmaterialet fandtes der kun en kendelse på telefonaflytning af Gordijevskij, der løb fra den 22. august 1967 til den 18. februar 1970. Ib Norgaard beretter også om en anden hændelse, hvor han i forbindelse med en aflytning af en sovjetisk statsborger på et hotel blev beordret til igen at trænge ind i værelset for at affotografere nogle papirer. Ib Norgaard, *Spionjæger i Danmark*, s. 98-101. Der synes heller ikke at have foreligget en ransagningskendelse i dette tilfælde. Kommissionen har ikke foretaget en retlig vurdering af disse sager, da de foregik på kontrafterretningsområdet og dermed falder uden for kommissoriet.

913 PET, operationssag: Rapport, 20. februar 1980; Udskrift af retsbogen for Københavns Byrets afdeling for Grundlovsforhør, 21. februar 1981.

914 RB: Birgitte Stampe, 24. oktober 2007.

915 RB: Ole Andersen, 25. september 2007.

916 PET, emnesag: Rapport, 24. oktober 1985 (underskrevet 4. november 1985).

tjeneste ikke havde udfyldt denne opgave. Det grundlæggende problem var, at lovgivningen ikke havde fulgt udviklingen, og at PET på kontrafterretnings- og kontraterrorområdet undertiden var et skridt foran udviklingen. Det skal understreges, at Kommissionen ikke har fundet eksempler på hemmelige ransagninger mod politisk-ideologisk prægede miljøer i den undersøgte periode.⁹¹⁷

Det kan dog ikke afvises, at PET i et enkelt tilfælde har haft overvejelser om at foretage hemmelige ransagninger mod en sådan gruppering. Det synes at have været almindelig praksis ved hemmelige ransagninger (og i forbindelse med installation af rumaflytning), at man anvendte PET's egen låsesmed til at få adgang til de aflåste lokaliteter. Låsesmedens arbejde er beskrevet i årsberetningen for 1985:

”P.E.T.s låsesmed har heller ikke ligget på den lade side:

Han har i 1985 ydet i alt 40 assistancer til egen samt andre afdelinger. Heraf er i alt 20 assistancer ydet for P.E.T. Det samlede antal assistancer repræsenterer 142 timer, som er anvendt til opdirkning samt fremstilling af nøgler til brug for opgaveløsningerne. Der blev i alt fremstillet 34 nøgler fordelt mellem såvel normal- som systemprofiler.”⁹¹⁸

PET kunne også skaffe sig adgang ved at kopiere den pågældendes nøgler.⁹¹⁹ Kommissionen har under sin gennemgang af PET's arkiv fundet en personsag, der illustrerer fremgangsmåden.⁹²⁰ En person, der var aktiv på venstrefløjen, blev i 1996 anholdt under en demonstration. Ved den lejlighed blev hans nøgler kopieret af Afdeling 4, som opbevarede kopierne. Næsten tre måneder senere foretog PET en hemmelig ransagning af den pågældendes lejlighed, hvor tjenesten anvendte nøglekopierne. Under ransagningen blev indholdet af den pågældendes computer kopieret.⁹²¹ Birgitte Stampe har oplyst, at det ikke var almindeligt,

917 Jf. folketingssspørgsmål nr. 312 (”Ministeren bedes oplyse, om PET har ransaget eller foretaget indbrud i DKP/ml's partikontor. I bekræftende fald ønskes oplyst hvornår”). Der er ikke fundet tegn på indtrængen eller ransagning hos DKP/ml.

918 PET, administrativ sag: ”Beretning om tjenesten i afdeling 4 (obs og teknik) 1985”, 10. marts 1986.

919 For et eksempel på kopiering af nøgle i en antiterrorssag: RB: 20. juni 2001.

920 Personsagen falder tidsmæssigt uden for kommissoriet, men Kommissionen har valgt at inddrage den i undersøgelsen, da den rejser spørgsmålet, om dette også foregik på det politiske område før 1990.

921 Det skal bemærkes, at der som anført ovenfor på det pågældende tidspunkt ikke var lovhjemmel til hemmelig ransagning. Det fremgår ikke af sagen, om der blev indhentet retskendelse til ransag-

at PET foretog nøglekopiering, at det kun skete i forbindelse med ransagning, og at hun ikke kan forestille sig, at PET har opbevaret nøglekopierne.⁹²² Det skal understreges, at der ikke er fundet sådanne eksempler fra perioden før 1990.

Det vides, at PET i hvert fald i et tilfælde udleverede et kitsæt til en kilde, således at denne kunne kopiere nøglerne til et politisk parti. Det foregik i 1983, og kilden var Anders Nørgaard, der skulle skaffe PET adgang til *Socialistisk Arbejderpartis* (SAP's) lokaler. Den pågældende PET-medarbejder, der var involveret i sagen, har over for Kommissionen oplyst, at hensigten var, at PET skulle indhente en retskendelse til at få adgang til lokalerne. Der blev imidlertid aldrig lavet en kopi, idet Nørgaard selv fik en nøgle, og PET fik aldrig adgang til SAP's lokaler.⁹²³

PET kunne efter reglerne om *periculum in mora* ransage uden den mistænkte godkendelse eller forudgående retskendelse, hvis ”øjemedet ville forspildes”. Hvis den mistænkte anmodede om det, skulle PET efterfølgende indhente rettens godkendelse. Dette skete da også flere gange under den kolde krig.⁹²⁴ Imidlertid synes PET ved flere lejligheder at have handlet i strid med reglerne for ransagning. I maj 1962 blev en ung aktivist anholdt ved Svanemøllens kaserne for at have uddelt løbesedler, som ifølge politiet opfordrede til lydighedsnægtelse. Efterfølgende blev den yderliggående organisation *Gruppe 61's* sekretariat ransaget, idet politiet mente, at løbesedlerne var blevet fremstillet her. Ransagningen foregik uden kendelse for ikke at forspilde øjemedet, og politiet beslaglagde gruppens medlemskartotek og andre effekter.⁹²⁵ Politiets fremgangsmåde blev den følgende dag godkendt af Københavns Byret, men sagen blev kæret til Østre Landsret, der udtalte sin kritik af, at politiet ikke fuldt ud havde overholdt Retsplejelovens regler for ransagning. Retten pegede på, at ransagningen var foretaget uden indkaldelse af vidner, og at det ikke var blevet oplyst, ”at det ikke havde været muligt at tilkalde vidner.”⁹²⁶ Retten fandt imidlertid, at disse

ningen. Det er et spørgsmål, om kopieringen af nøglen var lovlig. Kommissionen har valgt ikke at undersøge disse spørgsmål nærmere, da sagen tidsmæssigt falder uden for kommissoriet.

922 RB: Birgitte Stampe, 24. oktober 2007.

923 RB: 29. januar 2003.

924 Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Verdensbank-demonstrationerne i 1970) og bind 9 om den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om Appel-gruppen); Kommissionens database over retskendelser (7. august 1984 og 6. marts 1987).

925 PET, emnesag: ”Forretningsudvalget for Gruppe 61 til pressen: Åbent brev til folketinget, domstolene og politiet”, 16. maj 1962. Sagen er også omtalt i Mads Nissen Styrk, *De hemmelige kartoteker* (Forlaget Aros, 1964), s. 92-93.

926 PET, emnesag: Udskrift af Østre Landsrets dombog for III. Afdeling, 8. juni 1962.

overtrædelser ikke var af en sådan karakter, at ransagningen var ugyldig, hvorfor domstolen stadfæstede den tidligere beslutning.

Dette var øjensynlig ikke en enlig svale. I januar 1970 udsendte politiinspektør Arne Nielsen en dagsbefaling, hvori han på ”given foranledning” gjorde politipersonalet opmærksom på reglerne om ransagning og beslaglæggelse. PET’s chef understregede især bestemmelserne om, at i tilfælde, hvor den mistænkte godkendte ransagningen eller ikke ønskede vidner eller ikke selv ønskede at overvære ransagningen, skulle dette sikres skriftligt. Arne Nielsen gjorde også opmærksom på, at politifolkene skulle oplæse retskendelsen eller oplyse om betydningen af ”øjemedet”, inden ransagningen blev iværksat.⁹²⁷ Det forhold, at PET’s chef i 1970 så sig nødsaget til på ”given foranledning” at erindre om reglerne, tyder på, at der havde været et eller flere tilfælde, hvor medarbejdere i PET har været i tvivl om eller har overtrådt de omtalte regler i forbindelse med ransagning. Der kan være tale om ransagningerne og beslaglæggelserne i forbindelse med Kejsergadesagen i slutningen af 1969. PET har efter anmodning fra Kommissionen undersøgt sagen, men har ikke fundet oplysninger, der kan belyse baggrunden for dagsbefalingen.⁹²⁸ Der findes endvidere et par eksempler fra tiden efter dagbefalingen på, at retten udtalte kritik af, at der ikke var tilkaldt vidner til ransagninger.⁹²⁹

Overskudsinformation fra ransagninger

Der er flere eksempler i det bevarede arkivmateriale på, at politiets ransagninger kastede overskudsinformation af sig i form af oplysninger om politisk virksomhed. I 1953 gjorde KE PET opmærksom på, at en navngiven kommunist var kendt i tjenesten på grund af, at den pågældende havde søgt om radiosendertiladelse, og fordi ”man under en ransagning hos en kommunist har fundet en del korrespondance, hvori [-] opfordrer til oprettelse af en kommunistafdeling i [-].”⁹³⁰ Som tidligere nævnt gennemførte politiet den 11. maj 1962 en ransagning

927 PET, administrativ sag: Arne Nielsen, Dagsbefaling nr. 98, 14. januar 1970. Befalingen var vedhæftet Rigsadvokatens meddelelsesblad nr. 12 fra april 1959 vedrørende reglerne for ransagning.

928 Kommissionens arkiv: Politiets Efterretningstjeneste til Undersøgelseskommissionen vedrørende PET, 1. oktober 2007.

929 Et af tilfældene angik et medlem af Appel-gruppen. Kommissionens database over retskendelser (17. januar 1989; endvidere 2. december 1983).

930 PET, emnesag: Notits, 1. oktober 1953.

af *Gruppe 61's* lokaler og beslaglagde en række effekter, deriblandt medlemskartoteket og forhandlingsprotokoller. Den 11. juli afsluttede en medarbejder i KE udarbejdelsen af en notits på 40 sider om *Gruppe 61*, som efter alt at dømme i væsentlig grad byggede på materialet fra ransagningen. Notitsen indeholdt bl.a. en gengivelse af gruppens mødereferater, korrespondance og fortegnelser over gruppens 128 medlemmer og 16 ”revolutionære medlemmer”. Det fremgår af notitsen, at den blev udarbejdet, inden Landsretten havde taget stilling til kæremålet om beslaglæggelsen.⁹³¹ I forbindelse med ransagningen på forfatteren Arne Herløv Petersens bopæl i 1981 fandt politiet et omfattende materiale vedrørende forfatterens politiske virksomhed. Foruden korrespondance, mødereferater og regnskaber omfattede materialet medlemsfortegnelser for DKP's distriktsafdelinger på Fyn, Dansk-Libysk Arabisk Venskabsforening og Dansk-Cubansk Forening.⁹³²

Der er enkelte andre eksempler på, at PET har fået adgang til politisk-ideologiske gruppers medlemskartoteker og -fortegnelser gennem ransagninger. I februar 1989 blev en herboende udlænding anholdt for ”politisk hærværk”, idet den pågældende havde påklaret ”BOYKOT ISRAEL”-klæbemærker på israelske frugter i en butik i Odense. Efterfølgende rapporterede regionsafdelingen i Odense til Centralafdelingen: ”Han nægtede sig skyldig, og ved den efterfølgende ransagning på hans bopæl blev der fundet en del materiale fra Palæstinakampagnen, heriblandt et person-kartotek pr. 29/9 1988 for Palæstinakampagnen i Danmark.”⁹³³ Regionsafdelingen vedlagde en udskrift af Palæstinakampagnens personkartotek, som indeholdt navnene på 93 medlemmer og støttemedlemmer.⁹³⁴ Senere samme år foretog politiet ransagning i lokaler, der tilhørte mediegruppen *Modlys*, der havde forbindelser til BZ-miljøet. I den forbindelse kom PET i besiddelse af gruppens medlemsliste, der omfattede 15 personer, hvoraf tre i forvejen var registreret, og fem andre var ”kendt”.⁹³⁵ I forbindelse med ransagninger i 1989 mod to aktivister med tilknytning til *Sydafrika-komiteen* i Odense, som var mistænkt for at være involveret i hærværksaktioner i protest mod apart-

931 PET, emnesag: ”Gruppe 61” mv., 11. juli 1962.

932 PET, operationssag, kasse 18: Bilag 2, 3, 4 og 7.

933 PET, emnesag: Notits, 22. marts 1989.

934 Ibid.: Udskrift, ”Palæstina-kampagnen, Personkartotek pr. 29/9-88”.

935 PET, emnesag: ”Vedr.: Redegørelse om mediegruppen MODLYS og personer tilknyttet gruppen”, 14. august 1989.

heid-systemet, fandt PET adresselister på komitéens medlemmer. På grundlag af materialet kunne tjenesten identificere 31 antiapartheid aktivister.⁹³⁶

Indbrud

Kommissionen har undersøgt en række sager, hvor det er blevet påstået, at PET under den kolde krig begik indbrud mod politisk-ideologiske grupperinger og personer.⁹³⁷ I april 1962 blev der begået et indbrud mod *Kampagnen mod Atomvåben (KmA)*, hvor der blev stjålet 2.000 spørgeskemaer med navne og adresser på deltagere i påskemarchen i 1962, 200 kartotekskort med oplysninger på personer, der uddelte *KmA*'s materiale, og en privat korrespondance. Da der ikke blev stjålet penge eller andet let omsætteligt løsøre fra kontoret, er det nærliggende at antage, at indbruddet var politisk motiveret. En række omstændigheder tyder på, at det var personer fra den yderste højrefløj, der stod bag, men politiet valgte at henlægge sagen af mangel på beviser. Kommissionen har ikke fundet holdepunkter for, at PET skulle have været involveret i indbruddet.⁹³⁸ I 1976 hævdede Ekstra Bladet, at Henning Jensen fra den antikommunistiske *Demokratisk Alliance* skulle have skaffet PET adgang til *Socialistisk Folkepartis* partikontor, hvorfra tjenesten skulle have affotograferet partiets medlemslister, abonnementslister, korrespondance og andet materiale. Kommissionen har ikke fundet holdepunkter for, at PET skulle have været involveret i et sådant indbrud, selv om det skal understreges, at der kun er bevaret få dokumenter fra overvågningen af SF fra tiden før begyndelsen af 1970'erne. Imidlertid forekommer flere aspekter af historien usandsynlig, og flere PET-medarbejdere, som Kommissionen har afhørt, har afvist ethvert kendskab til et sådant indbrud.⁹³⁹

936 PET, emnesag: "Vedr.: Adresselister over personer med tilknytning til Syd-Afrikakomiteen i Odense", 29. januar 1990.

937 I det følgende besvares folketingsspørgsmål nr. 286 ("Har PET eller PET-agenter medvirket ved indbrud eller lignende hos politiske partier, ungdomsorganisationer eller bevægelser?") og nr. 287 ("Har PET eller PET-agenter medvirket ved indbrud hos politiske partier, ungdomsorganisationer eller bevægelser, hvor disses medlemsarkiver er blevet fjernet og/eller kopieret?").

938 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne) og bind 10 om protestbevægelser (afsnittet om Kampagnen mod Atomvåben).

939 Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier (afsnittet om SF).

I maj 1969 blev VS' afdelingskontor i Esbjerg udsat for et indbrud. Partiet hævdede senere, at en liste over partiets kontaktfolk var forsvundet, og at en efterretningstjeneste måtte stå bag. Kommissionen har ikke i det bevarede arkivmateriale fundet noget, der tyder på, at PET skulle have været involveret i indbruddet.⁹⁴⁰ I 1971 hævdede Kasper Neergaard, at to PET-medarbejdere, der havde forsøgt at hverve ham som meddeler, havde forsøgt at overtale ham til at stjæle trotskisternes arkiv mod 1.500 kr. Ifølge de pågældende medarbejdere havde Neergaard selv tilbudt at fremskaffe materialet. Det er ikke muligt for Kommissionen på det foreliggende grundlag at fastslå, hvilken påstand der er korrekt.⁹⁴¹

Der findes imidlertid et eksempel fra denne periode, der kunne tyde på, at PET har benyttet sig af indtrængen uden kendelse.⁹⁴² Under de voldsomme uroligheder i forbindelse med Verdensbank-mødet i København i september 1970 benyttede aktivisterne sig af radiokommunikation for at kunne følge politiets bevægelser. Operationerne blev styret fra *Huset* i Magstræde, men som politiinspektør Arne Nielsen oplyste over for Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg den 23. september, ”ville det måske være vanskeligt at få en kendelse til en razzia mod denne ejendom, som formentlig ville blive nødvendig; der var i så fald tale om en stor operation.”⁹⁴³ Der var således både tale om, at PET savnede det nødvendige grundlag til en retskendelse, og at en eventuel ransagningsoperation ville blive ressourcekrævende.

Et dokument i PET's arkiv kunne tyde på, at tjenesten i stedet valgte at trænge ind og undersøge det ”operationsrum” i *Huset*, der var blevet benyttet til radiokommunikation. Mellem den 8. og 14. oktober foretog to PET-medarbejdere ”observationer/undersøgelser” i *Huset*, og de udarbejdede flere notitser om deres indtryk. Den 16. oktober rapporterede de, at de på overvågningsoperationens sidste dag, den 14. oktober, havde lokaliseret aktivisternes ”operationsrum”. Medarbejderne noterede i deres rapport indledningsvis, at lokalet ”var aflåst med Ruko-hængelås”, og der fulgte en beskrivelse af lokalets placering og indret-

940 Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier (afsnittet om VS).

941 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om trotskisterne).

942 Jørn Bro har over for Kommissionen benægtet, at PET begik ulovlige indbrud: ”Tjenesten foranstaltede ikke indbrud. Det ville forudsætte et lovbrud, som PET ikke har foretaget.” RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

943 ESU: Referat af møde 23. september 1970.

ning. Derpå hedder det: ”I lokalet fandtes blandt andet følgende effekter”, og der fulgte en liste på 14 effekter, der var blevet beslaglagt under den tidligere aktion mod Hjardemål kirke, og en beskrivelse af lokalets telefonkabel.⁹⁴⁴ Beskrivelsen kunne således tyde på, at de to medarbejdere fik adgang til et aflåst lokale inde i *Huset*, som de derpå undersøgte for dets indretning og indhold. Materialet viser, at det ikke kan udelukkes, at PET i stedet for en lovlige ransagning skaffede sig adgang uden at iagttage retsplejelovens regler herom, men Kommissionen har ikke kunnet afgøre spørgsmålet. Det vides ikke, om det foregik på medarbejderens eget initiativ, men PET's ledelse må i det mindste være blevet orienteret om det passerede på det tidspunkt, da medarbejderne aflagde rapport. En af de to pågældende PET-medarbejdere har over for Kommissionen oplyst, at han ikke erindrer den omtalte situation. Han antager, at det ville have fremgået af rapporten, hvis PET-medarbejderne havde brudt låsen op, eller hvis en aktivist skaffede dem adgang, og han kan ikke udelukke, at observationen af lokalet foregik udefra. Den pågældende PET-medarbejder har understreget, at han ikke har kendskab til, at PET ulovligt skaffede sig adgang til lokaliteter.⁹⁴⁵

I 1998 bragte Danmarks Radios program 1 en udsendelse med titlen ”Når staten bryder ind.” Udsendelsen bragte udsagn fra, hvad der hævdedes at være fire anonyme politifolk, der fortalte, at politiet i flere tilfælde havde brudt ind hos mistænkte for at foretage ransagning uden retskendelse. En af de påståede politifolk beskrev, hvordan han i midten af 1980'erne på ordre af en tidligere operativ chef i PET sammen med en kollega var brudt ind i en lejlighed i København hos en aktivist fra venstrefløjen. Ifølge udsendelsen affotograferede politifolkene forskellige breve, skrivelser og manifeste, og oplysningerne blev angiveligt videregivet til PET.⁹⁴⁶

Påstandene i udsendelsen blev efterfølgende undersøgt af statsadvokaten for København, der vurderede, at ”der ikke ved den foretagne undersøgelse er fremkommet noget som helst, der kan danne grundlag for en formodning om, at der af tidligere eller nuværende ansatte i PET eller af politifolk uden for PET på PETs anmodning har været foretaget ulovlige ransagninger som påstået i

944 PET, emnesag: ”Vedr.: ’Huset’ i Rådhusstræde 13/Magstræde 12”, 16. oktober 1970.

945 RB: 2. juli 2008.

946 Udsendelsens indhold er gengivet i Statsadvokaten for København, Frederiksberg og Tårnby til Justitsministeriet, Politikontoret, 15. oktober 1998, SA 1-98-6205-12.

radioudsendelsen.”⁹⁴⁷ Kommissionen har gennemgået statsadvokatens undersøgelse og finder ikke grundlag for at kritisere afgørelsen eller at foretage yderligere undersøgelse.⁹⁴⁸ Statsadvokatens bemærkning om, at den ledende polititjenestemand, som formodedes at være identisk med den person, der hævdedes at have beordret indbruddet på vegne af PET, havde begrundet sin afvisning af påstandene med at henvise til, ”at personale uden for PET ikke ville vide, hvad der kunne være interessant, samt ved at henvise til, at eventuelle fund ikke ville kunne benyttes efterfølgende”,⁹⁴⁹ bør imidlertid sammenholdes med Jørn Bros forklaring til Kommissionen om, at PET anvendte sine kontaktfolk i politiet til at finde oplysninger, der var af interesse for tjenesten, i forbindelse med gerningsstedsundersøgelser: ”Der var nogle kriminalfolk, der havde bedre blik end andre for, om materiale kunne have efterretningstjenestens interesse.”⁹⁵⁰ Det er Kommissionens vurdering, at der ikke er ført bevis for de fremsatte påstande om ulovlig indtrængen og ransagning. Det skal bemærkes, at Kommissionen ikke har undersøgt, om PET anvendte politifolk til at foretage ulovlige ransagninger i forbindelse med kontraefterretnings- eller kontraterrorsager, da disse forhold ligger uden for kommissoriet. Spørgsmålet om gerningsstedsundersøgelser vil blive nærmere behandlet nedenfor.

947 Statsadvokatens afgørelse er citeret i Politiklagenævnet for København, Frederiksberg og Tårnby til Statsadvokaten for København m.fl., 11. november 1999, SA j.nr. SA1-99-321-0707. I første omgang besluttede statsadvokaten ikke at undersøge udsendelsens påstande med den begrundelse, at et eventuelt strafansvar ville være forældet, og at en undersøgelse i øvrigt måtte antages at være vanskelig at gennemføre. Justitsministeriet anmodede imidlertid statsadvokaten om at overveje sagen på ny bl.a. på grund af ”sagens karakter”, og den 18. november 1999 afleverede statsadvokaten sin afgørelse, der blev tiltrådt af Politiklagenævnet for København, Frederiksberg og Tårnby. Frank Jensen og Lars J. Findsen til PET-Kommissionen, 10. december 1999, j.nr. 1998-945-0908. I forbindelse med undersøgelsen indhentede statsadvokaten forskellige oplysninger fra PET og lod rejsehødet afhøre 12 polititjenestemænd.

948 De afhørte politifolk, der omfattede de mest sandsynlige ophavsmænd til påstandene, afviste alle ethvert kendskab til ulovlige ransagninger foretaget på vegne af PET og nægtede at have udtalt sig herom. Flere gav udtryk for, at påstandene, hvis de var ægte, måtte stamme fra uerfarne politifolk med et ringe kendskab til politiets efterforskningsmetoder. Arentoft til statsadvokaten for København m.fl., 11. november 1999, SA j.nr. SA 1-99-321-0707.

949 Ibid.

950 RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

Gerningsstedsundersøgelser og tilfældighedsfund

PET benyttede sig også af såkaldte gerningsstedsundersøgelser til at indhente oplysninger om politiske aktiviteter. Det foregik ved, at kriminalpolitiet i forbindelse med efterforskningen af for eksempel et indbrud benyttede lejligheden til at lede efter materiale, der kunne være af interesse for efterretningstjenesten. Jørn Bro har oplyst over for Kommissionen, at ”hvis tyve havde smidt rundt med effekter, kunne PET’s kontaktfolk sætte sig ind i materialet i forbindelse med gerningsstedsundersøgelsen.”⁹⁵¹ Som tidligere nævnt har Bro oplyst, at nogle kriminalfolk ”havde bedre blik end andre” for hvilke oplysninger, der kunne være af interesse for PET.⁹⁵² Ifølge Bro blev gerningsstedsundersøgelser bl.a. benyttet til at få adgang til kommunisternes medlemskartoteker:

”Af og til fik PET fat i et medlemskartotek f.eks. i forbindelse med politimæssig efterforskning af brand eller indbrud. Ved kontrol-check viste det sig, at kommunister med en medlemsalder på over 1 år og 3 måneder typisk var kendt i PET.”⁹⁵³

Det er uvist, i hvilket omfang PET har benyttet sig af denne form for informationsindsamling. Den har ikke sat sig mange spor i det bevarede arkivmateriale, hvilket kan skyldes, at PET’s sagsbehandlere ikke altid oplyste i deres rapporter, hvordan oplysningerne var indhentet. Et eksempel på en gerningsstedsundersøgelse drejer sig om en ansat ved Dansk Industri Syndikat, der i juli 1961 anmeldte et indbrud. Under optagelsen af rapporten undersøgte politifolkene lokaliteterne og fandt i en skuffe i soveværelset et medlemsbevis til DKP. Disse oplysninger blev videregivet til PET.⁹⁵⁴ Et andet eksempel drejede sig om *Unge mod Apartheid (UMA)*, hvis lokaler i november 1989 blev udsat for hærværk. I forbindelse med gerningsstedsundersøgelsen affotograferede politiet en telefonliste, som gjorde det muligt for PET at identificere 11 personer, der fungerede som UMA’s kontakter rundt om i landet.⁹⁵⁵

PET modtog også i andre sammenhænge oplysninger fra politiets efterforskning af lovovertrædelser. Generelt synes der at være tale om, at det åbne politi på

951 Ibid.

952 Ibid.

953 Ibid.

954 PET, emnesag: Notits, 29. juli 1961.

955 PET, emnesag: Notits, 30. november 1989 og 29. januar 1990.

eget initiativ videregav oplysninger til PET. Det skete for eksempel i forbindelse med anholdelser. I 1982 blev en person anholdt på grund af ”mistænkelig adfærd” i nærheden af en jernbaneviadukt. Det viste sig, at den pågældende var medlem af DKU, og at han havde et skriftligt materiale om partiet i sin bagage. Det blev kopieret af politiet og videregivet til PET.⁹⁵⁶ Den pågældende PET-medarbejder, der modtog materialet, har over for Kommissionen oplyst, at han ikke erindrer den konkrete sag, men at det forekom, at kolleger fra det åbne politi af egen drift henvendte sig til PET med oplysninger, som de mente kunne have efterretnings-tjenestens interesse.⁹⁵⁷ Det forekom også, at personlige effekter, der var blevet stjålet eller glemt, og som senere blev indleveret til politiet, indeholdt oplysninger af efterretningsmæssig interesse. Således registrerede PET, at en indleveret tegnebog indeholdt oplysninger om ejermandens involvering i støttearbejdet til fordel for El Salvador foruden flere telefonnumre.⁹⁵⁸ En venstrefløjsaktivist, der blev overvåget af PET, var på et tidspunkt involveret i et alvorligt trafikuheld. Efterfølgende indsendte den relevante regionsafdeling en fotokopi af den pågældendes notesbog, som ”tilfældigvis har været afdelingen i hænde.”⁹⁵⁹ Det fremgår ikke, om materialet stammede fra politiets undersøgelse af uheldsstedet, fra en forbipasserende eller fra en af tjenestens kontakter på stedet.⁹⁶⁰ I 1987 var to yngre kvinder involveret i et færdselsuheld. Da ordenspolitiet undersøgte deres personlige ejendele og bagage, fandt de forskelligt skriftligt materiale, der angiveligt stammede fra BZ-bevægelsen. Politiet tog kopier af materialet og PET's regionsafdeling underrettede Centralafdelingen om, at ”kvinderne er ikke orienteret om, at der er taget kopier af det trykte materiale, som lå frit tilgængeligt i bilen.”⁹⁶¹ I 1985 modtog PET et farvebånd fra Københavns Politi. Det stammede fra en skrivemaskine, der havde tilhørt *Organisationen til Oplysning om Atom-*

956 PET, emnesag: Notits, 13. august 1982.

957 RB: 2. juli 2008.

958 PET, emnesag: Notits, 11. september 1981 med fotokopier.

959 PET, personsag: Notits, 14. juli 1971.

960 Det fremgår af regionsafdelingens indberetninger, at der blev stjålet materiale af en forbipasserende. Ibid.: Notits, 14. og 23. juli 1971. PET havde endvidere en kilde, der havde adgang til den pågældendes papirer. Den pågældende PET-medarbejder, der udfærdigede notitsen, har over for Kommissionen oplyst, at han ingen erindring har om den konkrete sag. RB: 12. august 2008.

961 PET, emnesag: Notits, 5. januar 1988.

*kraft (OOA), og som ”har været leveret for evt. salg ...”*⁹⁶² Det fremgår ikke, hvordan politiet var kommet i besiddelse af skrivemaskinen.⁹⁶³

Observation

PET's observationstjeneste blev oprettet i 1952 som et led i reorganiseringen af efterretningstjenesterne. Københavns Politis Efterretningsafdeling (KE) blev i den anledning udvidet med en observationsafdeling (KE-2), der bestod af 15 kriminalpolitifolk. Det drejede sig om en afdelingsleder, to teknikere og tre hold a fire mand. KE-2 blev overført til PET's Centralafdeling, da KE blev nedlagt i 1966, og fik betegnelsen Afdeling V (senere Afdeling E og Afdeling 4). Der blev desuden oprettet observationshold i Odense, Kolding, Århus, Aalborg, Vejle og Esbjerg. I 1962 etablerede de små sønderjyske politikredse et fælles observationshold.

Observationstjenestens vigtigste opgave var at følge østblokdiplomaternes færden i København og i provinsen og dermed kortlægge deres *modus operandi* og identificere eventuelle danske kontakter. Diplomaterne, der for et stort antal vedkommende var officerer fra de sovjetiske og polske civile og militære efterretningstjenester, interesserede sig på deres udflugter især for militære installationer, civile nøglepunkter og militære øvelser. For at kunne følge diplomatvognenes færden uddelte PET fortegnelser over vognene til kontakter ved færgeoverfarter og andre, der dagligt færdedes på vejene, og tjenesten indledte et tæt samarbejde med FE. I midten af 1960'erne konstateredes en ”stagnation” i observationsarbejdet, men med oprettelsen af regionsafdelingerne i 1969 fulgte en udvidelse og professionalisering af regionernes observationshold.⁹⁶⁴

962 PET, emnesag: Københavns politi, til underretning, 5. maj 1985.

963 Den pågældende PET-medarbejder, der udfærdigede rapporten, har over for Kommissionen oplyst, at han ikke husker den pågældende eller lignende sager. RB: 2. juli 2008.

964 PET, administrativ sag: ”Kriminalkommissær Hans Christensens beretning til regionsafdelingsmødet den 4. og 5. november 1975 i centralafdelingen”. Observationstjenesten i regionsafdelingerne”, 3. november 1975. Jørn Bro har oplyst over for Kommissionen, at et af formålene med oprettelsen af regionsafdelingerne var at styrke observationsholdene i provinsen. Det er Bros vurdering, at denne reorganisering effektiviserede observationsholdene, idet PET kunne foretage observation i hele landet, og regionsafdelingernes hold kunne reagere hurtigt. RB: Jørn Bro, 13. november 2000. Kommissionen har afhørt flere PET-medarbejdere om observationsarbejdet i regionerne. RB: 5. maj 2004; 26. februar 2003; 11. juni 2002.

PET's observationstjeneste havde en relativ beskedent størrelse. I 1957 bestod KE-2 af 23 kriminalpolitifolk, der blev bistået af ni kvindelige observatører i København. Til sammenligning bestod observationstjenesten i Stockholm af ca. 100 mand og i Oslo af ca. 50 mand.⁹⁶⁵ PET's styrke på dette område var således en fjerdedel af Säpo's og halvdelen af POT's. Det er også et spørgsmål, hvor kvalificerede observatørerne var på dette tidspunkt. En iagttagere vurderede i 1964, at alle observatørerne ”mangler den nødvendige specialistuddannelse i dette særdeles vigtige arbejde” og beskrev KE-2's indsats som ”yderst dårligt”.⁹⁶⁶ Observationstjenesten voksede kun langsomt i løbet af den kolde krig: I 1971 omfattede Centralafdelingens Afdeling E (observation) 28 politifolk,⁹⁶⁷ i 1981 var personalet vokset til 38 medarbejdere,⁹⁶⁸ og ved starten af 1988 var observationstjenesten i Afdeling 4 på 41 medarbejdere.⁹⁶⁹ Det var gennemgående temaer i afdelingens årsberetninger i 1970'erne og 1980'erne, at det ikke var muligt at opfylde personalenormeringen, og at der hyppigt skete udskiftninger blandt de ansatte. Det betød, at der var mangel på erfarne og trænede observatører.⁹⁷⁰ I begyndelsen af 1970'erne klagede observationstjenesten også over samarbejdet med PET's sagsbehandlere, men det blev øjensynligt bedre med tiden.⁹⁷¹

Ud over den almindelige *skjulte observation* eller ”skygning”, hvor observatørerne søgte at følge målobjektets færden uden selv at blive opdaget, fandtes der forskellige former for observation. *Punktobservation* foregik ved, at observatørerne havde en fast placering og blot rapporterede om målobjektets passage. Det kunne for eksempel være kontakter ved færgeoverfarter. Ved *rekognoscering* ledte observatørerne efter målobjektet eller mistænkelig aktivitet i et område. *Kontraobservation* havde til formål at afdække, om et målobjekt, for eksempel

965 JM, ujournaliseret: ”Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser” [marts 1957].

966 JM, P.O.-sag: ”Ad P.E.T.”, udateret men stemplet 7. december 1964. Det fremgår af skrivelserne, at vedkommende bl.a. havde arbejdet 14 dage med personundersøgelser i afdeling I.

967 PET, administrativ sag: Afdeling E, Årsberetning 1971, 24. januar 1972.

968 Ibid.: ”Beretning om tjenesten i afdeling E 1981”.

969 Ibid.: ”Beretning om tjenesten i afdeling 4 1987”.

970 En jurist i PET har peget på, at fordelene ved at benytte politifolk, der var på en to-årig turnus fra det almindelige politi, var, at observatørerne ikke nåede at blive et kendt ansigt hos modparten. RB: 12. marts 2002.

971 PET, administrativ sag: Afdeling E, Årsberetning 1970, 19. januar 1971; Afdeling E, Årsberetning 1971, 24. januar 1972. Ifølge Jørn Bro fungerede observationstjenesten også som PET's ”kyllingefarm”, hvorfra man kunne hente politifolk med særlige evner for efterretningsarbejdet. RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

et kildeemne eller en dobbeltagent, blev skygget af modparten. I begyndelsen af 1970'erne begyndte PET tillige at anvende *klodsholdsobservation*, der havde til formål at tvinge modparten til at opgive sin aktivitet ved at gøre observationen åbenlys. Denne teknik blev fortrinsvis anvendt over for østlige efterretningsofficerer, der udspionerede militære installationer og lignende.⁹⁷²

Observationstjenesten benyttede sig af en række hjælpemidler i sit arbejde. Holdene havde et antal civile tjenestevogne til at følge efter diplomatbilerne. I begyndelsen af 1970'erne fik tjenesten desuden mulighed for at rekvirere fly fra flyvestation Vandel, der kunne benyttes til observation fra luften.⁹⁷³ Efter flere forsøg fik PET i 1980'erne mulighed for at benytte små radiosendere, så tjenesten på afstand kunne følge diplomatbilernes færden.⁹⁷⁴ Til at foretage skjult fotografiering havde PET en fotovogn,⁹⁷⁵ og observatørerne kunne desuden ueste tage billeder med fotografiapparater indbygget i bærbare tasker.⁹⁷⁶ Observationstjenesten benyttede også tv-overvågningskameraer og videoudstyr til at optage aktiviteter ved interessante målobjekter.⁹⁷⁷ I begyndelsen benyttede PET sig af miniatureradiosendere, der kunne være skjult på en person, til at optage sam-

972 For klodsholdsobservation se PET, administrativ sag: "Referat vedr. kvartalsmøde onsdag den 5. april 1972 i centralafdelingen med regionsafdelingslederne". RB: Jørn Bro, 14. november 2000. Der var uenighed i PET om betydningen af denne teknik, se PET, administrativ sag: "Kriminalkommisær Hans Christensens beretning til regionsafdelingsmødet den 4. og 5. november 1975 i centralafdelingen". Observationstjenesten i regionsafdelingerne", 3. november 1975. En negativ konsekvens af klodsholdsobservation kunne være, at observatørernes udseende dermed blev afsløret. Det fremgår imidlertid af materiale overdraget af en dobbeltagent i en østlig militær efterretningstjeneste, at PET's aggressive teknik hæmmede dens indsats i Danmark. Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989.

973 PET, emnesag: "Kriminalkommisær Hans Christensens beretning til regionsafdelingsmødet den 4. og 5. november 1975 i centralafdelingen". Observationstjenesten i regionsafdelingerne", 3. november 1975. Observationstjenestens bilpark var længe ret begrænset. I 1957 rådede KE-2 blot over tre vogne. JM, ujournaliseret: "Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser" [1957].

974 PET, administrativ sag: Notitser, 5. november 1977, 13. december 1976, 7. januar 1977, 24. januar 1977, 1. februar 1977, 17. februar 1984, 4. februar 1986 og 28. februar 1989. PET, emnesag: Notits, udateret. PET, administrativ sag: Skrivelse, 20. august 1987. Se også Ib S. Norgaard, *Spionjæger i Danmark*, s. 31-32.

975 PET, administrativ sag: "Resultatet af Gruppe I's overvejelser om emnet: Indhentning via teknik. Årsmødet 1980, Hanstholm, 30. april 1980".

976 PET, administrativ sag: Notitser, 7. marts 1974 og 11. april 1979. Se også Ib Norgaard, *Spionjæger i Danmark*, s. 26-31.

977 PET, administrativ sag: Notitser, 5. november 1975, 29. september 1976, 1. september 1981, 19. juli 1984 og 13. juni 1988.

taler, men på grund af risiko for, at samtalerne blev aflyttet og dermed opdaget, gik tjenesten i begyndelsen af 1970'erne over til at anvende minibåndoptagere af mærket NAGRA.⁹⁷⁸ De blev fortrinsvis anvendt af kilder og dobbeltagenter til optagelse af samtaler, men de kunne også benyttes af PET's observatører til at optage taler under demonstrationer eller samtaler under frokostmøder.⁹⁷⁹

Ifølge et notat, der blev udarbejdet af en jurist i PET til juristerne og afdelingslederne i 1979, indebar reglerne i retsplejeloven og straffeloven fra 1972, at aflytning af en samtale mellem andre, end den der aflytter, under brug af båndoptager forudsætter en forudgående retskendelse. Det anføres således: "Det kan herefter konkluderes, at anvendelse af båndoptagere under observationer, f.eks. i restauranter, ikke er lovlige uden retskendelse."⁹⁸⁰ Som nærmere anført nedenfor kan Kommissionen tilslutte sig denne vurdering. Der er fundet et enkelt eksempel efter udarbejdelsen af dette dokument på et møde i en restaurant, som efter alt at dømme blev aflyttet af PET's observatører ved hjælp af en skjult båndoptager.⁹⁸¹

Observationsarbejdet var ganske ressourcekrævende.⁹⁸² Flere tidligere medarbejdere i observationstjenesten har over for Kommissionen oplyst, at en observationsopgave kunne omfatte op til seks-otte mand.⁹⁸³ Da KE-2 i 1960 skulle observere SF's formand Aksel Larsen under hans hemmelige møder med en repræsentant for en udenlandsk efterretningstjeneste, blev der indsat seks politifolk fordelt i tre biler.⁹⁸⁴ Observationstjenesten bestod længe af tre hold a seks-otte mand (de blev senere udvidet til ti mand⁹⁸⁵), og PET var således kun i stand til at foretage få opgaver af denne størrelsesorden på samme tid. Andre observationsopgaver kunne dog løses af et mindre antal medarbejdere. Således blev

978 PET, administrativ sag; Notitsen, 16. marts 1972 med kontinuering og 7. juni 1972 med kontinuering.

979 "Det forekom vist, at PET medbragte båndoptagere til demonstrationer for at optage de mere opglejede taler." RB: Jørn Bro, 27. november 2000. PET's observatører anvendte under tiden også minibåndoptagere til at optage politikeres frokostmøder med østlige efterretningsofficerer. Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier (afsnittet om SF).

980 PET, emnesag; Notat, 19. marts 1979.

981 PET, operationssag; Observationsrapport, 25. august 1979.

982 Jf. RB: Henning Fode, 24. april 2001.

983 "Så vidt det var muligt, var man 2 mand i en bil, men der kunne være helt op til 8 mand involveret i en skygning." RB: 21. maj 2002. "Et observationshold bestod som regel af 6 personer, og de kørte typisk i flere biler. [...] Så vidst han husker, var de 6-8 mand på hvert hold." RB: 8. maj 2002.

984 Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier (afsnittet om SF).

985 RB: 22. oktober 2002; 22. maj 2002.

der gerne anvendt to observatører til at overvåge politikeres frokostmøder med østlige efterretningsfolk. Under alle omstændigheder lagde observationsopgaverne beslag på PET's begrænsede ressourcer, og det var derfor nødvendigt for tjenesten at prioritere sin indsats. Dette var også erfaringen hos en af de større udenlandske samarbejdspartnere, der hovedsagligt begrænsede anvendelsen af observationstjenesten til konkrete opgaver.⁹⁸⁶

Det er det generelle indtryk, at PET's observationsarbejde blev mere målrettet i løbet af den kolde krig, og at tjenesten i stigende grad prioriterede sin indsats. I de første årtier synes observationstjenesten kun i et vist omfang at være blevet indsat til konkrete efterforskningsopgaver, og tjenesten bestemte således ofte selv, hvordan dens ressourcer skulle anvendes. Det fremgår således af Afdeling E's egne opgørelser i 1972, at 50 % af opgaverne blev udført efter rekvisition fra sagsbehandlerne, mens de resterende 50 % blev udført på eget initiativ. Afdelingen iværksatte således selv observationsopgaver efter læsning af aflytningsrapporter og analyser af for eksempel fjendtlige efterretningsofficerers handlemønstre.⁹⁸⁷ Tidligere havde afdelingen anvendt op til en tredjedel af sine ressourcer på "spontane patruljeobservationer",⁹⁸⁸ hvilket formentlig dækkede over, at observatørerne på egen hånd ledte efter efterretningsofficerer, der færdedes uden for ambassaden, eller andre mistænkelige aktiviteter (også kaldet "frit rov"). Afdelingen blev imidlertid efterhånden opmærksom på, at de bedste resultater blev opnået ved opgaver, der var veldefinerede, som blev udført i et tæt samarbejde med sagsbehandlerne, og som blev anvendt sammen med andre virkemidler.⁹⁸⁹ Der blev indført en fast procedure, hvor sagsbehandlerne ved hjælp af et skema kunne bestille observationer (ved hastende opgaver kunne det ske mundtligt), og i 1976 var andelen af observationsopgaver efter rekvisition steget til 70 %, mens afdelingens egne opgaver udgjorde 30 %.⁹⁹⁰

Hovedparten af observationsopgaverne under den kolde krig var rettet mod personalet ved østblokambassaderne, fortrinsvis russere, polakker og østtyskere, hvoraf en del var mistænkt for at være efterretningsofficerer, der opererede under diplomatisk dække. Ifølge Afdeling E's første opgørelse over fordelingen af

986 PET, ujournaliseret: "Notits vedrørende studierejse 21/5 – 26/5 1962".

987 PET, administrativ sag: Afdeling E, Årsberetning 1972, 16. marts 1973.

988 Ibid.: Afdeling E, Årsberetning 1971, 24. januar 1972.

989 Ibid.: Afdeling E, Årsberetning 1977, 26. januar 1978. PET, administrativ sag: "Udkast. Observationstjenestens formål", 3. november 1976.

990 PET, administrativ sag: Afdeling E, Årsberetning 1976, 7. juli 1977.

opgaver i 1979 omhandlede 56 % af rekvisitionerne østlig efterretningsaktivitet.⁹⁹¹ Det var observatørernes opgave at rapportere om personalets aktiviteter og at identificere deres danske kontakter.⁹⁹² Tjenesten fotograferede medlemmerne af det sovjetiske ambassadepersonale og i et vist omfang deres danske kontakter, som blev samlet i et fototek.⁹⁹³

Observationen af østlige efterretningsfolk medførte således også, at tjenesten overvågede deres danske kontakter i de politiske miljøer. KE-2 var således involveret i optrevlingen af *Runa-sagen* i 1959, hvor flere kommunister havde udført spionage for østlige tjenester.⁹⁹⁴ PET synes også i et vist omfang at have holdt *Kampagnen mod Atomvåben (KmA)* under overvågning i 1963, og tjenesten noterede sig en TASS-korrespondents tilstedeværelse.⁹⁹⁵ En person med tilknytning til SF, der var bosiddende i DDR, blev under sine hyppige besøg i Danmark mellem 1962 og 1964 holdt under observation. Den pågældende var mistænkt for at fungere som kurer for den østtyske efterretningstjeneste MfS/HVA.⁹⁹⁶ Fra 1966 til 1968 blev en række af SF-folketingsmedlemmet Gert Petersens frokost- og middagsmøder med polske og sovjetiske diplomater holdt under observation. Det samme skete for partifællen Pelle Voigt i 1983, da han ved to lejligheder mødtes med en GRU-officer.⁹⁹⁷ Flere radikale og socialdemokratiske politikere, der havde kontakt med KGB-officerer, blev også holdt under observation.⁹⁹⁸ Endelig blev en sovjetisk fagforeningsdelegation, der havde besøgt *Arbejdernes Fællesorganisation* i 1971, holdt under observation,⁹⁹⁹ ligesom et møde i 1980 mellem folk fra *Fælles Kurs Klubben* og den sovjetiske ambassade.¹⁰⁰⁰

991 PET, administrativ sag: "Vedr.: Beretning om tjenesten i Afdeling E 1979", februar 1980.

992 Kommissionen har afhørt en række medarbejdere i observationstjenesten. RB: 21. maj 2001; 22. oktober 2002; 21. februar 2001; 22. maj 2002; 13. januar 2004.

993 PET, administrativ sag: Afdeling E, Årsberetninger 1971 og 1974. Ifølge denne kilde havde PET's fotosamling på det sovjetiske ambassadepersonale en dækningsgrad på 95-100%.

994 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989 (afsnittet om spionage fra østtysk område).

995 Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Atomkampagnen).

996 Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier (afsnittet om SF).

997 Ibid. (afsnittet om SF).

998 Ibid. (afsnittene om Det radikale Venstre og Socialdemokratiet).

999 Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

1000 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om FKK).

Fra midten af 1970'erne ændredes PET's prioriteringer, og observationstjenesten beskæftigede sig i stigende grad med opgaver i forbindelse med forskellige uroligheder og ulovlige aktioner. "Urofronten" er første gang nævnt som et arbejdsfelt i afdelingens årsberetninger i 1976,¹⁰⁰¹ og det følgende år konstateredes en "stigende tendens" i uro-afdelingens rekvireringer.¹⁰⁰² Afdelingens egne opgørelser viste, at andelen af de rekvirerede opgaver, der omfattede uroområdet, voksede fra 9,8 % i 1979¹⁰⁰³ til 13 % det følgende år.¹⁰⁰⁴ Denne udvikling hang også sammen med, at PET i stigende grad fik til opgave at fungere som en varslings-tjeneste for det øvrige politi. PET skulle således indhente forhåndsoplysninger om planlagte uroligheder og ulovlige aktioner i forbindelse med demonstrationer, aktioner og faglige konflikter. I 1981 begyndte observationstjenesten tillige at yde assistance til det øvrige politi.¹⁰⁰⁵

PET holdt øje med flere forskellige former for politisk-ideologisk prægede aktiviteter, som tjenesten havde erfaring for kunne udvikle sig til uroligheder eller ulovlige aktioner. PET's overvågning af demonstrationer vil blive beskrevet i det følgende afsnit. En anden form for "uro" omfattede ulovlige aktioner som blokader i forbindelse med faglige konflikter. Fra midten af 1970'erne blev politiet i stigende grad sat ind for at bryde ulovlige blokader, og PET's observationstjeneste deltog således i konflikterne mod *Berlingske Tidende* i 1977 og *Central Tryk* i Taulov i 1981, havnearbejderkonflikten i 1983, *La Cabana*-konflikten i 1984, protestaktionerne ved Folketingets åbning i 1985 og demonstrationer mod overenskomstforhandlinger i 1989.¹⁰⁰⁶ Endelig holdt PET i stigende grad øje med planer om ulovlige aktioner. Det kunne være forsøg på at forstyrre offentlige møder, politisk motiveret hærværk, besættelser, ta'-selv aktioner, ildspåsættelse eller sprængstofattentater. Fra slutningen af 1960'erne holdt PET's observatører således øje med venstrefløjsaktivister, der planlagde uroligheder under de årlige Rebildfestligheder, og i 1980'erne måtte observationstjenesten i stigende grad sætte ressourcer ind på overvågningen af BZ-bevægelsen. I 1983 oprettede tjenesten et særligt "Nørrebro-hold", der havde til opgave at observere BZ'ernes aktiviteter og holde Afdeling C (uro og subversion) og Københavns Politi underrettet om

1001 PET, administrativ sag: Afdeling E, Årsberetning 1976, 7. juli 1977.

1002 Ibid.: "Vedr.: Beretning om tjenesten i afdeling E i 1977", 26. januar 1978.

1003 PET, administrativ sag: "Vedr.: Beretning om tjenesten i afdeling E 1979", februar 1980.

1004 Ibid.: "Beretning om tjenesten i afdeling E 1980".

1005 Ibid.: "Beretning om tjenesten i afdeling E 1981".

1006 Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

udviklingen. Indsatsen på Nørrebro udgjorde alene 20,9 % af observationstjenestens rekvisitioner.¹⁰⁰⁷ Det betød, at en femtedel af observatørholdenes bundne opgaver omfattede overvågning af BZ-bevægelsen.¹⁰⁰⁸

Opgaver på terrorområdet optog også observationstjenesten i 1970'erne og 1980'erne, selv om der synes at have været tale om en faldende tendens i det sidste årti. I 1977 rapporterede afdelingen om ”tiltagende, mangeartede opgaver for terror-afdelingen”,¹⁰⁰⁹ og i 1979 udgjorde terroropgaver 34,1 % af observationsrekvisitionerne.¹⁰¹⁰ Dette tal faldt dog til 7,8 % i 1983.¹⁰¹¹ PET interesserede sig først og fremmest for at følge repræsentanter for palæstinensiske organisationer som PLO og PFLP, der var mistænkt for at være involveret i terroraktiviteter. I den forbindelse observerede tjenesten også møder med danske politikere og aktivister.¹⁰¹² Således observerede og fotograferede PET flere møder i slutningen af 1970'erne mellem *VS'ere* og PFLP-folk.¹⁰¹³ Tjenesten observerede også møder arrangeret af forskellige *Palæstina-grupper* og delegationsgrupper, der besøgte Mellemøsten.¹⁰¹⁴ Danske aktivisters møder med folk fra *Provisional Sinn Fein*, det irske politiske parti, der sammen med *Provisional Irish Republican Army (PIRA)* dominerede den irske uafhængighedsbevægelse, og andre organisationer, der var mistænkt for terror, blev også i et vist omfang overvåget.¹⁰¹⁵ Den politisk-ideologisk prægede gruppe, der tiltrak sig størst opmærksomhed fra PET's observationstjeneste, var dog formentlig *Appel-gruppen*, hvis medlemmer i flere perioder blev holdt under observation.¹⁰¹⁶

1007 PET, administrativ sag: ”Beretning om tjenesten i afdeling E 1983”, 28. februar 1984.

1008 PET måtte ansøge om øgede ressourcer for at kunne udføre BZ-overvågningen. PET, emnesag: Ole Stig Andersen til Rigspolitechefen, 17. marts 1983. For problemerne i forbindelse med den intensive-rede BZ-overvågning: PET, administrativ sag: ”Notat. Vedr. særlige observationer mod BZ-objekter mv.”, 13. april 1988.

1009 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Beretning om tjenesten i afdeling E i 1977”, 26. januar 1978.

1010 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Beretning om tjenesten i afdeling E 1979”, februar 1980.

1011 Ibid.: ”Beretning om tjenesten i afdeling E 1983”, 28. februar 1984.

1012 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj.

1013 Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier (afsnittet om VS).

1014 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj.

1015 PET, emnesag: Notits, 20. juli 1987.

1016 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om Appel-gruppen). Observationstjenesten nævnte i 1986 Appel-gruppen som en af de mest ressourcekrævende opgaver. PET, administrativ sag: ”Beretning om tjenesten i afdeling 4 (OBS og teknik) 1986”, 6. april 1987.

Det fremgår således, at observationstjenestens arbejde blev mere målrettet fra begyndelsen af 1970'erne, og at den i højere grad blev koordineret med Centralafdelingens efterforskning. Efter alt at dømme betød den en mere effektiv udnyttelse af ressourcerne og en højere kvalitet af de indhentede oplysninger. Selv om kontraefterretningsområdet fortsat udgjorde den væsentligste del af indsatsen, fik uro- og terrorområderne en stadig større betydning i slutningen af perioden. Dette hang sammen med, at den internationale terrorisme i stigende grad udgjorde en del af det samlede trusselsbillede, og at PET i højere grad kom til at fungere som en varslingstjeneste for det øvrige politi i forbindelse med planlagte uroligheder og ulovlige aktioner. I 1980'erne benyttede observationstjenesten betydelige ressourcer på at overvåge demonstrationer, faglige konflikter og BZ-bevægelsen. Det kunne indebære en fare for, at indsatsen mod fjendtlig efterretningsvirksomhed blev nedprioriteret, hvilket blev bemærket af Afdeling 4 i begyndelsen af 1986: ”Denne tendens afspejler formentlig ændringer i den politiske situation mere end et ønske fra P.E.T.s side om at nedprioritere vore oprindelige opgaver: bekæmpelse af spionage, og det er afdelingens håb, at fremtiden vil vise en tilbagevenden til mere ”normale” tilstande.”¹⁰¹⁷

Observation af demonstrationer

PET havde lige siden reorganiseringen af efterretningstjenesterne i begyndelsen af 1950'erne haft til opgave at følge nogle former for demonstrationer.¹⁰¹⁸ Ifølge tjenestens rundskrivelse nr. 14 fra december 1953 skulle personalet og kontakt-

¹⁰¹⁷ PET, administrativ sag: ”Beretning om tjenesten i afdeling 4 (Obs og teknik) 1985”, 10. marts 1986.

¹⁰¹⁸ PET's overvågning havde hjemmel i Grundlovens § 79 om forsamlingsfrihed: ”Offentlige forsamlinger har politiet ret til at overvåge.” Jf. Henning Koch, *Demokrati – slå til! Statslig nødret, ordenspoliti og frihedsrettigheder 1932-1945* (Gyldendal, 1994), s. 63-65. De nærmere retningslinjer for politiets opgaver i forbindelse med demonstrationer og offentlige møder var fastlagt i politilovene fra 1863 og 1871. For Københavns politis praksis i forbindelse med demonstrationer: PET, ujournaliseret: Udtalelse fra Politidirektøren i København til Justitsministeriet, 30. april 1969. I det følgende besvares folketingsspørgsmål nr. 143 (”Overvåger PET systematisk alle demonstrationer? Hvis ja, er dette så foreneligt med PET's opgaver som beskrevet i PET-redegørelsen kapitel 2?”); nr. 144 (”Hvordan adskilles PET's opgaver fra de almindelige politiopgaver i forbindelse med en demonstration?”); nr. 145 (”Kan personer, der har deltaget i en lovlig demonstration, blive registreret i PET på dette grundlag?”).

mændene i politikredsene indberette demonstrationer, der var ”foranstaltet eller udnyttet” af de organisationer, der var af efterretningsmæssig interesse.¹⁰¹⁹ Det ville på daværende tidspunkt fortrinsvis dreje sig om kommunistiske arrangementer. PET var særligt interesseret i oplysninger om demonstrationernes ”formål, forløb, ledere og særlige aktive deltagere.”¹⁰²⁰ I takt med at mere militante grupper på venstrefløjen voksede frem i 1960’erne, ændrede PET’s truselsbillede sig, og i 1969 blev de organisationer, der var af efterretningsmæssig interesse i forbindelse med demonstrationer, defineret som ”aktionsgrupper og lignende, der bruger udenomsparlamentariske metoder såsom vold eller hærværk til fremme af deres formål ... ” Centralafdelingen indskærpede behovet for, at indberetningerne indeholdt ”fyldige oplysninger.”¹⁰²¹ Det blev dog samtidig understreget, at mens medlemmer af ”urogrupper” var registreringsværdige, så var grupper, ”som anmelder eller deltager i demonstrationer eller foretager ulovlige plakatoptklæbninger” ikke emner for registrering.¹⁰²² Det betød i praksis, at demonstranter, der blev anholdt i forbindelse med ulovlige aktioner, kunne registreres, mens demonstrationsanmeldere og deltagere blev noteret i arbejdskartotekerne.

PET modtog et stort antal indberetninger om kommunistisk arrangerede møder og demonstrationer.¹⁰²³ Tjenesten overvågede også de store Vietnamdemonstrationer og demonstrationerne i forbindelse med Verdensbankmødet i København i 1970.¹⁰²⁴ Der er i PET’s arkiv bevaret et betydeligt antal sager fra slutningen af 1960’erne og frem til 1989 om et bredt spektrum af demonstrationer.¹⁰²⁵ Materialet omfatter således demonstrationer arrangeret af forskellige

1019 PET, administrativ sag: Rundskrivelse nr. 14/1953, 11. december 1953.

1020 Ibid.

1021 PET, ujournaliseret (”Den Røde”): ”Bestemmelser vedrørende Politiets Efterretningstjeneste” (1969), Del III, Indberetninger, s. 3.

1022 Ibid.: Del IV, Registrering, s. 4.

1023 PET, Emnekartotek: ”DKP – møder”.

1024 Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET’s overvågning af protestbevægelser (afsnittene om Vietnambevægelsen og Verdensbankmødet).

1025 Den følgende beskrivelse bygger på Kommissionens gennemgang af de bevarede demonstrationssager 1968-1989. Sagerne om demonstrationer udgør en underkategori af emnet ”illegal virksomhed”. Det skal forstås sådan, at PET var interesseret i demonstrationer, der var arrangeret af organisationer af efterretningsmæssig interesse (f.eks. kommunisterne), som blev udnyttet af disse organisationer, eller demonstrationer, der kunne forventes at udvikle sig til uroligheder. PET var således ikke interesseret i demonstrationerne i sig selv og kan således ikke siges at have overvåget dem alle systematisk. Det var da også et mindretal, der kan siges at være blevet aktivt overvåget.

venstrefløjsgrupper, solidaritetsgrupper, uddannelsessøgendes organisationer, faglige organisationer, fredsgrupper, kvindebevægelser, miljøorganisationer osv. I praksis foregik sagsbehandlingen således, at PET modtog kopier af demonstrationsanmeldelserne fra Færdselspoliti- og Beredskabsafdelingen. Undertiden modtog tjenesten også forhåndsuplysninger om demonstrationerne fra kilder i de involverede grupper eller fra pressen. Hovedparten af demonstrationerne synes ikke at have været holdt under observation, og sagerne består ofte blot af anmeldelsen, eventuelle avisudklip og uddelt materiale samt en kort notits om demonstrationen. I mange tilfælde har sagsbehandleren blot noteret deltagerantallet, og at demonstrationen forløb roligt og uden nogen form for uroligheder. Disse oplysninger synes i de fleste tilfælde at være indhentet fra politiet, pressen eller tjenestens kilder.

Det var som sagt kun et mindretal af demonstrationerne, der blev holdt under observation af PET's medarbejdere. Årsagerne synes i de fleste tilfælde at have været, at tjenesten havde forhåndsuplysninger om ulovlige aktioner, eller at man frygtede, at medlemmer af "urogrupper" kunne tænkes at foranstalte uroligheder. Tjenesten var særligt opmærksom på faren for uroligheder foran eller angreb på udenlandske ambassader. Det var ofte medarbejdere fra uro- eller terrorområdet, der overværede demonstrationerne, men undertiden blev holdt fra observationstjenesten indsat. Observatørerne fulgte udviklingen og forsøgte at identificere talere og deltagere. Det skete derimod relativt sjældent, at demonstrationsdeltagerne blev fotograferet.¹⁰²⁶ De indhentede oplysninger om demonstrationer blev bl.a. benyttet af uro-afdelingen til at udarbejde månedlige oversigter over "demonstrationer og anden politisk uroaktivitet".¹⁰²⁷ Afdelingen udarbejdede også årlige oversigter, der indeholdt fortegnelser over demonstrationernes arrangører, formål, sted og deltagerantal, samt en analyse af udviklingen.¹⁰²⁸

1026 Jørn Bro har oplyst over for Kommissionen, at spørgsmålet om fotografering af demonstrationer blev debatteret i 1970'erne: "Generelt fandt der ikke fotografering sted, men det kunne forekomme, at der var enkelte personer, man prøvede at fotograferer i bestemte situationer. PET havde ikke et billedkartotek. Man tog ikke billeder af demonstranter generelt, og man benyttede ikke et billedkartotek. Oplysninger herom er myter. Man overvejede at opbygge et sådant kartotek, men undlod det." RB: Jørn Bro, 27. november 2000.

1027 PET, administrativt sag: Oversigter over demonstrationer og anden politisk uroaktivitet, 1969-1980.

1028 For et eksempel: PET, emnesag: "Vedr.: Oversigt over større demonstrationer og aktioner i 1978", 17. januar 1979.

Observation af politiske og faglige møder

Spørgsmålet om efterretningstjenestens observation af politiske og faglige møder må anses for at være et kontroversielt emne. Selv om sådanne møder var offentlige, og tjenestens medarbejdere således havde adgang til at overvære dem på lige fod med andre borgere, kunne overvågning af sådanne arrangementer anses for at være et indgreb i den frie politiske og faglige debat. Hvis borgerne fik mistanke om eller kendskab til en sådan overvågning, kunne det lægge en dæmper på deres lyst til at deltage i den politiske og faglige debat og dermed indskrænke ytringsfriheden. På den anden side havde PET til opgave at forhindre og afværge anslag mod statens sikkerhed og den indre samfundsorden, og tjenesten havde derfor en interesse i at følge udviklingen blandt yderliggående aktivister og grupperinger.

Principperne for efterretningstjenestens overvågning af politiske møder stammer fra et møde i Justitsministeriet i maj 1947 med deltagelse af bl.a. justitsminister Aage Elmquist, departementschef Eivind Larsen, Rigspolitechefen, REA's chef statsadvokat Troels Hoff og Politidirektøren for Københavns Politi. I forbindelse med en drøftelse af ministerens cirkulære for efterretningstjenestens virksomhed redegjorde de tilstedeværende politifolk for politiets praksis med overvågning af politiske møder. Det fremgik, at politiet havde overvåget offentlige møder arrangeret af det tyske mindretal i Sønderjylland samt visse yderliggående grupper som D.N.S.A.P og 6. Maj-foreningen. Politiets ledelse understregede nødvendigheden af at kunne følge "saadanne Bevægelser af særlig Karakter" men tilføjede, at man "ikke havde nogen særlig Interesse i at modtage Indberetninger om Forløbet af større politiske Møder." Ministeren gav sin tilslutning til politiets ønsker, idet han understregede, at overvågningen skulle begrænses til møder, "hvor der forelaa Mistanke om at ulovlig Virksomhed fandt sted", mens politiet "som en almindelig Regel" i øvrigt skulle afholde sig fra at overvåge offentlige politiske møder. Ministeren mente, at det kunne være af interesse for politiet at indhente viden om tilslutningen og reaktionen på visse grupperes møder.¹⁰²⁹ Der var således tale om, at efterretningstjenesten kun måtte overvåge yderliggående grupperes møder og/eller møder, hvor der var mistanke om ulovlige aktiviteter.

1029 JM, P.O.-sag: "Møde hos Justitsministeren den 7. maj 1947 angaaende Politiets Efterretningsvirksomhed".

PET-personalets og kontaktmændenes pligt til at indberette offentlige møder, der blev afholdt af visse grupperinger, blev fastlagt i den tidligere omtalte rundskrivelse fra december 1953. Det hed her, at Centralafdelingen bl.a. ønskede indberetninger om offentlige møder afholdt af ”organisationer og sammenslutninger, der som følge af formål eller arbejdsmetoder kan være af efterretningsmæssig interesse.” Tjenesten var således interesseret i oplysninger om offentlige og lukkede møder ”med angivelse af tid og sted for mødets afholdelse, talere og deltagerantal og så vidt muligt med referat af det passerede.”¹⁰³⁰ Det fremgår som nævnt ikke klart, hvilke organisationer, der var tale om, men på dette tidspunkt var PET primært optaget af at følge *DKP*, kommunistiske frontorganisationer og kommunistisk infiltration i fagbevægelsen og andre bevægelser og statsinstitutioner. Senere blev tjenestens overvågning udvidet til at omfatte andre grupper og partier på venstrefløj.

I 1950'erne holdt observationstjenesten KE-2, observationsholdene i provinsen og kontaktfolkene i politikredsene i et vist omfang kommunistiske møder under observation. Observatørerne indberettede indholdet af talerne og forsøgte at identificere tilhørerne.¹⁰³¹ Efter oprettelsen af *Socialistisk Folkeparti* i 1959 blev dets møder også overvåget i forsøget på at fastslå, om partiet var en kommunistisk dækorganisation eller et demokratisk parti. I nogle tilfælde noteredes deltagerens bilnumre, og partiformand Aksel Larsens valgmøder synes at være blevet systematisk indberettet i 1964.¹⁰³² Derimod synes *Venstresocialisterne* ikke at have været udsat for en systematisk observation af partiets offentlige møder, hvilket kan hænge sammen med, at partiet blev oprettet få måneder før regeringserklæringen i 1968, der forbød registrering alene på grundlag af lovlig politisk aktivitet.¹⁰³³ Fra slutningen af 1960'erne og frem til den kolde krigs afslutning blev en række møder arrangeret af Vietnambevægelsen, venstrefløjsgupper, solidaritetsgrupper, BZ-bevægelsen, antiracister, venskabsforeninger og miljøgrupper holdt under observation.¹⁰³⁴

To andre kategorier af politisk-faglige møder blev i perioder holdt under observation. I 1970'erne blev nogle 1. maj-møder i Fælledparken i København og i nogle provinsbyer holdt under observation, og i et enkelt tilfælde blev talerne fra

1030 PET, administrativ sag: Rundskrivelse nr. 14/1953, 11. december 1953.

1031 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989.

1032 Se Kommissionens beretning, bind 7, om PET's overvågning af de politiske partier (afsnittet om SF).

1033 Ibid. (afsnittet om VS).

1034 PET, forskellige emnesager.

yderliggående grupper fotograferet. Den umiddelbare årsag til overvågningen synes at have været, at efterretningstjenesten frygtede, at militante grupper ville anvende arrangementerne til at foranstalte uroligheder eller ulovlige aktioner. Overvågningen gav imidlertid også PET oplysninger om de forskellige venstrefløjspartier og gruppers standpunkter, styrke og ledende aktivister.¹⁰³⁵ I slutningen af 1980'erne blev flere offentlige møder arrangeret af *Tillidsmandsringen*, et netværk af faglige tillidsmænd på venstrefløjen, holdt under observation. Årsagen var, at netværket tidligere havde organiseret blokader og andre ulovlige aktioner i forbindelse med faglige konflikter. I et tilfælde blev deltagerne i et møde i Metalhuset i København videofilmnet og identificeret, og i et andet tilfælde blev mødedeltagernes bilnumre noteret og indberettet.¹⁰³⁶

Kommissionen har ikke fundet oplysninger, der kan bekræfte en formodning om, at observatører fra PET skulle have benyttet ægte eller falske pressekort til at overvære et pressemøde arrangeret af BZ-bevægelsen.¹⁰³⁷

Pasfotografering

Som et led i PET's kontrol med personer, der havde kontakt til østblokken, af-fotograferede PET under den kolde krig i et vist omfang østrejsendes pas ved ind- og udrejse.¹⁰³⁸ Den ene målgruppe omfattede personalet ved østblokkens repræsentationer i Danmark. PET havde desuden en aftale med Udenrigsministeriet om, at nyankomne ambassadefolks pas blev videregivet til tjenesten, som

1035 Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989 (afsnittet om 1. maj-møder).

1036 Ibid. (afsnittet om overvågningen af Tillidsmandsringen).

1037 I 1987 bad Dansk Journalistforbund om Rigspolitichefens kommentarer til forlydender om, at "et medlem af politikorpset" ved hjælp af et pressekort overværede et pressemøde med en gruppe BZ'ere i forbindelse med husbesættelsen i Ryesgade i 1986. PET, administrativ sag: Tove Hygum Jakobsen til Rigspolitichef Ivar Boye, 16. november 1987. PET's chef Henning Fode oplyste over for Rigspolitichefen, at PET ikke havde noget kendskab til hændelsen, og at personalet havde bekræftet, "at man ikke kunne drømme om at optræde under foregivende af at være journalist." Ibid.: Henning Fode til rigspolitichef Ivar Boye, 22. december 1987. Kommissionen har ikke fundet nogen oplysninger i PET's arkiv, der giver anledning til at betvivle denne forklaring.

1038 I det følgende besvares folketingsspørgsmål nr. 289 ("Blev alle pas ved udrejse af Danmark til lande i Østeuropa med kommunistisk styre rutinemæssigt affotograferet i et tidsrum cirka fra 50'erne til 1990? I bekræftende fald: Hvorfor? Blev oplysningerne arkiverede? Er de blevet slettet og i givet fald hvornår?").

affotograferede dem og sendte dem tilbage. Således havde PET konstant kontrol med det østlige ambassadepersonale.¹⁰³⁹ Den anden målgruppe var danske statsborgere, der havde tætte kontakter til de kommunistiske regimer i Østeuropa. Det var tjenestens erfaring, at de østlige efterretningstjenester søgte at hverve besøgende fra Vesten på sit eget territorium, hvor de vestlige tjenester ikke havde mulighed for at overvåge dem. Østrejser var en af begrundelserne for personregistreringen i PET. Affotografering af pas kunne også give tjenesten et indblik i de pågældendes øvrige rejseaktivitet.¹⁰⁴⁰ Endelig affotograferede PET også statsborgere fra flere lande efter aftale med de respektive landes efterretningstjenester.¹⁰⁴¹ Pasfotograferingen gav således også PET materiale, som det kunne bruge til at ”bytte” mod oplysninger fra udlandet.

I 1948 anskaffede REA det første kamera til pasfotografering, som blev placeret i Fremmedafdelingen. Senere samme år blev der opstillet seks kameraer ved de seks vigtigste grænsekontrolstationer. I 1951 blev det første kamera opstillet ved paskontrollen i Kastrup Lufthavn, og med tiden blev antallet udvidet til 20 kameraer.¹⁰⁴² Affotograferingen foregik ved hjælp af et elektriskdrevet *Robot*-kamera, der var placeret i et lydisoleret skab over paskontrollørens bord, og som blev udløst ved hjælp af en fodpedal. Samtidig med at kontrolløren gennembladede passet og stemplede det, blev det fotograferet uden at den pågældende rejssende opdagede det.¹⁰⁴³ Effektiviteten af fotograferingen var imidlertid afhængig af paskontrollørernes motivation. Nogle kontrollører var ivrige og fotograferede

1039 RB: 20. marts 2001; 21. marts 2001. PET, ujournaliseret: ”Vedr.: Fotografering af Østdiplomaters pas ved indrejse over Kastrup lufthavn”, 4. januar 1965.

1040 Rejsekontrollen blev bl.a. benyttet til at identificere deltagerne i kommunistiske møder og skolingkurser i østlandene. PET, ujournaliseret: Notits, 29. december 1964; ”Udfindelse af deltagere i kommunistisk skolingsvirksomhed i Sovjetunionen og Østtyskland ved hjælp af rejsekontrollen”, 28. december 1964. PET kunne også via rejsekontrollen følge mistænkte agenter og egne dobbeltagenters kontakt med østblokken. Ibid.: Notits vedlagt ”Vedr.: Pasfotografering i Gedser”, udateret; Politiets Efterretningstjeneste, ”Affotografering af danske statsborgeres pas ved ind- og udrejse fra og til et Østblokland via paskontrollen i Kastrup lufthavn og i Gedser”, 6. januar 1965.

1041 Ibid.: ”Vedr.: Affotografering af pas”, 29. december 1964; ”Affotografering af udlændinges pas ved ind- og udrejse fra og til et Østblokland via paskontrollen i Kastrup lufthavn og i Gedser”, 6. januar 1965.

1042 PET, administrativ sag: ”Vedr. pasfotografering”, 27. september 1973. I fremmedafdelingen foregik der fotografering af pas i forbindelse med kontrollen med udrejser til østblokken. RB: 11. oktober 2000.

1043 PET, administrativ sag: ”Beskrivelse af kameraanlæg til brug ved pasfotografering”, 13. juni 1961. Ib Norgaard har beskrevet systemet i *Spionjæger i Danmark*, s. 121-125.

mere, end PET havde bedt om, mens andre var modvillige og foretog utallige optagelser af dagens kalender, hvorved der var mindre film til pasfotografierne.¹⁰⁴⁴

Rejsende til Østtyskland tiltrak sig særligt efterretningstjenestens interesse, idet det var velkendt, at den østtyske efterretningstjenestes udlandsafdeling MfS/HVA forsøgte at hverve sympatisører blandt de besøgende vesterlændinge. Mellem 1958 og 1975 afholdt DDR de årlige Østersøuger, der havde til formål at tiltrække udlændinge og påvirke dem til at støtte ønsket om Vestens diplomatiske anerkendelse af DDR. De årlige Leipzig-messer blev også benyttet af MfS/HVA til at forsøge at hverve vestlige borgere. Der var udstationeret en dansk kriminalbetjent på færgen på overfarten Gedser-Warnemünde, som stemplede og affotograferede de rejsendes pas.¹⁰⁴⁵ I 1963 blev den danske færge afløst i sommermånederne af en østtysk færge. Det medførte, at PET opsatte fotografisk udstyr i paskontrolboksene i Gedser. Her blev skandinaviske statsborgere, vesttyskere og østblokdiplomaters pas affotograferet. Ifølge Arne Nielsen var det dog kun de danske statsborgere, hvis rejser ”skønnes at stå i forbindelse med et kommunistisk arrangement i et østblokland, eller der knytter sig en særlig sikkerhedsmæssig interesse til den person, som er rejst”, der blev registreret.¹⁰⁴⁶ Pasfotograferingen blev imidlertid afsløret i slutningen af 1964,¹⁰⁴⁷ hvilket fik justitsministeren til at fastslå, at politiet ”indtil videre” skulle ophøre med at fotografere danske statsborgeres pas. Ministeren tilføjede dog, at det ikke betød, der ikke i fremtiden ville blive ført kontrol med de rejsende.¹⁰⁴⁸ Det medførte, at den hidtidige systematiske affotografering af alle danske statsborgere, der rejste til og fra østblokken, blev stoppet.¹⁰⁴⁹ Efter alt at dømme blev pasfotograferingen efterfølgende begrænset til diplomatisk personale fra Sovjetunionen, Polen, Øst-

1044 PET, administrativ sag: ”Vedr. fotografering i Kastrup lufthavn”, 8. februar 1971.

1045 PET, administrativ sag: ”Vedr.: Kameraudstyr til brug på Gedser-Warnemünde-overfarten”, 30. august 1961. JM, ujournaliseret: ”Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser” [marts 1957]. RB: Jørn Bro, 24. august 2005; 22. maj 2001.

1046 PET, ujournaliseret: Arne Nielsen, ”Vedr.: Pasfotografering ved paskontrollen i Gedser”, 14. december 1964.

1047 ”Pas-oplysninger til de hemmelige kartoteker”, *Politiken*, 16. december 1964; ”Pasfotografering havner i de hemmelige kartoteker”, *Information*, 16. december 1964. PET, ujournaliseret: Notits, 14. december 1964.

1048 *Folketingstidende* 1964/65, spalte 1920. Justitsministerens ordre til PET findes i: PET, ujournaliseret: Arne Nielsen, notat, 8. januar 1965.

1049 PET, ujournaliseret: Arne Nielsen, ”Redegørelse vedrørende Politiets Efterretningstjenestes registreringer”, 5. januar 1970, vedlagt Arne Nielsen til departementschef Niels Madsen, 6. januar 1970. .

tyskland, Kina og Den forenede arabiske Republik. I en periode omkring 1970 blev desuden alle statsborgere af arabisk herkomst affotograferet,¹⁰⁵⁰ hvilket formentlig skyldtes frygten for terroranslag fra Mellemøsten efter seksdageskrigen i 1967. Ifølge en notits fra 1971 blev danske statsborgeres pas ”principielt” ikke længere fotograferet.¹⁰⁵¹

Kommissionen har ikke fundet nogen holdepunkter for en antagelse om, at PET skulle have genoptaget den systematiske affotografering af danske statsborgere pas efter 1965.¹⁰⁵² Per Larsen, der var kriminalinspektør fra 1983, har oplyst over for Kommissionen, at den rutinemæssige fotografering af østrejsende efterhånden ebbede ud, ”og affotografering af pas skete mest efter anmodning.”¹⁰⁵³ I 1982 klagede en regionsafdelingsleder over, at han ved en tilfældighed havde opdaget, at PET havde genoptaget pasfotograferingen i Rødby. Det viste sig imidlertid, at PET kun havde bistået med opstillingen af udstyret, der var til brug for narke-afdelingerne. Det blev fra PET’s ledelse understreget, at kun ”udenlandske statsborgeres indrejse skal fotograferes i forbindelse med mistanke om narkokriminalitet.”¹⁰⁵⁴

Da sagen om pasfotografering kom frem i 1964, henviste justitsminister K. Axel Nielsen om hjemmelsgrundlaget til paslovens § 11, hvorefter enhver dansk statsborger har pligt til at ”forevise” sit pas i paskontrollen, og til dagældende fremmedlovs § 11 hvad angik udlændinge. Ifølge ministeren kunne rejsekontrollen kun fungere, når politiet, ”når det skønner det påkrævet”, kunne notere oplysningerne i passet: ”Det må være ligegyldigt, om politiet sikrer sig oplysningerne ved fotografering af en side i passet eller på anden måde. Om hjemmelen til politiets fremgangsmåde kan der således ikke herske tvivl.”¹⁰⁵⁵

1050 PET, administrativ sag: ”Vedr. fotografering i Kastrup lufthavn”, 8. februar 1971.

1051 Ibid.

1052 Mads Nissen Styrk har i *De mange kartoteker* (Forlaget Aros, 1967), s. 17, beskrevet pasfotograferingen af østrejsende som ”diskriminering” og har med henvisning til justitsministerens udtalelser tilføjet, at ministerens ”holdning åbner mulighed for, at dette stadig kan ske.”

1053 RB: Per Larsen, 2. oktober 2002.

1054 PET, administrativ sag: ”Referat fra regionsledermødet torsdag den 16. september 1982”, 20. oktober 1982.

1055 *Folketings Tidende 1964/65*, spalte 1919-1920. Samme opfattelse havde Rigspolitichefen: ”Man er her af den opfattelse, at nogen udtrykkelig hjemmel ikke er nødvendig for afstempling af danske eller udenlandske pas. Såfremt det af kontrolmæssige hensyn er praktisk at forsyne pas med ind- og udrejsekontrolstempler, bør dette, som jo ikke på nogen måde griber ind i borgernes friheder og rettigheder, kunne ske uden særlig hjemmel.” PET, ujournaliseret: O. Stevns, notat, udateret. Der var dog ikke fuld enighed om spørgsmålet. Politimesteren i Nykøbing Falster mente således, at

Andre metoder

PET anvendte en række andre metoder til indhentning af oplysninger på det politisk-ideologiske område. PET indhentede teleoplysninger, dvs. oplysninger om hvilke numre, som overvågede personer ringede til og fra. Indhentning af teleoplysninger krævede en retskendelse, og det synes i de fleste tilfælde at være sket i forbindelse med tilladelser til telefonaflytning. Indhentning af oplysninger fra banker, postvæsen og sparekasser forudsatte ligeledes retskendelse.¹⁰⁵⁶ Denne metode blev formentlig benyttet relativt sjældent, men bl.a. en trotskist og et medlem af *Appel-gruppen* var mål for en sådan overvågning. PET fik også i nogle tilfælde rettens tilladelse til aflytning af telefaxer. Det synes dog primært at have drejet sig om efterforsknings-sager på kontraetterretnings- og kontraterrorområdet.¹⁰⁵⁷ PET aflyttede ved flere lejligheder aktivisters radiokommunikation. Det skete bl.a. under Verdensbank-urolighederne i 1970, fiskeriblokaderne i 1978 og muligvis i et vist omfang under HT-konflikten i 1984.¹⁰⁵⁸ PET fik også personer, der var under efterforskning, til at sætte deres fingeraftryk på velegnede overflader som plasticomslag, ølflasker og skilte. Det skete for to medlemmer af *Appel-gruppen*.¹⁰⁵⁹ I 1991 fik PET adgang til lokaler i Nykøbing Falster, der havde været udlejet til *Unge mod Apartheid*. Gruppen havde forladt lokalerne uden at betale den aftalte leje, og tjenesten fandt nogle papirer fra 1989 med navne på medlemmer og sympatisører, der blev affotograferet.¹⁰⁶⁰

pasloven måtte forstås sådan, at borgerne kun havde pligt til at "forevise pas", og at "ingen pligt til at tåle afstempling er fastsat". Politimesteren foreslog derfor Rigspolitichefen, at myndighederne skulle søge "at gøre den nugældende praksis lovhjemlet." PET, ujournaliseret: M. Fugl til Rigspolitichefen og Tilsynet med Udlændinge, 8. december 1964. Kommissionen har ikke foretaget en nærmere prøvelse af spørgsmålet, idet den systematiske pasfotografering af danske statsborgere foregik før 1968.

1056 Vedrørende PET's indhentning af oplysninger fra offentlige myndigheder uden retskendelse, se dette bind (afsnittet om uformelle kontakter).

1057 For et eksempel på dette: PET, administrativ sag: Udskrift af retsbogen og rapporter.

1058 Se Kommissionens beretning, bind 10, om PET's overvågning af protestbevægelser (afsnittet om Verdensbank-demonstrationerne) og bind 8 om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989 (afsnittene om fiskeriblokaderne og HT-konflikten 1984). RB: 11. juni 2002. Aflytning af radiokommunikation kunne ske uden domstolsgodkendelse.

1059 Se Kommissionens beretning, bind 9, om PET's overvågning af den antiimperialistiske venstrefløj (afsnittet om *Appel-gruppen*).

1060 PET, emnesag: Notits, 23. januar 1991.

Konklusion

Politiets Efterretningstjeneste var i perioden 1945 til 1989 en relativ lille tjeneste med begrænsede ressourcer. Sammenlignet med de nordiske søstertjenester havde PET betydeligt færre ansatte og færre muligheder for at overvåge personer og organisationer af efterretningsmæssig interesse. PET's telefonaflytningsskapacitet var indtil slutningen af 1970'erne begrænset, og igennem hele perioden udførte tjenesten kun et fåtal rumaflytninger, brevåbninger og ransagninger. Personalets begrænsede størrelse betød også, at tjenesten ofte ikke havde kapacitet til at bearbejde de indsamlede oplysninger. Det var derfor nødvendigt for PET at prioritere anvendelsen af indhentningsmetoder og begrænse sin brug til konkrete sager.

Kommissionens undersøgelse har vist, at størstedelen af de personer, der aktivt blev overvåget ved hjælp af indgreb i meddelelshemmeligheden eller andre virkemidler, enten var mistænkte efterretningsofficerer fra østblokken eller udenlandske statsborgere fortrinsvis fra Mellemøsten, der var mistænkt for støtte til eller involvering i terroraktiviteter. Indtil 1980'erne var antallet af overvågede danske statsborgere og organisationer begrænset. Det er det generelle indtryk, at dette altid skete på grund af mistanker om konkrete lovovertrædelser – først og fremmest ulovlig efterretningsvirksomhed, støtte til terror eller uro – og at danske statsborgere i praksis ikke blev udsat for indgreb i meddelelshemmeligheden alene på grund af lovlig politisk virksomhed. Kravet om retskendelser i forbindelse med straffeprocessuelle tvangsindgreb indebar også, at PET skulle begrunde nødvendigheden af indgrebet over for retten. Det er Kommissionens generelle indtryk, at begæringerne om retskendelser var velbegrundede og dokumenterede. PET var på grund af sine begrænsede ressourcer nødt til at prioritere sin indsats, og det var kun de vigtigste sager, som mundede ud i anmodninger om retskendelser.

Overvågningen af personer og organisationer, der var mistænkt for konkrete lovovertrædelser, producerede imidlertid også overskudsinformation om lovlig politisk virksomhed. Det synes især at have været telefonaflytninger, observation og ransagninger, der gav PET adgang til disse oplysninger. Det bevarede arkivmateriale viser, at tjenestens medarbejdere i flere sager var bevidste om værdien af overskudsinformation, men der synes ikke at have været nogen overvejelser i tjenesten om målrettet at søge at indhente overskudsinformation gennem ”strategiske” aflytninger og lignende. Overskudsinformationen blev i en række tilfælde noteret i separate notitser, der blev lagt på de relevante person- og emne-

sager. I mindst ét tilfælde blev oplysningerne fra en telefonaflytning noteret med henvisning til en ”yderst sårbar kilde”.

I det sidste tiår af den kolde krig skete der en betydelig stigning i PET's anvendelse af tekniske virkemidler. Det skyldtes formentlig, at trusselsbilledet ændrede sig, at vedtagelsen af retningslinjerne i 1983 endelig kodificerede tjenestens indsats på det politiske område, og at PET fik tilført flere ressourcer. Det betød, at PET's anvendelse af f.eks. telefonaflytning, rumaflytning og brevåbning voksede, og at terror- og uro-områderne blev opprioriteret i forhold til kontraetterretningsområdet. Det medførte, at et større antal danske statsborgere, politisk-ideologiske miljøer og faglige organisationer blev overvåget ved afslutningen af den kolde krig. Hvor de danske statsborgere og grupperinger, der var blevet overvåget i 1950-60'erne, hovedsagligt havde været mistænkt for involvering i ulovlig efterretningsvirksomhed til fordel for fjendtlige magter, så voksede antallet af danskere, der var mistænkt for støtte til terror eller involvering i uro og ulovlige aktioner.

Retlig vurdering af PET's tekniske og andre virkemidler

I det følgende har Kommissionen fremdraget nogle af de eksempler på PET's metoder, der nærmere har været omtalt i nærværende bind. Hensigten hermed er på baggrund af repræsentative eksempler på PET's arbejdsform at analysere og vurdere forholdet til de regler, der har været gældende eller på et givet tidspunkt ansås for gældende for PET's virke. Det er værd at bemærke, at der kan bestå en vis usikkerhed om reglernes forståelse over tid. Det er i særlig grad forholdet til retsplejelovens regler om straffeprocessuelle tvangsindgreb, der påkalder sig interesse og i den sammenhæng tillige generelle betragtninger om strafbarheden af en handling eller undladelse samt overordnede spørgsmål om hjemmel.

De følgende afsnit har en mere teknisk juridisk karakter, der tager udgangspunkt i den udførlige fremstilling, der fremgår af de foregående afsnit. Den beskrivelse af PET's metoder, der anføres i de følgende afsnit er således ikke udtømmende, men skal alene skitsere rammen for Kommissionens overvejelser.

Af eksemplerne i de foregående afsnit ses, at PET har bevaret overskudsinformation, der er kommet til veje gennem indgreb i meddelelshemmeligheden. At der i forbindelse med efterforskning af ét forhold fremkommer oplysninger af betydning for andre forhold, evt. med kun ringe eller ingen tilknytning til den efter-

forskning, der tilvejebragte oplysningen, er ikke ukendt i straffeprocessen. Sådanne oplysninger betegnes ofte i den processuelle litteratur som tilfældighedsfund.

Det har gennem en længere årrække stået klart, at politiet kan anvende sådanne tilfældighedsfund i en efterforskning, således som tilfældighedsfundene tilsiger, jf. f.eks. U 1979.970 H, der tillod tilfældighedsfund anvendt som bevis i retten.¹⁰⁶¹ Kommissionen har derfor ikke bemærkninger til den omstændighed, at PET - ligesom politiet i øvrigt - anvender tilfældighedsfund i sin efterforskning eller til PET's opbevaring af tilfældighedsfund.

Særlige spørgsmål rejser sig vedrørende den tidsmæssige udstrækning heraf, når fundene er fremkommet gennem et indgreb i meddeleleshemmeligheden. De bestemmelser, der har reguleret spørgsmålet, har omhandlet aflyttede samtaler generelt og har ikke været begrænset til tilfældighedsfund. De følgende betragtninger omhandler derfor såvel PET's tilfældighedsfund som de informationer, der angår den efterforskning, der gav anledning til tvangsindgrebet. Ved en lovændring i 1985, der omtales straks nedenfor, indførtes dog en bestemmelse, der særlig har betydning for tilfældighedsfund.

I perioden 1954 - 1978 var spørgsmålet om opbevaring af materiale, der hidrørte fra tvangsindgreb, som medførte aflytning, reguleret af retsplejelovens § 750 a, stk. 5, hvorefter "Optegnelser om eller anden gengivelse af aflyttede samtalers indhold skal tilintetgøres, så snart det er fastslået, at de ikke er af betydning for efterforskningen." Denne bestemmelse fandt fra den 1. april 1972 tillige anvendelse på materiale indhentet ved rumaflytning, jf. § 750 c, der blev indsat ved lov nr. 89 af 29. marts 1972. Ved lov nr. 243 af 8. juni 1978 blev bestemmelsen videreført som § 787, stk. 5, uden at indholdet af bestemmelsen blev ændret.¹⁰⁶² Ved lov nr. 227 af 6. juni 1985 blev reglerne om telefonaflytning revideret, og reglerne om destruktion blev reguleret i § 791, der fortsat er gældende i stort set uændret form.¹⁰⁶³

Retsplejelovens § 791 bestemmer i stk. 1 bl.a., at båndoptagelser, fotokopier eller anden gengivelse af det, der ved et indgreb i meddeleleshemmeligheden er kommet til politiets kendskab, skal tilintetgøres, hvis der ikke rejses sigtelse mod nogen for den lovovertrædelse, der dannede grundlag for indgrebet, eller hvis påtale senere

1061 Ved lovændringer i 1985 og 1997 er der gjort begrænsninger i adgangen til at anvende tilfældighedsfund som bevis i retten, jf. §§ 789 og 800. Tilfældighedsfundene kan derimod fortsat benyttes af politiet under efterforskning. Se endvidere bet. 1023/1984 s. 110ff. og s. 116 og Koktvedgaard og Gammeltoft-Hansen: *Lærebog i strafferetspleje* (Juristforbundets Forlag, 1978) s. 202.

1062 Reglen i § 750 c om rumaflytning blev samtidig videreført som § 789.

1063 § 791 gælder også for rumaflytning.

opgives. Denne pligt til at tilintetgøre materiale modificeres af § 791, stk. 2, hvorefter tilintetgørelse kan undlades eller udsættes i et nærmere fastsat tidsrum, hvis materialet fortsat er af efterforskningsmæssig betydning. Spørgsmålet om undladelse eller udsættelse af tilintetgørelsen skal normalt indbringes for retten af politiet, men i hovedparten af de sager, der efterforskes af PET, har retten imidlertid ikke kompetence, jf. § 791, stk. 2, 3. pkt. Baggrunden herfor har navnlig været, at domstolene blev fundet mindre egnede til at foretage denne vurdering under hensyn til de udenrigs- og sikkerhedspolitiske aspekter som disse sager medfører.¹⁰⁶⁴ Foruden pligten til tilintetgørelse af materiale efter reglen i § 791, stk. 1, påhviler der efter § 791, stk. 4, politiet en pligt til at tilintetgøre materiale, som tilvejebringes ved indgreb i meddelelshemmeligheden, og som viser sig ikke at have efterforskningsmæssig betydning. Denne bestemmelse er en opsamlingsbestemmelse, der skal sikre, at alt i øvrigt irrelevant materiale tilintetgøres.¹⁰⁶⁵ Bestemmelsen finder anvendelse på materiale, der erhverves som tilfældighedsfund. Østre Landsret har en i en kendelse af 28. februar 1986 fastslået, at domstolene ikke kunne tage stilling til, om materiale, hvorom det ikke kunne antages, at det ikke var tilvejebragt som led i efterforskning efter straffelovens § 114, skulle tilintetgøres, jf. § 791, stk. 2, 3. pkt. Retten tog ikke stilling til anvendelsen af § 791, stk. 4, antagelig, fordi materialet ikke kunne anses for tilfældighedsfund.

I forbindelse med behandlingen af ovennævnte sag i Østre Landsret udtalte PET sig i et notat af 24. januar 1986 om varigheden af sin efterforskning og opbevaring af materiale, der erhverves gennem tvangsindgreb, som indebærer aflytning. I notatet anføres bl.a. følgende:

”I sager af nærværende karakter foretages af Politiets efterretningstjeneste en langsigtet efterforskning, der har til formål dels at opklare forbrydelser, dels - og navnlig - at hindre forbrydelser. Der fremkommer under denne efterforskning ofte oplysninger, som ikke umiddelbart har direkte betydning for sagen, men som senere viser sig at få betydning for efterforskningen. Således kan der under samtaler, der aflyttes, fremkomme navne på personer, adresser, grupper og lignende, som er politiet ukendte, men som under den senere efterforskning atter fremkommer, og giver anledning til særlig efterforskning. Såfremt retten i sådanne tilfælde træffer afgørelse om tilintetgørelse efter rpl. § 791, stk. 2, fordi politiet ikke umiddelbart kan påvise nogen efter-

1064 Jf. Strafferetsplejeudvalgets flertal bemærkninger i bet. 1023/1984 s. 122. Flertallet fremhævede s. 123, at Justitsministeriet i de omhandlede sager fører en særlig direkte kontrol med PET's virksomhed, og at denne kontrol vedrørende destruktion af materiale bør træde i stedet for domstolenes kompetence.

1065 Jf. bet. 1023/1984 s. 221.

forskningsmæssig betydning af materiale, vil mulighederne for senere at etablere det fornødne grundlag for en sigtelse mod alle implicerede ofte være forskertset.”

Kommissionen er opmærksom på, at de særlige opgaver, der er pålagt PET, hvorefter PET's efterforskning særligt har et præventivt sigte, indebærer, at en efterforskning hos PET kan pågå i længere tid. Kommissionen skal i den forbindelse særligt bemærke, at PET's efterforskning ikke umiddelbart kan anskues og bedømmes på samme måde som den efterforskning, der gennemføres ved det øvrige politi. Dette er ikke i strid med, at PET i øvrigt som hovedregel er underkastet samme regler som det øvrige politi. PET er en specialenhed inden for politiet med specielle efterforskningsopgaver, der skal udføres efter de almindelige regler. Der vil således sædvanligvis ikke foreligge en dom, tiltalefrafald eller påtaleopgivelse, der kan markere afslutningen på en efterforskning.

Kommissionen kan som udgangspunkt tilslutte sig det synspunkt, at det ikke kan anses for uberettiget at benytte materiale, der fremkommer som tilfældighedsfund gennem indgreb i meddeleleshemmeligheden, med henvisning til, at oplysningerne er uden betydning for PET's efterforskning, alene fordi der ikke umiddelbart kan påvises en direkte betydning for en igangværende sag. En efterforskning på det efterretningsmæssige område har et videregående sigte end anden politiefterforskning, og betydningen af en oplysning kan ikke altid straks erkendes.

Det er imidlertid også Kommissionens opfattelse, at en efterforskning på et eller andet tidspunkt må anses for ophørt. Hvornår dette er tilfældet, afhænger af sagens konkrete omstændigheder, og det kan vel være, at der består tidsmæssige sammenfald med reglerne om makulation, skønt det ikke behøver at være tilfældet.¹⁰⁶⁶ Kommissionen finder således ikke, at alle PET's sager kan anses for igangværende sager, hvori der pågår en efterforskning. Dette betyder, at der består en pligt til at tilintetgøre materiale fra indgreb i meddeleleshemmeligheden, når efterforskningen, hvori materialet indgår, må anses for afsluttet.

Det er ligeledes Kommissionens opfattelse, at en oplysning, der er opnået gennem indgreb i meddeleleshemmeligheden kan miste sin efterforskningsmæssige betydning uafhængigt af, om der fortsat består en efterforskning. Uanset, at PET er berettiget til at opbevare og i sin efterforskning anvende materiale, der er opnået gennem indgreb i meddeleleshemmeligheden, påhviler der PET en særskilt pligt til at vurdere, om oplysningen har betydning for efterforskningen (enten i den sag, der gav anledning til tvangsindgrebet eller i andre sager). Denne vurdering må gøres

¹⁰⁶⁶ Se om reglerne for makulation i Kommissionens beretning, bind 3.

konkret og under hensyn til de særlige forhold, der karakteriserer PET's efterforskning.¹⁰⁶⁷

Af de foregående afsnit fremgår endvidere, at PET i perioden forud for 1972 i et vist omfang har gennemført rumaflytninger som led i sin efterforskning. Det er imidlertid meget usikkert, i hvilket omfang dette efterforskningskridt har været anvendt på det politiske område.

Først ved lov nr. 89 af 29. marts 1972, der trådte i kraft den 1. april 1972, blev anvendelsen af rumaflytninger som straffeprocessuelt tvangsindgreb udtrykkeligt reguleret i retsplejeloven. Reguleringen var i særlig grad nødvendig, fordi straffelovens regler om fredskrænkelser samtidig ændredes, således at det i lovens § 263 anførtes, at "Med bøde, hæfte eller fængsel indtil 6 måneder straffes den, som uberettiget ... ved hjælp af et apparat hemmeligt aflytter eller optager udtalelser fremset i enrum, telefonsamtaler eller anden samtale mellem andre eller forhandlinger i lukket møde, som han ikke selv deltager i, eller hvortil han uberettiget har skaffet sig adgang." Uanset at forbeholdsklausulen i bestemmelsen (ordet "uberettiget") efter Justitsministeriets opfattelse nok kunne hjemle adgang for politiet til at gennemføre en rumaflytning til brug for en efterforskning på trods af bestemmelsen, fandt ministeriet af retssikkerhedsmæssige grunde, at der burde skabes et særligt lovgrundlag for at anvende rumaflytninger i efterforskningen. Ved lovændringen i 1972 indsattes derfor i retsplejeloven den ovenfor omtalte § 750 c.¹⁰⁶⁸

Forud for lovændringen i 1972 havde den tilsvarende bestemmelse i straffeloven følgende affattelse:

Med bøde eller hæfte straffes den, som krænker nogens fred

- 1) ved at bryde brev eller i øvrigt skaffe sig nogen til en anden rettet lukket meddelelse eller unddrage nogen en sådan,
- 2) ved uden rimelig grund at skaffe sig adgang til en andens gemmer,
- 3) ved offentlig meddelelse om nogens rent private hjemlige forhold,
- 4) ved offentlig meddelelse om andre privatlivet tilhørende forhold, som med rimelig grund kan forlanges unddraget offentligheden.

1067 Justitsministeriet har i overensstemmelse hermed i en cirkulæreskrivelse af 19. januar 1955 til bl.a.

PET henledt opmærksomheden på dagældende § 750 a, stk. 5.

1068 Jf. FT 1971-1972, tillæg A, sp. 561.

Disse regler tog således ikke klart højde for den tekniske udvikling, der muliggjorde rumaflytninger, enten ved hjælp af en mikrofon, anbragt i den lokalitet, der aflyttes, eller ved hjælp af laserstråler og paraboler.¹⁰⁶⁹ Mangelen på adækvate bestemmelser vedrørende aflytning af borgerne blev opfattet som et hul i straffelovgivningen om beskyttelse af den enkeltes uforstyrrede privatliv.¹⁰⁷⁰ Imidlertid blev det på baggrund af en afgørelse i U 1940.156 Ø i samtiden antaget, at bestemmelsen i § 263, nr. 1, om brevhemmeligheden kunne anvendes analogt i forbindelse med aflytning.¹⁰⁷¹ I overensstemmelse hermed var også PET i 1960'erne af den opfattelse, at rumaflytninger var en krænkelse af en beskyttet interesse. Således vurderede PET i en beretning om aflytningen af tidligere MF Alfred Jensens lejlighed¹⁰⁷², at aflytningen ville kunne henføres til dagældende strfl. § 263 eller dennes analogi.¹⁰⁷³

I en periode forud for lovændringen i 1972 har den strafferetlige beskyttelse af borgerne mod bl.a. rumaflytninger næppe været helt sikker. Således anførte Straffelovrådet i et notat af 15. marts 1967 bl.a.: ”Ved selve anbringelsen af apparatur på fremmed ejendom kan der efter omstændighederne være sket overtrædelse af straffelovens § 264 om husfredskrænkelse. Hvis lydoptagerne er anbragt i en privat lokalitet under et almindeligt besøg eller i øvrigt uden forbindelse med nogen husfredskrænkelse, er der ingen straffebestemmelse, der direkte eller udtrykkeligt omfatter forholdet. Den norske straffelovs § 145a omfatter ”den som ... ved hjælp af hemmelig lytteapparat aflytter (telefonsamtale eller) annen samtale mellem andre, eller forhandlinger i lukket møte som han ikke selv deltar i, eller som han har skaf-

1069 Den sidstnævnte teknik, der gør det unødvendigt at komme ind i den aflyttede lokalitet for at etablere aflytningen, var på tidspunktet for gennemførelsen af de nye regler om rumaflytning ikke gennemprøvet, og det var på dette tidspunkt uklart, hvorvidt det ville være praktisk muligt at gennemføre en aflytning på denne måde, jf. Straffelovrådets bet. 601/71 s. 13.

1070 Jf. Straffelovrådets bet. 601/71 s. 48.

1071 Jf. Vagn Greve, Asbjørn Jensen, Poul Dahl Jensen og Gorm Toftegaard Nielsen, *Kommenteret Straffelov, Speciel del*, (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2008), s. 416f.. Smst. anføres, at den analoge anvendelse af nr. 1 havde tvivlsom føje. Tilsvarende Straffelovrådets notat af 15. marts 1967, der omtales ndf., og rådets bet. 601/1971 s. 27. Behovet for en retlig beskyttelse mod rumaflytninger kunne måske have sit udspring i den vidtgående beskyttelse af boligen, der er udtrykt i Grl. § 72.

1072 Jf. PET, ujournaliseret sag; Beretning fra 1964 vedrørende en af politiets efterretningstjeneste foretaget undersøgelse af en i årene 1952-1959 af en kreds af privatpersoner foretaget mikrofonaflytning af den af næstformanden i Danmarks kommunistiske parti, tidligere folketingsmand Alfred Jensen beboede lejlighed Vester Søgade nr. 78, 2. sal, København. Se om aflytningen af Alfred Jensen, Kommissionens beretning, bind 5.

1073 PET vurderede samtidig, at strafansvaret var forældet, jf. den ovenfor nævnte beretning fra 1964, s. 41.

fet seg adgang til ved falske foregivender eller ved å snike seg inn” Her i landet er det et tvivlsomt spørgsmål, om forhold som de nævnte er strafbare. Spørgsmålet beror på, om det bør anses for forsvarligt at analogisere fra reglerne i § 263, stk. 1, nr. 1 og 2, og § 264. Også på dette punkt kan det altså siges, at straffeloven bør præciseres, for så vidt man vil betragte de pågældende krænkelser som et praktisk problem.”

Det er Kommissionens vurdering, at den almindelige retsopfattelse i en periode fra 1940 til lovændringen i 1972 var, at aflytning af samtale ved hjælp af rumaflytning under anvendelse af en mikrofon, anbragt i rummet, var en krænkelse af de aflyttedes fred, i hvert fald, når den der aflytter ikke selv var deltager i samtalen. Det er videre Kommissionens vurdering, at PET i hvert fald for en del af perioden har tilsluttet sig denne retsopfattelse, der har fundet udtryk i den ovennævnte beretning. Kommissionen har ikke fundet materiale, hvorefter PET skulle have taget afstand fra beretningens vurderinger.

Konsekvensen af den anførte retsopfattelse er, at rumaflytning kun kunne iværksættes efter reglerne om straffeprocessuelle tvangsindgreb. I de – formentlig ret få – tilfælde af rumaflytning på det politiske område i perioden før lovændringen i 1972 synes disse regler imidlertid ikke at være blevet iagttaget, idet der ikke ses at være indhentet retskendelse i nogen af de eksempler på rumaflytning, som Kommissionen har fundet fra denne periode. Allerede som følge heraf har rumaflytningen i disse tilfælde været i strid datidig retsopfattelse, uanset om der måtte have været i og for sig forståelige efterretningsmæssige hensyn bag disse operationer.

Hertil kommer, at et så vidtgående indgreb i borgernes privatliv, som hemmelig rumaflytning udgør, måtte kræve sikker hjemmel i lovgivningen, jf. herved også Grundlovens § 72 om boligens ukrænkelighed. Selv om der måtte have bestået usikkerhed om den ovenfor omtalte analogi fra Straffelovens § 263, nr. 1, må Kommissionen således konstatere, at de foretagne rumaflytninger i perioden indtil lovændringen i 1972 har savnet det fornødne hjemmelsgrundlag.

Kommissionen har ikke fundet eksempler på, at rumaflytning er gennemført uden retskendelse efter lovændringen i 1972. Det bemærkes i den forbindelse, at det ved UfR 1998.135 V er fastslået, at en kendelse, der tillader rumaflytning, indebærer, at politiet i fornødent omfang kan skaffe sig adgang til den lokalitet, der skal aflyttes med henblik på anbringelse af aflytningsudstyr.

Det ovenfor beskrevne eksempel fra 1970'erne på en PET-kontakt, der fra en adresse forsynede PET med kopier af skriftligt materiale, er et af flere eksempler, hvor der i PET's akter forefindes skrivelser i form af kopier af breve, notater eller lignende hidrørende fra overvågede personer eller grupperinger. Ofte fremgår det ikke af akterne, hvorledes det skriftlige materiale nærmere er tilvejebragt. Det ovenfor

beskrevne eksempel er et mere detaljeret, men langt fra udtømmende billede af, hvorledes materialet er kommet i PET's besiddelse.

En PET-medarbejder har over for Kommissionen nærmere forklaret om, hvorledes materialet fra adressen, hvor der boede venstrefløjsaktivister, blev bragt til veje. Kommissionen lægger dennes forklaring om, at der var tale om bortkastet materiale, til grund og har på denne baggrund ikke bemærkninger til det passerede.

Ovenfor er endvidere beskrevet en situation, hvor PET i 1980'erne fra indehaveren af en postboksforretning fik adgang til en organisations postforsendelser, der blev sendt til en postboks. I den forbindelse fik PET oplysninger om afsenderne, ligesom man gennemlyste kuverter ved at holde dem mod en kraftig elpære med det formål at læse indholdet, om end uden andet held, end at man kunne konstatere, at kuverterne indeholdt skemaer.

Situationen giver anledning til at overveje to spørgsmål; dels om PET har eller har medvirket til overtrædelse af regler ved at blive gjort bekendt med forsendelserne, dels om PET har overtrådt regler ved gennemlysningen af forsendelserne. Ovenfor er gengivet straffelovens § 263 om meddelelshemmeligheden i den før 1972 gældende affattelse. Ved ændringslov nr. 89 af 29. marts 1972 fik § 263, stk. 1, nr. 1 den affattelse, der er gældende i dag. Således kan efter bestemmelsen den straffes, der ”bryder eller unddrager nogen et brev, telegram eller anden lukket meddelelse eller optegnelse eller gør sig bekendt med indholdet.”

Efter det for Kommissionen oplyste adviserede postboksforretningens indehaver PET, når den overvågede organisation modtog forsendelser til postboksen, ligesom det var indehaveren, der gjorde forsendelserne tilgængelige for PET. Det kan endvidere lægges til grund, at, at forsendelserne ikke har været standset efter retsplejelovens regler om brevstandsning, og der har ikke i materialet været kendelser herom eller henvisninger til sådanne. Der foreligger efter det anførte ikke oplysninger om det passerede, der kan begrunde en formodning om, at straffelovens § 263, stk. 1, nr. 2 om at krænke nogens gemmer er overtrådt. Det er centralt, at der har været tale om en privat postboks virksomhed, og at oplysningerne til PET om forsendelserne til postboksen efter det foreliggende ikke kan anses for videregivet af en person, der har virket i postvæsenets tjeneste. Dagældende postlovs¹⁰⁷⁴ § 12, der forbyder den, der virker i postvæsenets tjeneste, at give uvedkommende underretning om andres benyttelse af postvæsenet eller lejlighed til selv at skaffe sig sådan oplysning, finder derfor ikke anvendelse på forholdet..

1074 Lov nr. 318 af 10. juni 1976.

PET – eller muligvis postboksindehaveren på PET's vegne – forsøgte i forbindelse med, at PET fik oplysninger om de omhandlede forsendelser at gøre sig bekendt med indholdet af disse ved gennemlysning. Det er udtrykkeligt anført, at forsendelserne ikke blev åbnet. Den del af straffelovens § 263, stk. 1, nr. 1, der omhandler den, der bryder et brev eller anden lukket meddelelse, er derfor ikke realiseret, men forholdet må anses for omfattet af bestemmelses sidste led om at gøre sig bekendt med indholdet af en lukket meddelelse.¹⁰⁷⁵ Den udviste adfærd er derfor efter Kommissionens opfattelse som udgangspunkt retsstridig efter § 263, stk. 1, nr. 1, evt. som forsøg herpå. Det bemærkes i den forbindelse, at der ikke for realisation af § 263, stk. 1, nr. 1 kræves forsæt til at læse indholdet af forsendelsen, og det derfor heller ikke er afgørende for vurderingen, at PET ved det passerede ikke kunne læse skemaerne, der angiveligt lå i brevene.

Den udviste adfærd er efter Kommissionens opfattelse en omgåelse af retsplejelovens bestemmelser om straffeprocessuelle tvangsindgreb. Den ovenfor omtalte bestemmelse i straffelovens § 263 er udtryk for en beskyttelse af meddelelshemmeligheden, jf. herved også Grundlovens § 72. Denne beskyttelse er imidlertid ikke absolut. Politiet – og herunder PET – kan uanset beskyttelsen få indsigt i bl.a. lukkede forsendelser, men en forudsætning herfor er, at retsplejelovens bestemmelser om straffeprocessuelle tvangsindgreb iagttages. Man kunne i den forbindelse særligt overveje reglerne om brevåbning og brevstandsning,¹⁰⁷⁶ men også andre tvangsindgreb kunne komme på tale. Centralt i disse bestemmelser er imidlertid, at tvangsindgrebet forudsætter en godkendelse af retten, og at denne godkendelse normalt skal foreligge forud for indgrebet. Der foreligger ingen oplysninger om, at den omhandlede adfærd er prøvet og godkendt af en domstol. Kommissionen har ikke taget stilling til, om en kendelse, der tillader adfærden, ville kunne være blevet opnået.

Det gør i bedømmelsen af lovligheden af foranstaltningen ingen forskel, om det var en person uden ansættelse i PET, der gennemlyste forsendelserne, idet PET ikke kan undgå reglerne om domstolsprøvelse af straffeprocessuelle tvangsindgreb ved at indskyde en privat person til at udføre indgrebet.

Der er i det foregående anført eksempler på, hvorledes PET har anvendt det efterforskningskridt, der i retsplejeloven betegnes som ransagning. Ransagning er et straffeprocessuelt tvangsindgreb, der kun kan iværksættes med godkendelse af

¹⁰⁷⁵ Jf. Waaben, *Strafferettens specielle del* (GEC, GAD, 1994), s. 195.

¹⁰⁷⁶ Se hertil Eva Smith, Jørgen Jochimsen, Michael Kistrup og Jakob Lund Poulsen, *Straffeprocessen* (Forlaget Thomson, 2008), s. 429.

domstolene, hvis et samtykke ikke foreligger fra den, hos hvem ransagningen skal foregå. Et centralt element i anvendelsen af ransagning som efterforskningskridt er, at indgrebet normalt ikke kan gennemføres hemmeligt, dvs. uden at det kommer til den ransagede til kundskab.¹⁰⁷⁷ Regler i retsplejeloven medfører og medførte, at den, der råder over lokaliteten, kan få kendskab til ransagningen - umiddelbart hvis den pågældende træffes - og ellers på anden hånd gennem ransagningsvidner. Hemmelig ransagning, dvs. ransagning, hvor den, hvis lokalitet ransages, ikke gøres bekendt med indgrebet, blev først reguleret ved en ændring af retsplejeloven i 1997, jf. lov nr. 411 af 10. juni 1997.¹⁰⁷⁸ Uanset at hemmelig ransagning ikke var reguleret i retsplejeloven, har retspraksis i en periode før 1997 godkendt brugen af ransagninger uden tilkaldelse af vidner og uden den anførte underretning, om end landsretterne i årene op mod 1997 fandt, at der ikke var hjemmel for ransagning på denne måde.¹⁰⁷⁹

Kommissionen kan lægge til grund, at PET i perioden, der omfattes af Kommissionens undersøgelse, har benyttet sig af hemmelige ransagninger. Det er endvidere oplyst, at disse ransagninger er foretaget efter indhentet retskendelse og med godkendelse af, at ransagningen skete uden vidner og uden underretning.¹⁰⁸⁰ I de kendelser om ransagning, der har foreligget for Kommissionen, ses der i overensstemmelse hermed eksempler på, at retten har godkendt, at ransagningen blev foretaget uden tilkaldelse af vidner og uden underretning. Der er i det foreliggende materiale om det politiske område ikke oplysninger, der kan begrunde en antagelse om, at ransagninger - bortset fra de straks nedenfor omtalte forhold - er sket uden retskendelse. Når herefter henses til, at det det må lægges til grund, at de af PET foretagne hemmelige ransagninger er sket efter indhentet retskendelse, har Kommissionen

1077 Jf. Strafferetsplejeudvalgets bet. 1023/1987 s. 55. Denne principielle opfattelse af, at ransagning ikke kan foretages hemmeligt, er nuanceret i Strafferetsplejeudvalgets bet. 1159/1989 s. 100.

1078 Jf. Eva Smith m.fl.: *Straffeprocessen* s. 473.

1079 Jf. Lovforslaget til lov nr. 411 af 10. juni 1997: FT 1996-97, tillæg A, særtryk s. 13, Eva Smith m.fl.: *Straffeprocessen* s. 440 og bet. 1159/89 s. 100. Såvel lovforslaget som den anførte litteratur oplyser, at der i sager om alvorlig narkokriminalitet og manddrab forekom hemmelige ransagninger uden lovregulering. Som anført ovenfor har PET også opnået kendelser til sådanne ransagninger. Der kan muligvis også i ældre teori findes støtte for, at indgrebet kunne foretages uden særlig hjemmel. I Koktvedgaard og Gammeltoft-Hansen: *Lærebog i strafferetspleje*, s.193 anføres således: "Langt fra alle de straffeprocessuelle tvangsindgreb er reguleret i loven (rpl. og særlovgivning)" og s. 199 om den form, hvori retten skal træffe afgørelse om et tvangsindgreb, at "Ved de ulovbestemte indgreb må afgørelsesformen bero på analogiovervejelser."

1080 Jf. Ole Andersens forklaring, RB: den 21. september 2007.

ikke bemærkninger til PET's brug af dette efterforskningskridt (tvangsindgreb). Det ændrer ikke ved denne vurdering, at domstolene på et senere tidspunkt har fundet dette tvangsindgreb uhjemlet, når retskendelse dog forelå på tidspunktet for ransagningens foretagelse. I det for Kommissionen foreliggende materiale er der som ovenfor beskrevet et eksempel på, at reglerne for ransagning ikke har været iagttaget, og at dette var blevet påtalt af Østre Landsret. Endvidere er beskrevet, at PET's chef "på givne foranledning" har henledt medarbejdernes opmærksomhed på reglerne om bl.a. ransagning. Kommissionen har ikke bemærkninger til den konkrete sag, der er fra perioden før 1968 og i øvrigt er påtalt af landsretten. Kommissionen har ikke nærmere kunnet identificere de forhold, der har begrundet indskærpelsen af bl.a. reglerne om ransagning, men Kommissionen finder det tilfredsstillende, at PET's ledelse er skredet ind, når man tilsyneladende har konstateret, at reglerne ikke – eller ikke fuldt ud – har været iagttaget.

Kommissionen har som anført ovenfor om en undersøgelse i 1970 af Huset i Magstræde fundet et eksempel, hvor omstændighederne peger på, at PET muligt uden forudgående eller efterfølgende godkendelse i retten har skaffet sig adgang til et lokale under omstændigheder, hvor retsplejelovens regler om ransagning skulle have været iagttaget. Kommissionen har imidlertid ikke ud fra det for Kommissionen foreliggende tilstrækkeligt grundlag til afgøre, hvorledes denne adgang er kommet til veje, og om retsplejelovens regler herved blev tilsidesat.

Ovenfor er beskrevet, hvorledes PET i 1983 udleverede udstyr til en kilde med henblik på at skaffe sig en kopi af en nøgle til SAP's lokaliteter, men at kopiering ikke skete, fordi kilden i stedet selv modtog en nøgle fra SAP. Kommissionen har som følge af det ovenfor anførte ikke bemærkninger til, at PET overvejede en hemmelig ransagning, forudsat at dette ville ske efter indhentet retskendelse. Som beskrevet ovenfor er det forklaret for Kommissionen, at dette var hensigten, selv om det ikke kan udelukkes, at forholdet kunne øge risikoen for et misbrug. Under forudsætning af, at den hemmelige ransagning ville være blevet gennemført efter retskendelse, har Kommissionen ikke bemærkninger til, at PET i den sammenhæng har forsøgt at skaffe sig nøgle til indgrebet, da PET lovligt ville kunne have skaffet sig adgang til lokalerne f.eks. ved hjælp af en låsesmed.

Det er ovenfor beskrevet, hvorledes PET modtog informationer fra det "almindelige" politi, hvor informationerne er kommet politiet i hænde i forbindelse med en almindelig politimæssig efterforskning, f.eks. gerningsstedsundersøgelser. I vurderingen af PET's rolle i disse forhold gør det efter Kommissionens opfattelse ingen forskel, at PET blot er modtager af oplysninger, medens indhentningen af information foretages af politi uden for PET. I den her omhandlede situation bør der efter Kommissionens opfattelse ske identifikation mellem PET og politiet i øvrigt.

Det tilføjes, at PET ville have kunnet bringe denne informationsindhentningsform til ophør, hvis man havde fundet den problematisk. Der er ikke fastsat nærmere regler for, hvad politiet må undersøge og gøre sig bekendt med i forbindelse med en politimæssig efterforskning. Objektivitetskravet i retsplejelovens § 96, stk. 2 (tidligere § 711) giver ingen vejledning for den konkrete efterforskning.¹⁰⁸¹ Politiet vil af naturlige grunde normalt kun undersøge forhold, der under iagttagelse af objektivitetskravet skønnes relevante for efterforskningen. Hvornår forhold er af relevans for efterforskningen, må afgøres konkret fra sag til sag. Endvidere må det antages, at også overvejelser om intensiteten af undersøgelsens mulige indgriben i private forhold må indgå i overvejelserne.

Politiets efterforskningsmidler er af dele af den juridiske teori søgt grupperet efter de enkelte midlers karakteristika. Af særlig interesse for den her omhandlede problemstilling er sondringen mellem straffeprocessuelle tvangsindgreb og andre efterforskningsmidler.¹⁰⁸² Som eksempler på andre efterforskningsmidler, dvs. midler, der ikke udgør straffeprocessuelle indgreb, nævnes overvågning, afhøring og registrering.¹⁰⁸³ Hvorledes en gerningsstedsundersøgelse skal karakteriseres, afhænger af de konkrete omstændigheder ved undersøgelsen. Er der f.eks. tale om en forbrydelse, der er begået på offentlig vej, vil indsamling af tekniske spor, fotografering mv. uden videre kunne iværksættes, da der herved ikke gøres indgreb over for nogen. Er forbrydelsen imidlertid begået under omstændigheder, hvor politiets undersøgelser gør det nødvendigt at få adgang til nogens bolig eller lignende, må der som udgangspunkt gås frem efter retsplejelovens regler om ransagning. I formentligt langt de fleste tilfælde er dette forhold uden praktisk betydning for politiets arbejde, idet den der råder over lokaliteten vel normalt giver sin tilladelse til politiets undersøgelse, med den følge, at retsplejelovens regler om ransagning ikke skal iagttages, jf. de nugældende regler i retsplejelovens § 795, stk. 1. Offeret for en forbrydelse har typisk en med politiet sammenfaldende interesse i, at gerningsstedet undersøges til brug for den videre efterforskning.

1081 Uanset at reglen efter sit indhold angår anklagemyndigheden, antages den utvivlsomt også at gælde for politiets efterforskning, jf. Eva Smith m.fl., *Straffeprocessen*, s. 101 og Gammeltoft-Hansen, *Strafferetspleje II*, s. 62.

1082 Se Henricson, *Politiret*, (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2007), s. 255. Som eksempler på andre sondringer kan nævnes *almindelige* i forhold til *utraditionelle* efterforskningsmidler og opdelingen af almindelige efterforskningsmidler i henholdsvis *tekniske* og *personelle* midler, jf. Henricson *lc*.

1083 Jf. Henricson, *Politiret*, s. 142 f.

Det er nærliggende at antage, at et samtykke til at politiet undersøger en bolig eller lignende, må forstås således, at samtykket stiltiende er begrænset til undersøgelser, der har relevans for den forbrydelse, der efterforskes. Det er forbrydelsen, der begrunder politiets ønske om en undersøgelse, der derfor imødekommes, og det kan kun vanskeligt antages, at samtykket skulle indebære, at politiet herefter skulle have adgang til alt i lokaliteten uanset karakteren heraf og uden hensyn til formålet med undersøgelsen. Hvis det på forhånd havde stået klart, at politiet ville gøre sig bekendt med alle forhold hos den undersøgte uden hensyn til den forbrydelse, der var baggrunden for undersøgelsen, ville samtykke formentligt i et vist omfang blive nægtet. Det må videre antages, at en ikke-sigtet lovligt kan begrænse sit samtykke til ransagning, når henses til, at den pågældende i det hele kunne modsætte sig ransagningen (gerningsstedsundersøgelsen). Hvor grænsen for politiets undersøgelse går, kan ikke generelt angives. Som anført ovenfor afhænger relevansen af en undersøgelse af den konkrete sag, og i vurderingen må indgå bl.a. de konkrete forhold såvel vedrørende forbrydelsen som hos offeret. Der kan ikke af et relevanskrav, som vanskeligt kan afgrænses abstrakt, udledes, at visse typer oplysninger skulle være unddraget politiet i efterforskningen. Det kan således ikke generelt anses for udelukket, at oplysninger om offerets politiske forhold kan tilgå politiet. Er der omstændigheder, der tyder på, at forbrydelsen har sin baggrund i offerets politiske arbejde, er oplysninger herom jo overordentlig relevante for efterforskningen.

Straffelovens regler om fredskrænkelser beskytter ikke mod, at uvedkommende, der i øvrigt har lovlig adgang til lokaliteten, hvor et dokument forefindes, gør sig bekendt med og evt. videregiver indholdet af dokumentet, hvis dokumentet er frit tilgængeligt. Det er i teorien antaget, at det kan være en strafbar handling at fjerne et dokument midlertidigt fra et bord, ligesom en meddelelse kan bevare sin karakter af at være "lukket" efter at være åbnet og lagt uden for kuverten af adressaten, når det dog er kendeligt, at den har foreligget i tillukket tilstand, men at man dog kan antage et område for straffrihed, hvis adressaten kan siges at have udvist en letsindighed i forhold til personer, der har deres gang på stedet.¹⁰⁸⁴

Er en sådan oprindelig lukket meddelelse gjort tilgængelig for andre derved, at gerningsmanden, f.eks. en hærværksmand, har fjernet meddelelsen fra kuverten eller fjernet meddelelse fra et gemme, f.eks. en skuffe, og smidt meddelelsen på gulvet, kan det efter omstændighederne være en fredskrænkelse efter § 263 at gøre sig bekendt med indholdet af meddelelsen, således at politiet kun kan gøre dette efter reglerne om straffeprocessuelle tvangsindgreb.

1084 Jf. Waaben: *Strafferettens specielle del*, s. 195.

Kommissionen har ikke på baggrund af oplysningerne i de konkrete sager med sikkerhed kunnet konstatere, om politiet (og dermed PET) ved gerningsstedsundersøgelser har sikret sig oplysninger om offeret for forbrydelsen (eller personer knyttet til offeret) på en måde, der er i strid med retsplejelovens regler om straffeprocessuelle tvangsindgreb. På baggrund af den ovenfor citerede forklaring for Kommissionen er det imidlertid Kommissionens vurdering, at politiet i nogle tilfælde kan have bevæget sig til grænsen, efter hvilken reglerne om tvangsindgreb skal iagttages. I de beskrevne eksempler, hvor politiet har sikret sig skriftligt materiale – i et af tilfældene en notesbog – under den politimæssige håndtering af færdselsuheld, burde reglerne om straffeprocessuelle tvangsindgreb antageligvis have været iagttaget. Når henses til den uklarhed, der består ved fastlæggelsen af grænserne for politiets virksomhed i forbindelse med gerningsstedsundersøgelser og særligt, at personer, der har været udsat for en forbrydelse, ikke bør afskrækkes fra at melde dette til politiet pga. frygt for registreringer i PET af deres politiske virke, finder Kommissionen, at politiet bør udvise betydelig tilbageholdenhed med hensyn til at viderebringe oplysninger til PET om lovlig politisk virksomhed, og Kommissionen konstaterer, at PET tilsyneladende ukritisk løbende har modtaget materiale, uden hensyntagen til hvorledes materialet tilvejebringes.

Ovenfor er beskrevet, hvorledes PET har anvendt teknisk udstyr til at optage samtaler, f.eks. mellem overvågede personer til frokostmøder eller lignende. Det fremgår, at PET's medarbejdere – naturligt nok – ikke deltog i samtalerne, men blot aflyttede og optog disse.

Denne praksis giver anledning til overvejelser om forholdet til retsplejelovens regler om indgreb i meddelelshemmeligheden, da straffeloven i nogen grad beskytter aflytning af samtaler, også selv om samtalen føres på et offentligt tilgængeligt sted. Efter straffelovens § 263, stk. 1, nr. 3, straffes den, der bl.a. uberettiget ved hjælp af et apparat hemmeligt aflytter eller optager samtale mellem andre, som den pågældende ikke er deltager i. Bestemmelsen blev indsat i straffeloven i 1972. Bestemmelsen kriminaliserer, at nogen hemmeligt - dvs. uden de berørte parter vidende - ved hjælp af et apparat, der overfører, forstærker eller optager lyd, aflytter eller optager en samtale, som den lyttende ikke er deltager i.¹⁰⁸⁵ En sådan teknisk aflytning af en samtale er derfor en handling, som politiet, og herunder PET, kun kan foretage under iagttagelse af bestemmelserne i retsplejeloven om indgreb i

1085 Jf. Vagn Greve, m.fl., *Kommenteret Straffelov, Speciel del*, s. 417 og Waaben, *Straffelovens Specielle del*, s. 197.

meddelelseshemmeligheden. Denne opfattelse er som anført tillige kommet til udtryk i et notat til PET's jurister og afdelingsledere fra 19. marts 1979.

Kommissionen har ikke set eksempler på, at PET har indhentet retskendelse til de beskrevne aflytninger af frokostmøder eller lignende. Kommissionen har for tiden efter notatet fra 1979 konstateret et muligt tilfælde af aflytning af den her omhandlede karakter.

En udtrykkelig strafferetlig beskyttelse mod hemmelig rumaflytning blev som ovenfor anført først indført ved en lovændring i 1972. Som ligeledes anført synes det i en periode indtil 1972 at have været den almindelige retsopfattelse, at Straffelovens § 263, nr. 1 om brevhemmeligheden kunne anvendes analogt i forhold til rumaflytning i private, aflukkede lokaliteter, en opfattelse som PET tilsluttede sig. Denne straffelovsanalogi havde imidlertid baggrund i en dom (U 1940.156 Ø) vedrørende et tilfælde af telefonaflytning. I betragtning heraf er det særdeles tvivlsomt, om analogien ville kunne udstrækkes til de her behandlede aflytninger, der har fundet sted i lokaliteter, hvortil der var almindelig adgang, og hvor der derfor var mulighed for at andre – uden anvendelse af teknisk udstyr – kunne overheøre samtalerne, selvom disse var tilsigtet fortrolige.

Konklusion

PET's overvågning på det politiske område kan i perioden 1945 til 1989 siges i praksis at have bestået af samarbejdet med udenlandske tjenester, hvilket i væsentlig grad udgjorde rammerne for PET's indsats, anvendelsen af menneskelige kilder og tekniske virkemidler til at indhente efterretninger, samt brugen af registreringer, arbejdskartoteker og emnesager til at opbevare og fremfinde de indsamlede oplysninger. PET's overvågning i praksis var kendetegnet af tre tendenser eller karakteristika.

For det første var PET en lille tjeneste med begrænsede ressourcer og få ansatte. Tjenesten havde ikke noget særligt højt niveau på det tekniske område, og den havde langt op i den kolde krig kun få muligheder for at udføre mere komplicerede operationer som for eksempel rumaflytning. Det var imidlertid et generelt træk, at PET ekspanderede i løbet af perioden, og at tjenestens overvågning voksede i omfang. PET fik tilført flere ressourcer, og indsatsen blev professionaliseret og formaliseret gennem uddannelse, kurser og faste regler for sagsbehandling og gennemførelse af operationer. Samtidig blev PET i stigende grad integreret i det internationale efterretningssamarbejde, såvel bilateralt som regionalt og multilateralt, og tjenestens politiske overvågning fik den nødvendige

politiske opbakning med vedtagelsen af retningslinjerne i 1983. Således skete der en markant stigning i antallet af komplicerede dobbeltagent- og fællesoperationer, indsættelsen af penetranter og anvendelsen af telefon- og rumaflytninger og brevåbningsoperationer.

For det andet skete der en væsentlig ændring i løbet af perioden i sammensætningen af de persongrupper og miljøer, der var mål for overvågningen. I 1940-50'erne var det i al væsentlighed østeuropæiske efterretningsofficerer og danske kommunister, der blev overvåget. I 1960'erne ændredes trusselsbilledet, og PET fokuserede i stigende grad på forskellige militante grupper på den yderste venstrefløj. I de sidste årtier af perioden var det især kredse med formodet tilknytning til internationale terrorgrupper, såkaldte urogrupper og den yderste højrefløj, der tiltrak sig PET's opmærksomhed. Siden PET var nødt til at prioritere anvendelsen af virkemidler, var flertallet af dem, som blev udsat for aktiv overvågning, udenlandske statsborgere af enten østeuropæisk eller mellemøstlig oprindelse. Det kan også konstateres, at størstedelen af de indhentede oplysninger stammede fra åbne kilder, såsom pressen.

For det tredje betød udviklingen hen imod en intensiveret overvågning af uro- og terrorgrupper ved hjælp af penetranter, aflytning, observation og brevåbning, at et stigende antal danske statsborgere og politisk-prægede miljøer og grupperinger blev genstand for en målrettet indhentning af oplysninger. Således kan det konstateres, at samtidig med at registreringen af danske statsborgere blev begrænset, voksede antallet af danskere, der blev udsat for indgreb i meddelel-seshemmeligheden og andre former for aktiv overvågning. Dette understreger, at det er vigtigt at skelne mellem *registrering* ("arkivering" af de indhentede efterretninger) og *overvågning* (anvendelsen af menneskelige og tekniske virkemidler til indhentning af oplysninger).

4. PET'S UFORMELLE KONTAKTER I SKATTEVÆSEN, POSTGIROKONTOR MV.

1. PET's anvendelse af uformelle kontakter

Kommissionen er under sit arbejde stødt på et antal eksempler på, at PET har indhentet fortrolige oplysninger om personers *girokontooplysninger* og *skatteforhold* fra uformelle kontakter¹⁰⁸⁶ i den pågældende offentlige administration. Det spørgsmål, der skal søges belyst i det følgende er, om myndighederne har været berettigede til at udlevere disse oplysninger, og om PET omvendt har været berettiget til at indhente og modtage oplysningerne, uden at der forinden forelå en tilladelse fra retten (retskendelse).

Det skal i den forbindelse for en god ordens skyld tilføjes, at Kommissionen også har fundet eksempler på, at PET har haft kontakter i f.eks. folkeregisteret eller har forespurgt i CRM på identiteten af en bestemt personvogns bruger mv. I disse tilfælde opstår der ikke umiddelbart problemer i forhold til legitimiteten af udleveringen af de pågældende oplysninger, enten fordi lovgivningen som for folkeregisterets vedkommende udtrykkeligt har gjort op med spørgsmålet og tillader en forholdsvis omfattende udlevering af oplysninger, eller fordi forespørgslen sker hos en myndighed, der ligesom PET er en del af Rigspolitiet.

¹⁰⁸⁶ Med begrebet "uformelle kontakter" sigtes der til de uanvngivne informanter, som PET benyttede sig af hos offentlige myndigheder (til forskel fra mere formelle henvendelser til den pågældende myndighed eller myndighedspersoner). Begrebet er i sig selv neutralt og tilsigter ikke at fælde nogen værdidom over, hvorvidt sådanne kontakter var berettigede eller ej – det har de formentlig været i langt de fleste tilfælde. Det er derimod i analysen af de enkelte problematiske kontakter blandt disse, at en eventuel kritik skal findes.

Som eksempel på en sag, hvor legitimiteten af udleveringen derimod ikke umiddelbart er givet, kan nævnes en indberetning af 12. august 1968, hvor en PET-medarbejder har noteret, at ”pålidelig kilde indenfor postgirokontoret” har givet PET oplysninger om forskellige forhold omkring oprettelsen af en postgirokonto for et politisk tidsskrift, herunder hvem der havde oprettet kontoen samt de ansvarlige kontoindehaveres identitet.¹⁰⁸⁷ I en anden notits, der også bygger på oplysninger fra en ”pålidelig kilde” inden for Postgirokontoret, er angivet en række detaljerede forhold om De Danske Vietnamkomiteer, herunder en samlet oversigt over deres disponible girokonti samt de bevægelser, man gennem tiden har kunnet observere til og fra de pågældende konti. Til sidst noteres:

”Det har ikke været muligt at konstatere om den i vedlagte notits nævnte [] har foretaget giroindbetaling/indbetalinger af mindre beløb til DDV, idet *postgirokontoret kun opbevarer girotallonerne i tre måneder*. Efter dette tidsrum arkiveres tallonerne og er *utilgængelige for C-85's kontakt i girokontoret*.”¹⁰⁸⁸

En tredje notits af 14. juni 1968 indeholder oplysninger fra ”særdeles pålidelig kilde indenfor postgirokontoret” om en konto oprettet af Vietnamindsamlingen, herunder kontoens opretter og underskriftberettigede samt bevægelserne på kontoen over en nærmere angivet periode.¹⁰⁸⁹ I et fjerde tilfælde er det angivet i en notits fra PET, at tjenesten har lånt samtlige indbetalingskort til Russell-tribunalets girokonto og på baggrund af disse har udarbejdet en liste over de 791 personer, der havde givet bidrag til tribunalets aktiviteter.¹⁰⁹⁰

PET havde også kilder hos skattevæsenet. I samme notits som nævnt ovenfor af 14. juni 1968 er der redegjort forholdsvis detaljeret for en navngiven persons skatteforhold på baggrund af vedkommendes selvangivelse. Oplysningerne er tilgået PET ”gennem pålidelig kilde inden for Københavns skattevæsen”.¹⁰⁹¹ PET nøjedes dog ikke med at forespørge om den pågældende persons skatteforhold, men fik ved samme lejlighed oplysninger om den skattepligtige indkomst for indehaveren af en virksomhed, som den egentlige hovedperson havde opgivet

1087 PET, emnesag: Bilag 105, dateret 12. august 1968.

1088 Fremhævet her. PET, emnesag: ”Vedr.: En giroindbetaling på kr. 25.000 til DE DANSKE VIETNAMKOMITEER”, dateret 20. august 1971.

1089 PET, emnesag: Bilag 107, dateret 14. juni 1968.

1090 Om Vietnambevægelserne, herunder om Russell-tribunalet, se Kommissionens beretning bind 10.

1091 PET, emnesag: Bilag 107, dateret 14. juni 1968.

at have været beskæftiget i i en del af den undersøgte periode. Det bemærkes i notitsen, at hverken virksomhedsejeren eller dennes hustru var kendt, dvs. registreret, hos PET. Det anføres til sidst, at den pågældende virksomhedsejer er ”ukendt hos politiske kontakter i Gentofte”.¹⁰⁹² Det fremgår ikke af notitsen, hvad der har foranlediget undersøgelsen af virksomhedsejeren.¹⁰⁹³

Eksemplerne er adskillige og findes ikke kun inden for efterforskningen af Vietnambevægelsen. Kontakterne er skabt uformelt, eventuelt efter forudgående godkendelse fra den pågældende kontakts ledelse,¹⁰⁹⁴ og oplysningerne er videregivet til PET, uden at tjenesten forinden har indhentet en retskendelse. Der kan sættes spørgsmål ved, om sådanne aktiviteter altid har været i overensstemmelse med reglerne om bl.a. tavshedspligt for offentligt ansatte generelt og særlige tavshedsforskrifter for hhv. skattevæsenets og postvæsenets ansatte, indgreb i meddelelshemmeligheden mv.

2. Offentligt ansattes tavshedspligt i henhold til straffelovens regler

I de foreliggende eksempler har alle uformelle kontakter været *offentligt ansatte* og som sådan omfattet af de almindelige regler om tavshedspligt i straffeloven, der indeholder generelle påbud om tavshedspligt for personer, der virker i offentlig tjeneste eller hverv mfl.¹⁰⁹⁵ om fortrolige oplysninger, som de måtte få kendskab til under udførelse af deres tjeneste vedrørende både tjenstlige forhold og forhold, der omhandler privatlivets fred. Hovedbestemmelsen er § 152, der forbyder den uberettigede videregivelse eller udnyttelse af fortrolige oplysninger for offentligt ansatte og personer, der virker eller har virket ved offentligt hverv om forhold, de erfarer under tjenesten eller hvervet.

¹⁰⁹² Virksomhedsejeren havde bopæl i Gentofte. Det fremgår ikke af notitsen, hvis eller hvilke ’politiske kontakter’ der er tale om.

¹⁰⁹³ En nærliggende forklaring på, at denne som den eneste af de anførte arbejdsgivere er blevet udvalgt til nærmere undersøgelse kunne være, at det var det eneste relativt ”ukendte” firma, som optrådte blandt den egentlige hovedpersons arbejdsgivere i den undersøgte periode.

¹⁰⁹⁴ RB: 2. november 2005, Jørn Bro, s. 24.

¹⁰⁹⁵ Straffeloven indeholder også tavshedspligtsregler for personer, der er beskæftiget med opgaver, der udføres efter aftale med en offentlig myndighed, f.eks. medarbejdere i it-servicebureauer og personer, der virker ved offentligt anerkendte telefonanlæg (§ 152 a), personer, der udøver en virksomhed eller erhverv i medfør af offentlig beskikkelse, f.eks. læger, advokater og apotekere (§ 152 b) og alle de nævnte medhjælpere (§ 152 c).

Oprindeligt skelnede straffelovens tavshedspligtsbestemmelser mellem forskellige *typer* af fortrolige oplysninger. Indtil 1985 omfattede § 152 kun 'tjenstlige forhold', mens tavshedspligten for offentligt ansatte om *private forhold* var særskilt reguleret. Fra 1930 til 1972 var tavshedspligt om private forhold reguleret i straffelovens § 263, stk. 2. I 1939 blev formuleringen af § 263, stk. 2 strammet med en fremhævelse af, at den almene interesse, der kunne modificere tavshedspligten, skulle være *åbenbar*.¹⁰⁹⁶ Herefter lød bestemmelsen som følger:

"Stk. 1. Med Bøde eller Hæfte indtil 6 måneder straffes den, (...)

Stk. 2. Paa samme Maade straffes Personer, som virker eller har virket i offentlig Tjeneste eller Hverv, eller som i Medfør af offentlig Beskikkelse eller Anerkendelse udøver eller har udøvet et Erhverv, saavel som saadanne Personers Medhjælpere, naar de *røber Privatlivet tilhørende Hemmeligheder*, der er kommet til deres Kundskab ved Udøvelsen af deres Virksomhed, medmindre de har været forpligtet til at udtale sig eller har handlet i berettiget varetagelse af *åbenbar* almen Interesse eller af eget eller andres tarv." (fremhævet her)

"Privatlivet tilhørende hemmeligheder" var f.eks. oplysninger om interne familieforhold, seksuelle forbindelser, private stridigheder, skilsmisse, sygdomme, selvmordsforsøg og *erhvervs- og formueforhold*.¹⁰⁹⁷

I 1972 gennemførte man en mere omfattende revision af tavshedsforskrifterne i straffeloven i forbindelse med en ændring af reglerne om privatlivets fred, der forbedrede beskyttelsen af privatlivet. Tavshedsforskrifterne i straffelovens §§ 152 og 263, stk. 2 blev udbygget ved, at "røbelse" fremover også omfattede uberettiget udnyttelse af kundskab om tavshedsbelagte oplysninger.¹⁰⁹⁸ § 263, stk. 2 blev udskilt til en selvstændig bestemmelse, § 264 b, om krænkelse af "privatlivet tilhørende hemmeligheder" begået af personer, der er "undergivet en særlig tavshedspligt".¹⁰⁹⁹

Afgrænsningen mellem §§ 152 og 264 b (tidligere § 263, stk. 2) bestod således i, om den tavshedspligt, der påhvilede tjenestemanden, var i det offentlige eller

1096 Lov nr. 87 af 15. marts 1939. Se RT 1938/39, Tillæg A, sp. 3739 ff. og Tillæg B, sp. 737 ff.

1097 Vagn Greve m.fl., *Kommenteret straffelov - Speciel del*, 2008, s. 138.

1098 Lov nr. 89 af 29. marts 1972. Se også bet. 998/84, s. 37.

1099 Straffelovrådets betænkning nr. 601/1971 om privatlivets fred.

en andens interesse.¹¹⁰⁰ Det centrale element i begge bestemmelsers gerningsindhold var ”røbelse” af en hemmelighed erfaret i tjenestens eller hvervets medfør. Med udtrykket ”røber” mentes *videregivelsen af oplysninger*, der var undergivet tavshedspligt, til *uvedkommende*.¹¹⁰¹ Bestemmelserne indeholdt imidlertid ikke nogen angivelse af, efter hvilke kriterier man skulle afgrænse kredsen af ”uvedkommende”.

Bestemmelsen blev igen ændret i 1985, hvor reglerne om brud på tavshedspligten begået af personer, der virker i offentlig tjeneste eller anden tjeneste, der kan sidestilles hermed,¹¹⁰² blev samlet i straffelovens kapitel 16 om forbrydelser i offentlig tjeneste eller hverv mv. i forbindelse med vedtagelse af forvaltningsloven og efter de anbefalinger, som et udvalg under Justitsministeriet fremkom med i en betænkning om tavshedspligtbestemmelserne.¹¹⁰³ Ved den lejlighed adskilte man egentlige offentligt ansatte fra andre personer, hvis professionelle forhold til det offentlige er af en sådan karakter, at de mere eller mindre må sidestilles med de offentligt ansatte.¹¹⁰⁴ Til gengæld samlede man offentligt ansattes røbelse af både tjeneste- og private forhold i én bestemmelse:

”§ 152. Den, som virker eller har virket i offentlig tjeneste eller hverv, og som *uberettiget videregiver* eller udnytter fortrolige oplysninger, hvortil den pågældende i den forbindelse har fået kendskab, straffes med bøde eller fængsel indtil 6 måneder.

Stk. 2. Straffen kan stige til fængsel indtil 2 år, hvis forholdet er begået med forsæt til at skaffe sig eller andre uberettiget vinding eller der i øvrigt foreligger særligt skærpende omstændigheder.

1100 Straffelovrådets udtalelse om straffelovens regler om krænkelse af tavshedspligt, FT 1985/86, Tillæg A, sp. 288-89.

1101 Oluf H. Krabbe, *Borgerlig Straffelov med Kommentarer II*, (4. udg. 1947), s. 404, Stephan Hurwitz, *Kriminalret – Speciel Del*, (1955), s. 65 og Vagn Greve m.fl.: *Straffeloven – Speciel Del*, (1975), s. 92.

1102 Dvs. personer, der udøver virksomhed eller hverv i medfør af offentligt beskikkelse eller anerkendelse, f.eks. læger, advokater, revisorer.

1103 Betænkning nr. 998 om tavshedspligt, afgivet den af 25. oktober 1983 af et udvalg, som justitsministeriet nedsatte den 18. juli 1979, København, 1984, herefter ’Bet. 998/84.’

1104 Aftalebaseret virksomhed samt offentligt beskikkede blev indsat i de stadig gældende bestemmelser i § 152 a og § 152 b.

Stk. 3. En oplysning er *fortrolig*, når den ved lov eller anden gyldig bestemmelse er betegnet som sådan, eller når det i øvrigt er nødvendigt at hemmeligholde den for at varetage væsentlige hensyn til offentlige eller private interesser.”¹¹⁰⁵

Den første del af bestemmelsens stk. 3 tager sigte på de tilfælde, hvor det fremgår af særlige lovbestemmelser, at en oplysning eller bestemte typer af oplysninger er af fortrolig karakter. Det kan f.eks. være særlige lovbestemmelser, der foreskriver de ansatte tavshedspligt med hensyn til enhver oplysning, som den pågældende bliver bekendt med gennem sin virksomhed, se til eksempel nedenfor om kilde-skattelovens og postlovens tavshedspligtsbestemmelser.

Ordet ”uberrettiget” i § 152, stk. 1 sigter ifølge den kommenterede straffelov navnlig til situationer, hvor en videregivelse i en snævrere kreds under særlige omstændigheder vil være legitimeret, som f.eks. en adgang for tillidsrepræsentanter og medlemmer af råd og nævn til under fortrolige former at blive bekendt med og drøfte tavshedsbelagte informationer med deres foresatte og kolleger og begrænsede kredse inden for deres organisation.¹¹⁰⁶ Videregivelse til andre ansatte inden for samme organisation kan således efter omstændighederne være uberrettiget. Omvendt kan videregivelse til andre forvaltningsmyndigheder være tilladt, hvis betingelserne i forvaltningslovens § 28 er opfyldt.

Der er ikke tale om overtrædelse af tavshedspligtsbestemmelserne, hvis den pågældende har været *forpligtet* til at videregive oplysningen eller har handlet i *berettiget varetagelse af åbenbar almeninteresse* (dvs. en samfundsmæssig interesse) eller af eget eller andres tarv, jf. § 152 e.¹¹⁰⁷

For fuldstændighedens skyld skal endelig kort nævnes tjenestemandslovens daværende § 10, stk. 2, som pålagde tjenestemanden tavshed med hensyn til de forhold, som denne i medfør af sin stilling blev bekendt med, og hvis hemmeligholdelse i sagens natur var påkrævet eller var blevet ham/hende foreskrevet.¹¹⁰⁸ Da denne bestemmelse ikke udvider området for tavshedspligten efter straffelovens bestemmelser, vil den ikke blive nærmere behandlet her.

1105 Fremhævet her. Lov nr. 573 af 19. december 1985.

1106 Vagn Greve m.fl.: *Kommenteret straffelov – Speciel Del*, s. 133 f., samt bet. 998/84, s. 156.

1107 En tilsvarende regel gjaldt tidligere udtrykkeligt kun i forbindelse med tavshedspligt efter dagældende § 264 b (nu § 152 b), men efter 1985 omfatter ordlyden nu tavshedspligtkrænkelser efter straffelovens kapitel 16 som helhed. *Kommenteret straffelov – Speciel del*, s. 142. Teorien antog dog, at denne regel også gjaldt for andre tavshedspligtsbestemmelser, se bet. 1023/84, s. 101, der citerer Stephan Hurwitz og Vagn Greve for dette synspunkt.

1108 Bet. 998/84, s. 232.

Sammenfattende kan det anføres, at det ikke er tilladt for offentligt ansatte eller personer, der virker ved offentligt hverv mv., at videregive oplysninger om personlige forhold, herunder privatøkonomiske forhold, medmindre den pågældende har været forpligtet til at videregive oplysningerne eller har handlet i berettiget varetagelse af åbenbar almeninteresse eller af eget eller andres tarv, jf. den ovenfor omtalte § 152 e.¹¹⁰⁹

De pågældende offentligt ansatte i postvæsenet og skattevæsenet ses ikke umiddelbart at have været underlagt nogen særskilt retlig forpligtelse til at videregive oplysningerne til PET. Hvad den berettigede varetagelse af offentlige eller private interesser angår, skal denne undtagelse fortolkes snævert, jf. bl.a. ordene ”åbenbar almeninteresse”. Hvorvidt en sådan åbenbar almeninteresse har foreligget i nogen af de ovenstående eksempler er vanskeligt at sige uden yderligere oplysninger om de konkrete formål med indhentningen af de pågældende oplysninger mv. – interessen synes dog ikke mere ”åbenbar”, end at den må kunne diskuteres.

Af betydning for, om videregivelsen til PET trods tavshedspligtsforskrifterne har været tilladt, er dog først og fremmest nogle forvaltningsretlige principper, som vil blive gennemgået nærmere nedenfor efter en redegørelse for nogle særlige tavshedspligtsbestemmelser, som er relevante for hhv. skattevæsenets og postvæsenets virksomhed.

3. Særlige tavshedspligtsbestemmelser

Ud over de almindelige tavshedspligtsforskrifter i straffeloven (og forvaltningsloven fra 1987), findes der også en række specielle – og i nogle tilfælde mere restriktive – tavshedspligtsforskrifter i lovgivningen. Relevante i denne sammenhæng er navnlig kildeskattelovens § 87, der foreskriver tavshedspligt for alle ansatte i skattevæsenet, og postlovens § 12, der indeholder lignende restriktioner

1109 Ud over de i nærværende fremstilling omhandlede uformelle kontakter har Kommissionen konstateret et tilfælde af overtrædelse af straffelovens bestemmelser om tavshedspligt, hvor en PET-medarbejder i forbindelse med godkendelse af en kilde rettede henvendelse til en bekendt på et sygehus, som fremskaffede journaloplysninger vedrørende kilden. Det fremgår af en notits fra den pågældende PET-medarbejder, at de involverede var ganske klar over, at fremgangsmåden var regelstridig.

for ansatte i post- og telegrafvæsenet. Af relaterede tavshedspligtsforskrifter kan endvidere eksempelvis nævnes bestemmelsen i lov om telegrafer og telefoner, § 17.¹¹¹⁰

Kildeskattelovens § 87

Kildeskatteloven¹¹¹¹ indeholdt oprindeligt særregler om tavshedspligt for skattevæsenets ansatte:

”§ 87. Skattemyndighederne skal under ansvar efter § 152 i borgerlig straffelov iagttage *ubetinget tavshed* over for uvedkommende med hensyn til de oplysninger vedrørende de skattepligtiges eller de indeholdelsespligtiges økonomiske, erhvervsmæssige eller privatlivet tilhørende forhold, som de under varetagelsen af deres funktioner efter denne lov kommer til kundskab om. Det samme gælder de hos skattemyndighederne ansatte eller af dem antagne medarbejdere samt i øvrigt enhver, der som følge af et i henhold til aftale med det offentlige påtaget arbejde kommer til kundskab om sådanne forhold. Er aftalen indgået med en virksomhed, omfatter tavshedspligten alle, der under deres arbejde i virksomheden får kundskab om sådanne forhold.”(fremhævet her)

Den særlige tavshedspligt angik embedsmænd og ansatte i skatteadministrationen, dvs. såvel statslige som kommunale skattemyndigheder mfl. Tavshedspligten efter kildeskatteloven omfattede den del af skattemyndighedernes arbejde, der vedrører indkomstbeskatningen, mens moms og told faldt udenfor. De oplysninger, der var omfattet af § 87, var alle oplysninger om indkomst- og formueforhold mv., som man fik kendskab til under administration af kilde-

1110 Lov nr. 84 af 11. maj 1897 om telegrafer og telefoner. I henhold til lovens § 17 er det under statstelegrafens ansatte personale forpligtet til for alle uvedkommende at hemmeligholde såvel de indleverede telegrammers indhold og tilstedeværelse som navnene på afsendere og modtagere af telegrammer. På samme måde er de forpligtede til at hemmeligholde telefonsamtaler såvel som navnene på de telefonerende. Se i øvrigt FT 1969/70, Tillæg B, sp. 2128 ff. for en oversigt over dagældende specielle tavshedspligtsforskrifter i lovgivningen, samt bilag 1 til bet. 998/84.

1111 Lov nr. 100 af 31. marts 1967 med senere ændringer. Reglerne om tavshedspligt i kildeskatteloven (§ 87) og statsskatteloven (§ 44) blev i 1997 samlet i skattestyrelseslovens § 37. Lov nr. 238 af 2. april 1997.

skatteloven.¹¹¹² Overtrædelser af tavshedspligten kunne straffes efter reglerne i straffelovens § 152.

Tavshedspligten synes skærpet i forhold til den almindelige tavshedspligt efter straffeloven ved, at de pågældende som anført skal iagttage *ubetinget* tavshed over for uvedkommende. Det fremgår ikke nærmere af bestemmelsen, hvem der skulle betragtes som ”uvedkommende”. Bestemmelsen indeholder i forhold til den almindelige tavshedspligt en nærmere angivelse af *genstanden* for tavshedspligten, som ifølge § 87 er ”de oplysninger vedrørende de skattepligtiges eller de indeholdelsespligtiges økonomiske, erhvervsmæssige eller privatlivet tilhørende forhold,” som de ansatte under deres virke får kendskab til.

”Uvedkommende” var efter praksis først og fremmest private, men indtil 1987 blev også andre forvaltningsmyndigheder tilsyneladende opfattet som ”uvedkommende”. Det fremgår af et cirkulære om skattemyndighedernes tavshedspligt,¹¹¹³ der indeholder en nærmere uddybning af de nævnte tavshedspligtforskrifter og deres forhold til bl.a. forvaltningsloven. Af cirkulæret fremgår det, at kildeskattelovens mfl. tavshedspligtsbestemmelser indtil 1987 blev fortolket ret *restriktivt*, således at man bl.a. havde *anset andre myndigheder for ”uvedkommende” i relation til modtagelsen af tavshedsbelagte oplysninger*, medmindre de pågældende myndigheder havde haft en særlig lovhjemmel til at indhente oplysningerne fra skattemyndighederne.¹¹¹⁴

Det angives herefter i cirkulæret, at der på baggrund af de vedtagne regler i forvaltningsloven om videregivelse af oplysninger efter begæring til andre forvaltningsmyndigheder ikke længere er ”grundlag for at opretholde den (...) restriktive praksis”, hvorefter begrebet ”uvedkommende” i bl.a. kildeskattelovens § 87 fremover skal fortolkes i overensstemmelse med kriteriet i forvaltningslovens § 28, stk. 3. Denne bestemmelse tillader, at ”andre fortrolige oplysninger”, hvortil bl.a. hører økonomiske og erhvervsmæssige interesser, kan udleveres til en anden myndighed, hvis skattemyndighederne skønner, at den rekvirerende myndighed har væsentligt behov for oplysningerne.

1112 Skattestyrelseslovens § 37 udvidede området for tavshedspligten, idet den nu omfatter samtlige forhold, der kan henføres til en bestemt fysisk eller juridisk person, og som vedrører den pågældendes økonomiske, erhvervsmæssige eller privatlivet tilhørende forhold.

1113 CIR nr. 51 af 6. marts 1987. Cirkulæret blev i 1995 afløst af CIR nr. 39 af 26. marts 1995 om skatte- og vurderingsmyndighedernes særlige tavshedspligt mv.

1114 CIR 51/1987, pkt. 2.

Postlovens § 12

Også postvæsenets medarbejdere er underlagt en særlig tavshedspligt, som tidligere var indeholdt i den dagældende postlov fra 1963, § 12:

”Den, der virker i postvæsenets tjeneste, må ikke give uvedkommende nogen underretning om andres benyttelse af postvæsenet eller lejlighed til selv at skaffe sig sådan oplysning.

Stk. 2. Hemmeligholdelsespligten vedvarer, efter at den pågældendes virke ved postvæsenet er ophørt.”¹¹¹⁵

Tavshedspligten rækker her videre end den almindelige tavshedspligtsbestemmelse for offentlige ansatte i straffelovens § 152. Heller ikke for postlovens vedkommende er det angivet, hvem der nærmere skal betragtes som ”uvedkommende”, men ud over at være underlagt denne tavshedspligtsbestemmelse, er videregivelse af oplysninger til en vis grad begrænset af den såkaldte ”posthjemmelighed”, da breve og andre postforsendelser er særskilt beskyttet mod indgreb af grundlovens § 72. Hvad det konkret betyder for muligheden for at videregive oplysninger til myndigheder uden for postvæsenet, redegøres der nærmere for nedenfor i afsnit 6.

4. Udveksling af fortrolige oplysninger mellem forvaltningsmyndigheder før forvaltningsloven (op til 1987)

PET er en del af den offentlige forvaltning og som sådan omfattet af bl.a. forvaltningsloven, der trådte i kraft den 1. januar 1987, og som bl.a. indeholder regler om tavshedspligt og udveksling af oplysninger mellem offentlige myndigheder.

¹¹¹⁵ Lovbekg. nr. 312 af 14. august 1963 med senere ændringer. I 1995 blev loven ophævet og erstattet af lov nr. 89 af 8. februar 1995 om postvirksomhed. Reglerne om posthjemmelighed undergik kun få sproglige ændringer, idet ’postvæsenets tjeneste’ blev ændret til ’postvirksomhed’. Posthjemmeligheden er i dag reguleret i lov om postbefordring, lov nr. 472 af 9. juni 2004, § 9, som er nogenlunde enslydende med den tidligere bestemmelse: ”Den, der virker i en postvirksomhed, må ikke give uvedkommende nogen underretning om andres benyttelse af postbefordring eller lejlighed til selv at skaffe sig sådan oplysning. Stk. 2. Tavshedspligten vedvarer, efter at den pågældendes virke i postvirksomheden er ophørt.”

De eksempler på uformelle kontakter, som er omtalt ovenfor, stammer imidlertid alle fra *før* forvaltningslovens vedtagelse og ikrafttræden, og for denne tid er retstilstanden delvist uafklaret. Oprindeligt synes reglerne på en række punkter at have været mindre præcise, og forvaltningsloven har således skabt større klarhed i retstilstanden.¹¹¹⁶

Videregivelse af fortrolige oplysninger til en anden forvaltningsmyndighed før forvaltningslovens fremkomst er ikke ofret megen plads i de almindelige forvaltningsretsframstillinger.¹¹¹⁷ Spørgsmålet har dog været behandlet i et par lovforberedende udvalg under Justitsministeriet samt i nogle artikler i bl.a. tidskriftet ”Juristen og Økonomen” i 1970’erne. Mogens Koktvedgaard har i et par artikler fra 1968 og 1970 om retlige problemer i forbindelse med elektronisk databehandling mv. som en af de første gjort rede for sin opfattelse af, i hvilken omfang det var tilladt for offentlige myndigheder at udveksle oplysninger:

”Henvendelse ... til andre offentlige myndigheder kan formentlig ske uden særskilt lovhjemmel, og henvendelsen skal normalt besvares, i hvert fald inden for rimelige grænser. Dette sker enten i kraft af det administrative over- og underordningsprincip eller i medfør af det almindelige forvaltningsretlige princip, hvorefter de forskellige myndigheder skal være hinanden behjælpelige med administrationen. De skal – som man siger – række hinanden hånden.¹¹¹⁸ ...

...Den almindelige regel kan formentlig siges at være, at en offentlig myndighed normalt har fri acces til de data, der indehaves af en anden offentlig myndighed. ... Der gælder imidlertid talrige undtagelser fra dette princip.¹¹¹⁹

Som eksempel på sådanne undtagelser nævnes bl.a. strafferegisteret, rigsregistraturen og PET’s ”hemmelige kartoteker”. Ifølge Koktvedgaard var det altså i

1116 Jon Andersen, ”Ændringer i retsgrundlaget for tavshedspligt i den offentlige forvaltning”, *Juristen* nr. 1/1991, s. 2.

1117 Se f.eks. Poul Andersen, *Dansk Forvaltningsret*, (Gyldendal, 1963), og Carl Aage Nørgaard, *Forvaltningsret, Sagsbehandling*, 2. udg. ved Jens Garde, (Juristforbundets forlag, 1981). Poul Andersen behandler reglerne for tjenestemænds tavshedspligt, men i relation til videregivelse af oplysninger til en anden forvaltningsmyndighed nævner han kun reglerne for hhv. fakultativ og obligatorisk høring af andre myndigheder i relation til officialmaksimen, se s. 337 ff. Carl Aage Nørgaard henviser blot til Justitsministeriets svar til Folketingets Retsudvalg i forbindelse med opklaring af nogle spørgsmål om reglerne om tavshedspligt, se nærmere nedenfor.

1118 Mogens Koktvedgaard, ”Retlige problemer i forbindelse med adgang til datalagre”, *Juristen*, 1970, s. 222 ff.

1119 *Ibid.*, s. 225.

vidt omfang tilladt offentlige myndigheder at udveksle de oplysninger, som de hver især måtte ligge inde med. Han forudsatte herved, at videregivelsen almindeligvis ikke indebar noget brud på den tjenstlige tavshedspligt, hvilket i en anden artikel af samme forfatter blev afgrænset på følgende måde:

”Normalt er man kun beføjet til at videregive embedshemmeligheder til andre personer/organer inden for den offentlige sektor (egne medhjælpere, andre kontorer inden for forvaltningen, særligt tilkaldte sagkyndige o.s.v.), og garantien mod misbrug ligger da navnlig i, at disse modtagere selv er underkastet det samme pligtforhold og de samme straffebestemmelser.”¹¹²⁰

Det fremgår ikke af artiklen, om der med ”andre kontorer inden for forvaltningen” refereres til kontorer inden for den pågældende forvaltningsmyndighed, eller om der tænkes på andre kontorer i den offentlige forvaltning generelt.

Registerudvalget (1976)

Registerudvalget, der afgav sin delbetænkning om offentlige registre i 1976, fastslår i sin gennemgang af gældende ret, at de *almindelige* tavshedsforskrifter (det vil sige de forskrifter, der er indeholdt i straffeloven og tjenstemandsloven) i den forvaltningsretlige praksis ikke antages at være til hinder for, at én myndighed videregiver oplysninger omfattet af tavshedspligten til en anden offentlig myndighed til brug i dennes virksomhed. Det begrundes i det ”almindelige forvaltningsretlige princip, hvorefter de forskellige myndigheder skal være hinanden behjælpelige med administrationen.”¹¹²¹

Registerudvalget skelner mellem de almindelige tavshedspligtsforskrifter i straffeloven og tjenstemandsloven på den ene side og de *specielle* tavshedsforskrifter på den anden side.¹¹²² Som eksempel på en sådan speciel tavshedspligts-

¹¹²⁰ Mogens Koktvedgaard, ”Bidrag til elektronrettens almindelige del (Elektronisk databehandling)”, *Juristen*, 1968, s. 166.

¹¹²¹ Delbetænkning nr. 767 om offentlige registre afgivet af det af justitsministeriet den 9. september 1970 nedsatte registerudvalg (i det følgende Bet. 767/76), s. 50, med henvisninger til ovennævnte artikel af Mogens Koktvedgaard fra 1970, s. 225.

¹¹²² Sondringen kendes også fra den gamle offentlighedslovs § 7 (lov nr. 280 af 10. juni 1970), hvorefter adgangen til at give aktindsigt var begrænset af specielle tavshedsforskrifter, men ikke af de almindelige tavshedsforskrifter. Registerudvalget henviste bl.a. til dette system i offentlighedsloven som argument for at almindelige tavshedspligtsforskrifter ikke er til hinder for udlevering af oplysninger til andre offentlige myndigheder, se bet. 767/76, s. 50 ff.

forskrift nævnes bl.a. kildeskattelovens § 87. Hvad de specielle tavshedsforskrifter angår konkluderer registerudvalget, at

”det i dansk ret næppe er endeligt afklaret, i hvilket omfang de specielle tavshedsforskrifter medfører en fravigelse af det ovennævnte princip om, at de forskellige myndigheder skal række hinanden hånden. Spørgsmålet kan næppe besvares generelt, men må bero på en *afvejning af de modstridende interesser*.”¹¹²³

Registerudvalget antager den holdning i betænkningen, at oplysninger omfattet af tavshedspligtsforskrifter må ”kunne videregives til andre myndigheder, såfremt oplysningerne har *væsentlig betydning* i vedkommende myndigheds virksomhed”.¹¹²⁴ F.eks. vurderer udvalget, at den særlige tavshedspligt på skatteområdet (kildeskattelovens § 87) ikke er til hinder for, at bestemte oplysninger, der indberettes til skattevæsenet, også kan anvendes af en række andre myndigheder, som har en rolle i skatteligningen – det er simpelthen en forudsætning for den almindelige struktur på skatteområdet.¹¹²⁵ Dette indebar i forhold til registerudvalgets lovforslag (se nærmere nedenfor), at det måtte indrettes på en sådan måde, at man fortsat kunne videregive f.eks. kildeskatteoplysninger – afgrænset til de myndigheder, der var medaktører i kildeskatteordningen og altså ikke til forvaltningsmæssige myndigheder generelt.¹¹²⁶ Derfor bemærker registerudvalget samtidig, at der ikke ses at være grund til at lade de fremtidige registerregler få den virkning, at de ”ophæver” de særlige tavshedspligtsbestemmelser. Disse bør ifølge udvalget fortsat slå igennem med den virkning, at spørgsmålet om videregivelse af sådanne oplysninger må bedømmes efter de enkelte tavshedspligtsreglers nærmere udformning, altså efter en konkret vurdering.¹¹²⁷

Registerudvalgets synspunkter udmøntede sig i følgende forslag til en bestemmelse om udveksling af oplysninger mellem offentlige myndigheder:

”§ 22, stk. 2. Endvidere må oplysningerne videregives til andre myndigheder, såfremt oplysningerne har væsentlig betydning i vedkommende myndigheds virksomhed eller har væsentlig betydning for en afgørelse, som myndigheden skal

1123 Fremhævet her. Bet. 767/1976, s. 52.

1124 Bet. 767/1976, s. 185.

1125 Bet. 767/1976, s. 84.

1126 Bet. 767/1976, s. 185.

1127 Bet. 767/1976, s. 185-86.

træffe. Dette gælder dog ikke oplysninger, om hvilke der ved lov er fastsat særlige tavshedsforskrifter, ...”

Registerudvalgets opfattelse blev kritiseret af Oluf Jørgensen i en artikel i *Juristen og Økonomen* (1977), hvor han anførte, at der efter lovens gennemførelse efter hans opfattelse reelt ikke længere eksisterede nogen tavshedspligt i disse relationer, samt at forslaget suspenderede afvejningen af de reale hensyn, som tavshedsforskrifterne ellers skulle tilgodese.¹¹²⁸ Med udgangspunkt i en række eksempler fra domspraksis og en afgørelse fra Folketingets ombudsmand påviste han, at reglen om den fri videregivelsesadgang i forvaltningen ikke var undtagelsesfri, da man i alle nævnte sager fastslog, at tavshedspligten gik forud for oplysningspligten¹¹²⁹ efter en konkret afvejning af de modstående interesser og uafhængigt af sondringen mellem almindelige og specielle tavshedsforskrifter.¹¹³⁰

Oluf Jørgensens hovedpointe var, at sondringen mellem almindelige og specielle tavshedsforskrifter som afgørende for, om der må videregives oplysninger til andre offentlige myndigheder, ikke er holdbar, bl.a. med henvisning til de omtalte sager, hvor afgørelsen om videregivelse har hvilet på en konkret afvejning af forskellige modstående interesser. Han advarede endelig om, at en fjernelse af tavshedspligten mellem offentlige myndigheder for så vidt angår elektronisk registrerede personoplysninger ”formentlig også får virkning for de manuelt registrerede personoplysninger.”¹¹³¹

Oluf Jørgensens kritik fik den konsekvens for den endelige lov om offentlige registre, at betydningen af *specielle* tavshedspligtsforskrifter som hindring for videregivelsen af fortrolige oplysninger fra en offentlig myndighed til en anden blev snævret yderligere ind. Hvor der i det oprindelige forslag var formuleret en undtagelse til videregivelsesadgangen, hvorefter der ikke måtte ”videregives oplysninger, for hvilke der ved lov er fastsat særlige tavshedsforskrifter,”¹¹³² blev be-

1128 Oluf Jørgensen, ”Om udveksling af personoplysninger mellem offentlige myndigheder – en kritisk vurdering af § 20 i forslaget til lov om offentlige myndigheders registre”, *Juristen og Økonomen*, 1977, s. 291. § 20 blev i den endelige lov til § 22.

1129 Undertiden er det foreskrevet i loven, at en forvaltningsmyndighed har pligt til at stille oplysninger til rådighed for en anden forvaltningsmyndighed til brug for denne anden myndigheds sagsbehandling – det kaldes for ”oplysningspligten”.

1130 Det ville føre for vidt at referere de forskellige citerede afgørelser her – alle eksempler er dog fra det sociale område. Der henvises til ovenstående artikel af Oluf Jørgensen.

1131 Oluf Jørgensen, ”Om udveksling af personoplysninger mellem offentlige myndigheder”, s. 300.

1132 FT 1977/78, Tillæg A, sp. 660.

stemmelsens sidste del ændret under udvalgsbehandlingen, så den fik følgende affattelse (ændringen er fremhævet med kursiv):

”§ 21, stk. 2. I øvrigt må videregivelse kun finde sted til en anden offentlig myndighed, såfremt oplysningerne har væsentlig betydning for vedkommende myndigheds virksomhed eller har væsentlig betydning for en afgørelse, som myndigheden skal træffe, jf. dog § 9, stk. 1. 2. pkt.¹¹³³ *Der må dog ikke videregives oplysninger i strid med særlige tavshedsforskrifter, der er fastsat ved lov.*” (fremhævet her)

Justitsministeriet ønskede hermed at tydeliggøre, at henvisningen til særlige tavshedsforskrifter alene sigtede til sådanne bestemmelser, der måtte *antages at indeholde en regulering af spørgsmålet om adgangen til at videregive oplysninger til en anden offentlig myndighed.*¹¹³⁴

I sit svar til Retsudvalget på et spørgsmål om ministeriets kommentarer til Oluf Jørgensens ovennævnte artikel konstaterer ministeriet, at særlovgivningens bestemmelser om tavshedspligt ”typisk” er ”begrundet i et ønske om at præcisere *genstanden* for tavshedspligten efter straffelovens § 152,” og derfor primært skal anses som regler, der udfylder straffelovens § 152 ved at angive, hvilke typer af oplysninger, der er undergivet tavshedspligt efter den pågældende bestemmelse i særlovgivningen.¹¹³⁵ Andre specielle tavshedspligtsforskrifter vedrører i stedet ”visse nærmere angivne forhold”, f.eks. en skærpet regulering af adgangen til at udveksle oplysninger mellem forskellige forvaltningsmyndigheder indbyrdes. Det er alene sidstnævnte type af tavshedspligtsforskrifter, der ifølge Justitsministeriet skulle omfattes af undtagelsen fra reglen om udveksling af oplysninger i den nye offentlige registerlov. Den nærmere natur af de enkelte tavshedspligtsforskrifter i særlovgivningen måtte afklares ved en konkret fortolkning, og Justitsministeriet forudsatte i den forbindelse, at særlige beskyttelseshensyn på specielle forvaltningsområder snarere skulle varetages ved at fastsætte individuelle forskrifter for det enkelte register end ved et generelt forbud mod videregiv-

1133 Bestemmelsen vedrører registrering af oplysninger, der ”klart er af betydning for varetagelsen af en anden myndigheds opgaver, såfremt registeret indrettes således, at oplysningerne kun kan benyttes af den anden myndighed.”

1134 FT 1977/78, Tillæg B, sp. 1000.

1135 FT 1977/78, Tillæg B, sp. 1021.

velse af oplysninger på områder, hvor der mere eller mindre tilfældigt var indsat en speciel tavshedspligtsforskrift.¹¹³⁶

Justitsministeriets konklusion stemmer i øvrigt med registerudvalgets opfattelse af rækkevidden af de specielle tavshedspligtsbestemmelser, som ifølge udvalget ”bør slå igennem med den virkning, at spørgsmålet om videregivelse af sådanne oplysninger ... må bedømmes efter tavshedspligtsbestemmelsens udformning”.¹¹³⁷ Som det ses i gennemgangen af posthæmmeligheden, kan andre forhold end den enkelte tavshedspligts udformning dog også få betydning for, i hvilket omfang (eller måske rettere: under hvilke betingelser) en videregivelse af oplysninger kan tillades.

Tavshedspligtsudvalget (1984)

Spørgsmålet om adgangen til videregivelse af fortrolige oplysninger blev igen behandlet nogle år senere af et udvalg under Justitsministeriet, der skulle undersøge reglerne om tavshedspligt.¹¹³⁸ Udvalgets flertal nåede i betænkningen frem til samme konklusion som registerudvalget: De grundlæggende bestemmelser i straffelovens dagældende bestemmelser (§ 152 og 264 b, tidligere § 263, stk. 2) måtte som udgangspunkt vige for den forvaltningsmæssige undersøgelsespligt, og offentlige myndigheder kunne ikke betragtes som ”uvedkommende” i relation til disse *almindelige* tavshedspligtsbestemmelser.¹¹³⁹

Udvalget støttede sin konklusion på Justitsministeriets besvarelse af et spørgsmål fra Folketingets Retsudvalg i forbindelse med Folketingets behandling af registerlovforslaget. I spørgsmålet udbad Retsudvalget sig Justitsministeriets kommentarer til den ovennævnte artikel af Oluf Jørgensen. Justitsministeriets opfattelse var, at:

”Udgangspunktet for en stillingtagen til spørgsmålet om anvendeligheden af de *almindelige tavshedsforskrifter* i forhold til tilfælde, hvor en myndighed videregiver

1136 FT 1977/78. Tillæg B, sp. 1022 ff.

1137 Bet. 767/76, s. 186.

1138 Bet. 998/84.

1139 Bet. 998/84, s. 126 ff. Omvendt tilkendegiver udvalget, at den omstændighed, at en person virker i offentlig tjeneste eller hverv og derfor bl.a. har tavshedspligt, ikke i sig selv bevirker, at andre personer i offentlig tjeneste eller hverv uden videre kan udlevere fortrolige oplysninger til den pågældende.

oplysninger, der er af betydning for en anden myndigheds virksomhed, til denne anden myndighed, må være den tradition, der her i landet har udviklet sig med hensyn til gennemførelsen af den administrative sagsforberedelse. ... [P]raksis må siges at bygge på en forudsætning om, at en forvaltningsmyndighed som udgangspunkt må anses for berettiget til at imødekomme begæringer om udlevering af oplysninger, som er af betydning for varetagelsen af den rekvirerende myndigheds funktioner”.¹¹⁴⁰

Justitsministeriet bruger dermed den såkaldte offentlige undersøgelsespligt¹¹⁴¹ som argument for, at der kan ske videregivelse af fortrolige oplysninger mellem offentlige myndigheder i det omfang, det er relevant for den rekvirerende myndigheds varetagelse af sine funktioner. Videre anførtes det i Justitsministeriets svar, at fortolkningen af lovgivningens almindelige regler om tavshedspligt for den, der virker i offentlig tjeneste eller hverv, ikke kunne ske ”uafhængigt af denne faste tradition.” Andre forvaltningsmyndigheder kunne ved udveksling af oplysninger mellem forvaltningsmyndigheder indbyrdes i almindelighed ikke anses som ”uvedkommende”, når oplysningen blev indhentet som led i varetagelsen af den rekvirerende myndigheds funktioner.

Samtidig blev det dog bemærket, at en forvaltningsmyndighed efter omstændighederne kunne anses for beføjet til at nægte at udlevere oplysninger, der var af betydning for en anden myndigheds behandling af en verserende sag, når særlige hensyn talte herfor – de havde med andre ord en tavshedsret. Ifølge Justitsministeriet blev bistand i praksis bl.a. nægtet i tilfælde, hvor en myndighed havde behov for at etablere et særligt fortrolighedsforhold mellem myndighedens personale og den personkreds, man betjente (patient- og klientbehandlingssituationer) samt i tilfælde, hvor den ”oplysningsindehavende” forvaltningsmyndighed efter lovgivningen rådede over særlige tvangsmidler efter lovgivningen til at gennemtvinge privates oplysningspligt over for myndigheden, som den forespørgende myndighed ikke havde.¹¹⁴² Justitsministeriet anførte endelig, at en

¹¹⁴⁰ Fremhævet her. FT 1977/78, Tillæg B, sp. 1013 ff., som gengivet i bet. 998/84, s. 134.

¹¹⁴¹ Undersøgelsespligten eller -princippet kendes også under betegnelsen ”officialmaksimen” og går ud på, at det påhviler en forvaltningsmyndighed at fremskaffe de nødvendige oplysninger til løsning af de foreliggende sager. I begrebet ligger der også en forudsætning om, at de fornødne oplysninger skaffes til veje på den mest hensigtsmæssige og mindst tidskrævende måde. Se f.eks. Poul Andersen: *Dansk Forvaltningsret*, s. 336.

¹¹⁴² Her tænkes der ikke kun på fysiske tvangsmidler som f.eks. adgang til at foretage ransagning, men også på f.eks. oplysningspligten efter skattelovgivningen. FT 1985/86, Tillæg B, sp. 106.

forvaltningsmyndighed også måtte anses for beføjet til at afslå at stille oplysninger til rådighed for en anden myndighed ud fra mere almindelige rimeligheds-vurderinger af, ”om oplysninger om privates forhold, der er tilvejebragt i anden anledning, bør udnyttes i den nu foreliggende sammenhæng.”¹¹⁴³

Justitsministeriets konklusion i besvarelsen af Retsudvalgets spørgsmål var, at

”en forvaltningsmyndigheds udlevering ... til en anden forvaltningsmyndighed af oplysninger, som må skønnes at have betydning for den anden myndigheds virksomhed, herunder for en afgørelse, som den anden myndighed skal træffe, i hvert fald som *hovedregel* ikke vil kunne anses for stridende mod den almindelige tavshedspligt efter straffelovens § 152 og § 264 b.”¹¹⁴⁴

Udvalget tager derimod ikke stilling til virkningen af specielle tavshedspligtsforskrifter. For en gengivelse af Justitsministeriets opfattelse af, i hvilket omfang lovgivningens specielle tavshedsforskrifter slår igennem i videregivessituationen, henvises der til gennemgangen ovenfor under redegørelsen for registerudvalgets overvejelser. Der kan dog her kort erindres om, at Justitsministeriet ikke generelt tillagde sondringen mellem de almindelige og de specielle tavshedsforskrifter nogen betydning, men at man kun i det omfang, at de specielle tavshedsforskrifter tilsigtede at regulere andet end genstanden for tavshedspligten, ville lade disse slå igennem over for den generelle regel om videregivelse.

Tavshedspligtsudvalgets flertal tiltrådte i betænkningen Justitsministeriets opfattelse, og retstilstanden syntes herefter umiddelbart klar. Det var imidlertid ikke alle, der var enige i udvalgets konklusioner. Betænkningen indeholder således en dissens på dette punkt af udvalgsmedlemmet Aage Hulgaard, der ikke mente, at undersøgelsespligten kunne bruges som argument for en så vidtgående adgang til udveksling af oplysninger mellem myndigheder, og den tidligere ombudsmand, Lars Nordskov Nielsen, blandede sig efterfølgende i debatten.¹¹⁴⁵ Sidstnævnte mente bl.a., at det måtte forekomme ”tvivlsomt, om justitsministe-

1143 FT 1977/78, tillæg B, sp. 1020. Justitsministeriet overvejede også, om der inden for det område, der var dækket af en myndigheds ”tavshedsret”, tillige gælder en tavshedspligt. Spørgsmålet blev besvaret bekræftende, men med det forbehold, at et egentligt strafansvar efter straffelovens §§ 152 eller 264 b måtte forudsætte en handlemåde i så åbenbar modstrid med ”god forvaltningsskik”, at den myndighed, til hvilken oplysningen blev videregivet, klart måtte anses som ”uvedkommende”.

1144 Fremhævet her. FT 1977/78, Tillæg B, sp. 1021.

1145 Lars Nordskov Nielsen, ”Tavshedspligt over for andre myndigheder. Nogle generelle synspunkter”, *Social Revy* nr. 1, 3. årgang, februar 1985, s. 23 ff.

riets redegørelse er en dækkende beskrivelse af gældende ret”, særligt fordi den ikke hvilede på nogen empiri, idet det aldrig var blevet undersøgt, hvorledes myndighedernes praksis i relation til videregivelse af oplysninger var, og hvilken retsopfattelse den byggede på.¹¹⁴⁶ Endvidere afviste også han, at der ud fra undersøgelsesprincippet kunne drages nogen slutning til spørgsmålet om det tilladelige i en videregivelse af oplysninger fra en forvaltningsmyndighed til en anden. Formålet med undersøgelsesprincippet var ifølge Nordskov Nielsen at fastslå myndighedernes ansvar for sagernes oplysning som et modstykke til den ordning der gælder i civilprocessen, hvor parterne selv skal sørge herfor, mens den ”aldrig er formuleret med henblik på at give svar på spørgsmålet om, i hvilket omfang myndighederne har oplysningspligt og/eller oplysningsret i forhold til hinanden”.¹¹⁴⁷

5. PET's samarbejde med skattemyndighederne

Som nævnt ovenfor under gennemgangen af tavshedspligten i kildeskattelovens § 87 giver et cirkulære fra skattedepartementet fra 1987 det indtryk, at praksis for udlevering af oplysninger til andre forvaltningsmyndigheder, der ikke havde nogen rolle i skatteligningen, var mere restriktiv end det almindelige udgangspunkt om, at man ”rakte hinanden hånden”.

Kommissionen har dog fundet indikationer på, at retstilstanden ikke har været helt så klar som angivet i det ovennævnte cirkulære. I en sag hos PET vedrørende samarbejdsvanskeligheder med bl.a. skattemyndighederne i forbindelse med indhentning af økonomiske oplysninger til brug for sikkerhedsundersøgelser findes bl.a. et responsum fra Ligningsdirektoratets Retssagsafdeling af 15. november 1972 (resp. 236/1972), hvor det meddeles en kommunes skatteforvaltning, at *politiet i relation til kildeskattelovens § 87 ikke kan betragtes som ”uvedkommende”*.¹¹⁴⁸

I sagen findes endvidere en kopi af en notits fra en politiassessor hos det almindelige politi, som et par år senere (den 29. oktober 1974) mødtes med den kontorchef hos Ligningsdirektoratet, der havde truffet den nævnte afgørelse i 1972, for at få uddybet afgørelsens rækkevidde. Den pågældende kontorchef op-

¹¹⁴⁶ L. Nordskov Nielsen, ”Tavshedspligt over for andre myndigheder”, s. 25.

¹¹⁴⁷ Ibid.

¹¹⁴⁸ PET, administrativ sag.

lyste ifølge politiassessorens notits, at politiet som konsekvens af responssummet havde adgang til at se samtlige dokumenter vedrørende en bestemt person eller firma, som måtte forefindes hos skattevæsenet og desuden kunne få udleveret de dokumenter, man ønskede fra skattevæsenets sag, eventuelt i fotokopi. De udleverede dokumenter kunne benyttes direkte i politiets straffesager, og politiet var ifølge den pågældende kontorchef ikke nødsaget til at indhente retskendelse for at få udleveret dokumenter fra skattemyndighederne. Derved synes retstilstanden at være fastlagt, selvom responssummet og konklusionerne fra mødet vedrørte politiet generelt og ikke nævnte PET særskilt.

Af samme sag fremgår det imidlertid, at der i oktober 1977 skete et akut sammenbrud i samarbejdet med PET's regionskontors kontakter ved Århus skattekontor, da medarbejderne der havde fået øjeblikkeligt forbud mod at give oplysninger til ordens- og kriminalpolitiet og *i særdeleshed* til PET. Baggrunden for dette forbud var presseomtalen og den iværksatte undersøgelse af Hetler-sagen.¹¹⁴⁹ Samarbejdet blev dog genoptaget allerede en måned senere, hvorefter oplysninger til brug for sikkerhedsgodkendelser blev udleveret underhånden af en overordnet i Århus Skattevæsen på den betingelse, at kontakten blev begrænset til én bestemt PET-medarbejder. Da denne PET-medarbejder blev afskediget, og PET forsøgte at indsætte en ny kontaktperson, havde kontakten i Århus Skattevæsen påpeget, at aftalen var tidsbegrænset og indgået under den forudsætning, at forholdet ville blive *legaliseret* inden længe, f.eks. ved at indføre en samtykkeerklæring i det oplysningsskema, som den pågældende medarbejder, der skulle sikkerhedsgodkendes, forinden skulle udfylde til brug for PET's sikkerhedsundersøgelse. I samme notits spurgte den pågældende PET-medarbejder fra region II til fortolkningen af Ligningsdirektoratets responsum fra 1972, idet den pågældende var i tvivl om, hvorvidt den kun gjaldt i straffesager, eller om PET også var omfattet af begrebet "politiet" i den forbindelse.¹¹⁵⁰

I første omgang lader det dog ikke til, at PET gjorde noget videre ved regionskontorets henvendelse, og i december 1980 har regionskontorets kontakt ved Århus Skattevæsen åbenbart henvendt sig igen og bl.a. gjort gældende, at det ovennævnte responsum fra Ligningsdirektoratet (resp. 236/1972) slet ikke omfattede PET, men kun vedrørte straffesager. Udleveringen af oplysninger fra skat-

1149 Ibid., "Vedr.: Indhentning af oplysninger om økonomiske forhold på personer som ønskes sikkerhedsgodkendt. Ref.: Telefonsamtale med B 83 den 3.10.1977", dateret den 3. oktober 1977.

1150 PET, administrativ sag: "Vedr. indhentning af økonomiske oplysninger i forbindelse med sikkerhedsgodkendelsessager." Dateret den 14. februar 1980.

tevæsenet til PET måtte ifølge denne derfor legaliseres ad anden vej, f.eks. ved den tidligere foreslåede samtykkeerklæring, eller ved et responsum fra Justitsministeriet, hvor der blev taget stilling til, om bl.a. sikkerhedsgodkendelsessager kunne sidestilles med straffesager, når det gjaldt skattemyndighedernes ansvar i forhold til tavshedspligten.¹¹⁵¹

Det næste dokument i sagen er dateret den 21. maj 1985, hvor region II rykkede for en løsning på problemet.¹¹⁵² I en notits af 9. oktober 1985 tog PET endelig stilling til henvendelsen fra skattevæsenet. Her frarådede en jurist hos PET indførelsen af den foreslåede samtykkeerklæring, da en eventuel nægtelse omvendt ville forhindre PET i at få de relevante oplysninger. Desuden noterede den pågældende PET-jurist, at man samtidig risikerede at få problemer med at få skatteoplysninger i *andre sager* end sikkerhedsgodkendelsessager, hvis man vænnede skattevæsenet til, at der skulle foreligge et samtykke.¹¹⁵³

Det ser ud til, at samfundsudviklingen i mellemtiden overhalede PET med vedtagelsen af forvaltningsloven i 1986 – i hvert fald førte lovens vedtagelse til, at der i forbindelse med sikkerhedsundersøgelser blev indføjet en samtykkeerklæring i oplysningsskemaet vedrørende indhentelsen af en række oplysninger om den pågældende person, herunder også økonomiske oplysninger, når der søgtes om godkendelse til ”yderst hemmeligt” og eventuelt til ”hemmeligt.”¹¹⁵⁴

Der synes at være en umiddelbar uforenelighed mellem Ligningsdirektoratets responsum fra 1972 og det senere pres fra Århus skatteforvaltning fra ca. 1980 på at få forholdet ”legaliseret” samt skattedepartementets fastslåen i sit cirkulære fra 1987 af, at praksis ”hidtil havde været restriktiv”. Denne kan dog skyldes en værdibevægelse og stigende bevidsthed om de forvaltningsretlige betænkeligheder ved en fri udveksling af oplysninger fra skatteforvaltningerne til andre myndigheder, herunder politiet, frem mod vedtagelsen af forvaltningsloven i 1986. Det er i hvert fald bemærkelsesværdigt, at forvaltningsloven (formentlig) var årsag til, at man i sidste ende valgte at lade de økonomiske oplysninger omfatte af den nye samtykkeerklæring i oplysningsskemaet til brug for sikkerhedsundersøgel-

1151 PET, administrativ sag: ”Vedr. indhentning af økonomiske oplysninger hos skattevæsenet. Ref.: tidligere korrespondance og samt. med 812.” Dateret den 12. november 1980.

1152 PET, administrativ sag: ”Notits”, dateret den 21. maj 1985.

1153 PET, administrativ sag: ”Notits. Ref.: Notits af 21/5-1985 vedr. skatteoplysninger i sikkerhedsgodkendelsessager.”, stemplet den 9. oktober 1985.

1154 Der henvises til beretningens afsnit om sikkerhedsundersøgelser.

ser, selvom retstilstanden efter forvaltningslovens ikrafttræden på andre områder blev lempet ifølge Skattedepartementets cirkulære fra 1987.

I det foreliggende eksempel, anført i afsnit 1, er det imidlertid ikke kun den person, som var genstand for PET's interesse, der indhentes oplysninger om, men også en tilfældig virksomhedsejer, hvis eneste rolle synes at have været at have haft den egentlige hovedperson ansat i en kortere periode. PET's notat indeholder som nævnt detaljerede oplysninger om virksomhedsejerens skatteforhold for året 1968/69, herunder en forklaring på hans relativt lave skattepligtige indkomst, der angives at være begrundet i et stort underskud på en tredje virksomhed.

Uanset om videregivelsen af disse oplysninger umiddelbart måtte være i strid med skattemyndighedernes tavshedspligt efter kildeskattelovens § 87, synes forholdet kritisabelt, idet den pågældende ikke var mistænkt af PET for noget forhold, der faldt under denne tjenestes kompetence. Der er endvidere ikke noget, der ud fra det oplyste tyder på, at skattemyndighederne har haft grund til af egen drift at gøre PET opmærksom på hans forhold.¹¹⁵⁵ Tjenesten kunne have nøjedes med at konstatere, at virksomhedsejeren ikke var kendt af PET. I Skattedepartementets føromtaltede cirkulære er det endvidere udtrykkeligt fastsat, at oplysninger om tredjemand, der ikke er relevante for den rekvirerende myndighed, uanset den foreskrevne lempelse af praksis efter forvaltningslovens ikrafttræden (fortsat) ikke kan udleveres.

En sådan indskærpelse fra skattemyndighederne ligger også på PET's ovenfor omtalte sag om "samarbejdsvanskeligheder" i forhold til skattemyndighederne i sikkerhedsoplysningssager. Påhæftet en notits af 21. maj 1985 om en kontakt i Århus kommunes skatteforvaltning, der undtagelsesvist er gået med til at give skatteoplysninger til en bestemt kontaktperson i PET, er en meddelelse af 22. maj 1984 til skattemyndighederne fra Skattedepartementet om udlevering af selvangivelser til andre myndigheder. Her indskærpes det, at man skal være særlig varsom med at udlevere tredjemandsoplysninger og oplysninger om skatteydernes privatliv, samt

1155 Ifølge cirk. 51/1987, pkt. 7, kan skattemyndighederne i særlige tilfælde uopfordret give andre myndigheder fortrolige oplysninger om formodede lovovertrædelser, som skattemyndighederne er blevet opmærksomme på ved gennemgangen af selvangivelser mv. Videregivelse bør dog kun ske i tilfælde, hvor overtrædelserne skønnes at være af en vis grovere karakter. Ud fra de oplysninger om virksomhedsejerens skatteforhold, som PET medtog i sin notits, er der imidlertid intet der tyder på, at han selv var mistænkt for nogen lovovertrædelser af relevans for PET.

at personalet må sikre sig, at det udleverede materiale enten ikke indeholder sådanne oplysninger eller at de gøres ulæselige.¹¹⁵⁶

Sammenfattende må det konstateres, at retstilstanden i forhold til skattemyndighedernes tavshedspligt som følge af kildeskattelovens § 87 før forvaltningslovens ikrafttræden ikke er entydig. På den ene side ser det ud til, at opfattelsen i departementet har været, at man har været meget restriktiv over for andre myndigheder. På den anden side foreligger Ligningsdirektoratets responsum fra 1972, hvis rækkevidde der dog senere er sået tvivl om (omfatter den kun straffesager eller også PET's virksomhed – og må der da skelnes mellem sikkerhedsundersøgelse og PET's efterforskning i øvrigt?).

Endvidere må det forhold tages i betragtning, at skattevæsenet i praksis i hvert fald visse steder lokalt tilsyneladende har haft et udstrakt samarbejde med PET både hvad angår sikkerhedsundersøgelser og efterforskning i øvrigt, dog med visse mislyde i 1977 og op til forvaltningslovens vedtagelse i 1986, hvor Århus skattekontor pressede på for at få videregivelsen af skatteoplysninger i sikkerhedsundersøgelsessager "legaliseret" ved hjælp af en samtykkeerklæring eller lignende. Dele af skatteforvaltningen har dermed formentlig været i tvivl om forholdets lovlighed.

Kildeskattelovens § 87 er – sammen med bl.a. postlovens § 9 a (senere § 12) og lov om telegrafer og telefoner § 17 – anført i en oversigt over specielle tavshedsforskrifter for den offentlige forvaltning, der ville udelukke adgangen til aktindsigt som følge af den dagældende bestemmelse i offentlighedslovens § 7,¹¹⁵⁷ men det siger ikke nødvendigvis noget om rækkevidden af tavshedspligten i en videregivelsessituation – den måtte ifølge Justitsministeriets svar til Retsudvalget i forbindelse med behandlingen af lovforslaget om offentlige registre bero på en konkret fortolkning af bestemmelsen.

1156 PET, administrativ sag: Tillæg til notits dateret 21. maj 1985: 'Meddelelse af 22. maj 1984 til skattemyndighederne om udlevering af selvangivelser til andre myndigheder', sign. Jens Rosman/Thorv. Lund-Larsen.

1157 FT 1969/70, tillæg B, sp. 2131 ff.

6. Posthemmeligheden

Ifølge grundlovens § 72 kan indgreb i meddelelshemmeligheden – herunder også *posthemmeligheden* – som udgangspunkt kun ske efter *retskendelse*:

”§ 72. Boligen er ukrænkelig. Husundersøgelse, beslaglæggelse og undersøgelse af breve og andre papirer samt *brud på post-, telegraf- og telefonhemmeligheden* må, hvor ingen lov hjemler en særegen undtagelse, alene ske efter *retskendelse*”. (fremhævet her)

Politiet har under visse betingelser adgang til at foretage indgreb i posthemmeligheden mv., som det er forudsat i grundlovens § 72's krav om retskendelse som hovedregel. Indtil 1978 var indgreb i posthemmeligheden reguleret i retsplejelovens § 750 (fra 1978: § 786):

”§ 750. Breve og andre forsendelser, som er rettede til eller antages at være bestemte for eller hidrøre fra sigtede, kan det ved rettens kendelse pålægges postvæsenet at tilbageholde og udlevere til retten, når sigtelsen angår en forbrydelse, som det efter lovens almindelige regel tilkommer statsadvokaten at forfølge, og omstændighederne gør det sandsynligt, at indholdet bør beslaglægges. Undtagne fra sådan beslaglæggelse er breve, som veksles mellem den sigtede og hans forsvarer, for så vidt det følger af reglerne i § 738.”¹¹⁵⁸

Stk. 2. I påtrængende tilfælde kan politiet pålægge postvæsenets embedsmænd at tilbageholde sådanne forsendelser, indtil rettens afgørelse fås, dog ikke for et længere tidsrum end 3 dage.

Stk. 3. Under betingelser svarende til dem, som oven for angives, kan det pålægges telegrafvæsenets funktionærer henholdsvis at tilbageholde og meddele retten eller foreløbig at tilbageholde telegrammer.”¹¹⁵⁹

Bestemmelsen gav mulighed for, at breve og *andre forsendelser* (stk. 1) samt telegrammer (stk. 3), som var rettet til eller antoges at være bestemte for eller hidrøre

¹¹⁵⁸ Efter ordlyden omfatter reglen kun breve mellem en forsvarer og hans klient, der er arrestant. Det antages imidlertid, at undtagelsesreglen omfatter al korrespondance mellem forsvareren og klienten. Bestemmelsen omfatter kun breve, der er udvekslet efter strafforfølgningens begyndelse, og efter at den pågældende advokat er blevet beskikket som forsvarer. Betænkning nr. 1023 af 4. oktober 1984 om politiets indgreb i meddelelshemmeligheden og anvendelse af agenter, afgivet af justitsministeriets strafferetsplejeudvalg (herefter Bet. 1023/84), s. 29.

¹¹⁵⁹ Som gengivet i Karnov (1938), sp. 1236.

fra en sigtet,¹¹⁶⁰ kunne tilbageholdes og udleveres til andre end den oprindelige adressat, hvilket ellers ville være i modstrid både med straffelovens regler om krænkelse af privatlivets fred og den almindelige hemmeligholdelsespligt i postloven gengivet ovenfor.¹¹⁶¹ Indtil postgiro blev privatiseret i 1991 og senere lagt sammen med Bikuben til BG Bank, omfattede retsplejelovens § 786 (tidligere § 750, jf. ovenfor) efter praksis også *postgirokonti* (og postboks), der blev betragtet som postbefordring.¹¹⁶²

I Justitsministeriets strafferetsplejeudvalgs betænkning om politiets indgreb i meddelelshemmeligheden mv. anføres der under redegørelsen for, hvad udvalget forstår ved begrebet ”brevåbning” følgende om indestående mv. på postgirokonti:

”Oplysninger om *indestående* på postgirokonti bør – på samme måde som oplysninger om indestående på bank- og sparekassekonti – tilvejebringes ved hjælp af editionsreglerne, jfr. den gældende retsplejelovs § 785. I retspraksis har man dog anvendt § 786. (...)”¹¹⁶³

¹¹⁶⁰ Ordet ”sigtet” skulle ikke tages helt bogstaveligt – man krævede blot, at vedkommende skulle være mistænkt i en sådan grad, at den pågældende måtte anses som sigtet, hvorimod det ikke var en betingelse, at den pågældende formelt også *var* sigtet. Bet. 1023/84, s. 28. Det var endvidere tilstrækkeligt, at politiet med en vis rimelighed havde mistanke mod en bestemt person, uanset at politiet efter de foreliggende oplysninger ikke var i stand til at navngive den pågældende, se U 1966.776 Ø.

¹¹⁶¹ Lov nr. 318 af 10. juni 1976, § 12.

¹¹⁶² Bet. 1023/84, s. 29 med henvisning til afgørelserne i U 1970.873 Ø og U 1976.242 Ø, som omhandlede postboks, men hvor det i den førstnævnte afgørelse, hvor anklagemyndigheden bl.a. fremsatte begæring om, at postmesteren skulle oplyse politiet om indehaveren af en bestemt postboks, bl.a. fremhæves, at posthemmeligheden ikke blot omfatter brevenes og forsendelsernes indhold, men tillige navnene på afsender og adressat, hvilket altså ifølge afgørelsen også gælder for postboks. Se endvidere Østre Landsrets kendelse af 14. september 1961 (U 1961.1087) (i Karnov angives henvisningen fejlagtigt som U 1961.1088) samt U 1956.450 H, som omtales nærmere nedenfor. Afgørelsen i U 1961.1087 er i bet. 1023/84, side 65 blevet opfattet således, at den fastslår, at retsplejelovens § 750 (om indgreb i brevhemmeligheden) også finder anvendelse ved pålæg om udskrifter fra postgirokonti – med andre ord betragtes postgirokonti som ”andre forsendelser”. Dette er måske ikke ganske utvivlsomt. Det er uklart, om der fsv. angår udlevering af oplysninger vedr. de omhandlede postgirokonti henvises til § 750, der var relevant (allerede) på grund af forlængelse af tilladelse til udlevering af breve, eller til editionsbestemmelsen i § 748, efter hvilken det (også) pålagdes banker og sparekasser at give oplysninger. Imidlertid havde afgørelsen i U 1956.450 H (som der ikke henvises til i noten til afgørelsen) fastslået, at adgang for politiet til at gennemgå nogle postgirofor sendelser skulle bedømmes efter reglerne i retsplejelovens § 750, jf. nedenfor.

¹¹⁶³ Fremhævet her. Bet. 1023/84, s. 65.

Det var således udvalgets opfattelse, at videregivelse af oplysninger om *indestående* på postgirokonti til politiet krævede en retskendelse,¹¹⁶⁴ om end det ville foretrække, at man anvendte *editionsreglerne* i retsplejelovens § 785 frem for, som man hidtil havde gjort i retspraksis, at henvise til reglerne om indgreb i brevhemmeligheden i retsplejelovens § 786. Udvalget synes derved at foretrække at lade forholdet falde ind under *bankhemmeligheden*.

Tidligere souschef i PET, Jørn Bro, har over for Kommissionen forklaret, at man – når man indhentede oplysninger om postgiro hos PET's uformelle kontakter i postvæsenet – opfattede sig som værende på lovens grund og inden for et acceptabelt indhentningsområde, om end man var meget diskret. PET oplevede endvidere i henhold til Bros forklaring sig som ”havende lidt videre beføjelser end det almindelige politi”, hvilket kan læses som en forklaring på, hvorfor man ikke indhentede retskendelse.¹¹⁶⁵ De ”videre beføjelser” gjaldt dog ifølge Bro kun for så vidt angik oplysninger om, hvem der stod bag *oprettelsen* af en bestemt postgirokonto, mens indhentning af *oplysninger om indbetalere* efter Bro's opfattelse krævede en editionskendelse. Dette skel er dog i så fald ikke altid overholdt i praksis, hvilket fremgår af de to eksempler gengivet ovenfor i afsnit 1, hvor PET af sin kontakt havde lånt samtlige indbetalingskort til Russell-tribunalets girokonto, henholdsvis bemærker, at man efter tre måneder ikke kan få adgang til girotallonerne, hvorfor man ikke har kunnet konstatere, om en navngiven person har foretaget giroindbetalinger af mindre beløb til DDV.

I 1976 afviste Bernhard Gomard imidlertid i ”Studier i den danske straffeprocess” på baggrund af en konkret afgørelse, U 1956.450 H, at tavshedspligten og udleveringsforbudet efter postloven kunne gennembrydes af hensyn til efterforskningen eller oplysningen af en straffesag på grundlag af editionsreglerne i retsplejelovens dagældende § 748.¹¹⁶⁶

I sagen U 1956.450 H havde politimesteren i Esbjerg begæret rettens kendelse for, at politiet fik tilladelse til bl.a. at gennemgå nogle postgiroforsendelser til en mistænkt i forbindelse med en kædebrevsag efter retsplejelovens regler om edition. Politimesteren fik medhold i byretten, men afgørelsen blev omgjort i landsretten, hvilket blev stadfæstet af Højesteret. Begge instanser mente, at et sådant indgreb skulle bedømmes efter reglerne i retsplejelovens § 750, altså som et *indgreb i med-*

¹¹⁶⁴ Udvalget tager derimod ikke stilling til status for andre oplysninger vedrørende postgirokonti.

¹¹⁶⁵ RB: 2. november 2005, Jørn Bro, s. 24. Berettigelsen af PET's opfattelse af at have haft længere line end det almindelige politi på dette område drøftes nærmere nedenfor under konklusionen.

¹¹⁶⁶ Bernhard Gomard, *Studier i Den danske Straffeprocess*, (Juristforbundets forlag, 1976), s. 257 f.

delsseshemmeligheden, som opstiller strengere betingelser for at tillade et indgreb, end editionsreglerne gør. Disse betingelser var i den konkrete sag ikke opfyldt, og retten afviste derfor at tage politimesterens begæring til følge.

På baggrund af denne kendelse og en anden afgørelse fra 1970¹¹⁶⁷ konkluderede Gomard:

”Kommunikationsmidlernes normale fortrolighed kan kun tilsidesættes af hensyn til en straffeprocessuel undersøgelse eller proces, såfremt de betingelser, som er opstillet i Retsplejelovens specialbestemmelser herom, er opfyldt. Disse specialbestemmelser findes i § 750 om postforsendelser og telegrammer”...¹¹⁶⁸

Strafferetsplejeudvalget har tilsyneladende ikke været opmærksom på hverken højesteretsafgørelsen fra 1956, der fastslår, at postgiroforsendelser er omfattet af brevhemmeligheden, eller Gomards kommentar fra 1976, der udelukker anvendelsen af de lempeligere editionsregler i hvert fald hvad angår adgangen til at gennemgå postgiroforsendelser – de citeres i al fald ikke i udvalgets bet. 1023/84.

Indgreb i meddelelsseshemmeligheden hører til de straffeprocessuelle tvangsindgreb. Man kunne anføre det synspunkt, om ikke det forhold, at postkontoret tilsyneladende frivilligt har videregivet de pågældende girokontooplysninger til PET kunne karakteriseres som et samtykke, der ville bringe foranstaltningen helt uden for tvangsindgrebenes område. Spørgsmålet har både betydning for, om man derved suspenderer de materielle betingelser, der efter retsplejelovens bestemmelser ellers skal være opfyldt, før et sådant indgreb kan gennemføres, og for kompetencefordelingen mellem retten og politiet – altså spørgsmålet om, hvorvidt politiet kan foretage et indgreb uden den beslutning fra retten, der ellers er foreskrevet i retsplejeloven.

Samtykkeproblematikken opstår imidlertid ikke i forhold til indgreb i meddelelsseshemmeligheden, da de foretages uden den berørtes vidende og tvangsmomentet derfor ikke blot ligger i, at foranstaltningen foretages *mod* men også

¹¹⁶⁷ U 1970.873 Ø.

¹¹⁶⁸ Bernhard Gomard: *Studier i Den danske Straffeprocess*, s. 258.

uden den pågældendes vilje.¹¹⁶⁹ Om kompetencespørgsmålet skriver Hans Gammeltoft-Hansen bl.a.:

”Også ved skjulte indgreb (især indgreb i meddelelshemmeligheden) må reglerne om rettens kompetence være *undtagelsesfri* (bortset fra *periculum in mora*), idet samtykke ifølge sagens natur overhovedet ikke kan gives i disse tilfælde.”¹¹⁷⁰

Netop muligheden for *periculum in mora* (se nedenfor) må siges at gøre udtømmende op med muligheden for undtagelser vedrørende kompetencespørgsmålet.

Både i den tidligere bestemmelse om indgreb i posthemmeligheden (§ 750/786) og i de nugældende bestemmelser er der under visse omstændigheder givet mulighed for at foretage indgreb i posthemmeligheden i påtrængende tilfælde, uden først at skulle afvente retskendelse (*periculum in mora*).¹¹⁷¹ Politiet skulle/skal i så fald snarest muligt og senest efter henholdsvis 3 døgn efter den gamle bestemmelse - siden 1985, inden 24 timer fra indgrebets iværksættelse - forelægge sagen for retten, der så afgjorde/afgør, om indgrebet kunne/kan godkendes og om det i givet fald kunne/kan opretholdes og for hvilket tidsrum.¹¹⁷² I de eksempler der er beskrevet ovenfor, hvor PET har fået oplysninger fra uformelle kontakter om girokonti mv., ses der dog ikke at have været tale om ”påtrængende tilfælde”, og PET har da heller ikke efterfølgende indhentet en retskendelse, som er forudsætningen for, at man kan påberåbe sig, at der har været tale om påtrængende tilfælde, hvor indgrebets øjemed ellers ville have været forspildt.

Det må på baggrund af ovenstående lægges til grund, at oplysninger om postgirokonti *har* været anset for omfattet af posthemmeligheden, og at udlevering af oplysninger herom derfor kun lovligt kunne gennemføres ved at iagttage kravene i retsplejelovens regler om indgreb i meddelelshemmeligheden, hvorefter

1169 Hans Gammeltoft-Hansen: *Straffeprocessuelle tvangsindgreb – Retspolitiske studier*, 1981, s. 40, og samme: *Strafferetspleje II. Sigtede – Forsvaret - Efterforskningen – Tvangsindgreb*, (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1989), s. 80.

1170 Hans Gammeltoft-Hansen: *Straffeprocessuelle tvangsindgreb*, s. 118 (fremhævet her).

1171 Se hhv. retsplejelovens § 750, stk. 2 (indtil 1978), § 786, stk. 2 (indtil 1985), og § 783, stk. 3 (1985 -). De nævnte bestemmelser gældende op til 1985 gav dog kun politiet mulighed for at pålægge postvæsenet midlertidigt at tilbageholde postforsendelser, ikke at udlevere disse (til retten).

1172 Hvis retten derimod måtte nå frem til, at indgrebet ikke skulle være foretaget, skulle/skal retten indberette sagen til Justitsministeriet.

det bl.a. alene tilkommer retten at beslutte, at sådanne oplysninger kan gives til PET.

Reglerne om indgreb i meddelelshemmeligheden blev ændret i 1985, hvor der blev indsat et nyt kapitel i retsplejeloven herom.¹¹⁷³ Om de nærmere betingelser for indgreb i meddelelshemmeligheden efter 1985 henvises der til beretningens bind 15. Det har således heller ikke efter 1985 været tilladt at gøre indgreb i posthemmeligheden – herunder at gøre indgreb i postboks og få oplysninger om postgirokonti – uden retskendelse.

Efter det foreliggende synes videregivelsen af oplysninger om bestemte foreningers og personers postgirokonti, herunder bevægelser, underskriftberettigede mv., til PET at have været i strid med både reglerne om indgreb i meddelelshemmeligheden, der kræver en retskendelse for sådanne indgreb, og tavshedspligten efter postlovens § 12.

7. Konklusion

Som det er påvist ovenfor, findes der bestemmelser om tavshedspligt for offentligt ansatte både i straffeloven og lovgivningen i øvrigt, f.eks. på post- og skattemråderne samt, efter 1987, forvaltningsloven.

De eksempler på ”uformelle kontakter”, som har dannet udgangspunkt for denne gennemgang, stammer som nævnt alle fra før forvaltningslovens vedtagelse, hvor retstilstanden som påvist var noget uklar. Ganske vist nåede både registerudvalget, tavshedspligtsudvalget og Justitsministeriet frem til, at der gjaldt en ganske omfattende adgang til udveksling af fortrolige oplysninger mellem forvaltningsmyndigheder, der gennembrød lovgivningens *almindelige* tavshedspligtsbestemmelser, men denne regel var langt fra undtagelsesfri, om end omfanget af henholdsvis hovedregel og undtagelser aldrig er blevet klargjort.

Mens forholdet vedrørende skattevæsenets videregivelse af oplysninger til PET er noget uklart, synes PET's udnyttelse af uformelle kontakter i postgirokontoret før forvaltningslovens ikrafttræden i 1987 at have været i strid med den tavshedspligt, som de pågældende kontakter har haft efter postloven. PET har efter retsplejelovens regler om indgreb i meddelelshemmeligheden endvidere ikke haft beføjelse til at indhente sådanne oplysninger uden en retskendelse,

¹¹⁷³ Kapitel 71. Se lov nr. 227 af 6. juni 1985.

uanset om postgirokontorerne har været indstillet på at udlevere oplysningerne frivilligt.

Det fremgår ikke helt klart af de forskellige PET-notitser, som er angivet som eksempler på oplysninger, der stammer fra uformelle kontakter, hvem der har taget initiativet til videregivelsen – om det er den pågældende kontakt, der (formentlig efter et praj fra PET om, hvad han/hun skulle kigge efter) på eget initiativ har kontaktet PET, når vedkommende mente at have nogle relevante oplysninger, eller om PET har rekvireret særlige oplysninger hos kontakterne – formentlig er der tale om en blanding. Under alle omstændigheder påhviler ansvaret PET i det omfang, tjenesten har modtaget oplysninger i strid med foreliggende regler.

Jørn Bro har over for Kommissionen bl.a. forklaret, at man forud for rekruttering af de uformelle kontakter søgte forvaltningsmyndighedens ledelses godkendelse af, at man etablerede den pågældende kontakt.¹¹⁷⁴ Hans opfattelse var endvidere, at PET nok stod lidt friere end det almindelige politi. Denne opfattelse synes ikke ganske i overensstemmelse med den omstændighed, at PET ikke opererer efter et særskilt regelsæt, men med ganske få undtagelser¹¹⁷⁵ er underlagt samme begrænsninger som det almindelige politi i sin efterforskning, som er reguleret i retsplejeloven, herunder reglerne om indgreb i meddelelshemmeligheden.

Retlig vurdering for så vidt angår perioden 1968-1989

Som anført foran må det lægges til grund, at PET's indhentelse af oplysninger om nogle foreninger og personers postgirokonti gennem uformelle kontakter i postvæsenet har været i strid med reglerne i retsplejeloven om indgreb i meddelelshemmeligheden - hvorefter indgreb kræver retskendelse - samt med postlovens § 12. Endvidere har Kommissionen som anført i note 1084 konstateret overtrædelse af straffelovens bestemmelser om tavshedspligt i forbindelse med indhentelse af journaloplysninger fra et sygehus.

1174 RB: 2. november 2005, Jørn Bro, s. 24.

1175 F.eks. gælder reglerne om anvendelse af agenter ikke for efterforskning af forbrydelser efter straffelovens kapitler 12 og 13, dvs. PET's arbejdsområde, mens reglerne om indgreb i meddelelshemmeligheden i retsplejelovens kapitel 71 er de samme for PET som for det øvrige politi.

KOMMISSIONENS OVERVEJELSER OM PET'S BRUG AF PENETRANTER, MEDDELERE MV.

Indledning

Kommissionen har overvejet retlige spørgsmål i forbindelse med PET's anvendelse af meddelere (kontakter, penetranter mv.). Baggrunden for disse overvejelser er, at de informationer, som PET på denne måde erhverver sig, ofte vil være oplysninger, som PET ellers kun ville have kunnet opnå gennem et straffeprocessuelt tvangsindgreb, som PET i mange tilfælde antageligt ikke ville have kunnet opnå tilladelse til hos domstolene. Hertil kommer, at PET's meddeler må antages ikke at ville have kunnet få adgang til de informationer, som videregives til PET, hvis det overvågede miljø, hvori meddeleren færdedes, havde haft viden om den pågældendes virke som meddeler for PET.

Disse spørgsmål rejser flere problemstillinger. Det kan overordnet overvejes, om PET ved brug af meddelere, som under falske foregivender opnår en vis grad af tillid hos enkeltpersoner, grupperinger, foreninger eller lignende, der har PET's interesse, kan udnytte dette tillidsforhold til at skaffe sig oplysninger om disse personer, grupperinger mv. Det kan endvidere overvejes, om der er retlige problemer for PET forbundet med meddelerens måde at indhente information på, særligt hvis meddelere begår kriminalitet eller anden retsstridig adfærd i forbindelse med indsamlingen af informationen. Det kan endelig overvejes, om PET's brug af meddelere på den anførte måde kan være en retsstridig omgåelse af retsplejelovens regler om straffeprocessuelle tvangsindgreb.

De juridiske overvejelser i det følgende har en generel karakter og er ikke nødvendigvis en dækkende beskrivelse af retstilstanden i den periode, som Kommissionens undersøgelse dækker.

Generelle overvejelser om at handle under dække

Brugen af meddelere er – som agent provocateurvirksomhed - ikke et straffeprocessuelt tvangsindgreb, men en ”aktivt” efterforskningskridt. At det begrebsmæssigt er kvalificeret således skyldes bl.a., at der ved en sådan foranstaltning ikke nødvendigvis sker indgreb i en beskyttelsesværdig interesse.¹¹⁷⁶

Retsplejelovent indeholder - og indeholdt i den for Kommissionen relevante periode - ikke bestemmelser, der nærmere regulerer politiets brug af meddelere (bortset fra reglerne om agents provocateurs).¹¹⁷⁷ Der er imidlertid ikke tvivl om, at brug af meddelere er og har været et almindeligt redskab i politiets efterforskning.¹¹⁷⁸ Justitsministeriets Strafferetsplejeudvalg udtalte f.eks. i 1984, at

”Politiet kan endvidere anvende meddelere, ofte anonyme, der videregiver oplysninger om påtænkte forbrydelser, og man har i beskedent omfang mulighed for at yde sådanne personer dusør for deres indsats”.¹¹⁷⁹

Der er fastsat nærmere regler om PET's meddelere i retningslinjerne fra 1983, men herudover er der ikke fra den relevante periode fastsat regler om politiets brug af sådanne aktive efterforskningskridt. Rigsadvokaten har i marts 2005 udsendt ”Retningslinjer vedrørende meddelere”, men disse har selvsagt ikke været gældende i den periode, som Kommissionens undersøgelse angår.¹¹⁸⁰

1176 Jf. Koktvedgaard og Gammeltoft-Hansen, *Lærebog i strafferetspleje*, s. 198 og betænkning 1023/1984 s. 151 om agents provocateurs med henvisning til Gammeltoft-Hansen i U 1979 B15-16.

1177 Retsplejelovent § 752, stk. 3, 2. pkt., som også var gældende i den for Kommissionen relevante periode, bestemmer om afhøringer af *sigtede*, at ”Løfter, urigtige foregivender eller trusler må ikke anvendes.” Denne bestemmelse finder udtrykkeligt kun anvendelse på *afhøringer* af *sigtede* og kan ikke antages at være til hinder for brugen af meddelere. Bestemmelsen kan ikke anses for et udtryk for et overordnet princip om forbud mod brug af urigtige foregivender i politiet efterforskning. Som det nærmere omtales nedenfor har retsordenen i et vist omfang accepteret brug af meddelere og agents provocateurs, og forbuddet i § 752, stk. 2, 2. pkt. er udtryk for, at *sigtede* – i modsætning til f.eks. mistænkte - har krav på, at visse retsgarantier iagttages. Det er således f.eks. også kun *sigtede*, der i medfør af retsplejelovent § 752, stk. 1, har krav på af politiet at få oplyst, at de ikke har pligt til at udtale sig.

1178 Se om begrebet ”meddeler” Eva Smith mfl., *Straffeprocessen* s. 410-413 og ”infiltration” s. 413. Ib Henricson, *Politiret* behandler begrebet ”meddelere” bl.a. s. 274 ff.

1179 Justitsministeriets Strafferetsplejeudvalgs betænkning 1023/1984 s. 127.

1180 Rigsadvokatens meddelelse 2/2005 af 9. marts 2005. Forud herfor fandtes alene Rigsadvokatens meddelelse 3/96 om udformning af politirapporter i situationer, hvor politiet modtager oplysninger

Retsordenen har således accepteret, at politiet i sin efterforskning i et vist omfang handler under dække og således pga. vildfarelser hos den eller de efterforskede om forholdenes rette sammenhæng kan erhverve evt. belastende oplysninger om de pågældende. Dette har blandt andet fundet udtryk i retsplejelovens regler om agents provocateurs. I disse tilfælde er brugen af en agent provocateur, der efter sin natur er en person, der handler under dække, nærmere reguleret.¹¹⁸¹ Såfremt en meddeler, f.eks. en penetrant, deltager i de aktiviteter, som penetranten er sat til at overvåge, kan den pågældende blive omfattet af retsplejelovens regler om agents provocateurs. Der er dog ikke tvivl om, at politiet uden særlig hjemmel og uden ekstern prøvelse har kunnet anvende det efterforskningskridt, som brugen af meddelere er, når aktiviteten fra meddelerens side ikke overskrider grænsen til agent provocateurvirksomhed¹¹⁸² og heller ikke rummer indgreb i nogen beskyttet interesse. Såfremt meddeleren har handlet på *PET's* vegne (i modsætning til det øvrige politi), kan forholdet evt. omfattes af retsplejelovens § 754 e, således at retsplejelovens regler om agents provocateurs (i det væsentligste) ikke finder anvendelse.¹¹⁸³

PET er således ikke generelt afskåret fra at anvende meddelere på grund af karakteren af dette efterforskningskridt.

Særligt om forholdet til straffeprocessuelle tvangsindgreb og reglerne om Agents Provocateurs

Situationen kompliceres, når meddelerens adfærd og PET's forhold hertil skal bedømmes. Det kan anføres, at PET ikke ved at indskyde en privat mellem sig og

fra personer, der ønsker at være anonyme, og Rigspolitechefens kundgørelse II nr. 34 af 14. juni 1995 om dusører.

1181 Dette spørgsmål behandles nærmere nedenfor.

1182 Brugen af en penetrant kan i visse situationer naturligvis opleves alvorligere end brugen af en agent provocateur. Brugen af meddelere og penetranter er dog ikke af lovgiver oplevet så indgribende, at der har være behov for en særskilt lovgivning herom.

1183 Retsplejelovens § 754 e undtager fra reglerne om agents provocateurs efterforskning af visse opregnede lovovertrædelser. Bestemmelsen undtager således ikke generelt PET's efterforskning fra reglerne om agents provocateurs, men de i bestemmelsen opregnede lovovertrædelser er i kerneområdet for PET's virksomhed. Såfremt andre politienheder end PET måtte efterforske de opregnede lovovertrædelser, ville agent provocateurreglerne heller ikke gælde ved denne efterforskning, jf. tillige nedenfor. § 754 e er omtalt nærmere nedenfor.

en evt. strafbar eller retsstridig aktivitet kan frigøre sig for ansvar eller unddrage sig retsplejelovens regler om straffeprocessuelle tvangsindgreb. Det må således påhvile PET gennem sine kildeførere at foretage den fornødne instruktion af meddelere og i forbindelse hermed løbende at føre kontrol med disses virksomhed. Selv om dette synspunkt som udgangspunkt er korrekt, er det ikke i alle situationer til hinder for anvendelse af meddelere.

Ved "straffeprocessuelle tvangsindgreb" forstås indgreb i den personlige frihed, integritet eller ejendomsret, der iværksættes af politiet, anklagemyndigheden eller retten i forbindelse med efterforskning af kriminalitet samt pågribelse og domfældelse. Indgreb betegner den omstændighed, at der er tale om forhold, der normalt er beskyttet af den lovgivning, der vedrører borgernes personlige frihed og integritet.¹¹⁸⁴

Det er karakteristisk for straffeprocessuelle tvangsindgreb, at de foretages med lovhjælp og er underkastet en domstolskontrol, der som oftest skal udøves forud for indgrebets iværksættelse, ligesom det er en betingelse for at iværksætte et tvangsindgreb, at der foreligger en mistanke af en vis styrke om en i nogen grad konkretiseret kriminalitet.

I overensstemmelse med det ovenfor anførte udgangspunkt kan der ikke herske tvivl om, at PET må være afskåret fra at lade en meddeler på sine vegne anvende ulovlige indhentningsmetoder, hvorved meddeleren pådrager sig et strafansvar.¹¹⁸⁵ PET kan således ikke aftale med meddeleren, at denne skal begå indbrud for derigennem at skaffe PET nogle ønskede oplysninger, også selv om PET ville kunne have opnået ransagningskendelse og derved opnå den ønskede information. Hvis PET eller politiet i øvrigt lovligt og uanset retsplejelovens regler om

1184 Jf. således Eva Smith mfl., *Straffeprocessen* s. 417. Hans Gammeltoft-Hansen har i *Straffeprocessuelle tvangsindgreb* (1981) s. 29 f. foreslået følgende (foreløbige) definition: "Et straffeprocessuelt tvangsindgreb er en foranstaltning, der udføres som led i en strafforfølgning, og som i mangel af særlig hjemmel ville indeholde en strafbar krænkelse af private beskyttelsesinteresser. I Koktvedgaard og Gammeltoft-Hansen, *Lærebog i strafferetspleje*, s. 189 anføres om straffeprocessuelle tvangsindgreb: "Karakteristisk for disse indgreb er ikke blot tvangsmomentet, men også at de indeholder et angreb på en individuel beskyttelsesinteresse (legeme, frihed, husfred, meddelelshemmeligheden etc.)."

1185 Visse mindre lovovertrædelser er blevet accepteret, f.eks. ulovlig plakato-phængning. Meddeleren kan dog herved skifte karakter og omfattes af definitionen af en agent provocateur i retsplejelovens § 754 a. En betydelig del af PET's efterforskning angår imidlertid forhold, der indebærer, at bl.a. krav om domstolskontrol og forbud mod civile agenter ikke finder anvendelse, jf. § 754 e.

straffeprocessuelle tvangsindgreb kunne aftale med private, at de på politiets vegne skulle udføre indgreb vendt mod den personlige frihed, integritet eller ejendomsret med henblik på at indhente information eller beviser i en strafferetlig efterforskning, ville dette indebære omfattende muligheder for omgåelse af den beskyttelse, som retsplejeloven skal yde borgerne i forhold til statsmagten.

Det kan imidlertid næppe antages, at PET ved brug af private mellemed i alle tilfælde er afskåret fra gennem disse at indhente information, som ellers kun kunne opnås ved straffeprocessuelle tvangsindgreb og dermed - normalt - domstolsprøvelse. En adfærd, hvorved meddeleren begår lovbrud, rejser tillige spørgsmål, om meddeleren herved omfattes af begrebet agent provocateur, der nærmere er fastlagt i retsplejelovens § 754 a. I det omfang, dette er tilfældet, kan PET tænkes at have adgang til at modtage oplysninger fra den pågældende ud fra tilsvarende principper som dem, der for det øvrige politi følger af retsplejelovens bestemmelser.

De nedenfor omtalte situationer, hvor en meddeler videregiver oplysninger til politiet, herunder PET, under omstændigheder, hvor oplysningerne ellers kun ville kunne være tilvejebragt gennem et tvangsindgreb - f.eks. ved en rumaflytning i stedet for meddelerens referat fra et lukket møde - eller hvor meddeleren selvstændigt eller med den eller de overvågede begår kriminalitet for derigennem at fremskaffe oplysninger til politiet, har mange lighedspunkter med de aktiviteter, som udøves af agents provocateurs, ligesom der kan være afgrænsningsproblemer mellem meddelere og agents provocateurs. Det kan derfor være hensigtsmæssigt at fremhæve visse centrale bestemmelser om agents provocateurs, hvis brug - i modsætning til meddelere - er reguleret i retsplejeloven.

En agent provocateur er - til forskel fra den blotte meddeler - en person, der på forskellig vis indlader sig med kriminalitet med det formål at få gerningsmanden til kriminaliteten straffet.¹¹⁸⁶ Ved en ændring af retsplejeloven i 1986¹¹⁸⁷ er der nu i § 754 a fastsat en definition af de aktiviteter, som efter retsplejeloven skal anses for agent provocateurvirksomhed, og som kræver en nøjere regulering.

Ved en agent provocateurvirksomhed forstås efter § 754 a, at *politiet* som led i efterforskningen af en lovovertrædelse foranlediger, at der tilbydes bistand til eller træffes foranstaltninger med henblik på at tilskynde nogen til at udføre eller

¹¹⁸⁶ Forud for indførelsen reglerne i retsplejeloven om agents provocateurs var definitionen af en agent provocateur ikke ganske klar, og det ovenfor anførte er næppe fuldstændig dækkende. Se om de forskellige beskrivelser af en agent provocateur i Betænkning 1023/1984 om politiets indgreb i meddelelseshemmigheden og anvendelse af agenter s. 128 med henvisninger til ældre litteratur.

¹¹⁸⁷ Jf. Ændringslov til retsplejeloven nr. 319 af 4. juni 1986. De her citerede bestemmelser er fra bekendtgørelse nr. 567 af 1. september 1986 af retsplejeloven.

fortsætte lovovertrædelsen. En sådan adfærd er efter retsplejeloven forbudt, med mindre nogle betingelser er opfyldt samtidig (kumulative betingelser):

- der foreligger en særlig bestyrke mistanke om, at en lovovertrædelse er ved at blive begået eller forsøgt,
- andre efterforskningskridt ikke vil være egnede til at sikre bevis i sagen, og
- efterforskningen angår en lovovertrædelse, som efter loven kan straffes med fængsel i 6 år eller derover (dvs. strafammen er mindst 6 år – ikke den konkret forskyldte straf), eller en overtrædelse af straffelovens § 289, 2. pkt.

Herudover gælder, at rettens forudgående godkendelse som regel er en forudsætning for at iværksætte et efterforskningskridt med en agent provocateur, jf. § 754 c, ligesom agenten skal være polititjenestemand, jf. § 754 b. I samme bestemmelse er der regler om, at agent provocateurvirksomheden ikke må bevirke en forøgelse af lovovertrædelsens omfang eller grovhed (provokationsforbuddet).

Af særlig interesse for PET er i denne forbindelse, at retsplejelovens § 754 e bestemmer, at reglerne i §§ 754 a – 754 d, der regulerer brugen af agents provocateurs, ikke finder anvendelse ved efterforskning af lovovertrædelser, for hvilke påtale i medfør af straffelovens §§ 110 f og 118 a sker efter justitsministerens påbud. De her omtalte lovovertrædelser er overtrædelser af straffelovens kapitel 12 om forbrydelser mod statens selvstændighed og sikkerhed og hovedparten af straffelovens kapitel 13 om forbrydelser mod statsforfatningen og de øverste statsmyndigheder. Efterforskningen af disse straffelovsovertrædelser er netop et af kerneområderne i PET's virksomhed.

Såfremt der anvendes en agent provocateur efter retsplejelovens §§ 754 a-d, må det antages, at rettens tilladelse til denne brug indbefatter, at agenten meddeler politiet en række oplysninger, som ellers ville kræve særskilt tilladelse. F.eks. må agenten kunne referere en samtale, som den pågældende har deltaget i og vel også overhørt, selv om denne information ellers skulle opnås gennem telefon- eller rumaflytning og da efter retskendelse. Ligeledes må oplysninger i tilgængelige papirer, der ligger fremme, kunne refereres for politiet, selv om politiet ikke uden ransagningskendelse kunne have skaffet sig oplysninger herom.

Brugen af en meddeler kræver ikke godkendelse af retten, men overvejelser i lighed med overvejelserne om adgangen til at indhente oplysninger i forbindelse med agent provocateurvirksomhed må gøres. Det er derfor nærliggende at antage, at en meddeler til politiet f.eks. kan referere samtaler, udlevere en effekt uden værdi (f.eks. et stykke papir) til politiet mhp. fingeraftryksbestemmelse, referere fra tilgængelige dokumenter mv., selv om det herved tilvejebragte el-

lers kun kunne erhverves gennem et straffeprocessuelt tvangsindgreb. Der kan dog opstå vanskelige spørgsmål f.eks. ved afgørelsen af, om dokumenter er kommet til meddelerens kundskab i strid med reglerne om brevhemmeligheden. En meddeleres påvirkning af aktører i det overvågede miljø kan muligvis – også selv om der ikke er tale om kriminelle aktiviteter – antage en karakter, der indebærer, at indhentelsen af informationer hos de overvågede kan komme i strid med beskyttelsen af disse mod selvinkriminering.

Som anført ovenfor og som illustreret ved de nævnte eksempler indebærer brugen af meddelere ikke uden videre, at der foretages indgreb i en beskyttelsesværdig interesse. Det gør der derimod, hvis der sker undersøgelse af nogens gemmer mv.. Det gør ingen forskel, at pågældende måske med føje er mistænkt for en forbrydelse. Dette følger direkte af, at et sådant indgreb er et straffeprocessuelt tvangsindgreb, hvis foretagelse er reguleret i retsplejelovens regler om ransagning. Adfærden vil typisk være ulovlig, hvis den ikke var særskilt hjemlet i retsplejeloven under iagttagelse af forskellige retsgarantier. Det er derfor nærliggende at antage, at en meddeler ikke over for den, der efterforskes ved foranstaltningen, må krænke en beskyttet interesse ved aktiviteter, der ville være ulovlige, hvis de ikke var særskilt hjemlede i retsplejeloven. Brugen af en meddeler på denne måde kan efter omstændighederne være en omgåelse af retsplejelovens regler om straffeprocessuelle tvangsindgreb.

Ved afgrænsningen af meddelerens lovlige undersøgelser i forhold til undersøgelser, der måtte kræve retskendelse, kan der typisk tages udgangspunkt i overvejelser om, hvorvidt aktiviteten ville være strafbar eller udgøre en integritetskrænkelse, hvis forholdet mellem meddeleren og den efterforskede var reelt. Dette beror på en konkret vurdering, som i relation til PET's overvågningsaktiviteter kan give anledning til særlige vanskeligheder, jf. nedenfor under 4. Som mere generelt synspunkt kan det dog formentlig ofte indgå i vurderingen, hvilken placering den pågældende meddeler har haft i den overvågede organisation. Dette vil kunne have betydning for, hvilken grad af fortrolighed der vil præge de oplysninger, meddeleren har fremskaffet, og for den intensitet hvormed der gennem meddelerens virksomhed er foretaget indgreb i organisationens og dens medlemmers forhold.

I Rigsadvokatens retningslinjer vedrørende meddelere fra marts 2005 anføres i pkt. 5, at politiet, før der gøres brug af en meddeler, skal tilkendegive meddeleren, at kriminalitet, som meddeleren begår eller har begået, vil blive påtalt på samme måde som andres tilsvarende kriminalitet. I de uddybende bemærkninger anføres bl.a., at meddeleren, der formodes at færdes i et kriminelt miljø, må formodes at deltage i den kriminalitet, der begås i miljøet, og at meddeleren

kan have en forventning om, at der vil blive set gennem fingre med kriminalitet eller reageres mindre strengt end sædvanligt, samt at politiet ikke kan medvirke hertil.

Selv om retningslinjerne vedrører tiden efter den for Kommissionen relevante periode, udtrykker de ganske præcist en problemstilling, der også var gældende for politiet og PET indtil 1990, nemlig at meddeleren kan være eller føle sig nødsaget til at være deltager i kriminelle aktiviteter for at passe ind i miljøet, og at disse aktiviteter således i en vis forstand bliver forudsætningen for at kunne give politiet information. Deltagelse i den kriminalitet, som den eller de personer, der er under efterforskning eller overvågning, udøver, kan bringe aktiviteten under retsplejelovens regler for agents provocateurs. Sådant aktivitet kan kun ske i de nærmere regulerede situationer, jf. retsplejelovens § 754 a, og normalt kun efter forudgående retskendelse.

Særligt om PET's forhold

I det omfang det "åbne" politi har adgang til at benytte sig af meddelere efter det ovenfor beskrevne, står denne mulighed også åben for PET. For den særlige situation, hvor meddeleren deltager i den eller de overvågedes kriminalitet, og det dermed kan antage karakter af agent provocateurvirksomhed, gælder - og gjaldt - dog for PET's vedkommende, at reglerne om agent provocateur, herunder forbuddet mod brug af civile agenter, ved efterforskning af overtrædelser af straffelovens kapitel 12 og §§ 111-115 ikke finder anvendelse, jf. retsplejelovens § 754 e.

Det er Kommissionens opfattelse, at de for PET gældende regler ikke generelt var til hinder for anvendelse af meddelere, herunder penetranter, og at PET herved - ved hjælp af private mellemlid - under dække har kunnet indsamle information som led i sin efterforskning. Det er videre Kommissionens opfattelse, at der ved denne brug kan tænkes situationer, hvor anvendelsen klart vil være lovstridig (f.eks. tyveri), og andre situationer, hvor anvendelsen er klart lovmedholdelig (f.eks. medtagelse af et stykke blankt papir fra et møde). Mellem disse yderpunkter vil der kunne opstå en række situationer, hvor det kan være mere tvivlsomt, i hvilket omfang meddelers aktiviteter på PET's vegne vil kunne anses for en retsstridig omgåelse af de for PET gældende regler.

Kommissionen har ikke fundet det muligt på et abstrakt grundlag nærmere at fastlægge den lovlige handlemåde over for den retsstridige. For de meddelere, som PET anvender, kompliceres vurderingen af meddelers adfærd i øvrigt af, at det ofte ikke fremgår af sagsakterne, hvorledes meddeleren har opnået sine

oplysninger, således at der ikke findes tilstrækkeligt bevismæssigt grundlag for at tage stilling til, om grænserne for lovlig anvendelse af meddelere er blevet iagttaget.

Det kunne i øvrigt overvejes, om bedømmelsen af betingelserne for at iværksætte straffeprocessuelle tvangsindgreb nødvendigvis bør være den samme, når indgrebet iværksættes efter begæring fra en efterretningstjeneste i forhold til tilsvarende indgreb, der iværksættes efter ønske fra det ”åbne” eller ”almindelige” politi. Navnlig den præventive efterforskning, som karakteriserer en efterretningstjenestes arbejde, betyder, at betydelige mistankekrav kun vanskeligt (forudgående) kan opfyldes af efterretningstjenesten, når tilladelser til tvangsindgreb søges indhentet. Såfremt der består en forskel i vurderingen af det til grund for et indgreb liggende materiale mellem en efterretningstjeneste og andre politienheder, kan det formentlig antages, at forskellen minimeres eller udlignes, i takt med at intensiteten af indgrebet øges.

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE

Statslige arkiver

Politiets Efterretningstjeneste:

- Emnesager
- Personsager
- Operationssager
- Kildesager
- Administrative sager
- Ujournaliserede sager
- Emnekartotek
- Plankartotek
- Gamle retskendelser
- Aftalemapper
- Juristernes kopimapper
- Wamberg-udvalgets mødereferater [WU]

Statsministeriet

- Regeringens Sikkerhedsudvalg [RSU]

Justitsministeriet [JM]

- P.O.-sager
- Ujournaliserede sager
- Departementschefens pengeskab

Udenrigsministeriet [UM]

- Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg [ESU]

Rigspolitichefens embede

- Ujournaliserede sager

Rigsarkivet [RA]

Forsvarets Efterretningstjenestes arkiv:

P.A. Mørchs embedspapirer

Forsvarets arkiv:

P.A. Mørchs privatarkiv

Kommissionens arkiv

Retsbøger [RB]

Korrespondance

Københavns Byrets Grundlovsafdeling

Retsbøger

TDC's arkiv

Retskendelser

Udenlandske arkiver

National Archives II, College Park, Maryland

Record Group 59, Records of the Department of State

Record Group 218, Records of the Joint Chiefs of Staff

Record Group 263, Records of the Central Intelligence Agency

Record Group 273, Records of the National Security Council

Record Group 353, Records of the Interdepartmental and Intradepartmental Committees (State Department)

George Meany Memorial Archives, Silver Spring, Maryland.

Irving Brown Papers

Regenstein Library, University of Chicago

Congress for Cultural Freedom papers

Trykte kilder

UfR (Ugeskrift for Retsvæsen)

Folketingstidende 1964/65

Aviser:

Ekstra Bladet
Information
Politiken

Litteratur

A

Aldo, Giannuli, "Il trattamento delle fonti provenienti dai servizi di informazione e sicurezza", i: C. Bermani et al., *Voci di compagni, schede di questura. Considerazioni sull'uso di fonti orali e delle fonti di polizia per la storia dell'anarchismo, Quaderni del Centro Studi Libertari Archivio Pinelli*, (Milano, 2002).

Aldrich, Richard J., *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (London, 2001).

Andersen, Jon, "Ændringer i retsgrundlaget for tavshedspligt i den offentlige forvaltning", *Juristen* nr. 1/1991.

Andersen, Poul, *Dansk Forvaltningsret*, (Gyldendal, 1963).

B

Bergh, Trond og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen. Overvågning i Norge 1914-1997* (Oslo, 1998).

Bermani, C. et al., *Voci di compagni, schede di questura. Considerazioni sull'uso di fonti orali e delle fonti di polizia per la storia dell'anarchismo, Quaderni del Centro Studi Libertari Archivio Pinelli*, (Milano, 2002).

C

Canali, Mauro, *Le Spie del Regime* (Bologna: Il Mulino, 2004).

Caute, David, *The Great Fear. The Anti-Communist Purge Under Truman and Eisenhower* (New York, 1978).

Christmas-Møller, Wilhelm, *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55* (Gyldendal, 1995).

D

de Graaff, Bob and Cees Wiebes, "Intelligence and the Cold War behind the Dikes: the Relationship between the American and Dutch Intelligence Com-

munities, 1946-1994”, i: Rhodri Jeffreys-Jones and Christopher Andrew, *Eternal Vigilance? 50 Years of the CIA* (London, 1997).

Dokument nr. 15. Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåkning av norske borgere (Lund-rapporten) (Oslo, 1996).

Due-Nielsen, Carsten, Johan Peter Noack og Nikolaj Petersen red., *Danmark, Norden og NATO 1948-1962* (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1991).

F

Fridriksson, Thorleifur, *Den gyldne flue. De skandinaviske socialdemokratiers relationer til den islandske arbejderbevægelse 1916-56: Internationalisme eller indblanding?* (SFAH, 1990).

G

Gammeltoft-Hansen, Hans, *Straffeprocessuelle tvangsindgreb – Retspolitiske studier*, (Juristforbundets Forlag, 1981).

Gammeltoft-Hansen, Hans, *Strafferetspleje II. Sigtede – Forsvaret - Efterforskningen – Tvangsindgreb*, (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1989).

Greve, Vagn, Asbjørn Jensen, Poul Dahl jensen og Gorm Toftegaard Nielsen, *Kommenteret Straffelov, Speciel del*, (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2008).

Gomard, Bernhard, *Studier i Den danske Straffeprocess*, (Juristforbundets forlag, 1976).

H

Hansen, Peer Henrik og Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948. Dansk dobbeltspil på randen af den kolde krig* (Høst og Søn, 2000).

Hansen, Peer Henrik, *Da yankeeerne kom til Danmark. Fra Verdenskrig til Kold Krig – den amerikanske efterretningstjeneste og Danmark 1943-1946* (ph.d.-afhandling, Roskilde Universitetscenter, 2007) (også Lindhardt & Ringhof, 2008).

Heiberg, Morten & Manuel Ros Agudo, *La trama oculta de la guerra civil. Los servicios secretos de Franco 1936-45* (Barcelona, Critica, 2006).

Heiberg, Morten, ”Forbrødring og bedrag i mellemkrigstiden”, *Carlsbergfondets Årsskrift 2005*, København

Henricson, *Politiret*, (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2007).

Holdum, Rie, ”Hver en sten vil blive vendt”. *En bog om Politiets Efterretningstjeneste* (Tiderne Skifter, 1999).

Hurwitz, Stephan, *Kriminalret – Speciel Del*, (GAD, 1955).

I

Irwin, Gen. S. Leroy, "15 January 1946", i: Michael Warner, red., *CIA Cold War Records. The CIA Under Harry Truman* (Washington, DC, 1994).

J

Jeffreys-Jones, Rhodri and Christopher Andrew, *Eternal Vigilance? 50 Years of the CIA* (London, 1997).

Jensen, Erik, *De hemmelige tjenester. PET og FE gennem 40 år. En oversigt* (Demos Dokumentationsgruppe, 1998).

Jespersen, Søren Steen og Miki Mistrati, *Den hemmelige tjeneste. Da PET blev afsløret* (Aschehoug, 1999).

Jørgensen, Oluf, "Om udveksling af personoplysninger mellem offentlige myndigheder – en kritisk vurdering af § 20 i forslaget til lov om offentlige myndigheders registre", *Juristen og Økonomen*, 1977.

K

Kirchhoff, Hans, John T. Lauridsen og Aage Trommer, red., *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-45* (Gads Forlag, 2002).

Koch, Henning, *Demokrati – slå til! Statslig nødret, ordenspoliti og frihedsretigheder 1932-1945* (Gyldendal, 1994).

Koktvedgaard, Mogens, "Retlige problemer i forbindelse med adgang til datalagre" *Juristen*, 1970.

Koktvedgaard, Mogens, "Bidrag til elektronrettens almindelige del (Elektronisk databehandling)", *Juristen*, 1968.

Koktvedgaard og Gammeltoft-Hansen: *Lærebog i strafferetspleje* (Juristforbundets Forlag, 1978).

Krabbe, Oluf H., *Borgerlig Straffelov med Kommentarer II*, (4. udg. 1947).

Kutler, Stanley I., *The Wars of Watergate. The Last Crisis of Richard Nixon* (New York, 1992).

L

Lampers, Lars Oluf, "Överskottsinformation från telefonavlyssning", *Forskarrapporter till SäkerhetsKommissionen* (Stockholm, 2002).

Lutiis, Giuseppe De, *Storia dei servizi segreti in Italia* (Editori Riunti, Rom, 1991).

M

Mariager, Rasmus, *I tillid og varm sympati. Dansk-britiske forbindelser og USA under den tidlige kolde krig* (Museum Tusulanums Forlag, 2006).

N

Nielsen, Lars Nordskov, ”Tavshedspligt over for andre myndigheder. Nogle generelle synspunkter”, *Social Revy* nr. 1, 3. årgang, februar 1985.

Norgaard, Ib S., *Spionjæger i Danmark. En dansk spionjægers liv og oplevelser i PET* (Borgen, 2003).

Nørgaard, Carl Aage, *Forvaltningsret, Sagsbehandling*, 2. udg. ved Jens Garde, (Juristforbundets forlag, 1981).

O

Olesen, Thorsten Borring og Poul Villaume, *I blokopdelingens tegn, 1945-1972*. Dansk Udenrigspolitik Historie, bd. 5 (Gyldendal Leksikon, 2005).

Olesen, Thorsten Borring, ”Udenrigspolitik i en overgangstid 1945-1949/50”, i: Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume, *I blokopdelingens tegn, 1945-1972*. Dansk Udenrigspolitik Historie, bd. 5 (Gyldendal Leksikon, 2005).

P

Petersen, Nikolaj, ”Atlantpagten eller Norden? Den danske alliancebeslutning 1949”, i: Carsten Due-Nielsen, Johan Peter Noack og Nikolaj Petersen, red., *Danmark, Norden og NATO 1948-1962* (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1991).

Politiets Efterretningstjeneste, *Redegørelse vedrørende dele af PET's virksomhed* (marts, 1998).

Polmar, Norman and Thomas B. Allen, *The Encyclopedia of Espionage* (New York, 1997).

R

Reynolds, David, *The Creation of the Anglo-American Alliance 1937-41. A Study in Competitive Co-operation* (London, 1981).

Richelson, Jeffrey T., *The U.S. Intelligence Community* (4th edition, Boulder, Colorado, 1999).

Rikets säkerhet och den personliga integriteten. De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddanda verksamhet sedan år 1945. Betänkande av Säkerhetstjänstkommissionen, SOU 2002:87 (Stockholm, 2002).

Roslyng-Jensen, Palle, ”Når fjenden lytter med. Telefonaflytning under besættelsen”, *Siden Saxo*, nr. 1, 22. årg. 2005.

Rudgers, David F., *Creating the Secret State. The Origins of the Central Intelligence Agency, 1943-1947* (Lawrence, Kansas, 2000).

S

Smith, Eva, Jørgen Jochimsen, Michael Kistrup og Jakob Lund Poulsen, *Straffeprocessen* (Forlaget Thomson, 2008).

Stevnsborg, Henrik, *Politiet 1938-1947. Bekæmpelse af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed* (Gads Forlag, 1992).

Styrk, Mads Nissen, *De mange kartoteker* (Forlaget Aros, 1967).

Styrk, Mads Nissen, *De hemmelige kartoteker* (Forlaget Aros, 1964).

Styrk, Mads Nissen, Poul Smidt mfl., *Efterretningstjeneste på udflugt. Kasper Neergaard-sagen* (Demos dokument 5, Forlaget Demos, 1972).

T

Trommer, Aage, ”Toldstrup, Anton J.” i: Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer, red., *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-45* (Gads Forlag, 2002).

W

Waaben, *Strafferettens specielle del* (GEC, GAD, 1994)

Warner, Michael, red., *CIA Cold War Records. The CIA Under Harry Truman* (Washington, DC, 1994).

Westerfield, H. Bradford, ”America and the World of Intelligence Liaison”, *Intelligence and National Security*, Vol. 11, No. 3, July 1996.

”Who follows whom”, *The Financial Times*, February 23, 1971.

Wilhelm, Preben, *Demokratiets vogtere. 50 års bestræbelser på kontrol med efterretningstjenesten* (Centrum, 1999).

SPØRGSMÅL TIL JUSTITSMINISTEREN

Som ministeren har undladt at besvare under henvisning til PET-kommissionens arbejde, og som er besvaret helt eller delvist i nærværende bind.

Spørgsmål nr. 135

Ministeren bedes sende udvalget en statistik over afsagte kendelser om indgreb i meddelelshemmeligheden, som PET har ansøgt om siden 1985.

Spørgsmål nr. 136

Ministeren bedes sende udvalget en statistik over, hvor mange underretninger om indgreb i meddelelshemmeligheden retten har udsat eller givet tilladelse til at undlade.

Spørgsmål nr. 143

Overvåger PET systematisk alle demonstrationer? Hvis ja, er dette så foreneligt med PET's opgaver som beskrevet i PET-redegørelsens kapitel 2?

Spørgsmål nr. 144

Hvordan adskilles PET's opgaver fra de almindelige politiopgaver i forbindelse med en demonstration?

Spørgsmål nr. 145

Kan personer, der har deltaget i en lovlig demonstration, blive registreret i PET på dette grundlag?

Spørgsmål nr. 201

Over for hvilke organisatorer anvendtes penetratorer op til oprettelsen af Wamberg-udvalget i 1964?

Spørgsmål nr. 205

Over for hvilke organisationer anvendtes penetratorer i perioden 1964-68?

Spørgsmål nr. 209

Over for hvilke organisatorer anvendtes penetratorer fra regeringserklæringen i september 1968 til februar 1983?

Spørgsmål nr. 212

Over for hvilke organisationer har der efter februar 1983 været anvendt penetratorer – og i hvilke perioder?

Spørgsmål nr. 215

Krævede anvendelsen af penetratorer også før februar 1983 udtrykkelig tilladelse fra justitsministeren i hvert enkelt tilfælde?

Spørgsmål nr. 261

Havde PET andre agenter, overvågere mv. end Anders Nørsgaard på Nørrebro, og hvad var deres status og funktion i PET?

Spørgsmål nr. 264

Har PET ellers benyttet sig af agent provocateurvirksomhed? I bekræftende fald hvor og hvornår?

Spørgsmål nr. 275

Blev oplysninger om mennesker, begivenheder mv. i forbindelse med antiapartheid-aktioner mv., som PET fik indsamlet, videregivet til andre efterretningsvæsener, og kan nogle af disse oplysninger være tilgået Sydafrikas efterretningsvæsen?

Spørgsmål nr. 276

Hvad var baggrunden for, at politiet i 1989 ransagede Landskomiteen Sydafrika-Aktions kontor og beslaglagde medlemskartoteket, og hvad blev de oplysninger, som PET i den forbindelse fik adgang til, anvendt til? Er nogle af disse oplysninger givet videre til andre efterretningsvæsener, og kan nogle af disse oplysninger være tilgået Sydafrikas efterretningsvæsen?

Spørgsmål nr. 278

Ministerens bedes kommentere Gorm Gunnarsens opfattelse af, hvad PET's interesse for Landskomiteen Sydafrika-Aktion kan skyldes, herunder ikke mindst en evt. sammenhæng mellem USA's politik på området på dette tidspunkt og udveksling af informationer fra PET til Sydafrikas efterretningsvæsen?

Spørgsmål nr. 283

Har informationer indsamlet af PET om lovlig politisk virksomhed nogensinde været videregivet til en efterretningstjeneste i et andet land?

Spørgsmål nr. 286

Har PET eller PET-agenter medvirket ved indbrud eller lignende hos politiske partier, ungdomsorganisationer eller bevægelser?

Spørgsmål nr. 287

Har PET eller PET-agenter medvirket ved indbrud hos politiske partier, ungdomsorganisationer eller bevægelser, hvor disses medlemsarkiver er blevet fjernet og/eller kopieret?

Spørgsmål nr. 289

Blev alle pas ved udrejse af Danmark til lande i Østeuropa med kommunistisk styre rutinemæssigt affotograferet i et tidsrum fra 50'erne til 1990? I bekræftende fald: Hvorfor? Blev oplysningerne arkiverede? Er de blevet slettet og i givet fald hvornår?

Spørgsmål nr. 305

Er det normalt, at PET rekrutterer sine agenter blandt personer, som i forvejen er kendt af politiet, f.eks. som tidligere kriminelle?

Spørgsmål nr. 312

Ministeren bedes oplyse, om PET har ransaget eller foretaget indbrud i DKP/ml's partikontor. I bekræftende fald ønskes oplyst hvornår.

Spørgsmål nr. 313

Ministeren bedes oplyse, i hvilket omfang PET har foretaget rumaflytning af partiets kontorer og kontrolleret post sendt til partiet.

Spørgsmål nr. 316

Ministeren bedes oplyse, i hvilket omfang PET har aflyttet telefoner tilhørende DKP/ml og Dagbladet Arbejderen.

Spørgsmål nr. 322

Ministeren bedes oplyse, om PET har videregivet oplysninger om DKP/ml – herunder oplysninger om lovlige politiske aktiviteter – til andre landes efterretningstjenester.

Spørgsmål nr. 403

Kan ministeren oplyse, hvor mange danske statsborgere PET har fået tilladelse til at telefonaflytte i perioden 1968-98, hvor mange af disse der senere er blevet rejst tiltale imod, samt hvor mange som efterfølgende har fået oplyst, at de er blevet telefonaflyttet (som retsplejeloven åbner mulighed for)?

Spørgsmål nr. 405

Kan ministeren bekræfte, at der er forekommet eksempler på, at PET har telefonaflyttet danske statsborgere, uden at der har foreligget en dommerkendelse?

BERETNING AFGIVET AF PET-KOMMISSIONEN:

Leif Aamand (formand), landsdommer,
Østre Landsret.

Johnny Laursen, lektor, ph.d.,
Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Regin Schmidt, adjunkt, ph.d.,
Afdeling for Historie, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.

Ditlev Tamm, professor, dr.jur. et phil., dr.h.c.,
Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet.

Jens Vedsted-Hansen, professor, dr.jur.,
Juridisk Institut, Aarhus Universitet.

Forsideillustration:

Bellahøj politistation. Billedet er fra 1977, hvor PET's Centralafdeling blev placeret her
(*Polfoto*).

Resumé:

Dette bind beskriver PET's metoder og internationale samarbejde i forbindelse med overvågningen og registreringen på det politiske område under den kolde krig. Formålet er at fastslå, om tjenesten overholdt de regler, retningslinjer og love, der var gældende for PET's virksomhed.

Den kolde krig var en verdensomspændende konflikt mellem Vest og Øst, og den danske tjeneste blev hurtigt en integreret del af det vestlige efterretningssamarbejde. Samarbejdet udviklede sig med tiden fra et transatlantisk og nordisk til et samarbejde med de fleste NATO-landes tjenester. Efter 1972 gjorde den europæiske integrationsproces og kampen mod terror sig i stigende grad gældende. Beskrivelsen behandler bl.a. spørgsmålene om suverænitethåndhævelse, den internationale "efterretningsbørs" og udlevering af oplysninger om danske statsborgere.

Kildearbejdet er blevet kaldt for PET's "hjerterblod". Anvendelsen af personkilder er ofte vanskelig, men giver efterretningstjenesten mulighed for at få indsigt i de overvågede miljøers selvforståelse og planer. Beskrivelsen gennemgår de forskellige former for kilder, PET's praksis på området og effektiviteten af kildearbejdet.

PET anvendte desuden andre metoder såsom telefonaflytning, rumaflytning, ransagning, observation, brevåbning og fotografering. Beskrivelsen af udviklingen i PET's overvågningspraksis viser, at tjenesten var relativt lille og havde begrænsede ressourcer. Endelig beskrives PET's anvendelse af såkaldte "uformelle kontakter", der udleverede oplysninger fra offentlige institutioner eller private foretagender.